

KA

1.- Aditzondo eratorriak osatzeko erabiltzen den atzizkia: saltoka, korrika, presaka, oihuka, txistuka, mekauenka.... Guk jolasei ematen genien izenetan agertzen zaigu sarri “-ka” atzizkia: *paoka, asto-astoka, alabanderaka, tresnabioska* (“tres navíos”), *yaka, itso-itsoka, kakantzeroka, arrelepoka...* *Asto-astoka gebizela miñe artu neban* (*Asto-atoka* jolasean ari ginela min hartu nuen).

2.- Ezta pentsatu ere (“ni hablar”). Desadostasuna adierazteko erabiltzen diren berben (*keba, kia, ka*) laburdura. *Ze esazu? Anaxin kontra pelota partidu irabazi engozule? Ka* (Zer esan duzu? Anaiaren aurka pilota partida irabazi egingo duzula? Ezta pentsatu ere).

KAAMARRU

1.- Karramarroa orokorrean (“cangrejo”). *Mari bajatezanin, kaamarru, nai gendun guztin atrapatzen gendun. Mari goxan euanin urak artute eotezin paetetako zulo guztittan geatzezin kaamarruk. Alanbri sartute ataten genduzen kaamarruk zulutatik* (Marea jaisten zenean, karramarroa, nahi genuenean harrapatzen genuen. Marea goian zegoenean urak hartuta egoten ziren hormetako zulo guztietan geratzen ziren karramarroak. Alanbre mehea sartuta ateratzen genituen karramarroak zuloetatik).

Dena den, berba honekin edozein karramarro mota, nekora, txangurro eta abar adierazten genituen. Marea jaistean korrika alde egiten ikusten genituen guztiak. Harkaitzetan gehien ikusten den karramarro mota, bai lehen eta bai orain, *kirrixki*: karramarro txiki ilun karratua. Beste batzuk tamainoz handiagoak ziren eta borobilagoak: *lasti, lastak*. Bazen gorri koloreko mota bat ere: *gorringu*. Oso gutxitan harrapatzen genuena, gutxi zegoelako, ilelun karramarro itsusia: *febreru*.

2.- *Kaamarrotan*. Karramarroak harrapatzen jardun. Urte sasoi jakin batzuetan, harkaitz zulo guztiak miatuz, zenbait teknikaz baliatuz ateratzen genituen zuloetatik, mareak agintzen zuenean; udaberri eta uda partean batez ere. Ondoren, karramarroei karrerak eragin, edo lata batean sartu eta su eman. *Arratsaldin mari beruzkun kaamarrotan ibilliga*. (Arratsaldean marea jaitsi denean karramarrotan aritu gara).

3.- *Kaamarru*. Draga, karramarroa (“draga”). *Gure sasoiñ Zubi Zarran aurrin ibilttezan kaamarruk amaike zikiñ ata ta eruteban itxosa* (Gure garaian Zubi Zaharraren aurrean jarduten zuen karramarroak hamaika zikin atera eta eramaten zuen itsasora).

Neguan errekan behera etorri eta bidean geratzen ziren zikinak, txalupak (baxurakoak) ibiltzeko oztopo gertatzen ziren. Horregatik udan *kaamarru* (draga) etortzen zen zikinak atera eta itsasoan botatzera. Zubi Zaharraren aurrean aritzen zen. Une batzuetan entretenigarri polita guretzat. *Kaamarruabill Mollan* (Draga ari da Nasa Kalearen aurrean lanean). *Joezalduneko* (*Jose Zaldu*) *Mirenen* (*Miren Plaza*) *gixonak* (*Leonardo Amadoz*) *kaamarrun etteban biarra* (Jose “Zaldu”ren alaba Mirenen senarrak karramarroan egiten zuen lan).

KAAMELU

Karamelua, gozokia (“caramelo”). *Noña arrañe eruten gendunin, gexenak propiñi diru emoteben; batzuk gexa, ta beste batzuk gitxia. Bañe, propiñi emoteko diroik ezeukanak kaamelu emoteban* (Ettxeren batera arraina eramatera amak bidaltzen gintuenean, gehienek eskupekoa dirua ematen zuten; batzuek gehiago, eta beste batzuek gutxiago. Ordea, eskupekoa emateko dirurik ez zuenak karamelua ematen zuten).

Gure igandeetako hiztegian zuen batez lekua hitz honek. Aste egunetan, *kaamelu* berba entzun egingo genuen, eta karamelua ikusi ere bai; jan, ordea, nekez. Jan, igandetan. *Alamera* aurrean postua jartzen zuen gizonezko batek (*Tio Barato*) saltzen zizkigun; beste batzuetan *Rufinane*ko karroan ere erosten genituen. *Block* karameluak ziren handienak. Ederrenak, berriz, *Egianeko malbabiskuk*.

Kaamelu amak ere egiten zuen flanaren ontzian azukrea urtuz. Flana bera, karamelu haren gainean egiten zen. Hura ere ez zen txarra egoten.

KABALLU

Zaldia (“caballo”). *Errixan kaballoik ez gendun ikusten, bañe zinin asko, bakerun de indixun pelikuletan* (Herrian zaldirik ez genuen ikusten, baina, filmetan ugari, unaien eta indioen filmetan). *Indixuk kaballo gañin ibilltten abillak ixatezin* (Indioak zaldi gainean ibiltzen trebeak izaten ziren).

Herrian mandoak eta astoak ikustea ohikoa zen. Zaldiren bat, baserritarren batek ferratzera ekartzen zuenean ikusten genuen, parean tokatzen bazitzaigun.

Berba honek harridura aparta sortu zien goi-herritar eta ingurukoei. Lazkaora, fraideetara, ondarrutar talde bat joan eta berba hau aipatzen genuenean, inguru hartako (Ataun, Zaldibia, Lazkao, Itsasondo...) mutikoei, entzuten zutenaz (*Kaballu gora ta kaballu bera*) ezin sinetsirik geratzen ziren, harrituta.

Kartetan aritzean ere hitzetik hortzera aipatu behar *kaballu: kaballo oru, kaballo kopi, kaballo ezpati eta kaballo bastu*.

Txikitan, Nafarroako *Los Arcos* herrira joateko suertea izan nuen; bi aldiz, gainera. Lehenik Andoni nire anaiarekin, eta bigarrenez Jabier (Landaribar) lehengusuarekin. Izeko Purita izan genuen babes eta zaintzaile. Han bai izan nuen *kaballuk* hurbiletik ikusteko aukera. Zaldi gainean ere ibili izan ginen behin baino sarriago. *Norbera kaballo gañin juti. Kalitantzir areik atateben perra-otsa. Emoziñoi te kalin buelti zan a gutzat* (Norbera zaldi gainean joatea. Zaldi haiek kaleetan zehar ateratzen zuten ferra-hotsa. Emozio hura ikaragarria zen). *Areik benetako kaballuzin* (Haiek benetako zaldiak ziren). Hura emozioa eta sinestezina!

Entzuna dut eibartarrek ere *kaballua* berba erabiltzen zutela, baina, Eibarko kaleetan zehar garraio lanetan jarduten zuten zaldiak adierazteko; mendikoei berriz, *zaldixa*. *Erriko kaletan dabillanari, kaballua, eta mendikuari, zaldixa*.

KABEZULU

Buruhandia (“cabezudo”). *Kabezuru* ere esaten zen gure artean. *Txikixak giñanin kabezuluk billurre emoteozkuen. Bixkat gerua kabezulukana urreatu etten giñan, da segi emoteozkuenin emoziñoi sentiuten gendun* (Txikiak ginenean buruhandiek beldurra sartzen ziguten. Apur bat geroago, buruhandiengana hurbildu egiten ginen, eta atzetik jarraitzen zigutenean emozioa eta zirrara nabaritzen genuen).

Batzuetan bakarrik ere bai, baina, gehienetan buruhandiak erraldoiekin batera irteten ziren herriko musika banda lagun. Guretzat jaiaren ezaugarririk bereziena eta maiteena horixe zen hain zuzen: *jigantik eta kabezuruk* (buruhandiak eta erraldoiak). Haien inguruan pozik egiten genuen korrika, nahiz eta noizetik noizera buruhandiren batek puxikarekin bizkarra berotu. Puxika ongi puztuak ez zuen minik egiten, baina, bai haizerik gabeak edo puskatuak.

Kabezuloka guk ere jarduten genuen. Gutariko batek eskuineko eskuan, puxikaren (puxikarik ez genuen izaten) ordezkotik zerbait hartu, ezkerreko eskuko hatz batzuk ahoan sartu, eta ingurukoak astindu. *On kabezulu neu ixangona; zueik eskapa* (Orain buruhandia ni izango naiz, zuek alde).

KABIDO

Garrokuko Emeteriren seme Josuk (Josu Ituarte) goitizen hori zuen: “Kabido”.

“Emeteri zan ama, bañe, attaik eneban ezautu. Orreik inprenti euken da dendi-be bai amentxe Kalandixan. Josun anaxak zin Delfiñ, Felix abari te Gregorio. Ba San Iñazio eun baten, eurixe etten euan, da ortxe mollan, altako alanbri jausitte-ero eon, da axe ikutu. San Iñazio eunin ordun jai andixe ettezan-ba... Musikak eta danak parazin-de: “Kabido illdde, Kabido illdde...”. Bañu artute uretatik urten da axe alanbri ikutu. Emotzanaz bertan goortu... Kabido kottaue”. (Pagate Anakabe Itziar).

(Emeteri zen ama, baina, aita ez nuen ezagutu. Horiek inprenta zuten eta denda ere bai hementxe Kale Handian. Josuren anaiak ziren, Delfin, Felix apaiza, eta Gregorio. San Inazio egun baten, euria ari zuen, eta hortxe Nasa Kanean, potentzia handiko argindar hari bat zegoen erorita-edo, eta hura ukitu zuen. Garai hartan San Inazio egunean festa handia egiten zen.

Musikak eta denak isildu ziren: “*Kabido*” hil da, “*Kabido*” hil da...”. Bainua hartu, uretatik irten eta argindar hari hura zapaldu. Deskarga eman eta bertan geratu zen seko... “*Kabido*” gizagaixoa).

KABILLARI

Gabiraia (“gavilán”). *Santakutzea junga ta kabillari ikusirou* (*Santa Kutzera* joan gara eta gabiraia ikusi dugu). *Gu Kanttopin ibilltten giñan da andik zelaik ikusikoendun-ba kabillari* (Gu *Kanttope* auzoan ibiltzen ginen, eta handik nola ikusiko genuen bada gabiraia!).

Hegazti harraparien artean badira gabiraiak. Ordea, guk orain ere ez ditugu bereizten, eta orduan gutxiago. Baina, izen hori genekien, besterik ez; eta hegazti handiren bat ikusten genuenean (kala txoria izan ezik), beti *kabillari* (gabiraia) zela esaten genuen izen hori ikasi genuelako, eta konforme. Kontra egiteko ere, zekienik inor ez genuen aldamenean izaten; beraz, ez zegoen inoiz zalantzarik.

KABRAMONTESA

Sakiloa (“gallineta”). *Kabramontesa sarri jaten dan arraño ezta, bañe tarteka bai* (Sakiloa ez da maiz jaten den arraina, baina, noizbehinka jaten da).

“Kabramontesa itxoskabrin estiloko arrañoa, rosau, gorri-rosau. Politte arraño. Lepun-de ezipixak itxoskabri moure; bañe, aña benenosu ezipentsaten danik. Ezipixak zorrotzak-e. Aue-be itxoskabri lakoxi, bardiñ-bardiñe. Au arrañoau atxan apenaz atrapatzen da; au urandixan. Auxera atrapatzen dana asko koraletan; kandelurutako arrañoa. Rocalen-da asko atrapatezan. Txikixe ez bañe kilo erdi inguruko kabramontesa estimaure. Eta kabramontes fresku, jateko gozu: egositte, eta ojaelin-be bai”. (Bedialaunetan Laka Luis Mari).

(Krabarrokaren antzeko arraina da, arrosa kolorekoa, gorri-arrosa. Arrain dotorea. Bizkaraldeen eztenak krabarrokaren antzera; baina ez dut uste hain pozoitsua denik. Eztenak zorrotzak benetan. Ahoa ere krabarrokaren modukoa, berdin-berdina. Arrain hau haitzean apenaz harrapatzen da; sakonera handiko uretan bai. Hauxe da koraletan ugari harrapatzen dena; koral zaharretako arraina da. Rocal-en harrapatzen zen asko. Txikia ez, baina, kilo erdi inguruko sakiloa oso estimatua da. Eta sakilo freskoa, jateko gozoa: egosita, eta parrillan ere bai).

KÁBRAN

Parean (“al par”). Noski, berba honen aurretik leku-izen propioa jarri behar (*Bermio kabran, Orixo kabran, Deba kabran*). Arrantzaleak itsas bazterreko herrien erreferentzia emanez baliatu izan dira hitz honetaz. *Bart Deba kabran eiñddou etxari, bañe, eztou gauza andirik atrapa* (Bart Deba parean bota dugu sarea, baina, ez dugu gauza handirik harrapatu). *Zarautz kabran ebizen txalopa batzuk antxobatan* (Zarautz parean zebiltzan txalupa batzuk antxoatan).

KÁBRI

1.- Kabra, ahuntzarraina (“cabrilla”, “cabra”). *Afaxe-be afaxe engou attak ekarritako kabrakin* (A zelako afaria egingo dugun aitak ekarritako kabrekin).

Itsas ertzeko harkaitz artean bizi den arrain txiki urdin gorrixka. Arrantzaleen artean guztiz estimatua. Frijituta jaten da.

Arrain hau eta beste batzuk, bateleko arrainak ziren, batelean joanda, kostatik hurbil harrapatzen zutelako.

2.- *Kabratan*. Kabrak harrapatzen (“pescando cabrillas”). *Txibixan usañik ez euan da kabratan asi giñan* (Txipiroiaren usainik ere ez zegoen eta kabratan hasi ginen).

3.- *Kabratan*. Logurari eutsi ezinik buruari behin eta berriro eraginez. Horrelakoetan buruari oharkabea eragiten zaizkion mugimenduek arrantzako mugimenduak gogorarazten dizkigute. *Beatutzaxun Iñakiai, zelan dabillen kabratan, louriai ezin eutsitte* (Begira Iñaki nola ari den logurari eutsi ezinik). *Asire kabratan da dule oire* (Logurak jo du eta doala ohera).

4.- *Kabra-zopi*. Kabra-zopa (“sopa de cabrilla”). Gure aitarentzat estimazio handiko jakia. Hona

bere errezeta.

"Kabra-zopi amar lagunentzat: Berrotamar kabra. Kabrak garbittu ondo, gatza emon, eta ipiñi topiñ baten ure, kabrak tapateko lain, kabrak artzen daben alturi baño atz bi goratxua. Naiku kipula ondo txikittu, sartañan ipiñi sutan, eta euki, ondo dora arte. Ondo doratakun (baltzittubaik) bota topiñea eta kabrak egosi. Egosittakun, kabrak aparta eta ure pasadorin pasa beste tartera batea. Gero zopak eiñ. Eztattille sikuei geatu, eta saldatsuei-bez. Topiñe sutan ipiñi, eta zopi etten dan bittartin kabrak jan; eta gero zopi. Ardau eztattille falta".
(Arrizabalaga Badiola Antonio).

(Kabra-zopa hamar pertsonarentzat: Berrogeita hamar kabra. Kabrak garbitu ondo, gatza eman eta tupina batean ura ipini, kabrak hartzen duten altura baino hatz bi gorago. Tipula ugari ondo txikitu, zartaginean sutan jarri, eta ondo doratu bitartean eduki. Tipulak kolorea hartu duenean, ondo egina dagoenean (belztu gabe) tupinara bota eta kabrak egosi. Egositakoan, kabrak atera eta tupinan dagoena iragazkian pasa eta beste ontzi batean ipini. Ondoren ogi-zopak egin. Ez dadila lehorregi geratu, ezta saldatsuegi ere. Ontzia sutan ipini, eta zopa egiten ari den bitartean kabrak jan; gero, zopa. Ardoa ez dadila falta) .

KADERI

Aldaka, mokorra ("cadera"). *Kaderako miñaz ibillire, bañe, osatuako* (Aldakako minez ibili da, baina, sendatu zaio). *Gaztetan kaderi nun dan-be ezta jakitten* (Gaztetan aldaka non dagoen ere ez da jakiten).

Guk aipatu ez baina, entzun egiten genuen berba hau. Aspalde honetan esan ere bai.

Mokorra ere erabiltzen zen, baina, aspaldian gutxiago.

KAELA

Karela ("carel", "orilla o borde del barco"). Txalupako alde banatan, ababorrean eta istriborrean, uretara dagoen ertza. *Maiñero bat kaeletik bera jausiakuen da gexa ikusi-bez* (Arrantzale bat erori zitzaien kareletik behera, eta gehiago ez zuten ikusi).

Horixe zen arrantzaleen komuna. Kaka nahiz pixa, kareletik itsasora egin behar. Hori eguraldi ona egiten zuenean; txarra zegoenean ontziren batera.

KAELI

Kaiela ("taulón"). Marrazoaren familiako arraina. Azpiko aldea zuria izaten du eta gaineko aldea urdina. *Gardi arrainaren oso antzekoa*. Haragi gogor samarra izaten du, baina, ugari. *Kaeli-be pla-pla eiñdde ipiñiezkio, leatza morun jan!* (Kaiela ere arrautzeztatua prestatuz gero, legatza bezala jan!).

Arrain honen inguruan beti entzun izan genuen sineskeria bat, hots, arrain honekin kontu handia izan behar zela. Izan ere antzina, arrantzaleek, kaka egiteko beste modurik ez zuten, hots, karelean jarri eta itsasora egin. Une horretan arrain honek (*kaeli*) gora salto egin eta barrabilak jaten omen zizkieten. *Kontuz gero kaeliaz, zeuri potruk janbaik* (Kontuz gero, kaelarekin, barrabilak jango dizkizu eta).

Kontatu egiten zen, behin batean bati barrabilak jan zizkiola; nolanahi ere, zehaztasun handirik gabe.

KAFEA JUN

Kafea hartzera tabernara joan. Gure garaian kafea taberna askotan ematen zuten, baina, ez denetan. Ordea, lehenago, garbi dago leku jakin batzuetan baizik ez zutela ematen. *Acuario* izeneko tabernan ematen omen zuten kafea. Horregatik, taberna horren atzeko aldeari *Kafeko Atzi* deitzen zitzaion. *Kanttope* auzoan zegoen.

Gizonezkoek, igande arratsaldetan, bazkal ostean *kafea* (kafera) joaten ziren. Jokoan (kartetan) egin eta kafea, kopa eta zigarro purua hartu, etxeetan ez baitzen kaferik. *Atsaldin kafea junga* (Arratsaldean kafera, hots, kafea hartzera, joan gara). Eta emakumeak?

KAFÉ BÓRRI

Kafe hondarra (“borra de café”). Kafea egin ondoren hondoan geratzen den hondakina. *Kafe borriaz amaike “kafe eder” eiñdde Ondarruko etxitan* (Kafe hondarrez hamaika “kafe eder” egin izan da Ondarroako etxeetan). Ikus, *borri*.

KAFÈ KONPLETU

Kafea osorik (“café completo”). Hiru gauza ziren: kafea, kopa eta zigarro purua. Hiru horietatik bakarra har zitekeen, eta bi ere bai; baina, hori ez zen *kafe konpletu*. *Kafe konpletu ixateko iru gauza bizin: kafi, kopi tte puru* (*Kafe konpletu* izateko hiru osagai behar ziren: kafea, pattarra eta zigarro purua).

KAFESNI

Kafesnea (“café con leche”). *Kafesni-be artzen gendun batzutan, bañe, kolore argiku, kafe gitxiaz* (Kafesnea hartzen genuen batzuetan baina, oso argia, kafe gutxirekin).

Goizean hartzeko ohitura sartua dago. Gure garaian oraindik ez zen horrelakorik. Bazkalosteko ohituratzat laster hedatu zela esango nuke. Tabernetan sobratutako kafe hondakinekin egiten zen etxe askotan. Beraz, hutsa hartzeko bezain fina ez. Horregatik, esne ederrari kolorea emateko bota “kafea” eta pozik. Arratsaldeetan kafesnea hartzeko ohitura finkatuta geratu da zenbait girotan. Zer hartu zalantza dagoela? Kafesnea.

Kafittesni ere deitzen diogu. *Kafi tte (eta) esni* (kafea eta esnea). *Atsaldin etorri kafittesni artzea* (Arratsaldean etorri kafesnea hartzera). Horrela esaten da, baina ia beti hantxe izaten dira gailetaren batzuk ere.

KAFÉ TORERO

Anjel Lertxundik honela dio: “Txikiteoan gabiltzala, afaldu gabe kafe hartzeari deitzen zaio *balentziano buelta*. Kostaldean, berriz, *kafe toreroa* deitzen zaio. Afariari pase toreroa egitetik dator *kafe toreroa*”. Gorputzak hala aginduta, parranda usainean dabiltzanei gertatu izan zaie horrelakorik. Afariari kale, eta goiz erretiratzeari ere bai.

KAFÉ-TXÁNU

Kafe-iragazkia (“colador de café”). *Kafe-txanu-be guk olgetan ibiltteko artzen gendun, eta gero amak birrixatebanin eziñ topa. Kamazpixon iual eotezan*. (Kafe-iragazkia ere guk jolasean aritzeko hartzen genuen, eta ondoren amak behar izaten zuenean ezin aurkitu. Agian ohe azpian egongo zen).

Sarri-sarri ez genuen erabiliko, baina, gure etxean behintzat bazen. *Kafetxanu nun da?* (Kafe-iragazkia non dago?). Kafea egin behar zen bakoitzean entzungo zenuen galdera hori. Oraingo etxeetan saiutzen gara gauza bakoitzak bere lekua izan dezan. Orduan, hori ez zen posible. Behar zena lehenik aurkitu egin behar. Aurkitzeko ere eskerrak asko ginen, eta begi onekoak.

“Ondarrun ebakuaziñoi ixantzanin, gure bafora beran maiñerukiñ juntzan. Etxekuk Antonio, Pedro ta Joseba juntzin an, eta neu-be bai. Illddefontso Nakarra juntzan patroi; ze gure atte, usteot tio Andresen motorrin juntzala, zeozeattik. Santurtzire alla giñan, da an etxe bat emozkuen. Kuartuzin ikaragarrixak. Cuarto bakotxe zan gure etxi baño andixaua. Lau “kuarto de baño” bañera andixakiñ. Aska ederra-be baeuan jabonadurak etteko. Maiñeruk baforin etteben biximoru, bañe erropak garbitzea neuri ekarteoztezen; da amalau gixonen jabonadurak biar andixe emoteben. Bañe jabonadurak etten Maidolos Tobanekuk, nire lengusiñik, laguntzeoztan. An falta zana zan ur beru, ze beste guzti aukeran neukan nik. Gure bafora andixeik ibilli zan antxobatan, da naidanbeste antxoba eukitten gendun jateko, eta saldu gañea: “a peseta el plato”. Batek emon antxobak eta beste batek kobra, ta olan gebizen. Kafi-be jau etten giñan erositte. Bañe kafi pasateko ezkeunkan kafe-txanoik. Ni beti

esaten kafe-txanu falta gendule, ia baten-batek ekarteban. Etortezan ferixi Portugaletea. Total, zubixe pasa ta kafe-txanu erosti baño besteik ez euan. Bañe esanalak esanda-be iñok ezeban kafe-txanoik ekarten. Da ni biarrez ittota neuan; nik ezin neban iñoa jun. Eta gure maiñeruk, batin ori te bestin besti, kasoipez. “Gaur kafe-txanoik ekarten ezpozue baten-batek, amen ezta bazkairik jateik” esaneban. Etorri zan ferixi, te amalau kafe-txano; bakotxak bat. Nik iñoi-be paga-bez”. (Arrizabalaga Badiola Edurne).

(Ondarroan ebakuazioa gertatu zenean, gure txalupa bere eskifaiarekin joan zen. Etxekoak, Antonio, Pedro eta Joseba joan ziren han, eta neu ere bai. Ildefonso “Nakarra” joan zen lemazain; izan ere, gure aita osaba Andresen txalupan joan zela uste dut, zerbaitegatik. Santurtzira heldu ginen eta han etxe bat eman ziguten. Gelak ikaragarriak ziren. Gela bakoitza zen gure etxea baino handiagoa. Lau bainugela zituen bakoitza bainuontzi handi batekin. Aska ederra ere bazegoen lixiba egiteko. Gure txalupako arrantzaleek baforean egiten zuten bizimodua, baina arropak nik garbitzen nizkien; eta hamalau gizonen arropak garbitzea ez zen txantxetako lana. Ordea, horretan Maria Dolores “Tobaneku”k, nire lehengusinak, laguntzen zidan. Han, ur beroa falta zen, izan ere beste guztia aukeran neukan. Gure txalupa handik ibili zen antxoatan, eta antxoa ugari izaten genuen jateko, eta saldu gainera: “platerkada antxoa pesetan batean”. Batek antxoak eman eta beste batek kobratu; horrela genbiltzan. Erosi egin behar izan genuen, baina, kafearen jabe ere egin ginen. Ordea, ez genuen kafe-iragazkirik (*kafe-txanu*). Nik etengabe esaten nuen kafe-iragazkia falta zitzaigula, ea norbaitek ekartzen zuen. Azoka Portugaleten egiten zen. Zubia pasa eta kafe-iragazkia erostea besterik ez zen. Baina esanahalak esanda ere inork ez zuen kafe-iragazkirik ekartzen. Gure marinerook, denek egiten zuten entzungor. “Baldin eta gaur zuetako norbaitek kafe-iragazkirik ekartzen ez badu hemen ez du inork bazkaririk jango” esan nuen. Azoka izan zen, eta hamalau kafe-iragazki ekarri zizkidaten; bakoitzak bat. Ez nion inori ordaindu).

KÁFI

Kafea (“café”). *Kafeipara? Dana ezenduen garbittuko!* (Kaferik ba al dago? Dena ez zenuten amaituko!). *Kafe ederra arturot eta ondona* (Kafe ederra hartu dut eta ederki nago).

Gure herrialdean ez da kafea inoiz erein eta jaso ahal izan; beraz, erosi egin behar izaten zen, eta orain ere bai, noski. Horregatik gutiziatzat hartzen zen. Kafeari loturiko aditzak: *erosi, ekarri, ixo, eiñ, artu, eskeñi, otzittu, berotu, amattu, garbittu, eon....* Orain, nahi duenak eskurago du kafea. Garai hartan, kafea ez zen egunero hartzen. Etxean kafea hartzeko behar zirenak: *kafe garau, erroti, kafepotu, kafetxanu, azukri (sakarinak), kikari eta kutxailli*.

KAJÁ JÓSTI

Arrain kaxak jostea. *Sasoi baten Ondarrun, arrasteko eta bajurako, txalopa asko euan da arrañe-be ugari ebillen. Orreattik kaja asko birrrixatezan. Jente asko ibilltzezan kaja josten* (Garai batean Ondarroan, bai arrasteko eta bai baxurako txalupa ugari zegoen eta arraina ere ugari zebilen. Horregatik kaxa asko behar. Jende asko aritzen zen arrain kaxak josten).

Arrain kaxak zurezkoak izaten ziren, herrian bertan josiak. Behar ziren oholak, mailua eta iltzeak hartu eta josi. Aroztegian ebakitzen zituzten oholak neurrira. Baziren kaxak josten ikaragarritzko abilezia zutenak. Horretan ateratzen zuten bizimodua. Kaxa bakoitzeko hainbestekoa kobratu eta kito. Mutrikutik Ondarroara zatozela, *San Juan Txurru* auzoaren parean, aparkalekua dagoen toki berean zegoen “*Armintxa*” familiaren aroztegia. Han milaka eta milaka kaxa josten ziren. Hantxe kanpoan egoten ziren kaxa egin berriak pilatuta.

Ondarrun kojuk ibilltzezin kaja josten, da beti orretan ebillena famau ixanbir. Bañe, kaja josten famau, Jose Luis Bustio. Txikixe ta argala. Arek berak kajik baño kilo asko gexa ezeban eukiko, bañe, kaja josten abille, demasa (Ondarroan herrenak aritzen ziren arrain kaxak josten, eta beti horretan arituz gero trebea izan behar. Baina, kaxak josten guztizko abila zen Jose Luis “*Bustio*”. Txikia eta argala. Hark, kaxa batek adina ez zuen pisatuko, baina, ikaragarritzko abilezia zuen kaxak josten).

“Jose Luis Bustio, famau a kaja josten. Revueltanin a, ta ni Gil-eaz: Jose Luis Gil Barrios, donostiarra ixatez. Orrek bodega bat eukiban Jimik-eta amo fabriki eukiben tokixan. Ortxe etten gendun kaja josten. Gero, batte eukiban, Markiñako Arrietak eukan bodegoiñ-be. An bodegoiñ leko andixe euan, da antxe egal baten josten genduzen kajak. Kaji iru txoriandi pagatezkun. Ixe-bez diru, bañe, eñaz-eñaz, ba zeoze ata. Au askorek eztakixe, bañe, Xaxi, alkate eontzana Ondarrun, a-be baebillen kaja josten, da nai ixateban musin ikasi-ero, jokatu nai ixateban bentzat. Nire aldin gazti zan a; Zubi Barriku. Berak neuri: “Musin engotzut”. Da nik: “Bueno, amar kaja”. Ni ordurako musin espertu nittan. Musin ikasten dabizen gaztik-eta “orda”kuk ixatendiz-be. Da nik otamaike eskutik, bañe, joku “paso”, eta berak segixan “orda”, eta nik, “bota”. Aste guztin etten zittuzen kaja guztin diruk txupatenetzazen. Berak eiñddako kaja guztin diru-pe neutzat danak. Nitzako baakixu zertzan a?”. (Etxaburu Barbarias Jose).

(Jose Luis “Bustio”, trebea hura arrain kaxak josten. Hura Revuelta-rekin, ni berriz, Gil-ekin: Jose Luis Gil Barrios, izatez donostiarra. Horrek sotoa izan zuen, Jimik-eta amu fabrika eduki zuten lekuan. Hortxe egiten genuen kaxa josten. Geroago, Markinako Arrietak zeukan soto handian ere izan zuen txoko bat. Soto hartan leku handia zegoen, eta han hegal batean josten genituen kaxak. Kaxa bakoitza hiru txakur handi ordaintzen zizkigun. Diru gutxi zen, baina eginaren poderioz zerbait atera. Kontu hau askok ez dakite, baina, “Xaxi” Ondarroan alkate egon zena, hura ere kaxa josten aritzen zen, eta musean ikasteko goga-edo agertzen zuen, behinik behin, musean egitea nahi izaten zuen. Ni baino dezente gazteagoa zen; Zubi Barri auzokoa. Honela esan zidan: “Musean egingo dizut”. Eta nik: “Bueno, hamar kaxa”. Ni ordurako musean asko eginda nengoen. Musean hasten diren gazteak “hordago” berehala jotzekoak izaten dira. Nik berriz, hogeita hamaika eskutik izan arren jokora “paso”, eta berak berehala “hordago”, eta nik, “bota”. Aste osoan egiten zituen kaxa guztien diruak jaten nizkion. Berak egiten zituen kaxa guztien diruak nik sakelara. Niretzat ikaragarritzko pagotxa zen hura!).

KAJÁ KARRIUE

Kaxa garraiaketa (“transporte de cajas”). Txalupek ekartzen zuten arraina banatzeko kaxa ugari behar izaten zen. Herri osoan zehar, edozein bazterretan egoten ziren kaxa pila handiak. Batzuk berri-berriak eta beste batzuk erabiliak; zaharrak ere bai. *Arratsalde guztin kaja karriuan ibilliga* (Arratsalde osoan kaxak garraiatzen aritu gara.

Ordea, gure aitak, “kaja karriue” beste zentzu batean erabiltzen zuen, gaia bera latza eta beldurgarria izan arren, beti umore handiz. *Amen gabiz gu ederto, laroi urte beteta aurea. Pentsa laroi urte ingurukuk zemat gazen geure familixan. Asten gazenin ba..., a zelako kaja karriue ixan birdan!* (Hemen gabiltza gu ederki, lauorgeri urte beteta ere aurrera. Pentsatu lauorgeri urte ingurukoak zenbat garen gure familian. Hasten garenean, a zelako kaxa garraiaketa izango dugun!). Hiletan bizkarrean eramaten zen hilkutxaz ari zen, noski. Alegia, hiltzen hasten zirenean, denak elkarren segidan joango zirela.

KAJAKU

Haur adoptatua (“crío/a adoptado/a”). *Ori umioi eurokin bixire bañe, ezta eurona; kajakure* (Ume hori horiekin bizi da baina, ez da beroiena; adoptatua da).

Guk pentsatzen genuen kaxaren batean aurkitua izaten zela. Umetan ez genuen jakiten horrelako konturik. Gero jakin genuen, “kajaku” berbaren esanahia. Honen ordeztu, “kajatik ekarrittaku” esan izan da.

KAJÁ ÓLA

Arrain kaxaren ohola (“tabla de la caja de pescado”). *Kaja olakiñ ettezin kajak* (Kaxaren oholez egiten ziren kaxak).

Arrain kaxak ohol sendo eta ederrez osatuak izaten ziren. Zulo asko estaltzeko eta konponketa ugariren erremedio bihurtzen ziren. Inguru guztiak zeuden kaxaz josita, eta kaxa guztiek jabea

zuten arren, eten gabeko tentazioa sortzen zuten edozertarako hartzeko.

Batelaren jabe egin, baina arraunik ez genuenean ez zen zail izaten kaxa oholak eskuratzea arrauntzat erabiliz batelari aurrera eragiteko. Alderdi banatan bina lagun jarri, kaxa oholez urari eragin, eta ziztu bizian txalupa.

San Joan bezperan ere makina bat kaxa ohol joaten ziren sutara. Bagenekien kaxa osorik ezin zitekeela bota. Lehenik puskatu, eta ondoren sutara. *Suta ez gendun kajaik botaten, kaja olak bakarrik* (Sutara ez genuen kaxarik botatzen; kaxa oholak bai).

KAJERI

Kamioiak atzeko aldean karga eramateko izaten zuen kaxa. *Kamionak eruteben gauzi, arrañe, gatza-ero ikatza-ero, kajeran eruteben. Geu-be batzutan, kamionai atzetik aarra ta kajeran barrun juten giñan* (Kamioiek eramaten zuten karga, arraina, gatza, ikatza-eta, atzeko kaxan eramaten zuten. Gu ere batzuetan, kamioiari atzetik heldu eta kaxa barruan joaten ginen).

KAJERU

Koadrilan denen artean gastatzeko guztiek ipintzen duten diruaren arduraduna. Ordea, diruaren ardura izateaz aparte *kajeruk* beste eginkizun batzuk betetzen zituen. *Kuadrillako kajero ixateko fiñe aparta birrixaten da* (Koadrilako *kajeru* izateko pertsona fina hautatu behar izaten da).

Gure kuadrillako kajeru beti ixan da Joxe Anjel Aristondo; len da on-be bai. Berak kajako eskatzeban diru erria ta kittu. (Gure koadrilako *kajeru* beti izan da Jose Anjel Aristondo; lehen eta orain ere bai. Berak eskatzen zuen dirua eman eta kito).

Koadrilako dirua zuen arduradunaren eginkizunak ez ziren txantxetakoak. *Joxe Anjelek ettebana ta etten dabena: zemat erria pentsa, bakotxai diru eskatu, diru euki, kuadrillako bakotxai preunta ze artukoraben, orrei danok afunta, tabernakuia gauza guztik eskatu, eskaturabena bakotxai emon, dana paga, zein tabernata jun pentsa eta kaji amaitzeanunin pentsa zemat bikoran da osta-be diru eskatu* (Jose Anjelek egiten zuena eta egiten duena: bakoitzak zenbat diru ematea komeni den pentsatu, bakoitzari dirua eskatu, dirua gorde, bakoitzari galdetu zer hartu nahi duen, horiek guztiak apuntatu, tabernariari gauza guztiak eskatu, bakoitzari eskatu duena eman, dena ordaindu, ondoren zein tabernatarara sartu erabaki eta dirua bukatzeaz dagoenean zenbat beharko den pentsatu eta dirua eskatu). Beste guztiok: *Joxe Anjelei segi, berak atateozkune eran da kanta* (Jose Anjeli jarraitu, berak ateratzen diguna edan eta kantatu). Kantatu Jose Anjelek ere bai. Koadrila batzuetako *kajeruk* aberastu egin izan direla ere entzuna dut: behar izango den baino gehiago eskatu, eta jendea etxeratzen denean sobratzen dena beretzat. Jose Anjel ere agian abestuko zen, baina, ez koadrilako dirua beretzat hartzearen. *Gutzako, munduko kajeroik fiñena Joxe Anjel* (Guretzat, munduko *kajeroik* finena Jose Anjel).

KAJÍ

1.- Kutxa, kaxa (“caja”). *Kájak Kanttope ingurun-de barran-da ikusiko zenduzen Kalandixan da Goikalin-de baño gexa* (Arrain kaxak *Kanttope* auzo inguruan eta portuan ikusiko zenituen, Goiko Kalean edo Kale Handian baino gehiago).

Era askotako kaxak ikusten genituen gure inguruan; batzuk sarriago, eta beste batzuk ugariago. *Arraiñ káji*: ugari eta nonahi, gauza askotarako balio izaten zuen. *Zapata kaji*: zapata berri asko ez genuen ikusten inguruan, ordea, zapata kaxaren jabe berehala egiten ginen, eta ibilaldietara horrelakoan eramaten genuen bazkaria. *Enterruko kaji*: hildakoa eramatekoa; horrelakoek errespetua sartzen ziguten, eta txantxetarako gogoia kendu. *Kaja zurixe*: hilkutxa, baina, umeena; garai hartan sarri ikusten genituen. *Lustre káji*: betuna eta eskuilak gordetzeko. *Botikan kaji*: etxeko botikak gordetzeko; eta norbaitek min hartu edo norbait erretzen zenean lehen galdera, *botika káji nun da? Botika kájak*: ospitaleko mojak, Sor Josefinak, ematen zizkigun indizio kaxa hutsak.

Kajak. Bestelako zehaztasunik gabe pluraleak aipatzen zenean beti ziren arrain kaxak”. *Kájak ekarri, kájak erun, kájak josi, kájak karria, kájak konpondu, kájak apurtu, kájak ostu, kájak pintxa, kájak eiñ, kájak bete, kájak ustu, kájak erre, kájak suta bota, kájak ureta bota, ... Zuen*

kájak ureta botattuez (Zuen arrain kaxak uretara bota dituzte). *Boreatik kájak ostuzkuez* (Sototik arrain kaxak lapurtu dizkigute).

2.- Koadrila bereko partaideek komunean egin behar dituzten gastuak ordaintzeko ipintzen duten dirua. *Zemana ipiñikou kaji? Mille peztana naiku ixangou. Amaitzen danin osta-be ipiñi tte listo* (Zenbana ipiniko dugu kaxa? Milana pezeta aski izango dugu. Amaitzen denean berriro ipini eta kito).

3.- *Kají erria*. Koadrilan dabiltzan bitartean denen artean eginiko gastuak ordaintzeko dirua ipini: bakoitzak diru kopuru bera. *Kaji ipiñi*, ere esaten zen. Baina, arrantzaleen artean berba esanguratsuen, *erria* (ipini, eman, bota, utzi), hots, *kaji* egiteko *diru erria*. *Kaji erriateko zein faltara?* (Dirua emateko nor falta da?).

KAJÓI

Tiradera (“cajón”). *Gure etxin kájoik bapaño gexa eotezin. Jakitten gendun kajoi batzutan ze eotezan, bañe beste batzutan ez. Eskatzeko maiko kajoiñ, kollara-tenedorak eotezin. Beste kajoi batzutan ze eon zeinkin inok ezaban jakitten. Geure gauza-pe, pelotak-eta, tronpak-eta, kanikak-eta, iual kajoiaren baten eongozin, bañe zein kajoiñ? Batek jakiñ!* (Gure etxean tiraderak, bat baino gehiago izaten ziren. Tiradera batzuetan zer egoten zen jakiten genuen, baino beste batzuetan ez. Sukaldeko mahaiko tiraderan koilara eta sardexkak egoten ziren. Beste tiradera batzuetan zer egon zitekeen inork ez zuen jakiten. Gure gauzak ere, pilotak-eta, zibak-eta, kanikak-eta, agian tiraderaren batean egongo ziren, ordea, zein tiraderatan? Batek jakin!).

KÁKA

1.- Kaka (“caca”, “excremento”, “materia fecal”). *Kakauri etxin allateazkunin etxeko komunin etten gendun kaka, bañe kalin gabizela allatemaazkun, Kafeko Atzin beti topaten gendun leku kaka etteko: axketan, biberon baten, batel azpitan ero batel tartin* (Etxean geundela kakalarria etortzen zitzaigunean etxeko komunean egiten genuen kaka, ordea, kalean etortzen zitzaigunean, gure auzoan beti aurkitzen genuen leku egokia kaka egiteko: ur gainean zegoen etxepean, haztegiren batean, batel azpian edo batel tartean).

Gerra garaian Lekeition, ama bati iruditu zitzaion umeak denbora luze samarra zeramala kakarik egin gabe. Haurra komunera eramane eta behin eta berri esan zion kaka egiteko; azkenean umeak honela erantzun zion: *Ama! Kaka jan barik!* Guk, kaka egiteko adina behintzat jaten genuen.

Etxetik kanpo etxean baino ordu gehiago pasatzen genituen. Non egiten genuen kaka? Gure auzoko (*Kanttopin*) edozein bazterretan. Ondo ezagutzen genituen txoko guztiak, eta horren arazorik ez genuen izaten. Sarri askotan, ia geratu beharrik ere ez genuen izaten kaka egiteko. Zergatik? Alde batetik galtza oso zabalak izaten genituelako eta galtzontzilorik ez. Bestalde, berri, aldiko gutxi egiten genuen. Beraz, ia geratu ere egin gabe, galtzaren alde bat igo, zabaldu ondo, eta pausoaren martxa galdu gabe lanak eginda.

Agian horretan gu baino lotsatiagoak izango ziren, eta maniobra horiek hain azkar eta hain erraz ez zituzten egingo. Neskek ez zuten edonon egingo, eta pertsona nagusiek ere ez.

2.- Mozkorra (“borrachera”). Mozkorraldia adierazteko badira beste zenbait berba: *leatza, atxurre, melokotoi, matsa, meloperi...* Kostaldeko herri batzuetan *kaka* ere esaten da. *Atzo zure launak itxosubeteko kaka atrapaban* (Zure lagunak atzo sekulako mozkorra harrapatu zuen). Egia esan, horrelakoetan ez da jakiten nork nor harrapatu duen; zuk mozkorra ala mozkorrak zu. *Arek berak ederradaru kaka* (A zelako mozkorra daraman!).

3.- *Káka burutibera eñ*. Burla egin, iseka egin, “kaka burutik behera egin” (“reirsele a la cara”). Agintea eta boterea erakutsi behar duenari menpekoek nahi duten guztia egiten diotela adierazten du. *Orreik umiok gurasuai kaka etteotze burutibera* (Ume horiek gurasoei “burutik behera kaka egiten diote”).

Garai batean sarri entzuten genuen. Ordea, ez dut uste horrela gertatzen zenik. Haurrak eta menpekoak, hartzen ziren baino oraindik ere gogorrago hartu beharra ikusiko zuenak esango zuen.

Gaur egun, hau edo antzeko esaldirik ez da maiz entzuten; baina, gertatu, lehen baino sarriago eta garbiago.

4.- *Kaká daixola*. Kaka dariola (“cagándose en los pantalones”). *Kaka daxola* ere esaten da. Orduan ohikotzat jotzen genuen ume txikia kaka dariola ikustea. Umeak garbi mantentzeko gaurko baliabiderik ez zelako, eta amek lanez lepo ibiltzen zirelako. *Ume batzuk beti dabiz kaka daixola* (Ume batzuk beti dabiltza kaka dariola).

5.- *Kaká daixola*. Beldurrez akabatzen, kakalarritan (“muerta/o de miedo”). Metaforikoki sarri entzuten genuen. Zer gertatzen da? Batzuetan beldurak kaka edo pixa benetan eragiten duela. *Maxuk esan dau leziñoi eztakixena apurtu engorabela. Orretteattik danok eonga kaka daixola* (Irakasleak esan du ikasgaia ikasi gabe duenari jipoia emango diola. Horregatik, denok egon gara beldurrez akabatzen). Maisuek botatako horrelako edo antzeko mehatxuak, serio hartzen genituen, gehienetan bete egiten baitzituzten. *Andik pasa binazen guztin kaka daxola astena* (Handik igaro behar dudan bakoitzean, beldurrez akabatzen, kaka larria etortzen zait).

KAKÁ KOLORI

Kaka-kolorea, ilunagoa edo argiagoa baina marroia (“marrón”). Zenbait kolore arraroren berri emateko, makina bat bider entzun dugu “*kaka kolori*”. Kaka bera, ez usaintzeko eta ez ikusteko atsegina ez bada, horrekin konpara daitekeen kolorea ere ez. *Kaka koloreko gona bat jantzitze ixun* (Kaka koloredun gona bat jantzita zihoan). *Arpexe-be kaka kolorekuauke arek* (Hark aurpegia ere kaka kolorekoa du).

KAKALARRIXE

Urduritasuna, kakalarria (“nerviosismo”, “intranquilidad”). Berez kaka egiteko gogo esan nahi du; baina, guk horretarako *kakauri*, *kakaguri* berbak ditugu. Hitz honekin *urduritasuna* ematen dugu aditzera. *Esamiña sartu aurretik ederra neukan kakalarrixe* (Azterketara sartu aurretik, a zelako urduritasuna nuen!). *Ikusi utse eiñdde bakarrik kakalarrixe sartzeata* (Ikusi hutsarekin kakalarria sartzen zait).

KAKÁLEKU

1.- Ondarroako portuaren muturrean, gas-olioaren deposituak kokatu zituzten harkaitzen atzeko aldeari, hots, itsasoko aldeari, deitu izan zaio horrela. Izan ere, inguruan zebiltzanak, kakagura etorritz gero hara jotzen baitzuten kaka egitera. Gu, gutxitan arrimatzen ginen haraino, eta gogoratzen naiz kaka-pilaz josita egoten zela. Noski, guk ere bertan egiten genuen. Han ez zen paperik izaten.

2.- Antzina, txalupetan komunik ez zegoenean itsasora egiten zen kaka karelean jarrita; txaluparen atzeko muturretik egiten zen, *atzeko estanpatik*. Horregatik leku horri *kakaleku* deitzen zitzaion. Eguraldi txarra zenean, itsasora erortzeko arriskua saiheste aldera, ontziren batera egiten zen kaka.

3.- *Kakalekuko apaxu*. Hegaluzearen arrantzan, *kazan* deituriko modalitatean, txaluparen popan kokatzen zen aparailua. Leku horri *kakaleku* deitzen zitzaionez, hortik *kakalekuko apaxu*. Ikus, *kakaleku* (KAKALEKU, 2). Aparailu honi *sanburnio* ere deitzen zitzaion. *Kakalekuko apaxu motza ixatezan. Da arraiñ asko euanin orretteik apaxo motzok ixatezin famauenak* (*Kakalekuko apaxu* motza izaten zen. Eta arrain asko zebilenean aparailu motz horiek izaten ziren trebeenak).

4.- *Kakaleku errasun*. Gizon txikia. Augustin Zubikaraik dakar. Inoiz entzun izan dut; oso gutxitan. “Kaka-leku”, hots, ipurdia, *errasun*, alegia, lurraren parean (arrasean: “a ras de / al ras del”). Gizon txikiagatik esaten da, ipurdia oso behean izaten duelako. *Patxik kakaleku errasun* (Patxi oso txikia da).

KAKÁ MOKORDU

Kaka lodi, sendo eta mardula (“cagada”, “excremento compacto”). *Umi aurreko eunetan makal ibillire. Gaur bentzat kaka mokordo ederra eiñddau* (Umea aurreko egunetan makal ibili da. Gaur, behinik behin, kaka mokordo ederra egin du).

Sarri *kaka-mokordu* hitz elkartuari, *ederra* adjektiboa lotzen diogu osasun onaren seinale. *Kaka ziriñe ero beruzku etten dabenapaño kaka-mokordo ederra etten dabenak osasun obi eukitten dau* (Kaka-zirina edo beherakoa egiten duenak baino, kaka-mokordo ederra egiten duenak osasun hobea izaten du).

Irain hitz modura ere maiz entzun izan dugu janari eskasarekin konparaketa eginez. *Zeueik txuleta ederra jan da neuri au kaka mokordua ekarritazue!* (Zuek txuleta ederra jan eta niri kaka mokordo hau ekarri didazue!).

KAKÁ MÚNTU

Kaka pila (“cagada”, “montón de excremento”). Honen sinonimoa, *kaka pillu*. Kantitate handia besterik ez du adierazten. *Batenbatek kaka muntu makala eztau eiñ* (Norbaitek kaka pila ederra egin du). *Olako kaka muntoik neuk eztot aspaldixan eiñ* (Horrelako kaka pilarik ez dut nik aspaldian egin). *Kaka munto ederrak etteko jan enbirde sendo* (Kakapila ederrak egiteko jan egin behar da gogotik).

KAKÁ MURTZILLU

Odolkiaren itxurako kaka; forma horretako lodi sendoa, kaka mokordoa. Bizkaian entzuten da “mortzillak” (odolkiak). *Or kanpun dan kaka murtzillu lagarabenak ederra artukoban deskantsu* (Hor kanpoan dagoen kaka lodia utzi duenak, a zelako lasaitua hartuko zuen). *Erozeiñ ixan bara-be kaka murtzillu makala eztau eiñ* (Edonor izan delarik ere, kaka mokordo ederra egin du).

KAKÁNARRÚ

Pertsona ziztrin txiki ezereza, fisikoari dagokionez (“persona físicamente ruin”). *Esazkun arratsaldeko lauretan etorriko zala. An geuazen gu zaiñ, zaiñ agertuko. Berandu baten nun agertzen dan gixonezko kakanarro bat* (Esan zigun arratsaldeko lauretan etorriko zela. Han geunden zain, zein agertuko. Berandu samar agertu zitzaigun gizonezko ziztrin txatxar bat).

KAKÁNASTERI

Kaka-nahastea sortzen abilezia aparta duen neska, kaka-nahaslea (“follonera”). Mutila, berriz, *kakanasteru* (“follonero”). *Ontxe-be nastakozu dana. Kakanasteru ezattez ixan!* (Orain ere nahastuko duzu dena. Ez zaitez kaka-nahaslea izan!). *Kakanasteri zer da bera-ba!* (Hori da hori kaka-nahaslea!).

KAKÁNASTI

Kaka-nahastea, nahaaste-borrastea (“follón”). Maiteen duen aditza, *ata* (sortu). Ideiak nahiko argi dauden lekuan, nahasketa eta nahaste-borrastea sortu. Badira abilezia hori dutenak. *Alako ederto gebizen batzarra eruten. Etorriz, eta itxosu beteko kakanasti atazu* (Oso ondo ari ginen bilera eramaten. Etorri zara, eta sekulako nahaste-borrastea sortu duzu).

KAKANTZA

1.- Kaka-usaina (“olor a excremento”). Usain txar (hatsa) eta sarkorra aditzera emateko *antza* berbaz baliatzen gara. Hortik, *kaka-antza/kakantza*. Inorena jasanezina gertatzen zaigu, eta norberarenaz ohartu ere ez. *Ederra kakantza lagazu!* (A zelako kaka-usaina utzi duzun!).

2.- *Kakantzan arpexe*. Kaka-usainaren aurpegia, kaka-usaina hartzean jartzen zaigun aurpegi itxura. Hatsa nahiz kaka-usaina hartzen dugunean, sarritan ezinbesteko gertatzen zaigu aurpegi-keinu berezia egitea, usain txar hori hartzen ari garela adieraziz. Horri, “*kakantzan arpexe*” (kaka-usainaren aurpegia) esaten diogu. Usain txarrik hartzeke ere, berez, horrelako aurpegiera arraro samarra duenari, berehala ezartzen diogu, “*kakantzan arpexe*”. *Or sarturanak kakantzan arpexe eukan bixkat* (Hor sartu denak, apur bat “kaka-usainaren” aurpegia zuen). *Orreaz kakantzan arpexorreaz aparte eza jungo* (Kaka-usainaren aurpegi horrekin urrutira ez zara joango).

KAKANTZEROKA

Jolas sinbolikoa. Helburua: besteren bat “kaka-usainaz” etxera bidaltzea: *kakantzero*. Nola lortzen zen hori? Eguerdian nahiz iluntzean, etxeratzeko abiatzen ginenean, azken orduan, norbait ukitu eta *kakantz* (kaka-usain) esanda. Azkena ukitu zutenak, gauza bera esan eta beste norbait ukitzen ez bazuen, bera joaten zen “kaka-usain” eta guzti etxera. Hori inork ez zuen nahi izaten. Beraz, hor sortzen zen zalaparta eta korrika; alde egiteko edo beste norbaiti “kaka-usaina” eranstea. Etxerakoan, horixe izaten genuen azkeneko jolasa. Gure auzoan bizi zen Tomas Burgoa, gu baino apur bat nagusiagoa zen. Hark ez zuen nahi izaten *kakantzero* etxera joaterik. Nahiago ipurdia erre! Beste norbaitek atzetik jarraitzen bazion *kakantz* egiteko, korrika batean sartzen zen etxera ateari izugarritzko kolpea emanez. Baina, haiek etxean aldabadun atea zuten, eta zarata berezia ateratzen zuen ate hark; bestean etxeetako ateen ateratzen zuten zarata lehorrik ez, soinu dotorea, bikoitza baizik: atearena berarena eta aldabak eragiten ziona.

Azken ukituarekin geratzen zena, *kakantzero*. Horrela jolasean aritzea, berriz, *kakantzeroka ibilli* deitzen genion. *Kakantzeroka ibilliga ta atzanin neuk eitzat Tomasei kakantz.* (*Kakantzeroka* aritu gara eta azkenean neuk egin diot Tomasi *kakantz*).

KAKAÑERU

Berez, kaka egiten zuena; guztiok egiten genuenez, denok ginen *kakañeruk*. Ordea, kaka egiten harrapatzen genuenari deitzen genion horrela. Herrian bazen Benturo izeneko gizon bat, mandatuak eginez bizimodua ateratzen zuena. Gurdia edo eskorga (“carretilla”) ere erabiltzen zuen, baina, gauza asko (ikatz zakua, egurrak...) bizkarrean garraiatzen zituen. Kaka egitera, marea jaisten zenean, *Kofrai Azpire* (gure garaian autobusen geltoki ondoan eginiko etxeen azpiko aldera) joaten zen. Leku hori gu ibiltzen ginen auzoan zegoen, *Kanttopin*. Marea goian zegoenean ez dakigu non egiten zuen. Guk zaindu egiten genuen, eta kaka egiten ari zela *kakañero* deitzen genion. Horretan ere ezin bakean laga gizonari!

KAKÁPIKOTZA

Begiratu, *pikotza*.

KAKÁ PIRRI-PIRRI

Beherakoak eragiten duen kaka mehe eta arina, kaka-zirina (“excremento provocado por la diarrea”). Horrelakoa ez da batere sana izaten. Hobe odolkiaren antzeko *kaka murtzillu*. *Atzo beruzkuaz ibilli nittan, eun guztin komunea osteraka; kaka pirri-pirri naiku eineban* (Atzo, egun osoan, beherakoaz ibili nintzen komunera bueltaka; nahikoa kaka zirin egin nuen).

KAKÁPIRRIXE

Urduria, artaga, zipriztin, geldi egon ezinekoa (“nervioso/a”). Pertsona nagusiei barik umeei ezartzen zaie izenondo hau. *Oixe txikixoide kakapirrixe demasa* (Txiki hori da oso urduria).

KAKATIXE

1.- Kakatia (“cagón/na”). Kaka denok egiten dugu, baina, batzuek sarri; horiei deitzen diegu *kakatixe*. *Ume kakatixe auxera; eun guztin da komunin* (Ume hau oso kakatia da; egun osoan dago komunean sartuta).

2.- Oso beldurtia (“miedoso/a”, “cobarde”). *Zeu baño arra bete txikixauai atzea! Kakati aluoi!* (Zu baino askoz txikiagoari atzera egin diozu! Beldurti madarikatu hori!).

Iraintzat ere erabiltzen dugu. *Zer diño orrek kakati madarikatuorrek?* (Zer dio kakati madarikatu horrek?).

Jose Kakati. Horrela deitzen zioten, beste batzuekin batera txalupak eduki zituen bermeotar bati. Izatez Bermeotarra zen, baina, sarri egoten zen Ondarroan.

KAKATSU

Kakatsua, mukizua, zazpikia (“fastidioso/a”, “molestón/a”, “persona de poca paciencia”). *Orreik ume kakatsuk kalea bixaldukouz eta geuk engou pelota partidu* (Ume mukizu horiek kanpora bidaliko ditugu eta guk jokatu dugu pilota partida).

KAKATZI

1.- Kakatza, basatza (“estercolero”, “barrizal”, “lodazal”). Kaka edo zikinkeria ugari dagoen lekua. *Goikalin goruz guzela Ikatxaneko kortan sartuga. Antxe euan kakatzi!* (Goiko Kanean gora gindoazela, *Ikatxa* baserriko ukuiluan sartu gara. Han zegoen kakatza!).

Aniztasuna adierazten duen “-tza” atzizkia, guk “-tzi” egiten dugu: *kakatzi, basatzi, ondartzi, bedartzi, edurtzi... Or derrigor eonbir kakatzi; ume guztik orraxa jutendi kaka ettea-ta* (Nahitaez egon behar hor kakatza, ume guztiak horra joaten baitira kaka egitera).

2.- Kontserba fabriketan burutzen den lan zehatz bati deritzo *kakatzi*, hots, hegaluzeari (edo hegalaburrari) burua kendu eta tripak ateratzeari. “*Kakatzi eiñ*” ere esaten da. Fabriketan arrain desberdin asko (antxo, txitxarroa, berdela, hegaluzea, hegalaburra...) manipulatzeko da, eta arrain mota bakoitzak, kontsumitzeko prest utzi bitartean bere prozesua izaten du. Hegaluzeari, lehenbiziko gauza, burua kendu eta tripak atera. *Kakatzi biar ederra ezta ixaten* (Hegaluzeari burua kendu eta tripak ateratzea lan txukuna ez da izaten).

“Atun sasoiñ, etortzezan da antomobillak atunak botaten zittun erdi-erdire, muntu, beangañea. Matxeta andixe artu te burun ondo azerta bineban-e! Tente norbera, makurtu bixkat, artu atune ta matxetiaz; ondo jobir, ze an eotezan usaba-ero baten-bat zaintzen. Agarra buztenetik, ipiñi natural buru, te dzi-dza. Golpe biaz, ondo azarta, ta buru klak soltateakon. Gero beangañin belauniko jarri kuadrilli, esku sartu te tripak ata. Ordun ez euan guanteik-e! Ordun ezan guanteik usaten. A biarra goorra zan. Olatteik biarra etti tokaazkun guri”. (Arrizabalaga Aranburu Miren).

(Hegaluzearen garaian, kamioia etortzen zen eta hegaluzeak lurrera botatzen zituen, eta erdi-erdian piloa eginda utzi. Aihotz handia hartu eta buruan bi kolpe zuzen eman behar izaten zitzaizkion hegaluzeari. Norbera zutik, apur bat makurtu, hartu hegaluzea eta aihotzaz; ondo jo behar, nagusia edo beste norbait han egoten baitzen zaintzen. Isatsetik heldu, burua ongi ipini, eta *dzi-dza*. Kolpe bi zuzenak eman eta *klak*, askatzen zitzaion burua. Ondoren lurtean belauniko jarri koadrila, eskua sartu eta tripak atera. Orduan ez zegoen gero eskularrurik! Garai hartan ez zen eskularrurik erabiltzen. Lan hura guztiz gogorra zen. Lana horrela egitea egokitu zitzaigun guri).

KAKAURI

Kakagura, kakalarria, kakagalea (“ganas de cagar”). *Kakauri onarozu, komune urrin dakazunin. Eta paperik ez dattille falta* (Kakalarria ona da, komuna eskura duzunean. Eta paperik ez dadila falta).

KAKÁ ZÁRRA

Interjekzio honek etsipena edo ustekabea adierazten du (“interjección que denota contrariedad y disgusto”). *Pentsaten gendun gaur jungoiñala danok alkarreaz Berritture bazkaltzea, ta... kaka zarra! Itxitte eida taberni. Urrengo baten ixan bikorau* (Uste genuen gaur joango ginela denok elkarrekin Berriatura bazkaltzera, eta... kaka zaharra! Jatetxea itxita omen dago. Hurrengo batean beharko du izan).

KAKÁ ZIRIÑE

Hegazti-gorotzaren antzeko kaka, zirina, oso kaka arina (“excremento muy ligero”). Horrelakoa, beheko gogorak eragiten du. *Kaka ziriñe eiñddot* (Oso kaka arina egin dut). Azpimarratu nahi dugunean: *ziriñ-ziriñe*. *Umik atzo kaka ederra eiban, bañe, gaur ziriñ-ziriñe eiñddau* (Umeak atzo kaka ederra egin zuen, baina, gaur guztiz arina egin du).

KAKAZTU

Kakaztu, kakaz bete, zikindu, nahastu (“enmierdar”). Testuinguru ugaritan erabil daiteke. *Zea baño dotoria euan da zeuk kakaztuzu dana* (Oso dotore zegoen eta zeuk nahastu duzu dena). *Garbi-garbi tte dotore laa gendun guk. Batenbatek kakaztura dana* (Guk garbi-garbi eta dotore utzi genuen. Norbaitek kakaztu du dena). *Zertzuk esattuz? Kakaztute laagattu danok!* (Nolakoak esan ditu? Denok utzi gaitu kakaztuta).

KAKOTA

Mozkorra adierazteko berba desberdinez baliatzen gara han eta hemen: *legatza, atxurra, mahatsa, melokotoia, zepeliña...* Ondarroan, Augustin Zubikaraik dioenez, *kakota* ere esaten zitzaion. Berak honako adibide hau ematen digu: *Kakota kentzeko botikarik onena, egunsentiko terralaren gozarena*. Aurretik erabiliko zuten. Ni ez naiz gogoratzen berba hau inoiz entzun dudarik.

KAKOTE

1.- Inazio “*Kakote*”. *Artalekuko eskillaetan bixi zan Iñazio Kakote*. (Kale Handitik San Inazio kalera doazen eskaileretan bizi zen Iñazio “*Kakote*”). San Inazio Kalekoen “*almirantea*”, burua, zen. Baina, geroago Fausto Campos-en sotoan egiten zuen lan, batez ere kaxak konpontzen. Hura gure auzoa zen eta soto horretan elkartzen ginen berarekin. Garai batean gure “*almirantea*” ere izan zen: *Kakote almirante* esaten genuen gure artean. Berari inoiz ere ez horrelakorik. Kantatu ere bai honako hau: *Kakote Almirante, gerrako kapitxana. Ume guztin erregiñe, malukixan kapitxana*.

Mutil zaharra, handia, beti bakarrik, txapela txikia bekainetaraino sartua, pauso azkar eta militarrez besoei bortizki eraginez, inori kasurik egin gabe, serio demonio, eguraldi onaren seinale, eta zorakeriak egiten eguraldi txarra iragarritz. Kontu handia izan behar zen berarekin hitz egiterakoan, bere erreakzioak ustekabekoak izaten baitziren; ahalegina egiten genuen bera umore onez mantentzeko, haserretu gabe. Izan ere haserretzen zenean kontrola galtzen zuen. Inazio “*Kakote*”rekin ondo konpontzea hobe!

“Bai, Iñazio Kakote-be ortxe Artalekuko eskillaretan bixi zan. Iñazio Kakote zan Pilar Aranbarri, Santos Belarrimotxen andrin anaxi. Baakixu zeĩñddan Santos ojaleteru, Gartzia? Iñazio-be Aranbarri. Kakotenekuk esatetzen orrei. Enda Iñazio Kakoten atte-be Iñazio zan, gixon andi bat. Eskoli emoteban. Lenako txoiandiko eskoli emotezkun araxe junde. Euraneko etxin, ortxe. Neu-be jun ixanittan. Maxu zan. Maxu-ero, eskoli emotezkun beñipeiñ. Eskueraz dana. Orrettek kontuk-eta etten erakutsi-tte, olakoxe gauzak. Kalandiko gexenok juten giñan, neskak eta mutillak, danak nastin. Entradan sartu te olatteitaz eskillarak berutz, eta antxe emoteban eskoli... etxi zan; etxin emoteban. Iñox Artalekun-be bai, danok jarritte sillakiñ ortxe. Artalekun kanpun. Ortxe-be emotezkun eueldi ederra euanin. Bañe bera-pe palu eukitteban-e! Danok geldik eukitteko paluaz. Jo ezkattun sekule eiñ, bañe, antxe eskun eukitteban palu, bestelan guk sasoi geunkan-da, endreru otzin atakoendun. Lenako katonaz da pizarriaz antxe eoten giñan Iñazio Kakoten attaz. Atte-be Iñazio Kakote, gixon andi bat”. (Pagate Anakabe Itziar).

(Bai, Inazio “*Kakote*”-eta ere hortxe Artalekuko eskaileretan bizi ziren. Iñazio “*Kakote*” zen Pilar Aranbarri, Santos “*Belarrimotx*”en emaztearen anaia. Badakizu zein den Santos iturgina, Gartzia? Inazio ere Aranbarri. *Kakotenekuk* esaten zieten horiei. Eta Inazio “*Kakote*”ren aita ere Iñazio zen, gizon handi bat. Eskola ematen zuen. Garai bateko “txakur handiko eskola” ematen zigun, haraxe joanda. Ni ere joan izan nintzen. Maisua zen. Maisua-edo, eskola ematen zigun behinik behin. Dena euskaraz. Horiek, kontuak-eta egiten irakatsi eta horrelako gauzak. Kale Handiko gehienok joaten ginen, neskak eta mutillak, denok elkarrekin. Atarian sartu eta horrelaxe daude eskailerak beherantz, eta hantxe ematen zuen eskola... etxea zen; etxean ematen zuen. Inoiz Artalekuan ere bai. Denok eserita aulkiekin hortxe, Artalekuan kanpoan. Hortxe ere

ematen zigun eguraldi ona egiten zuenean. Baina, berak ere makila izaten zuen e! Denok geldirik edukitzeko, makilarekin. Jo ez gintuen inoiz egin, ordea hantxe eskuan edukitzen zuen makila, bestela guk, sasoia genuenez istilua eta liskarra berehala aterako genuen. Garai bateko katona eta arbeltxoarekin hantxe egoten ginen Iñazio “*Kakote*”ren aitarekin. Aita ere Inazio “*Kakote*”, gizon handia).

2.- *Kakotenekuk*. Ospitalean bizi ziren anaia umezurtzak Karlos eta Kanuto ziren *Kakotenekuk*. Ikus *ospittala* (OSPITTALA, 1).

KAKOTU

Gogortu, kakotu, okertu, mugitu ezinik geratu (“encorvar”). Beste testuinguruetarako ere balioko zuen berba onek, baina, guk behinik behin, eskuetako hatzei zegokienez baizik ez genuen erabiltzen. *Otzaz atzamarrak kakotuaztaz* (Hotzaz hatzak kakotu zaizkit). *Atzamarrak kakotuteakaz da nik eziñddotzat orrei kolpeik eiñ* (Hatzak, hotzak gogortuta ditut eta ezin diot horri heldu).

KAKÚ

Kakoa (“gancho”). Oso antzekoa da, baina *barruko gantxuk* baino kirten sendagoa eta motzagoa izaten du. Berez, arrain handiak (hegaluzea, hegalaburra) jasotzen laguntzeko erabiltzen da. Arrantzaleek, bai itsasoan eta bai portuan gauza askotarako behar izaten duten tresna. Horregatik kakoa maiz ikusten genuen eta berba erabili ere bai. Bere eginkizun propioez aparte, uretatik zernahi jasotzeko balio zuen; aberia latza erraz egiteko ere bai. *Atun andixak altsateko maiñeruk kaku birrixaten dabe* (Hegaluze handiak txalupara jasotzeko arrantzaleek kakoa behar izaten dute). *Kañaberiaz danai beste batek kakuaz launtzeotza atune altsaten* (Kanaberaz ari denari beste batek kakoaz laguntzen dio hegaluzea txalupara jasotzen).

Era honetako tresnak bi izaten dira txalupetan: *kaku* eta *gantxu*. Egituraz eta itxuraz oso antzekoak. Ikus, *barruko gantxu*.

KÁKU

Felix Ituarte ondarrutar apaizari “*Káku*” goitizenez deitzen zioten. *Garroku* familiako apaiz hau, Gregoriorren, Josuren (“*Kabido*”) eta Delfinen anai zen, Emeteriren semea. Alderdi batean, ez dakit eskuinean ala ezkerrean, belarri erdia falta zitzaion.

KÁLA

1.- Arrantza egiteko lekura heldu eta arrantzarako aparailuak uretaratu. Beraz, aditza da. Nik adiera hau ez nuen ezagutzen. Aitari entzun nion: “*Amentxe kalá biou*” (Hementxe hasi behar dugu arrantzan / Hementxe bota behar dugu aparailua).

Gaztelaniaz bada honen antzeko zerbait. “Hacer la cala: operación de echar las redes en la pesca”. “Calar: disponer en el agua debidamente un arte para pescar”.

2.- Igarri, antzeman, sumatu (“calar”). *Segixan kalá netzan zeta etorren* (Berehala igarri nion zertara zetorren). Ironiaz ere sarri esaten da, alderantziz ulertzeko. *Olan datorrenai geldik kalákotzazu bai zetaatorren!* (Horrela datorrenari ez da zail antzematen zertara datorren).

KALABAKA

Nesken artean guztiz zabaldua zegoen jolasa. Mutilok inoiz ez ginen horretan aritzen. Jolasa burutzerakoan esaten zen hitzetik hartzen zuen izena jolasak berak: *Kalaba* (*kalabaka*). Izan ere honela esaten zuten, gaztelania batuan: “Un, dos, tres, kalabá”. Beste jolasak adierazteko bezala (“*asto-astoka, itso-itsoka, alabanderaka*) kasu honetan ere “-ka” atzizkia hartzen du: *kalabaka*. Nola jolasten zen? Ze arau zituen? Arrastorik ere ez nuen, baina, garai hartako neskek azaldu didate.

Bata geratzen zen horma ondoan hormara begira, eta beste parte hartzaile guztiak hormatik metro batzuetara. Hormara begira zegoenak “*un, dos, tres kalaba*” esan ahalik eta azkarren, eta jiratu egiten zen, ea norbait mugitzen harrapatzen zuen; izan ere, beste guztien helburua zera

zen, hots, horman zegoenak mugitzen ikusi gabe hau bizkarrean ukitzea. Hormara begira zegoenak inor mugitzen ikusten bazuen, hura izaten zen hormara begira jartzen zena.

KALABAZI

1.- Kalabaza (“calabaza”). Gaur egun sarri jaten da, baina orduan ez zen jaten eta aipatu ere gutxi. *Ordun guk ez genkixen kalabazi jatezani-pe* (Garai hartan guk ez genekien kalabaza jaten zenik ere).

2.- Eskolan ematen zuten kalabaza (“suspensio escolar”). *Ongun zemat kalabaza atazuz?* (Oraingoan zenbat kalabaza atera dituzu eskolan?). Eskolako giroari zegokionez, irakasgai (asignatura) bat ez gaitzitea *kalabazi* berbaz adierazten zen.

3.- *Kalabazi emón*. Ezezkoa eman (“dar el no”). *Gexenetan neskik emoteban kalabazi eta mutillak artu* (Gehienetan neskak ematen zuen kalabaza, eta mutilak jaso).

Neska-mutilen harremanetan bi testuingurutarako baliatzen zen berba honetaz. Neska nahiz mutil batek gustatzen zitzaionari (mutil edo neska) mandatua egin eta ezezkoa jasotzen bazuen, kalabaza eman ziola esaten zen. *Isabelek Juanitoi kalabazi emon ei dotza* (Isabelek Juanitori kalabaza eman omen dio).

Beste egoera, igandeetakoa izaten zen. Herriko bandak plazan musika jotzen zuen dantzan (*baltziuan*) helduta egiteko. Ezkongaiak zirenak (*nobixa-nobixuk*) ez zuten inori ezer eskatu beharrik; musika hasten zenean elkarri heldu eta dantzan hasi. Besteena zen arazoa. Neskak elkarrekin hasten ziren dantzan, dantza eskatzera zein mutil joango zitzaien zain. Mutilak binaka joan eta dantza eskatzen zieten dantzan ari ziren neskei. Begiratu ondo zeintzuk ziren eta ze itxura zuten baiezkoa ala ezezkoa eman erabakitzeke. Ezezko hori, *kalabazi emoti* izaten zen. *Begoñai eta Arantza dantza eskatzea junga ta kalabazi* (Begoñari eta Arantzari dantza eskatu diegu eta kalabaza eman digute).

KALABERI

Burezurra, garezurra (“calavera”). Arriskuan genbiltzanean nagusiagoren batek aipatzen zigun beldurra sartu eta arriskutik aldentzeko: *Ezatteze ibilli or, jaustemazaze kalaberi apurtukozue-ta* (Ez zaitezte ibili hor, erortzen bazarete burezurra puskatuko duzue eta).

Benetako garezurrik ez genuen ikusten, baina, marrazturikoak bai. Argi indarraren zutabeen azpian eta horrelako leku berezietan agertzen ziren, arriskua adieraziz. Gu, berez, edozein leku arriskutsutara arrimatzen ginen, baina *kalaberi dibujata* (burezurraren irudia) ikusi bezain pronto ospa egiten genuen, ez baitzitzaigun atsegina gertatzen irudi hori. Bagenekien, han, gure burua horrelako burezur bihurtzeko arriskua zegoela. *Kalaberek billurre emoteozkun eta baezpaan-be eskapa etten gendun; naxa ixaten gendun kalaberaik ezeuan lekun trankill ibilli, natte peligro gexa eon* (Burezurrak beldurra sartzen zigun eta badaezpada alde egiten genuen. Nahiago izaten genuen garezurrik ez zegoen lekuan ibili, nahiz eta arrisku handiagoa izan).

KALABEUNE

Kalaberuna. Hitz elkartu honen osagaiak: *kala* (kala), *beune* (beruna). Esanahia: Itsasoan arrantza egin nahi den lekuko sakonera (*sondi*) neurtzeko erabiltzen zen beruna. *Kalabeune erria neban, da otamar braza euazen* (Kalaberuna uretaratu nuen, eta hogeita hamar brazako sakonera zegoen). *Kabratako-be kalabeune usatezan* (Kabrak harrapatzeko ere *kalabeune* erabiltzen zen).

KALABORTA

Txalupa atoian eramateko erabiltzen zen soka lodia (“calabrote”). Lehen, berba hau asko erabiltzen omen zen, baina, aspaldian honen ordeztu, *erremorkeko soki*. *Kalaborta, soka lodixe ixatezan* (*Kalaborta* soka lodia izaten zen).

KALAGIXONA

Arrantzale abila; itsasoan arraina harrapatzeko trebezia duen arrantzalea. Neuk ez dut inoiz entzun izan. Berba hau Augustin Zubikaraik dakar.

KALANDIXE

Kale Handia (“Calle Mayor”). Elizako plazatxotik kalean behera, Erribera Kalerantz abiatu. Berehala, bide bakar hori bitan banatzen da: eskuinetik *Kalandixe* (hortxe hasten da Kale Handia), eta ezkerretik jarraituz gero, Erribera kalera joko dugu. Kale estu eta luzea. Aurrera jarraituz *Artaleku* deituriko tokiraino eramango gaitu: hortxe bukatzen da hain zuzen kalea. Etorri garen norabidean, ezkerretara bi harrizko eskailera aurkituko ditugu: *Lezeaneko eskillarak* (Erribera Kalera jaisteko), eta *Artalekuko eskillarak* (hauek zabalagoak, Zubi Berriaren aurrera jaisteko). *Kalandittik pasa etten giñan gu bandik jīgantikiñ dde kabezulukiñ kalin buelti ettea urtetebanin; bañe, pasa ariñ, aringaingan, kabezuluk ez atrapateko. Jun-be etten giñan Kalandire, bañe, sarri-sarri ez: Pazenea kromuk eta kanikak eroste, eta Anjel Korkotxanea-be bai, paratezanin attan erloju erutea. Anjel korkotxe erlojo konpontzalli zan* (Kale Handitik igaro egiten ginen musika banda erraldoi eta buruhandiekin kaleetan zehar ibiltzera irteten zenean; ordea, igaro, azkar, korrika, buruhandiek harrapa ez gintzaten. Joan ere egiten ginen Kale Handira, baina ez maiz: Paz-en dendara kanikak eta kromoak erostera, eta “Anjel Korkotxe”ren etxera ere bai, geratzen zenean aitaren ordularia eramatera. “Anjel Korkotxe” ordulari konpontzailea zen).

Bizitasun handiko kalea zen *Kalandixe*, jende ugari bizi baitzen bertan, gainera guretzat guztiz ezagunak, ospetsuak eta esanguratsuak zirenak, onerako edo txarrerako. *Kalandiko* jendeari buruzko informazioa Itziar Pagatek eman dit. Berak, den-denak ez, baina, familia eta pertsona asko gogoan ditu, hantxe bizi izan baita beti: *Anjel Korkotxe*, *Antonio Zapateru* (gozikarra), *Aristondo* (*Salbadorren-da atte: Baxerrineku*), *Artondonekuk*, *Atano* (*andri Felisa*), *Fraixke Baraiku* (*Felipe Baraikun-de ama*), *Bitoriana Txikixe*, *Dienesi Sau* (*Benino Papardon-da ama. Txakurran ixena, Rekete*), *Diopill*, *Don German*, *Drogexakuk* (*Kontsuelo, Periko-ta*), *Elizabet Matxa* (*ama, Jospantoni*), *Erramona Abarketeri* (*Gillerma Abarketerin-de ama*), *Eskribaukuk*, *Etxabenekuk*, *Garrokokuk*, *Jose Gaztañerre*, *Hermosilla*, *Hipolito Sardo*, *Hipolito Ulegorra* (*Blas Andixan anaxi*), *Indio* (*andri, Mai Dolos*), *Jose Pintxe*, *Jospa Gorra*, *Jospa Laidon* (*Lazaro Porrin arrebi*), *Juana Txati*, *Juanamala*, *Julian Gaizto*, *Juste Estraperlisti*, *Kankilloi*, *Karlota* (*erresaxu erresatebana*), *Karrillenekuk*, *Kikirri*, *Kutxillonekuk* (*Emo, Jesusito, Apitto-ta*), *Latxanbre*, *Leona Faiñ* (*jostune*), *Luis Atune* (*Lolita Axunan-da attan anaxi*), *Luis Boteru*, *Luis Frutu*, *Mai Sau*, *Manuel Serenu*, *Maomanekuk*, *Maria Ageda*, *Markexanekuk*, *Perfeta Aramaio*, *Nabarriki*, *Nicanor Pesetillas eta Antonio* (*zapateruk*), *Nikanora* (*Jose Pittun andrin-de ama*), *Nikolau* (*Akulu*), *Osoronekuk* (*Austiñ eta Mari*), *Paatenekuk*, *Pandeittotarrak*, *Paraueruk* (*katxarreruk: Emilio ta Arturo*), *Pastelamatsanekuk*, *Pazenekuk*, *Pedro Atanasio*, *Pedro Laka* (*Mari Laka*), *Pedro Zapateru* (*madrileñu; andri Saturrango kartzelan eukiban*), *Pittunekuk* (*Bixenta*), *Porrunekuk* (*ama, Abasaastin arrebi Dominika*), *Prieto* (*andri Estefanía Ollarraneku*), *Primitiba Ibaibarriaga*, *Roca ta Leon*, *Sandali Santa Teesaku*, *Serafin Jitanu*, *Sereno Txikixe*, *Sotera Berrill*, *Takota*, *Tenplenekuk*, *Territxer* (*andri, Madalena*), *Toxutarrak*, *Santi Txikixe*, *Turubi* (*Roken-da, Zizilin-de ama*), *Txanterrika* (*Jose*), *Txantxala* (*Timuti, Dolos, Darie*), *Txapiñenekuk*, *Txistenekuk* (*Jospa Txist*), *Zizili Sau...*

Oneitiz sasoi baten Kalandixan bixizin batzuk. Ori, txakurrak-eta (Rekete bakarrik kontarou), katuk-eta, saguk-eta kontabaik. Danak ezileikez konta. “Danak kontata-be, beti lagakozu batenbat esanbaik”. Zentsuri pasatara. Orretteattik, desixen batzuk ezti agertzen.

(Hauek dira garai batean Kale Handian bizi ziren batzuk. Baina, txakurrak (*Rekete* zeritzana baizik ez dugu aipatu), katuak eta saguak kontatu gabe. Denak ezin dira kontatu. “Denak kontatuta ere beti utziko duzu norbait aipatu gabe”. Zentsura pasatuta dago. Horregatik zenbait goitizen ez dira agertzen).

KALÁN ERDIXE

Errekaren erdi gunea. Gure herrian itsasoratzen da *Artibai* erreka. Herriko edozein ibaiertzetatik

begiratuta, errekaeren erdiguneari deitzen genion horrela: *kalan erdixe*. Errekaeren ertz batetik harrika egiten genuenean, batzuetan helburua hori izaten zen, hots, harria *kalan erdire* (errekaeren erdialderaino) botatzea. *Batela solta eiñtzan da kalan erdire juntzan* (Batela askatu egin zen eta errekaeren erdira joan zen). *Arrixe kalan erdirarte ezetz bota* (Harria errekaeren erdiraino ezetz bota).

KALAPETA

Txaluparen ohol artean espartzu moduko materia (erbatza) itsatsi (“calafatear”). *Guk etxetik ikusten gendun astillerun zelan kalapetaten zittuezen txalopak* (Guk etxetik ikusten genuen ontzian nola sartzen zieten txalupei oholen artean espartzua).

Zurezko txalupak eraikitzen zituztenean, ontzian ikusten genuen, lehenbizi gila ezartzen zutela eta ondoren gila osoan zehar, brankatik poparaino saihetsak, eta gero ohol luzeak saihetsei josita. Ohol luze horien bitartean, tarte horiek ongi ixteko, espartzuaren antzeko materia sartzen zioten. Lan hori adierazten genuen *guk kalapeta* aditzaren bitartez.

KALAPITXIXE

Tximeleta, mitxeleta (“mariposa”). Intsektu honi deitzeko euskaldunok izen asko omen ditugu; tximeleta motak ere ez dira gutxi eta. Mutrikun erabiltzen duten berbak du gurearen (*kalapitxixe*) antzekotasunik handiena: *kalaputxia*.

Antonio Pérez Bilbaok bere *Bermeoko Herri Hizkera* liburuaren lehen parteko hasieran anekdota bat kontatzen digu. Euskal Herriko leku desberdinetako adiskide taldetxo bat elkartu omen zen bazkari batean; tartean bermeotar bat. Zenbait gai desberdin jorratu ondoren, azkenean euskara bera bihurtu omen zen solasgai. Gauza bera adierazteko zergatik erabiltzen ote ziren berba desberdinak (jezarri, eseri, jarri). Pasadizo honen azken zatia hitzez hitz ematen dut, egileak berak (Antonio Pérez Bilbao) dakarren moduan:

Bazkalkide batek esan zuen orduan: “Euskaraz izen diferente gehien dituana, erderazko “mariposa” da, intsektu honek euskaraz berrehun izen baino gehiago ditu eta”.

Denak hasi ziren bere tokiko izena esaten: “Gure herrian mitxeletia esaten da”; “Gurean pinpilinpauza”; “Gurean tximeleta”, Atxiamatxia”, “Astoluma” ...

Gure bermeotarrak, hoiek denak entzun eta gero, lasai-lasai eta komentzimendu osoaz, bota zuen: “Bermion, barriz, MARIPOSIE!”.

Eta bere kafeari zurrutada polita egin zion, arazoa guztiz amaitutzat emanez.

Ongi datorkidalako testuingurutik aterata eman dudan pasadizo hori Antonio Pérez Bilbaok adibide legeaz dakar, ondoren “hizkuntza bat ez dela lexikoa bakarrik” defendatzeko. Bermeoko arrantzaileen berbetaren nortasuna, bizitasuna eta aberastasuna azpimarratzen du segidan.

Intsektu honek izen asko dituela esan digu. Hona hemen batzuk: *mitxeleta*, *tximeleta*, *kalaputxia*, *kalapitxixe*, *ezkabia*, *marisorgin*, *pinpilinpauza*, *txipilipeta*, *txirpilota*, *atxia-matxia*, *astoluma*, *txiribixe*. Bermeon nola esaten den ahaztu gabe.

Gure osaba Andonik (Andoni Basterretxea Irusta; Ondarroan, “Don Andoni”) kontatu zidan Joxe Migel Barandiaranek, Ondarroako berba batzuez ohartuta, honela esan ziola behin: “Konturatze al zea zuen hitz elkartu batzuetan nola agertzen dan KALA hitza?: KALApitxixe, KALAtxoixe, KALAn erdixe, KALAgixona, KALAbeyne”. KALA hitza bera ere hor digu, noski.

Bitxia da Indonesian tximeleta hitzaz zer adierazteko baliatzen diren. Beraien hizkuntzan gaua “*malam*” esaten dute, eta tximeleta “*kupu kupu*”. Prostituta adierazteko “*kupu kupu malam*”, hots, “gaueko tximeleta”. Errealitate gordina dotorezia handiz aditzera emana. Hizkuntzen bitxikeriak!

KALARI

1.- Arrantzan egiteko asmoz aparailua uretaratzen den aldi bakoitza. *Ongo kalari ona ixan da. Kiloko lupini atraparot* (Oraingo kalari ona izan da. Kiloko lupia harrapatu dut).

Beste testuinguru batzuetan ere berdin. *Kineliar ongun ederra eizue kalari. Ixe milloi*

enbarkazue ezta? (Oraingoan kinielarekin ederra egin duzue jasoaldia. Ia milioia ezta?). *Kalara naturalik eztou eñ gau guztin* (Gau osoan arrantzan aritu eta apenas harrapatu dugun ezer).

2.- Zupada (“calada”). *Ziarroik eztakat eta kalara bat emongoztazu?* (Zigarrorik ez dut eta zupada bat emango al didazu?). *Orrek gixonorrek ziarruai kalari zarratu etteotza* (Gizon horrek zigarroari zupadak azkar ematen dizkio).

Guk zigarroak ugari izaten genituen txikitan, *Kresala* tabernako sotoan “hartutakoak”. Horregatik zupada edonori emateko prest egoten ginen. *Ziarroik eztakazu? Neuk emongotzuk kalari* (Zigarrorik ez al duzu? Nik emango dizut zupada bat).

3.- *Kalaran bat*. Aldiko bat (“cada vez uno/a”). Jatorriz arrantzako testuinguruan erabili izan da. Arrantzako aparailua uretaratzen den bakoitzean zerbait harrapatzen bada, orduan esaten da, *kalaran bat* harrapatzen dela. *Arratsaldin pantxotan ibilliga, ta kalaran bat atraparou* (Arratsaldean pantxotan aritu gara eta aldiko bat harrapatu dugu). Besoa luzatu eta zerbait ahora eramaten diharduenagatik ere berdin esango da. *Langustiñuk jaten gebizen. Etorri zan Toxu; besu luzatu te kalaran bat artzeozkun* (Zigalak jaten ari ginen. Etorri zen “Toxu”; besoa luzatzen zuen bakoitzean bat hartzen zigun). *Kalaran bat* hartzen bazuen gaitzerdi, *kalaran bi* ere har daitezke eta.

4.- *Kalaran-kalaran*. Sarri-sarri, oso maiz (“a menudo”, “frecuentemente”). *Len ezan agertzen, bañe, aspaldixan, kalaran-kalaran agertzen da* (Lehen ez zen agertzen, baina, aspaldi honetan, sarri-sarri agertzen da). *Orreik afai-meixendi kalaran-kalaran etten dabe* (Horiek maiz egiten dute afari-merienda).

KALATXOIXE

Kaioa (“gaviota”). Portu inguruan eta herriko bazter guztietan jateko non zer harrapatuko ibiltzen diren hegazti handi zuriak. *Kalatxoixe zan guk ezautzen gendun egaztirik andixena. Kalatxoixak ondo ezautzen genduzen, urre-urrian ikusten genduzelako* (Kaioa zen guk ezagutzen genuen hegaztirik handiena. Kalatxoriak ongi ezagutzen genituen, oso hurbil ikusten genituelako). *Kalatxoixe beti jateko bille* (Kaioa beti jateko bila).

Zer gertatzen da? Antzekoak asko direla. Guk *kaxu* eta *kaxarra* entzun egiten genituen eta esan ere bai. Hortik aparte gauza gutxi. Gure inguruan moko beltzak eta moko horiak ibiltzen ziren.

Kalatxoixe beti kokatuko da leku estrategikoenean, mutur-muturrean, ertzean, garaiera handiko lekuetan, mokora eramateko modukorik zer ikusiko. Erreka gainean, uretan dabilen zerbait harrapatzeko, edo erreka zer botatzen ote duten (arrain buruak, hezurak, arrain zaharrak...) erne.

Janaria atera eta berehala, besteak baino lehen hartzeko prest-prest dagoenagatik esango da: *Anda kalatxoixe prest pikokari etteko* (Han dago prest “kaioa” mokoaz janaria jasotzeko).

Itsasertzean, kostan, izan daitekeen baretasunik handiena, gure aitak adibide baten bitartez irudikatu nahi izaten zuen: *“Añ euan bare, atxa gañin euan kalatxoixak, pata bat eukan uretan, eta besti sikotan”* (Pentsa zenbaterainoko baretasuna zegoen; harkaitz gainean zegoen kaioak, hanka bata zuen uretan, eta bestea lehorrean).

KALBAIXU

Jesukristo Kalbario mendian gurutziltzatu zuten; baina, hara bidean bereak eta bi jasan behar izan zituen. Horiek gogoratuz, norbait oinazealdi gogorra pasatzen ari denean *kalbaixu* pasatzen ari dela esaten zen. *Orreaz gixonorreaz beko andri ederrara kalbaixu pasaten* (Senar horrekin, beheko andrea a zelako kalbarioa pasatzen ari den). *Kalbaixu euki* ere bai. *Itziarrek ederraauke kalbaixu seme gaztiaz* (Itziarrek a zelako kalbarioa duen seme gaztearekin).

KÁLBER

Ume txikiek ipurdi aldean erreta zutenean egiten zitzairen hauts zuriaren izena (“polvos Calber”). *Onek umionek ipurdixe erretaauke ta ekarriztaxu Kalbér pótu* (Ume honek ipurdia erreta du, eta ekariezadazu “Calber” potea).

Kartoi gogorrezko ontzi berdea izaten zen. Gaineko aldean zulo txiki ugari izaten zituen.

KÁLE

Jospa izeneko emakume batek zuen goitizena: *Jospa Kale*. Josparen senarrari, Joseri, baserritarra izaki, kalera bizitzera joan zelako, “*Kale*” goitizena jarri zioten, beraz, “*Jose Kale*”. Jospari berriz, senarraren goitizena ezarri: “*Jospa Kale*”.

Gure kalean (*Mollan*) bizi zen. Harekin errietan hastea baino hobe isilik geratzeari. Ahots ozen eta sarkorra zuen. Guri ere haserre egiten hasten zitzaigunean, ospa egin eta kito. Okerkeriaren bat egiten ikusten bagintuen, ez zen isilik geratzen. Urrutira ere ozen egiten zuen deiadar: *Ole, ole!* Entzun orduko genekien zein ari zitzaigun errietan. Sare konpontzailea zenez gure izebarekin (Klara Basterretxea: sare konpontzaileen *maistri*) harremana bazuen, eta bestetik gure kale berean bizi zen, beraz, ezagutzen gintuen nongoak ginen. Horregatik, haren bistan egiten genuen okerkeriaren berri amen batean heltzen zitzaion gure amari.

“Gure anaxiai, Jose Martiñei, gurin amak iual Martiñ esateotzan. Da ordun Jospa Kalek deitzeotzan bentanatik, bentanak urrin euazen-da: “Pieda, nun dau orrek aurreku?”. “Jose” zan aurreku. Beran gixona zan Jose-ta. Da alanttenik, Jose Martiñ. Bestelanik Martiñ ixango zala geure anaxi-be. Ixena motzaua esateko joeri. Bañe alantteik Jose Martiñeaz segi, ixan-be alatteik zan-da”. (Arauco Akarregi Begoña).

(Gure anaiari, Jose Martini, amak batzuetan Martin esaten zion. Orduan Jospa “*Kale*”k deitzen zion leihotik, leihoak hurbil zeuden eta: “Piedad, non du horrek aurrekoa?”. Esan gabe utzitako “Jose” zen aurrekoa. Izan ere bere senarra zen Jose. Eta horrela, “Jose Martin”, osorik. Bestela, gure anaia, “Martin” soilik izango zela. Izena mozteko joera. Baina horrela, “Jose Martin” izen osoarekin geratu zen, bere izena horrela baitzen).

KALEA

Kalera, kanpora (“a la calle”, “fuera”). *Zu eza amengu te zu kalea* (Zu ez zara hemengoa, beraz, kanpora). *Fernando kuadrillatik kalea bixaldurabe* (Fernando koadrilatik kanpora bidali dute).

Berez, forma hau, kale hitzaren adlatibo (nora?) kasuaren singularra dugu: kale + RA (deklinabideko atzizkia). Gogoratu deklinabideko kasu horretako “RA”, guk “A” bihurtzen dugula (Debara / *Debá*, Saturrarana / *Saturrana*, itsasora / *itsosa*). Beraz, “kalera” adierazteko “*kalea*” esaten dugu.

Ordea, gure “*kalea*” honek “kanpora” esan nahi du: fuera, kanpora, alegia, kanporatuta (eliminatuta) geratzen zarela. *Pelotan ibillikoa. Bañe, zu, kalea. Zu ezabiz* (Pilotan arituko gara. Baina zu fuera. Zuk ez duzu jokatu).

Kalin (kalean) egon, “kanporatuta” egotea esan nahi du. *Reala ezta klasifika. Reala kalin da* (Erreala ez da sailkatu. Erreala kanporatuta dago).

KALEA ATÁ

Etiket bota (“echar de casa”). *Batzutan, etxin jaui abertzali bazan eta beran etxin bixi zinak reketik, orretteattik bakarrik ataten zittun kalea. Bestea-be barbiñ-bardiñ* (Batzuetan, etxearen jabea abertzalea bazen eta maizterrak erreketek, horregatik bakarrik ateratzen zituen kalera. Hori bera alderantziz ere gertatzen zen).

Etiket nork nor bota dezake? Jabeak maizterra. Eta hori gertatu egiten zen. Arrazoiak asko eta desberdinak izan zitezkeen. *Etxi semintzako birdabela-ta, jauik goikuk kalea atattuz* (Etxea semearentzat behar duela eta, jabeak goiko familia kalera atera du).

Gauza bera aditzera emateko beste modu bat: *trastik kalea ata eraiñ. Goikuai trastik kalea ata eraitzez* (Goikoak etiketik bota dituzte). Beste aterperik ez zuen familia kalera ateratzea, kale gorrian uztea zen (*kale gorrixin laga*). *Manuela ta familixi kale gorrixin lagattuez* (Manuela eta familia kale gorrian utzi dituzte).

KÁLE EIÑ

Kale egin (“fallar”). *Mendire juteko beran zaiñ eonga bañe, gaur kale eizku* (Mendira joateko

beraren zain egon gara, baina, gaur kale egin digu).

Gipuzkoa aldean guztiz arrunta den lokuzio hau, Ondarroan ez da testu inguru orotan erabiltzen. Pilotan jokatzera, adibidez, gure herrian, “kale egin” ordez, *uts eĩn* entzungo dugu. Ordea, beste zenbait testuingurutarako balio digu.

KALEGARBITZALLI

Kale-garbitzailea (“barrendero”). *Ordun kalegarbitzallintzat biar asko eotezan* (Orduan kalegarbitzaileentzat lan asko izaten zen).

Kaligarbitzalli ere berdin-berdin esaten zen; *barranderu* ere bai. Guretat ezaguneneak: Jose “Gorra” (Jose “Latxanbre”) eta “Txordo” (Felipe Kaltzakorta). Gure kale inguruan aritzen zena Jose “Gorra”. Hauek zakarrak ere biltzen zituzten, eta Joseri “Jose Zamarreru” (zakar biltzailea) ere deitzen genion. Orain *zamarreru*, gauero pasatzen den kamioiari esaten zaio. Zamarrak ere biltzen zituzten, baina, zamar gehienak erreka botatzen genituen. Marea beherakoan ederki eramaten zituen urak, endemas, aurretik euria sendo eginda bazegoen. Nik ez nuen ezagutu baina, entzuna genuen izan zela kale-garbitzaile bat, “*Miel Tierra*”. Begi bakarra zelako esaten zioten “*Tierra*”.

Kale-garbitzaileek beren lana ondo burutzeko, astoa, gurdia, pala, erratz handi bat, saski zaharra eta turuta behar zituzten; uniforme, berriz, mahoizko trajea eta txapel gorria erdi-erdian txapa zuela.

KALÉKUTZI

Kale Gurutzea (“cruce de calles”). *Ordun Kalekutzetik jente asko pasatezan* (Garai hartan Kale Gurutzetik jende asko igarotzen zen).

Elizako atariaren aurrean zegoen plazatxoari deitzen genion horrela (*Kalekutzi*), handik hasten baitziren herriko hiru kale nagusi: bat gorantz (Goiko Kalea) eta beste biak beherantz (Kale Handirakoa, eta Ipar Kalerakoa). Huraxe zen, beraz, herriko bidegurutzerik garrantzizkoena. Jende gehiena inguru hartako kaleetan bizi zen; elizara joateko ere denek haraxe jo behar izaten zuten. Hitza argi dago: *kalekutzi* / *kale-kurutzi* (kale-gurutzea). Bestalde umeentzat jolasleku aproposa. Jendearen mugimendu eta maniobrak zaintzeko ere leku estrategikoa horretara jarria zegoenarentzat. *Zizili* neskazaharrak hantxe zeukan estankoa. Don Jesus apaiza, aldamenean bizi zen. Ate handi beltz bat zuen eta leiho zabal bat. Beti egoten zen burua leihoan zuela. Handik ez zen inor pasako hura ohartzeke. Botika ere pare-parean zeukan. *Kalekutzin gebizen eta Zizilik errixetan eizku* (Kale Gurutzean genbiltzan, jolasean, eta “*Zizili*”k haserre egin digu). Guk Kale Gurutzearekin lotzen genuen pertsonaia: *Zizili*. *Burutik asi eta bietzea, a andri dana zan baltza: uli baltza, beixa-pe baltzak, arpeiko azala-be illune; jertsa, goni, galtzerdixak eta zapatak, danak ikatza baño baltzauak. Ikustezana bentzat, galipota baño baltzaua*. (Burutik hasi eta oinetaraino, emakume hura dena zen beltza: ilea beltza, begiak ere beltzak, aurpegiko azala ere beltzarana; jertsea, gona, galtzerdiak eta zapatak, denak ikatza baino beltzagoak. Agerian zuena, behinik behin, galipota baino beltzagoa).

KALENTAXU

Egutegia (“calendario”). *Etxin beti eotezan kalentaxu. Paetin ultzen bat sartu te andixeik iseitte. Amaberjiñan batena ero santun batena ixango zan. Batzutan Arantzazuko kalentaxo txikixe eotezan paetin* (Etxean beti izaten zen egutegia. Horman iltzeren bat sartu eta handik zintzilik. Ama Birjinaren batena edo santuren batena izango zen. Batzuetan Arantzazuko egutegi txikia egoten zen horman).

KALENTURI

Sukarra (“fiebre”). *Kalenturi, norberak eukitti baño oba ixatezan beste batek eukitti* (Sukarra, hobe izaten zen norberak izan gabe beste norbaitek izatea).

Guk eta gure inguruan edonork, erraz esaten zuen *kalenturiauke* edo *eztauke*. Ordea, sukarra neurtzeko tresna, termometroa, ez zen edozein etxetan egoten. Bestalde, termometroa izan

arren, denek ez zekiten hura irakurtzen.

“Nik amabost urte neukazela, gure attitte Domingo, geure attan atte, euan gaxoik. Euran etxea junittan da iru-lau illabete einittuzen antxe. Don Alberto zan amengo mediku, danena. Ondarru guztiku bera zan. Ordun mediku etortezan bakotxin garbittu birrixaten zittuzen eskuk. On medikuk, etxea datozenin eztabe eskoï-pe garbitzen. On etxitan lababutakauz eta eztabe garbitzen eskoïk. Da ordun, arizko paño bat eongo zan etxin, da amaitzebanin bixitti, tente bat zaiñ pañuaz, eta beste batek ure bota eskuk garbitzeko, ta Dontzabiñei aua koloni-be bai. Bañe Don Alberto gaxotu eintzan, da aren orde z etorri zan, alako..., sonbrerorun kastillano itxurako mediko bat berta aumanea attitte bixittatea. Sartu zan etxea ta olattenik preuntaban “¿Tiene fiebre?”. Ta neuk esaneban neure bostin, au ixangora ia kakaik eiñddaben. Da, sikuriaz ebillez attitte, ba nik, “no” erantzunetzan. Alaku te bestelaku, te zoeze esaban da juntzan. Urrengo eunin-be, etorri tte, axe preunti ostabe, “¿Tiene fiebre?”. Ta nik “un poquito”. “¿Un poquito, cuánto? berak. “Como una canica”, nik. Bañe berak barreik eta ixte eztoztan eiñ. “¿Tiene calentura?” preuntaban, geldi-geldik esanda. “A, no sé, calentura” erantzunetzan. Entendiuban kontuxu”. (Arrizabalaga Badiola Edurne).

(Hamabost urte nituela, gure aitona Domingo, aitarien aita, gaixorik zegoen. Haien etxera joan nintzen eta hiruzpalau hilabete egin nituen etxe hartan. Don Alberto zen herriko medikua, denena. Herri osoko sendagilea bera zen. Garai hartan sendagilea etxera etortzen zen bakoitzean garbitu behar izaten zituen eskuak. Orain, sendagileek, etxera datozenean ez dute eskurik garbitzen. Orain etxeetan konketak ditugu, baina, ez dute eskurik garbitzen. Garai hartan harizko xukadera bat egoten zen etxeetan; eta medikuak bisita bukatu bezain pronto etxeko bat xukadera eskua zuela egoten zen eta beste batek ura botatzen zion eskuak garbi zitzaizkien. Don Sabiñi, berriz, usain gozoa ere bai. Don Alberto gaixotu egin zen, eta haren orde z, amonaren etxera aitonari bisita egitera kapeladun *kastillano* itxurako sendagile bat etorri zen. Sartu zen etxera eta honela galdetu zuen: “¿Tiene fiebre?”. Eta nik nire arterako esan nuen, galdetzen ariko da ea kakarik egin duen. Eta aitona lehor samar zebilenez, nik “no”, erantzun nion. Esan zituen esan beharrekoak eta joan egin zen. Hurrengo egunean etorri zen eta galdera bera, “¿Tiene fiebre?”, eta nik “un poquito”. Eta medikuak, “¿Un poquito, cuánto?”. Eta nik, “Como una canica”. Baina berak barrerik eta horrelakorik ez zuen egin. “¿Tiene calentura?” galdetu zuen astiro esanda. “A, no sé, calentura” erantzun nion. Ulertu zuela zirudien).

KÁLI

1.- Kala (“caladero”, “cala”). Itsas zabalean, arrantzan egiteko lekua; bakoitzak arrantzan egiteko hartzen duen esparrua. *Auxera neure kali* (Hauxe da nire kala). *Kala ederrara au arrantzan etteko* (Kala ona da hau arrantzan egiteko). *Kala alla ta segixan bota gendun tretzi* (Kalara heldu eta berehala uretaratu genuen tretza).

Berba honek azentua lehen silaban darama; bigarrenetan jartzen badiogu, *kalí* berba izango dugu, hots, kalea.

Baina, itsasora joan beharrik ez dago. Nonahi kanaberaz arrantzan hasten garelarik, leku hori kanaberaz ari denaren kala da; besteren bat aldamenetan arrantzan hasten bada, ongi bereiztu behar bakoitzaren kala zein den. *Zu, au neure kalire ta mesedez arutzattua juntzattez* (Aizu, hau nire kala da eta apur bat aruntzago joan zaitez, arren). *Neure kalan sartute zabiz* (Nire kalan sartuta zabilta).

Beste testuinguruetan berdin. Mahaian eserita bazkaltzen ari garela, aldamenekoak ukalondoa apur bat gureganatzen badu berehala adieraziko diogu bere esparruaren muga zain dezan: *Zeure ukandu neure kala ez sartu* (Zeure ukalondoa ez ezazu sar nire kalara).

“Besiuta-ta juten giñanin-de, mendi asko ezautezin. Ikusi etten gendun zelan korriutezin mendixak. Arno atzin ikustezin Udala ta Anboto. Arnon atzin orretteik ikustezinin, orretteik zin besiu kalak ondarrutarrentzat: Tantorta, Ameiña, Tantorta Txikixe...”. (Basterretxea Irusta Jon).

(Bisigutara joaten ginenean, mendi asko ezagutzen ziren. Ikusi egiten genuen bistara mendiak nola mugitzen ziren. Arno atzean ikusten ziren *Udala* eta *Anboto*. Arno atzean horiek ikusten zirenean, horiek ziren bisigu kalak ondarrutarrontzat: *Tantorta*, *Ameiña*, *Tantorta Txikixe*...).

2.- *Káli*. Txaluparen barruan, behe-behean, dagoen hutsunea edo lekua. Izozkailuko urak-eta hantxe biltzen dira.

3.- *Kálak*. Kala jakinen izenak.

“Ondarrutik urten da Lekatto aldea (Ondarroatik irten eta Lekeitio aldera): *Artape*, *Galtzuanpe*, *Zidarrezkiñi*, *Irabaltza*, *Gaztañape*, *Anakabe*, *Mokuko Buru*, *Saustan*. *Onei Porto Txiki-be esateotzen* (Honi, *Porto Txiki* ere esaten zioten). *Saustanen lena treñeruk-eta araxe altsata eotezin kontuxu*. *Baño on baño atxi bardiñaua eonbikozan; on ezta alako atxaik*. *Gero andik arutz* (Badirudi *Saustanen* garai batean traineruak-eta lehorreratuta egoten zirela. Baina, harkaitzak orain baino berdinagoa egon beharko zuen; orain ez dago horrelako harkaitzik. Gero handik harantz): *Arri Biribilla*, *Plantxa Gañi*, *Illunpe*, *Lanperna Arrixte*, *Endai*, *Artzabal*. *Lekattotik arutz*, *Elantxobea bittartin* (Lekeitiotik harantz, *Elantxobera* bitartean): *Ogollape*, *Apikal* (*Apikal muzturre*), *Ea kabra*, *Ogoñope*. **Amendik urten da Mutriku aldea**, *gorutz* (Hemendik irten eta Mutriku aldera, gorantz): *Momarrixe*, *Solo Eder*, *Mutriku kabra*, *Gaztañape*, *Deba kabra*, *Santa Kataliña*, *Atxurixa*, *Aixgorri*, *Zumaxa kabra*. *Besiutako kalak* (Bisigutako kalak): *Andra Kala*, *Kostarren Kala*, *Saturran atzi*, *Ameiña*, *Tantorta atzi*, *Tantorta Andixe*, *Tantorta Txikixe*, *Arno atzi*, *Plaiasun*, *Exkote*, *Lakraixte*. *Arritxutik beruzdaz Santamora*, *Baltzola ta orreik* (*Arritxutik* beherantz daude *Santa Mora*, *Baltzola* eta horiek)”. (Basterretxea Irusta Jon).

KALÍ

Kalea (“calle”). Honek bigarren silaban behar du azentua: *kalí*. Gure eguneroko berbetan oihartzun handiko hitza: *kalin gora*, *kalin bera*, *kalin erdixan*, *kalin erdittik*, *kalea jun*, *kaletik etorri*, *kalin ibilli*, *kalin ixan*, *kalin buelti*.... *Kalin ixana ta Amabirjiñin lapurreti bolo-boloabill* (Kalean izan naiz eta Ama Birjinaren lapurreta bolo-bolo dabil). *Kali bete jente ixun prozesiñoiñ* (Kalea bete jende zihoan prozesioan).

Gauetz lotan ematen genuen denbora kontuan izanda, egunean zehar, etxean baino askoz denbora luzeagoa ematen genuen kalean. *Eskolaik ezeuanin eun guztin kalin* (Eskolara joan beharrik ez genuenean egun osoan kalean ibiltzen ginen).

Etxera berandu zetorrenari, beti galdera bera egiten zitzaion: *Onarte nun ibilliza? Onarte ibilliza kalin?* (Orain arte non ibili zara? Orain arte ibili zara kalean?). Erantzuna ere beti bera: *Lagun guztik kalin lagattuaz*. *Kálik beteta lagattuaz*. (Lagun guztiak kalean utzi ditut. Kaleak beteta utzi ditut). Inork ez zuen inoiz jakin izan kaletik etxera zein erretiratzen zen azkena. Hori, ez lehen eta ez orain.

KALINBUELTI

Kalean zehar ibiltzea. Gehienetan zerbait ospatzeko herriko kaleetan zehar musika eta guzti egiten zen kalejira. *Estropari irabazirabe ta musikiaz kalin buelti eiñddabe* (Estropada irabazi dute eta kalejira egin dute musika eta guzti).

Lokuzio osoagoa, “*Ameriki te kalinbuelti*”. Diruarekiko nahiz ondasunekiko zerbait pozgarria gerta denean esaten da. Ikus, *ameriki* (AMERIKI, 1).

Dena den *kalinbuelti* (kalean zehar ibiltzea) berbak alde iluna eta makurra ere badu. Izan ere, gurasoek kontatuta dakigu gerra garaian, nazionalak sartu zirenean, emakume abertzale batzuei hilea zeharo moztu eta *kalinbuelti* (kalean buelta) eragin zitetela. *Kalin buelti eraitzen burun Españiko banderi ipiñitte* (Herri guztian zehar erabili zuten buruan Espainiako bandera ipinita). Sagar lapurretan izan eta kolkoak sagarrez beteta harrapatu zuten bat, itxura horretan, kalean zehar ibili (*kalinbuelti eraiñ*) zutela ere kontatu izan ziguten.

KÁLMA

Baretu, sosegatu (“calmarse”, “tranquilizarse”, “serenarse”). *Ontxe-ontxe gori-gori euan bañe kalmara* (Oraintsu oso haserre zegoen, baina, baretu da). Haserre ikusten dugun norbait baretu nahian ere aditz honetaz baliatzen gara. *Kalma, txo! Orreattik mundu ezta jausikota* (Baretu zaitez, gizona, horregatik ez baita mundua eroriko). *A bera obire kalmataranin* (Hura hobe da baretuta dagoenean).

KALMAALDIXE

Bare aldia (“momento de calma”). *Denporali danin portun sartzeko kalma aldixe aprobetxa birrixaten da* (Itsasoan ekaitz handia dagoenean, portuan sartzeko bare aldia aprobetxatu behar izaten da).

Itsasoa bare dagoenean berba hau ez da erabiltzen. Oso haserre dagoenean, olatu handiak ez dira eten gabe segidan etortzen. Olatu ikaragarri batzuk segidan ekarri ostean (*bota aldixe*: bota aldia), itsasoak atsedean hartzen du, eta hurrengo bota aldia bitartean ematen den bare aldiari deitzen zaio *kalmaaldixe*. Bai bota aldiak eta bai bare aldiak nahiko une laburrak izaten dira, eta ekaitza horrelaxe joaten da, une desberdin horiek tartekatuz.

Honen sinonimoa: *kalmauni*. *Kalmauni aprobetxa gendun portun sartzeko* (Barealdia aprobetxatu genuen portuan sartzeko).

KÁLMI

1.- Baretasuna (“calma”). *Onek kanbixuonek kalmi ekarrikorau* (Aldaketa honek baretasuna ekarriko du). Gehienetan eguraldiari (itsasokoa nahiz lehorrekkoa) dagokio; baina, pertsonen arteko egoerari ere bai.

Eguraldiagatik, itsasoagatik nahiz gizarteko giroagatik ere sarri esaten dugu *bare* gehigarriaz, aditzondo gisara: *kalma ta bare*. *Atzo itxoso txarra euan*. *Gaur, ostea, kalma ta bare* (Atzo itsaso zakarra zegoen. Gaur, aldiz, oso bare).

2.- *Kálma zurixe*. Itsasoan erabateko baretasuna (“calma chicha”). Ez olaturik eta ez haizerik, baretasunik lasaiena denean esaten dugu “*kalma zurixe*”, itsasoko ura ia mugitu ere egiten ez denean. *Denporale goorrak artu te gero, aste betin eon giñan kalma zurittan* (Ekaitz gogorak jasan ondoren, aste betean erabateko barealdia izan genuen).

KÁLTE EIÑ

Gaitz egin, kalte egin (“perjudicar”, “hacer daño”). Janari edo edariren batek osasunari kalte egin. *Atzo gabaz afaltzen jandako piperrak kalte eizte* (Atzo gauean afaltzen jandako piperrek kalte egin didate). *Onei umionei esnik engotzan kalte* (Ume honi esneak egingo zion kalte).

KALTÍ

Kaltea (“perjuicio”, “daño”). *Sapatun ixantzan suak kalte andixak eittuz* (Larunbatean izaniko suak kalte handiak egin ditu). *Onek sikantzionek kalte andixe ekarrikorau* (Lehorte honek kalte handia ekarriko du).

Zerbait kaltegarria burutzeak, egiten duenari berari ekarriko diola kaltea adierazteko: *geutzako, neutzako, zeutzako... kalte*. *Ardau gexei eratemozu zeutzako kalte* (Ardo asko edaten baduzu, zuretzat kalte).

KALTZADORA

Oinetakoak sartzekoa (“calzador”). *Zapata batzuk beste batzupaño estuttua ixtatendiz, eta guk ez bañe attak ero amak birrixateban kaltzadora ero zeoze zapati sartzen laguntzeko*. *Bañe kaltzadora nun eotezan ba? Ixiko Klaranin ero Goiko Torrin eongozan, bañe gurin ez bentzat* (Zapata batzuk beste batzuk baino estuagoak izaten ziren, eta guk ez, baina, aitak edo amak behar izaten zuen zapatak sartzeko lagungarriren bat. Baina, oinetakoak sartzekoa non izaten zen? Izeba Klararen etxean edo *Goiko Torre* dendan egongo zen, gure etxean ez behinik behin). Horrelako tresnarik gurean ez zen egoten, eta nondik edo handik amak ekartzen bazuen ere, ez zituen bi egun irauten. Hirugarren egunerako inork ez zuen jakiten non zegoen. Eta estu samarra

zen zapata nola sartu oinean? Sukaldeko mahaian izaten ziren kirten zabala zuten sardexka eta koilarak. Haietako bat lagungarri ederra izaten zen horretarako. *Tenedoran ero kollarin kirtenaz laundute dzat zapati zea baño edertua. Kaltzadorik ezanbir ixetako* (Sardexkaren edo koilararen kirtenaz lagunduta ederki asko sartzen zen zapata oinean. Oinetakoak sartzekoa ez zen ezertarako behar).

KALTZANDI

Ondarroako izengoitia. Eujenio Aranbarriri deitzen zioten “*Kaltzandi*”, eta haren ondorengoei, tokatzen den moduan, *Kaltzandinekuk*. Semeari, *Kaltzandin semi*; eta emazteari *Kaltzandin andri*. Gure txikitako erreperitorioan bazen zenbakiekin osatzen genuen “abestia”. Batetik hasita... “*amaike lukainke, amabi Ejuenio Kaltzandi, amairu Egia pasteleru*”, eta abar. Hor agertzen zitzaigun “*Ejuenio Kaltzandi*”.

KAMADARRA

Ohe adarra. Ohearen egiturak bere bi muturretan izaten zituen bi euskarri nagusi (gehienetan zurezkoak), ohe buruan eta beheko aldean: batari nahiz besteari *kamadarra* deitzen zitzaion. Lehen, arropak zintzilikatzeko *kamadarrak* balio izaten zuen. Hitz elkarketa honetan, argi daude osagaiak: “Kama” (“cama”) eta “adarra”. *Traji kamadarrin lagatzut* (Trajea ohe adarrean utzi dizut). Esaldi hau **nork** esango zion **nori**? *Andrik gixonai*. NOR (zer)? *traji / NORI?: gixonai / NORK?: andrik*. Orain, aldiz, ohe askok ez dute *kamadarrik*. Baina, badira “pertsak” material, forma eta kolore desberdinetakoak. Orain honelakoak entzungo ditugu, agian: *Goni pertxan lagatzut* (Gona pertxan utzi dizut). Gauzak nola aldatu diren!

KAMAÑI

Kamaina, ohatzea, etzalekua (“camastro”). *Maiñeruk itxosun kamañetan lo etteben* (Arrantzaleek itsasoan kamainetan lo egiten zuten). *Kamaña zikiñin sartzin tertxoku bara, oi ederrin izara zurixan tartin sartzi* (Kamaina zikinean sartzea baino hobe izaten da ohe ederrean, izara zurien artean sartzea).

Ibon Sarasolaren *Euskal Hiztegiak* honela dakar azalpena.”Kamaina: artzainek eta ikazkinek mendian, oholez, lastoz edo hostoz egiten duten ohea”. Txalupetan, arrantzaleek lo egiteko erabili izan dituzten malutazko koltxoiei ere horrelaxe deitzen zitzaien: *kamañi*. Arrantzalea txalupa batean lanean hastean, bere kamaina sartzen zuen barrura. Aldiz, txalupa batean lana egiteari uzten zionean, kamaina lehorrera atera behar izaten zuen.

Koltxoiari horrela deitzen zioten, baina, bai lekuari berari ere. *Iñaki danakin asarrature ta kamaña bajara* (Iñaki denekin haserretu da, eta kamainara jaitsi da).

Gaur egun arrantzaleek koltxoi hobeak eta leku txukunagoak dituzte txalupetan beren ametsak berotzeko. Zorionez!

KAMAZPIXE

Ohepea, ohe azpia (“lugar situado debajo de la cama”). *Zeozarren bille ibilli, eta beste iñun topaten ez gendunin, kamazpitan-be beatzen gendun* (Zerbaiten bila aritu, eta beste inon aurkitzen ez genuenean, ohepean ere begiratzen genuen).

Leku zirrargarria egiten zitzaigun. Zerbaiten bila edo jolasen bat medio ezkutalekutzat ez bazen, nekez sartzen ginen ohe azpira. Leku ilun hark halakoxe errespetua sortzen zigulako eta zikina egoten zelako. Gure amak ez zuen astirik *kamazpixak* (ohe azpiak) garbi mantentzeko. Aurreragokorik bazegoen! Ohe azpian sartu, eta irten ondoren konturatzen ginen nolako hautsak biltzen genituen. *Kamazpitan beatuxun ia attan txapela or dan* (Ohe azpian begira ezazu ea aitaren txapela hor dagoen). Batzuetan hantxe egoten zen.

KAMIXI

Kamisoia laburra (“camisa interior larga que llevaban las mujeres”). Kamisoia (*kamixoi*) emakumeek lotarako janzten zuten soineko luzea, lepotik txorkatilarainokoa zen, eta *kamixi*

apur bat motzagoa, hots, kamisoi laburra. Andre batzuek lotarako kamisoia (*kamixoi*) jantzten zuten, eta beste batzuek *kamixi*. *Diar eitze ta goiko andrik kamixa utsik urten dau balkoire* (Dei egin diote eta goiko andrea kamisoi laburra soinean zuela irten da balkoira).

KAMIXOI

Kamisoia (“camisón”). *Kamixoi gexenak zuri-zurixak ixatezin* (Kamisoi gehienak zuri-zuriak izaten ziren). *Nesken kamixoik-eta, eukitteben kolore apurre* (Nesken kamisoiek izaten zuten kolore apur bat).

Berba hori txikitatik ikasi genuen. Arrebak eta ama ikusten genituen kamisoia jantzita ohera sartzen. Dena estaltzen zuen lurrerainoko prenda. Beti kolore argia izaten zuen; lepo aldean, eskumuturretan eta barrenean farfailak ere bai batzuetan. Horrenbestearaino ohartzen ginen. Etxekoa ez zen andreren bat *kamixoi utsik* ikustea ez zen gauza arrunta izaten. *Goiko Errosak kamixoi utsik urten dau geuri errixetan ettea* (Goiko Rosa kamisoi hutsik irten da guri errietan egitera). *Ordun, etxeku ezan nesken bat ero andran bat kamixoi utsik ikusti pornografiku bettantzeazkun* (Garai hartan, etxekoa ez zen neska edo emakumeren bat kamisoi hutsean ikustea, pornografikoa iruditzen zitzaigun).

KÁNA

Kani deituriko makilaz (neurriaz) sarea neurtu (“medir la red con el palo denominado *kani* que media 82 centímetros aproximadamente”). *Atzo zeuk kana zendun, de gaur neuk kanakot eta zuk ebai* (Atzo zuk neurtu zenuen *kaniaz*, eta gaur nik neurtuko dut eta zuk ebaki).

KANDELA ESPLAMI

Kandela-negarra (“gota de cera derretida”). Kandela biztuari, bere suak, argizagia urtzean eragiten dion negarra. Makina bat bider egin izan dugu biztutako kandela okertu bere argizagi tantak kanpora jaurtitzeko. *Kandela esplami erropeta jaustik emoteotzan gure amai buruko miñe* (Kandela urtuaren negarra arropetara erortzeak ematen zion gure amari buruko mina). Gure amari eta beste ama guztiei; aitak ez ziren “enteratzen”.

Kandeli berbak (“candela” eta “kandela”k ere bai) latinean du jatorria. Eta ***esplami*** berbak? Beste iturriarik ezean hortxe dugu katalanez “espelma” berba, kandela adierazteko. Bi berba hauek (*esplami* eta “espelma”) antzekotasuna badute; baina, zerikusirik?

KANDELAXO

Kandelerio (“día de la Candelaria”). Osoago ere sarri esaten zen: *Kandelaxo eune* (Kandelerio eguna). Garbikunde-eguna, erlijio katolikoak (guretzat bakarra) otsailaren 2an ospatzen duen jaia. Garai hartan arrakasta handikoa. Urteko beste egun batzuekin batera oso egun seinalatua eta jai girokoa. *Kandelaxo eun baten erre zan Markiñan baserri bat* (Kandelerio egun batez erre zen Markinan baserri bat).

KANDELERUK

1.- Itsas hondoan dauden koral zaharrak (“corales que están ubicados en algunos caladeros de pesca, con el consiguiente peligro que suponen para las redes”). Beti pluralean.

“Itxosun ondun dazen koral zarrai esatetzau kandeleruk. Barruko kalako punto batzutan, leku jakiñetandaz kandeleruk: baakiau nun dazen. Beiñ baten Berridiaz (Jesus Mari) amentxe barruko kalan. Botaten gazela konturatu giñan an peligru euana: “Gañe-gañin botarou”. Allarte jun giñan da ixte ez gendun sentiu. Biraendun Lekatxoko zulun, de itxuri danex egal-egalin ibilli giñan, bañe ikutoik ez gentzan eiñ, dde ainbeste kabramontes atrapa genduzen, bakottantzako zortziñe-ero. Arraiñ diferenti etxeako ixatezan. Berta-bertan botaendun. Bagenkixen arriskun gebizena. Ezgazkun ixte pasa ta arraño atrapa”. (Bedialauneta Laka Luis Mari).

(Itsasoan hondoan dauden koral zaharrei deitzen diegu *kandeleruk*. *Barruko kali* deituriko arrantza lekuko puntu batzuetan, leku jakinetan daude *kandeleruk*: badakigu non dauden. Behin batean Berridirekin (Jesus Mari) hementxe *barruko kalan*. Sarea uretaratzen ari ginela ohartu ginen han arriskua zegoela: “Gaine-gainean bota dugu”. Erne joan ginen eta ezer ez genuen nabarmendu. *Lekatzoko Zulu* deituriko lekuan jaso genuen sarea, eta itxura denez hegal-hegalean (koralaren ondoan) aritu ginen, ordea ez genuen ukitu, eta *kabramontes* ugari harrapatu genituen, bakoitzarentzat zortzina-edo. Arrain desberdina etxerako izaten zen. Bertabertan bota genuen. Bagenekien arriskuan ari ginela. Ez zitzaigun ezer gertatu eta arraina harrapatu).

2.- *Kandeleru*. Txaluparen eskudela eratzeko karel ondoan ezartzen diren burdinazko zutikakoak. Zutikakotik zutikakora hodi nahiz soka lodiak egoten ziren marinelei babesa emanez (“candelero”).

“Kandeleru, barandillin tenteku. Kaelin ondun eotendiz kandeleruk. Esate bateako antxobatan dabizenin ezta kandeleroik ipintten, bañe atutetan-da bai. Atunetan kazan zuzenin, txalopa guztin kandeleruk sartzendi, babesa eukittek. Kaela belaunearte euki ero kandeleruaz gerrittik gora, biarra etteko peligro gitxia eukitteen. Kandelerutik kandelerure eoten da tubu bat ero soka-alanbre sendo lodi bat. Barandilli ixango balittake moure, babesa. Ori tubuoi trinkata eotenda, eta txinketaz itxitteko morun.

Esate bateako kakalekun, atzin, enjeneral kandeleru eta tubu eotendi pasamanun. Eta kandelerun erdixan, puntarune, olako luzeraku, tak irai te itxi, kaelin jarritte kaka etteko. Alboko kandeleruak agarrata, norberak ori kendu te kaelin jarritte. Ori-be ezauturou. Ori atzin, inportanti”. (Bedialauneta Laka Luis Mari).

(*Kandeleru* eskudelaren zutikakoa. Karelaren ondoan egoten dira *kandeleruk*. Esate baterako antxoatan dabiltzanean ez da *kandeleroik* ipintzen, baina, hegaluzetan bai. Hegaluzetan ehizan (*kazan*) deituriko arrantza motan zabiltzanean, txaluparen buelta guztian *kandeleruk* sartzen dira, babesa izateko. Karela belauneraino eduki, edo *kandeleruaz* gerritik gora, lanean aritzeko arrisku txikiagoa izaten duzu. *Kandelerutik kandelerura* egoten da hodi bat edo alanbredun soka lodi sendoa. Eskudela izango balitz bezala, babesa. Hori gogortuta egoten da, eta kisketarekin ixteko moduan.

Esate baterako *kakalekun*, atzean, gehienetan *kandeleru* eta hodia egoten dira eskudelean. Eta *kandelerun* erdian, puntaduna, holako luzerakoa, *tak* ireki eta itxi karelean eserita kaka egiteko. Aldameneko *kandeleruari* helduta, norberak hori kendu eta karelean eserita, Hori ere ezagutu dugu. Hori atzean garrantzizkoa zen).

KANDELI

1.- *Kandela* (“candela”, “vela”). *Dendetan-be on baño kandela gexa saltzeben* (Dendetan ere orain baino kandela gehiago saltzen zituzten).

Ugari ziren gure inguruan. Etxean beti esku-eskura, eta elizan zer esanik ez. Edozein zeremonia, funtzio, elizkizun, meza, bataio, bedeinkazio gauzatzeko kandela bat edo gehiago biztu behar izaten zen. Gehienetan eskuz, aldareko argimutilla jaitsiz; kandela oso goian bazegoen, horretarako zegoen kanabera luze baten laguntzaz, bai biztu eta bai itzali. *Mezi euanin, lelengoko gauzi altarako kandelak biztu* (Meza zegoenean, lehendabiziko eginbeharra, aldareko kandelak biztu). Parrokian zazpi aldare zeuden, eta denetan egoten ziren, aldarearen alderdi banatan, argimutillak bere kandela eta guzti. *Ni akolittu nittan da banekixen nik kandelan barri* (Ni akolitoa nintzenez, banekien kanden berri).

Etxetik pasatzen ziren santu eta santa, Ama Birjina eta Jesusen bihotzak, aurrean kandela izaten zuten. Argi indarrak, berriz, noiznahi egiten zuen kale, eta kandela biztu behar zer bait ikusiko bazen.

Kandelaren argia makal samarra izaten zenez, buruz argi-argiak izan barik, ilunak zirenak, horrekin parekatzen ziren. *Ori mutilloi kandeli baño illunauara* (Mutil hori kandela baino ilunagoa da).

2.- Izotz kandela (“carámbano de hielo”). *Tellatu ertzetatik dindilizke ikustezin kandelak* (Teilatu ertzetatik zintzilik ikusten ziren izotz kandelak).

Negu gogorak orain baino sarriago egiten zituen; eta elurra bota ondoren luzaroan hotz handiagoak ere bai. Horregatik, behin baino sarriago ezagutu ditugu Ondarroan bertan, teilatuetatik behera izotz kandelak egunetan kendu barik.

3.- Muzkira berde sendoa. *Artuxun pañelu orreik kandelok kentzeko* (Har ezazu mukizapia kandela horiek kentzeko). Beraz, kandela guztiak ez ziren biztu eta itzaltzen, edo urtzen zirenak. Gure sudur zuloetatik zintzilik agertzen zirenak, kandela berde-berdeak, han egoten ziren haiek, ez biztu eta ez amatatu, amak nahiz izebaren batek kendu arte. *Erdu ona orreik kandelok kentzea* (Zatoz hona kandela horiek kentzera).

4.- *Kandela argittan*. Kandela argitan (“a la luz de la vela”). *Etxin de elixan, iñox fabrikan-be bai, sarri eon birrixaten gendun kandela argittan, argixe ttittin-pottin jutezalako* (Etxean eta elizan, inoiz kontserba fabrian ere bai, maiz egon behar izaten genuen kandela argitan, argia sarri joaten zelako). *Kandela argittan eoti gusta etteazkun; emoziñoi gexa eotezan, da erdi illunpin okerkexa-pe erreza eiñ* (Kandela argitan egotea gustatu egiten zitzaigun; emozioa ere handiagoa izaten zen, eta ilunpean okerkeriak ere errazago burutu).

Kandela argittan gustura egoten ginen, etengabe mugituz ibiltzen zen kandelaren suak sortzen zituen argi eta itzal mugikorretan. Giro misteriozua sortzen zen horrelako gauetan. Nahiago izaten genuen argi indarrak ez etortzea; dena hain ongi ikusteak ez baitzeukan graziaz. *Gaur axe andixeabill-dde, baezpaan-be kandelu prest euki, kandela argittan eonbikou-te* (Gaur haizea gogor darabil eta, badaezpada kandela prest izan, kandela argitan egon beharko dugu eta).

Gure amak nire arreba bati (Imanole) honela esan zion: *Zu kandela argittan jaxotakuza; eta Dolos Txurrero parteri* (Zu kandela argitan jaiotakoa zara; eta “*Dolos Txurrero*”, Dolores Ajarrista, emagin). *Dolos* sare konpontzailea zen, eta ez emagina; baina, hantxe gertatuko zen eta emaginaren lanak egin behar.

5.- *Kandeli emón*. Indar gehiago eman (“darle más caña”). Testuinguru desberdinetan erabiltzeko moduko lokuzioa. *Pelotiai kandelu emon* (Pilota gogor, bortizki, astindu). *Antomobillai kandelu emon* (Autoa abiadura handian ipini).

6.- *Kandeli eukí*. Indarra izan (“poseer potencia”). *Besutan kandeliauke orrek* (Besoetan indar handia du horrek). *Berreun kiloko arrixe altsateko mañi bikora, bañe, kandelu-be bai* (Berrehun kiloko harria jasotzeko maina beharko da, baina, bai indarra ere).

KANELI

1.- Kanela (“canela”). Kolore arre-gorrixka eta usain gozodun espezia. Horrela soilik ez genuen sarri entzuten, baina, inoiz bai. *Onei postrionei kanelin bixkat engotzau* (Postre honi kanela apur bat egingo diogu).

Zotza (kanela zotza) aipatzen ez zenean, hautsa zen seinale.

2.- *Kanela zótza*. Kanela zotza (“canela en rama”). *Kanela zotza-be Goiko Torretik ekarten gendun* (Kanela zotza ere *Goiko Torre* dendatik ekartzen genuen).

Esne ugari zegoela-eta amak “natilla” edo arroz esnea egiten zuenean, berba entzun eta zotz pusketa hura ikusten genuen. Ez nekien kanela espeziea zenik eta modu desberdinetan ager zitekeenik ere ez: *zotza* eta *autse* (zotza eta hautsa). Orain ohartzen naiz, bietara ikusten genuela. Baina, orduan, kanela zotza ikusten genuen maizago. *Gure amak arrozkoletxe ettebanin, beti kanela zotza sartzeotzan* (Gure amak arroz esnea egiten zuenean, beti sartzen zion kanela zotza). *Kanela autse Gabon gabeko arrozkoletxen gañin ikusten gendun. Lelengo ikusi eta gero jan. Gaba alla baño lena bixkat jan-be bai iual* (Kanela hautsa Gabon gaueko arroz esnearen gainean ikusten genuen. Lehenbizi ikusi eta ondoren jan. Gaua baino lehen, agian apur bat jan ere bai).

Testu inguru honetatik aparte, nagusiek erabiltzen zuten *zotza* berba, baina, guk apenas.

KANGRENI

Gangrena (“gangrena”). Odol zirkulazio arazoak eraginda, nahiz zauria gaiztotzeagatik zelulak

hil eta haragia usteldu egiten omen da. Bagenekien gauza txarra zela. Horregatik, norbaiti zauriren bat ikusi eta beldurra sartu nahi genionean argi zegoen zein zen eman behar genion “mezua”: *Ortixeik ebaxatik kangreni etorrikoatzu* (Zauri horretatik gangrena sortuko zaizu). Ez mehatxua egiten genuenok, eta ez ebakia zuenak ez zuen jakiten zer zen hori; baina, berehala hasten zen negarrez. Horrelakoak beti txikiagoari egiten zitzaizkion. Kalterik ez genion egiten; beldur apur bat sartu lasaiegi bizi ez zedin. Zauririk ez izan arren, kolpea hartu zuenari ere berdin: *Kangrenik urtengotzu ortxe* (Gangrena irtengo zaizu hortxe). Guri beldurra sartzen ziguten alderdi guztietatik, bada, guk ere bai aukera genuenean.

KANÍ

1.- Kana (“cana”, “medida de longitud, practicamente en desuso, actualmente solo utilizada en los troncos de las pruebas de hachas”). Luzera neurria, metroa baino zerbait laburragoa. Mugagabea maizago entzuten genuen: *iru kana, kana terdi, amar kana*, eta abar. Bai orduan eta bai orain, berba hau, beste zenbait lekutan enborrei zegokienez entzungo zen; guk ez. Guk, txalupa jabeei ere bai inoiz, baina, batez ere sare konpontzaileei entzuten genien sarearen luzezabaleraz ari zirenean. *Sariai berroi kana gexa sartubitzauz* (Sareari berrogei kanako luzera gehitu behar diogu). *Kortxuk kana erdittik kana erdire ipiñi birrixatzauz* (Kortxoak kana erditik kana erdirako distantzia ipini behar izan dizkiogu).

2.- Laurogeita bi edo hiru zentimetro inguruko lau kantoidun makila. Gure izeba Klarari, sare konpontzaileen *maistri* zenez, sarri eskuan ikusten genion *kani*. Gure izeba, oso metodikoa eta ordenatua zenez, gutxitan utziko zuen *kani* ahaztuta guk hartzeko moduan. Baina, hura ere ez zen perfektua, eta *kani* gure eskura ahaztuta uzten bazuen, guk berehala heltzen genion, oso makila txukuna eta berezia baitzen, dotorea; sare konpontzaileen eskuek ateratako distira izaten zuen. *Kani* hartu, jolasean hasi, eta agian ohepean utziko genuen. Izebak lanera joan behar, eta *kani* falta. Orduan betiko galdera: “*Kani nun da?*”. Jostorratza baino handiagoa zenez berehala aurkitzen genuen. Izebari *kani* eman eta bakea, apur baterako behinik behin.

“*Lelengo brazatan neurtzezin sarik eta sare zatixak. Bañe, gixonak danak ezin bardiñak, eta euran besu-pe. Oneik Akarreittarrak, Miel Andixe-ta oneik andixa-pe andixazin; beste batzuk ostea, txikixak. Ordun eiben danantzako neurri bardiñe ixateko kaniaz. Kanik asieran 82 zentimetro eukitten zittun, eta gero 83an geatu zan. Bañe, gero iual kana-pe danak ezin bardin-bardiñak ixaten*”. (Bengoetxea Burgoa Trini).

(Lehenik, sareak eta sare zatiak brazatan neurtzen ziren. Ordea, gizonak ez ziren denak berdinak, eta euren besoak ere ez. Akarregi familiakoak, Migel “*Andixe*” eta hauek ikaragarriak ziren; beste batzuk aldiz, txikiak. Desberdintasunik egon ez zedin, denentzako kana hartu zuten neurritzat. *Kanik* (makilak) hasieran 82 zentimetro zituen, eta ondoren 83an geratu zen. Baina, *kanak* ez ziren berdin-berdinak izaten).

KANIKI

1.- Kanika (“canica”). Bola borobil txikia, lurrezkoa, kristalezkoa nahiz burdinazkoa. *Kanikakiñ neun ibiltten giñan* (Kanikekin neguan aritzen ginen jolasean).

Apur bat geroago agertu ziren gomazko modukoak. Gure garaian arruntenak lurrezkoak ziren. Lur kolorekoak ere baziren; baina, gehienak margotuak. Kristalezkoak lortzea ez zen erraza: gaseosa botilek izaten zituzten barruan. Dena den burdinazkoak zuten baliorik handiena; izan ere besteak apurtu zitezkeen, baina hauek ez. Burdinazkoak “galdu” egiten ziren: jokoa (*kaniketan*). *Kaniketan ibilliga ta amar kanika galduttuaz* (Kaniketan jardun dugu eta hamar kanika galdu ditut). Kaniketan neskarik ez zen aritzen. *Pazeneko dendan eta Garrokuko dendan erosten genduzen kanikak* (Kanikak “*Pazeneko*” dendan eta “*Garrokuko*” dendan erosten genituen). Bi denda horiek elkarrengandik oso hurbil zeuden Kale Handian. Familia bateko partaideei *Kanikasenekuk* goitizenez deitzen zaie Ondarroan.

2.- *Kanikoi*. Kanika handia. Kristalezkoak eta burdinazkoak izaten ziren batez ere, eta jokorako, ohiko tamainakoak baino gehiago balio izaten zuten. *Onek kanikoionek amar balixottuz* (Kanika handi honek hamar txikiren adinako balioa du). *Orrek burdiñazko kanikoiorrek zemat*

balixorau? (Burdinazko kanika handi horrek zenbat balio du?).

KANIKOLAK

Koskabiloak, barrabilak (“los cojones”). *Onettek umionek kanikolak berotu biztaz* (Ume honek barrabilak berotu behar dizkit / Ume honek pazientzia galarazi behar dit).

KANIKOLI

Berba hau singularrean beti begiarekin lotzen dugu: *beiko* (*begiko*) *kanikoli*. *Beiko kanikolan jo nau* (Begi-begian jo nau).

KANK

Hots onomatopeikoa. Berba honetaz zarata ugari adieraz daitezke. Guk sarrienik, maisuek ematen zuten kaskarrekoak aditzera emateko erabiltzen genuen. *Maxuk kank emozta burun makilliaz* (Maisuak *kank* eman dit buruan makilaz).

Onomatopeia hau, behar zenean izen (substantibo) bihurtzen genuen: *kankari* (kaskarrekoa, koskorrekoa). *Maxuk ederra kankari emozta burun* (A zelako kaskarrekoa eman didan maisuak). *Regliaz burun jorabenin ederra kankari atarau* (Erregelaz buruan jo duenean, a zelako hotsa atera duen).

KANKAMU

1.- Aienka, arraka, uztaiia (“garrucho”, “argolla”). Sareak, ertz bateko soka nagusia babesteko izaten zituen metalezko uztaiak. Sareak, alderdi batean kortxoak izaten zituen eta bestean aienkak. Berez sendoa zen sokari indar handiagoa ematen zion. *Sariai kankamo barrixak ipiñi biakoz* (Sareari uztai berriak ipini behar zaizkio).

Hona hiztegiak nola dakarren. “Metalezko edo sokazko eraztuna, haga edo soka batean jartzen dena eta bere gainean higi daitekeena”.

Gatelaniaz ere badugu berba hau. “Cáncamo: pieza o cabilla de hierro en forma de armella (anilla) clavada en la cubierta o costado del buque, y que sirve para enganchar motones, amarrar cabos, etc.”.

2.- *Kankamuk jo*. Logureak jo, logalea sartu (“adormecer”). *Kankamu sartu* ere esaten da. *Umi onarte or ibillire geatu-be eiñbaik; bañe, on kankamuk jorau* (Umea, orain arte hor ibili da geratu ere egin gabe; baina, orain logurak jo du). *Ontxe arte alako ederto eona ta ontxe kankamu sartuazta* (Orain arte oso ondo egon naiz, eta oraintxe logura sartu zait).

KANKANA

Azpiko gonak almidoiz igurtzi eta lixatu ondoren harrotasun handia hartzen zuen, gainekoa harro eta zabal kanpaiaren forman utziz: horri deitzen zitzaion *kankana*. Gatelaniako hiztegiak dantzari egiten dio erreferentzia. “Cancán: danza frívola y muy movida que se importó de Francia en la segunda mitad del siglo XIX”. Beraz baliteke dantza hori egiteko *kankana* jantzi aproposa izatea. Emakume eta neskei entzuten genien berba hau.

KANKILLOI

Izengoitia. Gu baino zaharragoa zen mutil bati deitzen genion horrela. Don Emilio apaizaren akolitoa izan zen eta Kale Handitik Erribera kalera bitarteko harrizko eskaileretan (*Lezeaneko eskillaretan*) bizi zen. Bere izen deitura: Jose Mari Etxaburu.

Bermeon erabiltzen da berba hau. Antonio Perez Bilbaok badakar bere hiztegian (132). “Kankilloi (kankilloie). Bonbila. (Garrafa). *Kankilloi bete ardau edango lekitx auntxek*”.

Eneko Barrutiak dakarrenez (*Bizkaiko Arrantzaleen Hiztegia*, 228. or.) Mundakan beste adiera bat ematen diote. “Kankilloi, kankilloye: Portuko putzu modukoa, sakonera handiagoa egiten dena. Portuan plaian edo errioan. *Kankilloye dau*”.

KANPÁI

1.- Kanpai hotsa (“campanada”). *An kanpai. Ontxe asiko zan mezi* (Han kanpai hotsa. Oraintxe hasiko zen meza). *Kanpai otsa* ere esaten zen. *Gaur arratsaldin kanpai ots andixe ixan da* (Gaur arratsaldean kanpai hots handia izan da).

Singularrean, sarrien entzuten genuena *il kanpai* izaten zen. Haur txikiren bat hiltzen zenean, *aingeru kánpai* jotzen zen. Meza erdiko kanpaiak ere soinu kontrolatua izaten zuen (*Loentzo Tximistik kontrolataku*); kanpai hots tristea. Horrelakoetan, *kanpai ixan da* (kanpai hotsa izan da) esaten zen.

2.- Kanpaia (“campana”). *Kánpaik, mutu eon ero joten eon, an eotezin areik kanpantorrin. Baten-batek erattemotzen areik jo etteben; bestelaik, pixo andixe euken da zirkinik ezeben etten* (Kanpaiak, mutu egon edo jotzen ari, han egoten ziren haiek kanpandorrean. Norbaitek eragiten bazioten haiek jo egiten zuten; osterantzean, astunak ziren eta ez zuten zirkinik egiten).

Batzuek, kanpaiak entzun besterik ez zituzten egiten. Guk, akolito ginenok, kanpandorrera joan, hurbiletik ikusi eta ukitu ere bai.

KÁNPAIK

1.- Kanpaiak pluralean; kanpai hots segidakoak eta alaiak (“repique de campanas”). Meza aurretik, zeinahi elizkizun iragartzeko, eta jai egun bezperetan jotzen ziren, luze eta alai. *Kanpaik amatturi te mezik eskapakoza* (Kanpaiak bukatu dira, eta ez dut uste meza harrapatuko dudarik).

Abuztuko Ama Birjinaren festa aurreko egunetan, *Antiguako* ermitan egiten den bederatzi hurrenerako ere kanpaiak jotzen ziren, eta dira, kanpai hots bereziak: *Antiuko kanpaik. Mezatako kanpaik joten daz* (Mezatarako kanpaiak jotzen ari dira). Parrokiaz aparte, herrian baziren beste elizatxo batzuk, eta horietan mezarik zegoenean, kanpaiak jotzen zituzten: *Mojetan, Ospitalin, Attapirerin. Attapirerin kanpaik jotendaz* (Aita Piedadekoaren kaperan kanpaiak jotzen ari dira).

2.- *Kanpái andixak*. Kanpai hots indartsu eta ozenak, kanpai handien soinuak (“campanadas de gran sonoridad”). Kanpai handiek ateratzen zituzten kanpai hots ozen eta indartsuena. *Bixar jai andixera-ta, gaur kanpai andixak jottuez* (Bihar jai handia denez gaur kanpai handiak jarri dituzte jotzen).

Kanpandorrera igota ikusten genuen gure begiekin, han era guztietako kanpaiak zeudela: *txiki-txikixak, txikixak, andixauak eta andi-andixak*. Handienak, elizaren jai nagusien (*Andramai egun bexperan, Domurusantu bexperan...*) bezperetan hasten ziren ekinean. *Kanpai andixak joten asiri* (Kanpai handiak jotzen hasi dira).

Berba honek, kanpai handiak, eta kanpai handien soinu ozenak adierazten ditu.

KANPANTORRI

Kanpandorrea, ezkila-dorrea (“campanario”). *Gu kanpantorrea joten giñanin sauzarrak ikusten genduzen antxe ingurun* (Gu kanpandorrera igotzen ginenean saguzarrak ikusten genituen han inguruan).

Edonork ez zuen izaten kanpandorrera igotzeko aukera. Lehenik jakin egin behar zen nondik joan; eta ondoren ausartu. Izan ere, elizaren goiko aldean argirik ez zen izaten, eta eskailerak, berriz, estuak, zaharrak eta oso arriskutsuak. Saguzarrak ere ugari. Sakristauak ez zuen uzten hara igotzen. Ordea, akolitoa izanik, traba horiek guztiak gainditu eta noizetik noizera joaten ginen, eta kanpaitzar aiek eskuz ukitu. *Kanpantorretik erri guzti ikustezan* (Kanpandorretik herri osoa ikusten zen).

KÁNPAK

Ipar Kalean bizi zen familia bateko aitari (Domingo Iriondo) esaten zioten goitizena; eta semeei ere “*Kanpak*”. Semetatik zaharrena gure adin ingurukoa zen, eta bigarrena apur bat gazteagoa. Mutil gogorak, eta ausartak; borrokarako beti prest. Apur bat behi betizuaeren antzeko begirada zuten. *Ori mutilloi Kanpaxenekure* (Mutil hori “*Kanpak*” familiakoa da).

Familia horren goitizenak (“*Kanpak*”) *Kanpaxi (kanpoko axi: ipar haizea)* hitzean du jatorria.

KANPAXI

Ipar haizea (“viento del norte”). *Kanpaxi: Kanpoko axi*. Arrantzaleek *Norteko axi* ere deitzen diote, eta *norta* ere bai. *Kanpaxik jotzen dabenin ezta epel eoten* (Ipar haizeak jotzen duenean, ez da epel izaten). “*Iparra*” berriz, ipar ekialdeko haizea aditzera emateko erabiltzen dute arrantzaleek. Ikus, *iparra*.

KÁNPO ABIAZIÑOI

Aireportua (“aeropuerto”). *Bilboko kanpo abiaziñoi len Sondikan euan, da ezan andixe. On asko-be andixauara* (Bilboko aireportua lehen Sondikan zegoen, eta ez zen handia. Orain askoz ere handiagoa da). *Ondarrabixan-be bara kanpo abiaziñoi* (Hondarribian ere badago aireportua).

KANPOKO ALDÍ

Ondarroako Arrigorri hondartzaren kontra-kontra dagoen pasealekuaren (*plai muzturre*) alde batera hondartza bera dago eta bestera berriz, erreka. Garai hartan, erreka alde honi deitzen genion *kanpoko aldi* (kanpoko aldea). Oso txikiak ginenean, igerian hondartzan egiten genuen. Apur bat nagusiagoak egin eta igerian konfiantza handiagoa hartu ondoren hasten ginen “kanpoko aldean” (*kanpoko aldin*) igeri egiten, eta saltoka ere bai. Beraz, hondartzako pasealekutik (*plaiiko morrutik*) “kanpoko aldera” nahiz hondartza aldera egin zitekeen salto (uretara, noski). *Kanpoko aldea saltoka ibilliga* (Hondartzako pasealekutik erreka aldera saltoka aritu gara).

KANPOFUELA

Futbol-zelaia (“campo de fútbol”). *Kanpofuelea domeketan Aurrerak partidu eukanin arrimaten giñan bakarrik. Bueno, kiesik etten gendunin-be kanpofuelea juten giñan iñok ez ikusteko* (Futbol-zelaira, igandeetan, *Aurrera* futbol taldeak partida zuenean baizik ez ginen joaten. Bueno, eskolara joan gabe piper egiten genuenean ere futbol-zelaira jotzen genuen inork ikus ez gintzan).

Berba honetan, gaztelaniaren eraginez, hitzen hurrenkera (ordena) aldatu egin da. Beraz, nahiz eta osatzen duten berbak errespetatu (“campo” eta “futbol”) ordena aldatu beharko litzateke: “futbol-kanpoa”. Ordea, honezkero, Ondarroan ez gara *fuol-kanpu* esaten hasiko. *Kanpofuela errittik apartin geatzezan* (Futbol-zelaia herritik urruti geratzen zen). *Plaza-berduri* eta *plaza-musiki* berbekin ere horixe bera gertatzen zaigu.

KANPOLARROSA

Kanpolarrosa, kanpo-ederra, kanpoan uso etxean otso, kanpoan arrosa etxean kardu (“persona amable y simpática con extraños/as, pero no con los/las de casa”). Etxekoentzat desatsegina izanik, kanpoan bestelako itxura agertzen duena. Nerabezaroan ematen den ohiko portaera. *Ori, kanpolarrosa! Kanpun jatorra ta sinpatiki, bañe, etxin auanta enbirde ori* (Hori, kanpolarrosa! Kanpoan jatorra eta iaioa, baina, etxean jasan egin behar da hori).

KANPÓ SÁNTU

Hilerria (“cementerio”, “camposanto”). *Kanposantu len leku tristi te billurgarrixen zan; eta on-be bai* (Hilerria, lehen, leku tristea eta beldurgarria zen; eta bai orain ere).

Arratsaldero joaten diren andre batzuk izan ezik, bizirik daudenak ez dira sarri joaten: hiletaren baten ondoren eta *Domurusantu* egunean. Hilak, berriz, joan inoiz ere ez; eraman egiten dituzte. *Enterru eonda ta kanposanture junga* (Hileta izan da eta hilerrira joan gara).

Beldurrik gutxien izan beharko litzatekeen lekua izan arren, batzuentzat lekurik beldurgarriena gertatzen da *kanposantu*. Izan ere, hilerrian sustoa har dezakezu, baina, inoiz ere ez hildakoren batek emanda.

Alferreko gauzen artean, “itsasoan euria egitea” aipatzen da; eta *kanposantuko ormak* ere bai,

handik inork ez baitu alde egingo.

Egun batean “Porru” familiakoen aita, Lazaro, eta Hipolito Egiguren (“Eziñaberastu”) kanposantu aldera joan ziren buelta bat emanez. Hilerriko atearen parera heldu zirenean “Porru”k honela esan zion Hipolitori: “*Hipolito, Pater Nosterra erreza biou*”. Hipolitok ostera: “*Zeuk erreza naibozu, ni aurreratxua jungona, amañarreba kapaz da ortixei-pe errixetan asteko-ta*” (Nahi baduzu zuk errezatu; ni aurrerago joango naiz, amaginarreba kapaz da hortik ere demandan hasteko eta).

KÁNPUN

1.- Kanpoan (“fuera”). Jolas eta joko ugaritan erabili behar izaten genituen *kanpun* eta *barrun* berbak. Hala ere honen (*kanpun*) ordeztu maizago *kalin* (kanpoan) esaten zen. *Zu kanpun (zu kalin) de zu barrun* (Zu kanpoan eta zu barruan). *Tranpaik ettemozu kanpun geatukoza* (Tranparik egiten baduzu kanpoan geratuko zara).

Beste zenbait testuingurutan, deklinabideko kasu desberdinetan agertuko zaigu: *kanpoa urten, kanpotik etorri, kanpotik ibilli, kanpun ibilli, kanpoa ata, kanpoa jun, kanpun geatu, kanporutz jo. Lelengo arrantzan amentxe bazterrin ibilli giñan, bañe gero kanporutz jo gendun* (Lehenik arrantzan hementxe kosta ondoan aritu ginen, baina, ondoren kanporantz jo genuen).

2.- *Kánpun ixán*. Herritik kanpo ibili, erbestean ibili (“estar fuera”). *Zeure falti artute neuan. Enekixen kanpun ixantzazenik* (Zeure falta hartuta nengoen. Ez nekien erbestean ibili zarenik).

KÁNTA

Abestu, kantatu (“cantar”). *Ondo kantaten asko entzunbozu eta zeu-pe asko kantatemozu, belarrixe eiñ etten da* (Baldin eta ongi abesten maiz entzuten baduzu, eta zuk ere asko kantatzen baduzu, belarria hezi egiten da).

Garai hartan, guk behintzat, irratitik eta telebistatik (oraindik ez zegoen gure inguruan) ez genuen kantarik entzuten, baina, elizan, etxean, eskolan eta fabrikan, bai entzun eta bai abestu. Haurrei ere asko kantatzen zitzaien: sehaska kantak. Ordea leku bakoitzean kanta desberdinak eta hizkuntza desberdinetan. Elizan, euskaraz eta latinez (gregorianoa). Bertsolariak esaten zuen bezala, “latiñez ere fuerte nahizta bate jakiñ ez”. Eskolan gaztelaniaz, “Cara al sol”, “Viva España” eta antzekoak; hemen ere ulertu *tamañun*; eta ahal zelarik, abestiei hitzak aldatu eta sekulakoak esan, baldin eta maisua urruti samar bazegoen. Etxean, beti euskaraz, betiko euskal abestiak, bertso zaharrak, eta noizbehinka, apur bat isilago, debekaturik zeuden abertzale kantak: “*Eusko Gudariak*”, “*Gora ta gora Euskadi*”, “*Agur Zuberoa*”, “*Euskotarrak gera biotz-biotzetik*” eta beste antzeko batzuk. Kontserba fabrikan, lanera joaten ginenean, denetik: elizakoak euskaraz, profanoak (gazelaniaz), eta tarteka abertzale kutsukoak. *Ordun, on baño sarrixa kantaten gendun* (Orduan orain baino maizago kantatzen genuen).

Sare-konpontzaileek (emakumeak), sotoetan nahiz edozein kale kantoitan, lanean, sarri aritzen ziren kantuz: elizako kantak edo herriko bertso zaharrak (estropadetakoak edo antzekoak). Ganoraz kantatuta eta ondo afinaturik. Ondo kantatzen sarri entzuteak ere belarriari halakoxe mesedea egiten dio, dudarik ez.

KANTÁ ALA ERREZA

Kantatu ala errezatu? Horixe izaten zen, Ganbon gauean, farola eskuan, etxerik etxe “kanta eskean” joaten ginelarik, etxeetan atea jo eta irekitzen zigitenean, egiten genien galdera; baina, aurretik, *Ave Maria* ezarrita: *Ave Maria! Kanta ala erreza?* (Kantatu ala errezatu?). Etxe gehienetan *kanta* erantzuten zigiten, eta ganbon kantei ekin. Ganoraz eta txukun abesten genituen hiruzpalau kanta desberdin, errepertorio aberatsa baikenuen. “Limosna” jaso eta aldamenera, gora edo behera. Ordea, atea jotzen genuen etxean, norbait hil berria baldin bazen, “erreza” erantzuten zigiten. “Aitagure” bat eta hiru “Agur Mari” errespetu osoz errezatzea aski izaten zen dirua jasotzeko.

KÁNTAL

Hiztegiak (Euskal Hiztegi Modernoa. Elhuyar) berba honen bi sinonimo ematen dizkigu: ertza, bazterra. Gaztelaniako ordainak berriz lau: “borde”, “rincón”, “ángulo”, “esquina”. Ondarroan, gaur egun berba hau ez da erabiltzen adiera horrekin; baina, garai batean bai, dudarik gabe. Izan ere, elizaren ondoan, kale kantoian dagoen etxean horrela dago adierazita: *Kantal Ertz*. Hortik dator ondarrutar batzuek duten goitizena ere: *Kantaleko*, *Kantaleku* edo *Kantal*.

Juan Martin Elexpuruk badakar berba hau bere hiztegian (345). “Kantal, kantala: Etxe edo kale ertza, izkina. Arista de casa o calle. *Etxe-kantal* entzuten da ia beti, baina, *kantal* soilik ere bai”. Ibon Sarasolak (628) hitz honen beste forma bat eskaintzen digu. “Kantail. *Batez ere iparraldean*. Ertza, bazterra”.

Horrela deitzen zioten, eta “*Kantaleko*” (Sebero Aranburu) ere bai Luis Fernandoren, Matiasen, eta Natiren aitari. Aguazila zen gure garaian; lodia zen, eta asko erretzen zuela gogoratzen naiz. Autobusen geltoki ingurutik (*fatoixatik*) pasatzen ginenean, sarri *Txitxarro* tabernako atean egoten zen kalera begira. *Kantaleko auazille ikusirot Txitxarroneko tabernako atin* (“*Kantaleko*” aguazila ikusi dut *Txitxarro* tabernako atean).

“Gure attitte zan beasainddarra, ta aume mutrikuarra, aman partetik. Enda zin ieltseruk. Ondarrure bixittea, ieltseixan biarra ettea etorrizin. Juntzin bixittea, Domanuel bixi ixantzan ba... axera Kantala. Araxe juntzin bixittea eta orretteattik asmatzen Jose Mari Kantaleku eta Juana Kantaleku. Sebero-ta be Kantaleko orretteattiz. Orretteattiga gu Kantaleko; Kantalea bixittea etorri zilako. Gure aman atte zan Aranburu. Ondarrun Aranburuik ezta. Gure ama zan Josefa Aranburu Azpiazu. Oneik etxiok erre eiñtzin, eta geure attittak-eta eiñ zittuezen; ze gure attitte ieltseru zan. Kanpotik etorri tte lelengo Kantalen bixi ixantzin, eta gero amentxe. Axera Kantala. Entzun! Urrengo elixopea jutezazenin beatu, Otxagabianeko etxik kanpotitakazen arrizkillarak, paetea beatu araxe. Arrixan antxe ipintten dau, “Kantal Ertz”. Kantaleko Ertzara a. Ondarrun zemalek eztakixe Miren Kantaleko zeattinazen. Ondarruko jentik, lautik irurek eztakixe Kantala zer dan-be. Kantalara, elixako ate txikitik urten da antxeran zerki. Gero Domanuel-da bixi izantzin an. Sebero Kantaleko-be zan gure lengusu. Seberon-da atte eta gure ama anaxarrebak. Ba oixera gure desixenan jatorrixen”.
(Arrizabalaga Aranburu Miren).

(Gure aitona beasaindarra zen, eta amona mutrikuarra, amaren partetik. Eta igeltseroak ziren. Ondarroara bizitzera, igeltserotzan lan egitera, etorri ziren. Don Manuel bizi izan zen lekura joan ziren bizitzera; huraxe da Kantala. Haraxe joan ziren bizitzera eta horrexegatik esaten zieten Jose Mari “*Kantaleku*” eta Juana “*Kantaleku*”. Sebero-eta ere horregatik ziren “*Kantaleko*”. Horregatik gara gu “*Kantaleko*”; *Kantalera* bizitzera etorri zirelako. Gure amaren aitak Aranburu zuen abizena. Ondarroan Aranbururik ez zegoen. Gure ama zen, Josefa Aranburu Azpiazu. Etxe hauek erre egin ziren eta gure aitonak-eta egin zituzten; izan ere, gure aitona igeltseroa zen. Kanpotik etorri Ondarroara eta *Kantalen* bizi izan ziren, eta gero hementxe. Huraxe da *Kantala*. Begira! Hurrengo batean eliza ingurura joaten zarenean begiratu, Otxagabia familiaren etxeak kanpo aldetik dituen harrizko eskailerak, ormara begiratu hantxe. Harrian ipintzen du hantxe, *Kantal Ertz*. *Kantaleko Ertza* da hura. Ondarroan askok eta askok ez dakite niri zergatik esaten didaten Miren “*Kantaleko*”. Ondarroan jendeak, lautik hiruk, ez daki *Kantal* zer den. *Kantala* da, elizako ate txikitik irten eta hantxe dagoen etxe tarte. Geroago Don Manuel apaiza-eta bizi izan ziren han. Sebero “*Kantaleko*” ere gure lehengusua zen. Seberoren-eta aita eta gure ama neba-arrebak. Ba, horixe da gure goitzenaren jatorria).

KANTALAXE

Kantaria (“cantor/a”, “cantarín/na”). Abesbatzan zein elizako koruan abesten zutenei (*oneik kantoriz*: hauek abeslariak ziren) ez zitzaien horrela deitzen; etxean, kalean edo tabernetan kantuan aritzen zirenei bai. *Orreik Porruneke mutillok kantalexatiz* (*Porruneke* mutilak oso kantariak dira). *Ori kantalexerozu* (Hori oso kantaria da).

Egiari zor zaio aitortzea, garai batean “*Porru*” familiako mutilak, batez ere Imanol, Andima, Mikel eta Sabin kantatzen abilak zirela. Ahots ederrak izan eta kantatzen jakiteaz aparte, euskal

abesti ugari zekizkiten, eta kantatu egiten zuten. *Kantalaxak* ziren.

KANTALEJUK

Kataloxa (“catalejo”). Guk beti pluralean. Gatelaniaz singularrean daukagu, hasiera batean tutu bakarrekoa izan zelako. Apaizen bati, udatiar bati edo filmetan ikusten genituen. Guk ere urrutira begiratzen genuen, baina kataloxarik gabe, eta ongi ikusi gainera; bista ona orduan. *Saturrango atxetan abare bat kantalejuki itxosa beire euan* (*Saturrarango* harkaitzetan apaiz bat kataloxaz itsasora begira ari zen).

KANTÁ-PAPERAK

Kanta-paperak, bertso-paperak. Oroimen iluna dut. Igande batzuetan, meza nagusiaren ostean, gizonezko argal bat, herrena uste dut, elizaren inguruan kanta-paperak saltzen aritzen zen. Bertsoak eta betiko euskal abestiak izaten zirela uste dut. *Amak esateban gixonezko bat, mantxu etortezala kanta-paperak saltzen* (Amak esaten zuen gizonezko bat, besamotza, etortzen zela kanta-paperak saltzen).

KÁNTI

Abestia, kanta (“canción”). *Ordun guk kanta asko entzuten genduzen da kanta-be bai* (Garai hartan guk, kanta asko entzuten genituen eta kantatu ere bai).

Baziren eta badira erlijioso kutsuko Ondarroako kantak: Ondarroan kantatzen den Salbea (*Jaungoikuak salbau zaitzala...* doinu solemne eta dotorean), Antiguako Amaren abestia (*Antiguako Ama Maitea...*), Santa Klararen bertsoak (Santa italiar honen bizitza kontatuz), *San Iñazoren martxa*, *Bateltxoak kulunkaz*, eta beste hainbat kanta ezagun. Horiek, entzunaren entzunez ikasi, eta kantatu egiten genituen.

Ama Birjinaren abesti sonatuak elizkizunetan kantatzen zirenak: *Jainkoaren Ama*, *Agur Jesusen Ama*, *Ama Maite Maria*, eta beste hainbat.

Komunio garaian mezatan abesten zirenak: *Ona bildots ezitia*, *Ostian bizi zera*, *Or zaude Jesus* eta abar. Elizako abesti hauek guztiak gipuzkeraz.

Aspaldiko bertso eta abesti euskaldun klasikoak: “Ondarroako estropadetako bertsoak”, *Mutil koskor bat itsu aurreko*, *Salamankara...*

Horietaz guztietaz aparte, Don Segundo Egaña herrira etorri zenean (1955. urte inguruan), umeen abesbatza antolatu zuen. Neskak ez zuten parterik; mutilak bakarrik. Abesti berriak ikasi genituen hiru abotsetara: *Beti pozez fede biziz*, *Kuku* (*Katius katio nus katatia...* errusieraz zen; auskalo guk nola eta zer esaten genuen), *Eres alta y delgada*. Beste batzuk ere baziren, baina horietaz gogoratzen naiz ondo, guretzat berriak zirelako.

Don Imanol etorri zenean, abesbatza handi hartatik erdiak ere ez ginen geratu. Errepertorioa ere aldatu egin zuen: *“Ikusirik pasatzen astoak ugari, aita batek algaraz dio semeari...”* Abesti horrekin gogoratzen naiz.

KANTILLE

Kostatik hasi eta itsasorantz abiatuz gero, hondoa apurka-apurka beherantz doanez, geroz eta ur handiagoa dago. Ordea, gutxi gorabehera ordu beteko bidea egiten denean, derrepente itsasoko zoruak, hondoak, behera egiten zu; hortxe dago zuloa: *kantille*. Eta *kantille* hasten den ertza, *kantillertza* edo *kantillezkiñi*. *Lena beti arrantzan kantilletik barrun ettezan* (Garai batean beti *kantilletik* kostara bitartean egiten zen arrantzan). *Gaurreunin kantillin-be etten dabe arrantzan* (Gaur egun *kantillin* ere egiten dute arrantzan).

KANTIÑE

Kantina, esne-tupina (“cantina”, “marmita”). *Gure etxin geunkan kantiñe, eta gure bezeruk, Dolosek, ekartebana ezin bardiñak* (Gure etxean geneukan kantina eta gure esnedunak, Doloresek, ekartzen zuena ez ziren berdinak).

Gatelaniaz ere hitz berbera da. “Cantina: recipiente de forma cilíndrica con boca de diámetro

igual o menor que el del cuerpo y provisto de tapa, que se utiliza (utilizaba) para guardar y transportar leche”. Etxeko piezarik garrantzizkoenak gu ginen, baina, ondoren *kantiñe*. Goizero-goizero behar zen ontzia, gure elikaduraren oinarria zen esnea hartzeko, garraiatzeko eta egosi aurretik gordetzeko. *Kantiñe bera, gexenetan ezan gatxe ixaten topati. Bañe, tapi falta. Tapa madarikatu!* (Kantina bera, gehienetan erraz aurkitzen zen. Baina, estalkia falta. Tapa madarikatua!). Sarri, kantinarek tapa baloitzat hartu eta futboleak jarduten genuen. Atera kontuak non bukatuko zuen. Gero, jakina, inondik inora taparik ezin aurkitu. Beti galdera bera: *Kantiñan tapi nun da?* (Kantinarek estalkia non da?). *Kantiñan tapi nundala bañe?* (Baina, kantinarek estalkia non egon daiteke?). Gure aita konturatu zen, guri kantinarek tapaz futboleak ez ibiltzeko esatea alferrik zela; eta gizon praktikoa zenez, berehala aurkitu zion erremedioa arazoari: tapa kantinarek kintinari pita lodiz (*atunetako pitiaz*) lotu. Hark egiten zituen korapiloak ez ziren inoiz askatzen; eta pita ere ez zen eteten. Amarentzat kezka bat gutxiago. *Dolos Armentxakuk gure kantiñea esni botaeran ikusikoban tapi kantiñai pitiaz lotute, ta zeoze pentsakoban, bañe esan ixte-bez* (Armentxa baserriko Doloresek gure kantinara esnea botatzean ikusiko zuen estalkia pitaz kintinari lotuta, eta bururatuko zitzaion zerbait, ordea, ez zuen ezertxo ere esango). Baserritarrak ere kantinan ekartzen zuen esnea, baina harena askoz handiagoa eta dotoreagoa izaten zen, mailaturik gabea; gureak berriz, han eta hemen harturiko kolpeen seinale, mailatuz josita egoten zen.

Kantinak, esnetarako eta uretarako balio izaten ziren. Etxeetan, txitean-pitean geratzen ginen urik gabe; hartu kantina eta gertuen genuen iturrira (*Zubi Zarreko txurrure*) uretara. *Etxin urik ezeuanin, gu Mollako txurrure juten giñan kantiñe artute. Bañe, lelengo, endreru enbir, ureta zein jun!* (Etxean urik ez zegoenean, gure kaleko, *Mollako* iturrira joaten ginen kantina hartuta. Baina, lehenik istiluak izaten genituen uretara nor joan erabakitzeko).

Kantina, beste gauza guztiak bezala, ez zen betirako izaten, eta noizetik noizera zulotxoren bat (itogina) egin eta jarria izaten zuen; ez zen komeni esnerik galtzerik. Hartu kantina eta Kale Handiko “paragueroari” eramaten zitzaion konpontzera. *Kantin barririk pentsa-bez! Erixona konpondu te aurrea. Kantiñ barrixe erosteko diru nun euan ba?* (Kantina berririk, pentsatu ere ez! Itogina konpondu eta aurrera. Kantina berria erosteko dirurik ez zegoen). *Kantiñ barrixe erosti baño naxa...* (Kantina berria erostea baino ez dakit zer nahiago).

Bermeon, baserritarren kantinari *esneterrñe* deitzen diote.

Geroago, beste garai batzuk etorri ziren, dantzalekuak ere hasi ziren martxan, eta gazteek, mutilak nahiz neskak etxera beranduago erretiratzeko hasi ere bai. Gurasoak, zain egoten aspertu eta seme-alabak etxeratu aurretik oheratzen ziren; sarri, ez zuten jakiten gazteak noiz etxeratzen ziren. Hori ez zen posible. Amak edo aitak jakin egin behar zuen semea edo alaba noiz zetorren, eta nola. Ama bati bururatu zitzaion atearen kontra kantina hutsa ipintzea. Pentsatu goizeko ordutan kantina hutsak atera dezakeen zarata nolakoa izan zitekeen. Izan ere kantina hutsa baino gauza nabarmenagorik eta istilutsuagorik ez dago. Kantina atearen kontra ipintzeko ohitura kea bezala zabalduta zen gurasoen artean. Hasiera-hasieran izan zuen horrek arrakasta, baina, gazteek geroz eta beranduago etortzen jarraitu zuten. *Asieran bai bañe, gero, kantiñak zaati atararren inportai-pe* (Hasieran bai, baina, gero, kantinak zarata handia ateratzen zuen arren, bost axola). Gure aitak amari egiten zion protesta: *“Bañe, jakileike zetako ipiñtteozun ori kantiñoi?”* (Baina, jakin daiteke zertarako ipintzen duzun kantina hori?). Eta amak: *“Jakittekko orreik nox datozen”* (Jakittekko horiek noiz datozen). Eta aitak: *“Ni altsatemanaz ati itxikot eta amen ezta iñor sartuko”* (Ni jaikitzen banaiz, atea itxiko dut eta hemen ez da inor sartuko).

KANTÓI

Kantoia (“cantón”, “ángulo”). Etxe edo eraikuntza bateko hormek kalean eratzen duten ertza. *Ortxe kantoñ eontzin berbetan luzarun* (Hortxe kantoian egon ziren hizketan luzaroan).

Berba honetatik dator gure auzoaren izena: *Kanttopi* (kantoipe: *kantoipi*). Elizaren kantoipean dagoen auzoari deitzen zaio horrela. Elizaren hormak kantoia, ertza, eratzen duten azpiko aldean, beheko aldean. Izan ere azpiko, beheko, aldea adierazten duen “-pe” atzizkia, guk “-pi” bihurtzen dugu: *Pixapi, maipi, arkupi, Kanttopi, paopi, elixopi*.

KÁNTSA

1.- Nekatu (“cansar”). *Ni ena akordaten gu ixetan kantsaten giñanik. Kantsa engoiñan, bañe, igarri ez. Geatzen giñanin, afaldu, oire sartu te lo. Kantsata geuazela pentsateko astiri-pe* (Ni ez naiz gogoratzen gu ezertan nekatzen ginenik. Nekatu egingo ginen, baina, igarri ez. Geratzen ginenean, afaldu, ohean sartu eta lo. Nekaturik geundela pentsatzeko astirik ez).

Berba honek neke fisikoa eta psikologikoa adieraz dezake. Baina, gauza bat da norbera nekatzea, eta bestea, inor nekaraztea, hots, pazientzia galaraztea. Geu ez ginen nekatzen, baina, inor nekarazteko abilezia aparta genuen; une oro nekarazten genuen norbait (gurasoa, apaiza, maisua, parean harrapatzen genuen edonor) eta gogotik gainera. *Antiure junga, ta kantsata allana* (Antiguara joan gara eta nekatuta heldu naiz). *Onek umionek paeta-pe kantsako leukez* (Ume honek hormak ere nekatuko lituzke).

2.- *Kantsá-kantsá éiñdde*. Guztiz nekatuta, neka-neka eginda (“muy cansado/a”). *Eun guztin biarrin ibilliga, ta kantsa-kantsa eiñddena* (Egun osoan lanean jardun dugu, eta oso nekaturik nago).

KANTSÁU

Neketsua (“fatigoso/a”). *Ondar karriue biar kantsaure* (Hondarra garraiatzen jardutea lan neketsua da). *Despíxki biar kantsau ixatezan* (Sarearen mailetatik antxoak banan-banan askatzea lan neketsua izaten zen).

KANTSAZIÑOÍ

Nekea (“cansancio”). *Neki* berba ez nuke esango zaharren ahotan entzuten ez genuenik; baina, horren sinonimoa (*kantsaziñoí*) maizago; eta azkenean hauxe nagusitu da gure artean. “Nekatu” aditza ez dugu ezagutu izan. Guk *kantsa* aditza ikasi genuen; eta aditz horretatik eratorritako izena *kantsaziñoí*. *Gaur kantsaziñoí sentiurot* (Gaur nekea nabaritu dut). *Kantsaziñoí biar asko eiñddakun sentiuten da* (Nekea, lan asko egin ondoren nabaritzen da).

KANTTOPERREBUELTÍ

Kanttopi auzoan errepideak duen bihurgunea. Bi osagai ikusten dira argi: *Kanttope* auzoaren izena, eta *errebuelti*, bihurgunea. Inguruko haize hotz guztiak biltzen diren gunea. Urteko edozein sasotian ere, arriskutsua izaten da *Kanttoperrebueltan* hizketan geratzea. Kontu laburra baldin bada, tira; bestela, alde azkar, ez baduzu gaixotu nahi.

KANTTOPI

Gure herriko auzo baten izena: *Kanttopi* (Kantoipe). XVI. mendearen bukaeran, Ondarroako elizaren eraikuntza bukatu zenean, eraikuntzaren oinarriak uretaraino iristen ziren, eta *Kanttopi* auzoaren arrastorik ez zen. Geroago joan zen orain dagoen modura herria egituratzen, eta elizaren oinarrien inguruan kaleak eta etxeak eraikiz, ekialdera eratu zen orain *Kanttopi* izenez ezagutzen dugun auzoa. Orain (2010) kalearen izena Kanttope da. Ordea gure garaian, kale horri “Nueva España” zeritzon. Beste kale guztiek ere antzeko izenak zituzten, Francoren erregimenak ezarritakoak.

Etiketetik kalera bakarrik irteteko gai izan ginenetik hartu genuen, *Kanttopera* joateko joera. *Mollan* bizi arren, *Kanttopi* hartu genuen auzotzat. *Kanttopekuk* ginen gauza guztietarako, beraz, kale batekoak izateak suposatzen zuen eskubide guztiekin. Gure garaian, *Mollan*, *alkatineko* atarira arteko guztiak *Kanttopekuk* ginen. Hortik *Zubi Zahar* aldera zeuden etxeetakoak (“*Urrutxe*”, “*Danbalanekuk*” eta abar), berriz, *Astillerukuk*. Gure aurrekoek, aldiz, *Mollan* bizi zirenak *Astillerukuk* omen ziren. Gure gurasoek, behintzat horrela esaten ziguten. Beraz, argi dago, gure belaunaldian, edo apur bat lehenago aldatu zela joera hori. Zergatik, eta zein unetan? Ez dut inoiz jakin. San Joan bezperan, sua egiterakoan honela kantatzen genuen: “*Bat eta bi, Kanttopik irabazi, iru eta lau Astilleruk galdurau. Bost eta sei, eztabenak entzun baña, zazpi eta zortzi entzun biko dabela. Enda biba, enda biba, enda biba enda ba, Kanttopik*”

irabazi bandera nausixa” Eta ondoren: *Gora Kanttopi, fuera Astilleru. Astilerukuk*, berriz, justu alderantziz. Kale bakoitzekoek beren alde eta besteen aurka. Horixe zen kaleen arteko lehiaren legea.

Onerako eta txarrerako, gu *Kanttopekuk* ginen eta hantxe igarotzen genuen egun osoa. Etxetik irten eta pentsatu beharrik gabe hartzen genuen *Kanttoperako* norabidea. Hantxe egiten genituen gure okerkeria gehienak eta hantxe genituen lagun eta etsairik (azienda jabeak) handienak. San Joan bezperako sua ere hantxe egiten genuen; noski, aurreko egunetan sua egiteko gaia biltzen makina bat lan egin ondoren. Gure adin ingurukoak eta apur bat zaharragoak, Kanttope auzokoak: “Sabas, Miel Anjel, Jabier (*Eluku*), Joxe Mari (*Txokolateneku; au beti Txiki txakurraz*), Luis Mari, Pako, Esteban, Laurito (*Luis Erlojerune ku*), Andres, *Toolo* ta Luis Mari (*Xareneku*), Andoni eta Jon (neure anaxak), Aramaio anaxak (Pello eta Jesus Mari; Teodoro *fralle juntzan segixan*), Jabier (Landaribar), Austin (Austin Urbietta), Javier *Mantzeoneko mutu*, Jose Austiñ (Egiguren). Agian norbait ahaztuko zitzaidan, baina ez dut uste. Apur bat zaharragoak: Erroke, Bitoriano, Jabier Aristi... Gazteagoak: Domingo Arantzamendi, Salbador Elu, Ibarloza, Andres (“*Matxatxu*”) Jose “Karioka” eta abar. Ondoan gogoan ditudanak horiek dira. Noski izendatutako guztiak ez ziren auzoko eginkizunetan eta bizitzan (San Joan sua egiteko laharra biltzen...) maila berean inplikatzeko. Baina, *Kanttope* inguruan ibiltzen ziren bueltak (jokoetan, jolasetan, igerian, okerkeriak egiten, istiluak sortzen), handik hurbil bizi baitziren.

Neskak ere bizi ziren gure kalean (*Mollan*) eta auzoan (*Kanttopin*), gure adin ingurukoak, baina, orduan, behinik behin, auzoko neskez ez ginen ohartzen; fabrikakoez, edo eskola girokoez gehiago.

Hiru taberna zeuden *Kanttopin*: *Kresala*, *Acuario* eta *Txitxarroneku*; *Kristina alamerako ertzin euan* (*Kristina* taberna zuhaiztiko ertzean zegoen). Dendak gehiago ziren: *Orixo Potoneku*, *Laurianoneku*, *Xaxineku*, *Garitanoneku*, *Lideneku*... Autobusen geltokia ere bertan: *Fatoixi*, herriko gune neurgikoa. Debara, Bilbora, Eibarrera zihoazen autobus guztiak handik irten, eta haraxe heltzen ziren. *Fatoixan paketik eta maletak karriaten Yokuirare* (Autobus geltokian paketeak garraiatzen “*Yokuirare*” deitzen zioten gizona).

Herri osoan, autoak konpontzeko tailer bakarra zegoen *Kanttopin*: *Arenosane ko tallarra*. Aguazil bat ere hantxe bizi zen: *Zeapio*. Apaizik ez zen han inguruan bizi. *Estudiantik* (apaizgaiak) eta fraide joandakoak bai; horiek udako oporretan etortzen ziren herrira: Arrantzamenditarak (bi anaia), Teodoro Aramaio, Jose Luis Bengoetxea, Juan Luis Aristondo, Txomin Solabarrieta...

Auzo hartan denetik bizi zen: *andixak* (*Mielandixe eta Mai Teesa andixe*), *txikixak* (*Juanita Txikixe*), *gaistuk* (*guretzat*), *onak*, *azienda jauik* (*asko*), *mañelak*, *abertzalik*, *reketik*... Baina, denak ziren erlijio berekoak. Elizara gutxiago joaten zirenak egongo ziren, baina musulmanik eta protestanterik-eta horrelakorik ez, denak *katoliko apostoliko romanuk*. Azken finean, denek nahi zuten hil ondoren zerura joatea. Horixe zen helburua. *Betirako erreten eoteik inok ezaban nai* (Bukaerarik gabeko eternitate osoan sutan erretzen egoterik inork ez zuen nahi).

KANTZONTZILLUK

Galtzontziloak (“calzoncillos”). “*Kantzontzilluk*” berbi entzuten gendun, eta *kantzontzilluk ikusi-be bai*; *bañe jantzi ez* (“*Galtzontziloak*” hitza entzuten genuen, eta *kantzontziloak ikusi* ere bai, baina, jantzi ez). *Goiko gixonak kantzontzillo utsik urten dau balkoie* (Goiko gizona *kantzontzilo* hutsetan irten da balkoira). *Kantzontzillo utsik ze ettendau arek? A ezta natural orratokan* (*kantzontzilo* hutsik zer egiten du hark? Hura ez dago burutik sano).

Batzuk motzak eta besteak luzeak (*pelelik*), baina, denak zuriak. Orduan ez zegoen panteraren azal kolorekorik eta antzekorik. *kantzontzilo*en kolorearen arabera denak ziren berdinak; ez zen maila edo kategoriarik. Nagusien kontuak ziren horiek. Nik ez nuen *kantzontzilorik jantzi* Lazkaora (fraideen komentura) joan arte. Hara joateko bai. Fraideek bidalitako zerrendan agertzen ziren. *Konbentun ezintzan popabistan lorik eñ; an kantzontzilluk bizin* (Komentuan ezin zen ipurdi bistan lo egin; han *kantzontziloak* behar ziren). Ikus, *lota*.

KAÑABERERU

1.- Baxurako txalupan hegalezetan kanabera eskuan duela hegazuak jasotzen aritzen dena. Beste bat egongo da kaka eskuan duela, hegazu handiak jasotzen lagunduz; eta besteren batek izango du eginkizun desberdinen bat. *Reinaren sartu nittanin ondioik gazti nittan; bañe, Tobanekun asi nittanin, an beti ixanittan kañabereru* (*Reinare* txalupan hasi nintzenean oraindik gaztea nintzen; baina, *Tobaneku* txalupan sartu nintzenean, han beti aritu nintzen kanaberaz).

2.- Kanaberaz arrantzan egiten saiatzen dena. Umetan gu ere aritzen ginen; ordea gizonezko helduak, kanaberaz arrantzan erbestekoak gehiago ikusten ziren herritarrek baino.

KAÑABERI

Kanabera (“caña de pescar”). *Arrantza juteko kañaberi bizan* (Arrantzara joateko kanabera behar zen). *Kañabera guztik ezin iualak ixaten. Kañaberek eta kañaberek euazen!* (Kanabera guztiak ez ziren berdinak izaten. Kanaberen artean alde handiak zeuden).

Baziren guk baino ordu luzeagoak ematen zituztenak kanabera eskuan, moila ertzean, arrantzan. Horiek kanabera beti izango zuten eskura. Guk ez genuen maiz behar izaten; baina, behar genuenean nondik edo handik jiratzen genuen. *Arratsaldin mari goxan eongora ta pantxota juti pentsarou. Kañaberek billatu bikouz* (Arratsaldean marea goian izango da eta pantxotara joatea pentsatu dugu. Kanaberek eskuratu beharko ditugu). Baina, horretarako, kanaberaz aparte beste osagai batzuk behar ziren: amuak, pita, kortxoa, beruna, eta gainera karnata.

Konkurto de peska (umeentzako arrantza lehiaketa) izaten zen egunean ikusten ziren era guztietako kanaberek. Izan ere egun horretan parte hartzea guztion ametsa izaten zen; nahiz eta ziur jakin saririk ez genuela lortuko. Gehienok, *abañi* (banbuzkoa) eramaten genuen. Ordea, izaten ziren, *eskoba kirtena* (kanaberazkoa) eramaten zutenak ere.

Nagusien *Konkurto de peska* antolatzen zenean ikusten genituen benetako kanaberek: luzatzen zirenak, karretadunak eta abar. Ondo prestatuta etortzen ziren kanpotik (Eibartik, Elgoibartik, Bergaratik, Arrasatetik...) parte hartzera.

Horietaz aparte, baxurako txalupek hegalezetarako eramaten zituzten kanaberek izaten genituen begien bistan: kanabera lodiak, pisu handiak jasotzeko gai zirenak.

KAÑADI

Bernezurra, belaunetik oinera doan hezurra (“cañada”, “tibia”). Belaunetik oineraino doan hezurra; behiena nahiz pertsonena. Bi eratara entzungo dugu: *kañadi, kañari*. Gaztelaniaz ere hitz bera aurkitzen dugu, nahiz eta esanahi berbera ez izan. “Cañada: caña de vaca, tuétano del hueso de la pierna de la vaca”. Esanahia ez dabil hain urruti. Harategian *kañari* eskatzen dugunean, saldari gustu ederra emateko eta ondoren hezuraren muina dastatzeko izaten da. *Saldatarako okeli eta kañadi ipiñiztaxuz* (Saldatarako okela eta *kañadi* ipin ieazkidazu). Testuinguru honetan singularrean erabiltzen dugu. Pluralean (*kañadak*) norbaiten hanka hezur luzei aipamena egiteko. *Orrettek mutillorretakaz kañadak!* (A zelako berna hezurak dituen mutil horrek!).

KAÑÚ

Kainu-zuloa (“caño”, “boca de caño”, “sumidero”). *Ordun bentzat kañuk garbixak ezin eoten da guk kañu beti leku zikiñe ixan bizala pentsaten gendun; eta dra* (Garai hartan behinik behin kainuak garbiak ez ziren egoten, eta guk kainuak beti zikina izan behar zuela pentsatzen genuen; eta horrelaxe zen).

Ur zikin guztiak joaten ziren handik; beraz, leku beltz eta lohia. Zein bizi ziren kainu-zuloetan? Arratoiak. Hortik, berba itsusi eta maldizio ugari botatzen zituenagatik esaten zen: *Kañuko arratoipañ aue baltzaauke* (Ahoa, kainu-zuloko arratoiak baino beltzagoa du). *Kañuko arratoiñ itxuriaz noaru bera busti-busti eiñdde?* (Nora doa hura, busti-busti eginda, kainu-zuloko arratoiaren itxuraz?).

Kañu-zulotik joan, ur zikinak egiten ziren; irten, berriz, lantzean behin arratoi beltzen bat; eta

eten gabe kirats galanta. *Kañutik etorren antza ezan gozu* (Kainu-zulotik zetorren kiratsa ez zen gozo-gozoa).

KAÑUETI

Ganibeta (“cuchillo de gran tamaño”). Tamaina handiko labana. *Kañueta* nahiz *kañueti*, bietara. Labanari beti *kutxillu*. Berba (*kañueti*) frantsesetik hartua da. Inguruan ez dut entzun izan. Ipar Euskal Herrian maiz entzungo duzu *ganibeta* berba. Dena den, berba hau (*kañueti*) oso testuinguru berezietarako gordetzen zen. Tarteaz bortizkeria, mehatxua, zauritzea edo horrelako ñabarduraren bat agertzen zenean baliatzen ginen hitz honetaz. *Kañueti artu te segi eitzan. Atrapa ixan baleu, sartukotzan.* (Ganibeta hartu eta segi egin zion atzetik. Harrapatu izan balu, sartuko zion). *Auskan asizín, de atzanín kañueta sartutzan tripatizir* (Borrokan hasi eta azkenean ganibeta sartu zion sabelean). Nahiz eta, *kañueti* berbak, besterik gabe, laban handiaren kontzeptua ekarri burura, sarri, *andixe* izenondoa (*kañueta andixe*) ezartzeko joera izan da gure artean. *Kañueta andixe artute segi eitzan* (Ganibeta handia hartu eta atzetik segi egin zion).

KAÓ DE MARRA

Itsas armadako kaboa (“cabo de mar”). Itsas portua duten herrietan txalupen sartu-irtena, sareen mailaren neurria eta abar zaindu izan duena. Gure garaian bat baino gehiago ezagutu genituen. Bat behintzat gogoan dut: Alejandro Fernandez, gailegoa.

“Nire izena da Pakita Aizpuru Txantxez. Aita donostiarra zan: Ignazio Aizpuru. Eta ama Baztangua, Almandoz errikua: Juanita Txantxez. Ni, eta aizpa ere donostiarrak. Gerra asi baño pare bat urte lenago juañ giñan Ondarrura. Nik amaika urte-edo, izango nitun, eta aizpak, Mari Karmenek, zorti edo ola. Gure aita zan “cabo de mar”. Joan giñan Ondarrura eta bizi giñan Kale Andian. Ni juten nintzan eskolara monjetara (Hijas de la Cruz). Nire aizpak etzun monjekin nai eta orregatik eskola publikora juten zan. Elizatik plazara, kioskua zeon lekura korrika apustuak eiten genitun mutillekiñ.

Errepublikano grupo bat, asturianuak etorri zian igesi Mutriku aldetik, eta atzetik nazionalak zetozen. Orduan errian rebuelo andia sortu zan. Igesi zetozen talde oiek zubiak eta bolatzen zituzten. Eta gure aita bildurra zekan. Aita portura juntzan aber ze pasatze zan ikustea. Aita pistola zekan. Etzun beiñe ibiltzen, baña eun artan jarri eintzun. Asturiano Errepublikano aiek portura juntzien esanez: “Vamos a hundir los barcos... vamos a volar toda la flota...”. Gure aita onela esan zien: “No. Mientras yo esté aquí, aquí no va a volar nadie nada; y sino, será sobre mi cadáver”. Ori esan eta aita pistola atera zien. Eta onela jarraitu zun aita: “Aquí el pueblo vive de la pesca, y si hacen ustedes eso dejan al pueblo sin nada. Directa o indirectamente todo el pueblo vive de la pesca”. An kuadrilla bat zeon, eta dena entzuten eon zien; ondarrutar batzuk. Gure aita gogor jarri zan, eta asturianoak atzera eintzuten. Asturiano aiek jun ein zien Lekeitio aldera. Ikusi zunian denak jun ziela, aita etxera etorri zan. Aita amari kontatu zion portun zer gertatu zan, eta amak guri kontatu zigun. Aita onela esantzion amari: “Jun iñ bihar det. Lekeitiora jungo naiz eta geo ikusiko det nola dijoan gauza. Erropa batzuk prestatu eta jun eingo naiz”. Eta amak esantzion: “Nik launduko dizut errebueltaña”. Baakizu... portu gañean zeon errebuelta ua. Aita etzun nai, baña, amak araña laundu zion; eta antxe despeditu zian. Beste aldeko menditik, Mutrikuko bidetik tiroka ai zien nazionalak. Aita eta beste asko Lekeitiora juntzian eta andik Santoñara. Gu, illabete batzuk Ondarrun pasa eta Donostira jun giñan. Santoñan barkua preparatuta zeukaten Frantzira eskapatzeko. Gure aita errepublikako dirua zekan, eta, gero ez zuela balioko-eta, erregaloak erostera juntzan guri bialtzeko. Baña, nazionalak ordun sartu zian eta barkua jun eintzan. Aita mollara bueltatu zanean barkurik etzeon. Antxe detenitu zuten. Kartzelan sartu eta andik Markinara eraman zuten. Ama enteratu zan eta Markinako kartzelara aita ikustera joan giñan. Andik Bilbora eraman zuten, Bilboko kartzelara. Gerra

bukatu zanian, edo bukatu baño len, ori ez naiz ondo akordatzen, gure ama enteratu zan aitari juizioa eiñ biar ziotela. Ordun Ondarruko aiuntamentura abisatu zun gure aitaren juizioa noiz izango zan. Ondarruko alkatea juntzan juiziora eta an esantzun gizon ark, gure aítak, Ondarruko flota salbatu zuela, gizon arreatatik izan ez balitz Ondarroako flota guztia ondoratuta egongo zela. Juizio eiñ eta oraindik kartzelan seitu zun, baña gero libre utzi zuten. Juizioaren aurretik “pena de muerte” emango ziotela esaten zuten. Alkate arek, ez dakit zeinñtzan, salbatu zun gure aita”. (Aizpuru Txantxez Pakita).

Pakita Aizpuru, gaur egun (2008ko martxoan) Zarautzen bizi da. Gertaera hori berak kontatuta bezala jasotzen saiatu naiz.

Nik eskuratu dudan informazioaren arabera, garai hartan, hots, Francoren gerra bukaeran (1939 inguruan) Ondarroan alkate zegoena, Jose Ramon Osa Karrekiri zen.

KÁPAN EÓN

Itsasoan ekaitzari aurre egin, ekaitzari eusten saiatu (“capear”). *Denporale andixak atrapatemazattu itxosun, an ezta besteik: kapan eonbiza* (Itsasoan ekaitz bortitzak harrapatzen bazaitu, han ez dago beste irtenbiderik: ekaitzari aurre egin behar diozu txalupa zuzen mantenduz).

Itsasoko ekaitzari aurre eginez, txalupa haizearen eta olatuen peskizan utzi gabe behar bezalako posizioan mantentzeko deitzen zitzaion *kapan* egotea. Eguneroko bizitza arrunteko “ekaitzetan” ere gerta daitekeena. Egoera makurrei oreka gordez eta kontrola galdu gabe eusten zaionean ere esaten dugu. *Denporaletan, kapan eoten jakin birde* (Ekaitzak jotzen duenean, egoerari eusten eta aurre egiten jakin behar da). Aholku horrek itsasoko eta lehorreko (bizitzarako) ekaitzetarako balio du.

KAPAZIRARI

Abilezia, trebezia (“habilidad”, “destreza”). Zerbait egiteko, burutzeko, izaten den ahalmen berezia. Berba gatzelaniatik hartua (“capacidad”) izan arren, adieran ez datoz bat. *Igaxan kapazirari orrettetauke* (Horrek du igerian egiteko abilezia). *Gaxkak eukan kapazirari dantzant etteko* (Gaizkak trebezia aparta zuen dantzant egiteko).

KAPAZU

Kapazua (“capazo”). Espartzuzko saski-antzekoa mandatuak egiteko behar izaten zena. *Ekarri bizana gauza andixe ezan ixaten, da guk sarri ez gendun artzen kapazoik mandatuk etteko. Mandato andixe enbizanin ama bera jungozan, da amak erungoban kapazu, bañe guk ez* (Ekarri behar zena gauza handia izaten ez zenez guk sarri ez genuen kapazua hartzen mandatuak egiteko. Mandatu serioa egin behar zenean, ama bera joango zen, eta amak eramango zuen kapazua, baina, guk ez).

Etxean behar ziren gauza guztiak erosita ere, kapazua ez zen inoiz betetzen. Liberdi azukre, liberdi gatz, tipula bat eta olio apur bat garraiatzeko ez zen kapazu handirik behar. Orain aste buru bakoitzean etxeetara eramaten den jeneroa halako dozena bat kapazutan ere ez litzateke kabituko. Orduan, gauza gutxi behar. Hor dago koska! *Berba gitxia eiñdde artuxun kapazu mandature juteko* (Hitz gutxiago egin eta har ezazu kapazua enkargutara joateko).

Kapazuak beti eskura behar zuen egon, sarri izaten baikenuen haren premia. Horregatik, uste dut etxe batzuetan, beti leku jakinean egongo zela beti prest mandatutara joan behar zuenak hartzeko. Gurean, mandatutara joan aurretik kapazua *topa* (aurkitu) egin behar zen. Mandatutara joan behar zuena, galdezka hasten zen: *Kapazu nun da?* Galdetu beharrak aparteko emozioa jartzen zion egoera arruntari: *Kantiñan tapi nunda? Kapazu nunda? Nire txapela nun da?* Egia esan, azken galdera hau aítak egiten zuenean, *endemas domeki bazan*, eta mezatara joateko berandu samar bazebilen, denok jartzen ginen dantzant. Orduantxe bukatzen ziren gure emozio, barre-algara eta festak.

KAPELI

Kapela (“sombrero de los curas”). *Ondarrun kapela asko ezan eongo, bañe, guk urre-urrin eukitten genduzen, ixiko Klaranin, Osabandonin kapelak* (Ondarroan kapela asko ez zen egongo, baina, guk oso hurbil, aldamenean, izeba Klararen etxean, izaten genituen osaba Andoniren kapelak).

Kalean zehar apaizak baizik ez genituen ikusten buruan kapela zutela. Bi kapela mota jantzen zituzten: eguneroko (*abarin kapeli*) arrunta, eta jai egunetakoa (*boneti*. “Bonete: gorra de cuatro picos”). Guk osaba genuen (Andoni Basterretxea Irusta: *Don Andoni*) apaiza, eta etxean bakarrik geratzen ginenean, osabaren gelara joan (bi etxeak bat eginda zeuden) eta berehala aurkitzen genuen *kapeli*. Abadearen kapela jantzi eta ispiluan begiratzen genuen. Gela hartan ispilua ere oso-oso zegoen, eta garbia; gurean apurtutakoa eta zikin samarra. Han gorputz osoa dotore ikusten genuen kapela eta guzti. *Osabandonin kapelak jantzitze ibilliga. Bañe, iñoi ez esan* (Osaba Andoniren kapelak jantzita ibili gara. Baina, ez esan inori). *Osabandonin kapeli arbolan eotezan iseitte* (Osaba Andoniren kapela zuhaitzaren formako esekitokian egoten zen zintzilikatuta).

Horretaz aparte kapelak, ezkontzetan jantzen zituzten arrantzaleen emazte eta alabek. *Piperraneko andrak kapela ta guzti jundi* (“Piperra” familiako emakumeak kapela eta guzti joan dira).

KÁPI

Gainjantzia, kapa (“capa”). *Gaur illuntzeko funtziñoiñ abari, Domanuel, kapa zurixaz junde* (Gaur iluntzeko elizkizunean, apaiza, Don Manuel, kapa zuria jantzita aritu da).

Kapa jantzita guk ez genuen inor ikusten, apaizak izan ezik. Apaizek zenbait elizkizunetarako jantzen zituzten “kapak”. Adibidez hiletetan, mezaren aurreko eta ondorengo zeremonietan. Iluntzeko zenbait funtzioetan ere bai. *Abarin kapi* deitzen genion. Oso dotoreak ziren, kolore guztietakoak. Sakristiako tiradera handietan egoten ziren, sakristiaren bueltan ibiltzen ziren serorek ez zimurtzeko moduan gordeta. *Enterrutan tokaten dan morun, abare guztik kapa baltzakiñ jundiz* (Hiletari dagokion bezala, apaiz guztiak kapa beltzak jantzita joan dira). *Errege euneko prozesiñoiñ-be kaballo gañin jutezin erregeik kapak jantzitze* (Errege eguneko prozesioan ere zaldi gainean joaten ziren “erregeak” kapak jantzita).

KAPIRO

Jokoan dena (diru guztiak) galtzea berba honen bitartez adierazten genuen. *Kartetan ibilliga, ta kapiro eizte* (Kartetan aritu gara eta diru guztia galdu dut). Jatorria? Ezta arrastorik ere.

Behin batean mutrikuar bati (Jose Miguel Arraitunandia) entzun nion berba hau, baina, beste testu inguru batean. Errepidean “izotz-kapa” zegoela adierazi nahi zuen: *kamiñuan kapi ro (dago)*. Lotuta eta azkar esanda: *kapiro*. Ordea, ez zuen zerikusirik gure berbarekin.

KAPITTANA

Kapitaina (“capitán”). Filmetan agertzen zirenez aparte, guardia zibiletako kuartelean izaten zen beti kapitaina. Alkate eta herriko beste agintariekin batera igandeetan, bere ezpata eta guzti, hamarretako meza nagusira joaten zen. *Guardazobilletako kapittanak ezpati erundau* (Guardia zibiletako kapitainak ezpata eramane du).

Hala ere, guretzat, ezagunenak eta famatuena, kaleetako (*Goikokali, Iperkali, Kalandixe, Astilleru, Zubi Barrixe, Kantxopi, Bekokali, Saniñaziokali*) *pandilletako* buru egiten zutenak ziren *kapittanak*. “*Iñaki Zubi Barriku*” zen auzoko *kapittana*; eta “*Julian Gaizto*” Kale Handiko *kapittana*. Beste kale batzuetan lidergoa ez zen hain garbia izaten. *Kalandikun kontra eiñddou gerri, bañe eurai kapittana faltaakuen* (Kale Handikoen kontra egin dugu gerra, baina, beraiei kapitaina falta zitzaie). Noski, kapitainak bere konfiantzazko pertsonak izaten zituen: *lugartenientik. Julian Gaizton lugartenientik Diabru te Julian Txikixe ixangozin; eta Zubi Barriko Iñakinak, Xaxi te Kaiku*.

Iñazio Kakote-be ixantzan kapittana. Lelengo San Iñazio kalekune eta sasoi baten

Kanttopekune-be bai (Inazio “*Kakote*” ere izan zen kapitaina. Lehenik San Inazio kalekoena, eta garai batean “*Kanttope*” auzokoena ere bai).

KAPÓI

Kapoia (“capón”). Oilasko irendua, zikiratua. *Kapoi Gabonakiñ lotzen gendun, Olentzeron kantan agertzezalako* (Kapoia Gabonekin lotzen genuen Olentzeroren kantan agertzen zelako). Entzun egiten genuen berba eta kantatu ere bai (*Olentzero joan zaigu....kapoiak ere baitu arrautzatxuakin...*). Bagenekien jatekoa zela; eta Gabonetan batzuek jaten zutela. Hortik aurrera gauza garbirik ez. Nork azalduko zigun guri, oilaskoa zer zen (*gutzako danak zin olluk*), eta oilaskoa zikiratzea zer zen? Ondoren galdera pila egingo genizkion gainera: Nork egiten zuen? Labanaz edo beste zerbaitez? Non? Zertarako? Oilaskoari kendutako barrabilekin zer egiten zen...? *Mundu guzti ixillik. Iñok eztozkun esplikaten guri kapoi zertzan* (Inguruko guztiak geratzen ziren isilik. Inork ez zigun azaltzen guri kapoia zer zen). *Alako baten enterako giñan kapoi zer zan da kittu* (Halako batean jakingo genuen kapoia zer zen eta kito).

KAPONARI

Kaponada (“caponada”). Eguzkiak edo suak sortutako bero goxoa. Gaztelaniako hiztegiak ere badakar. “Caponada: fogata que se hace con leña menuda o ramaje”. Bi adiera hauek ez dabilta elkarrengandik urruti nahiz eta gauza bera ez izan.

Beste lekuetan ez dakit, baina, Ondarroan, *kaponari* hartu egiten da. *Kaponari artzen eonga ortxe etxe aurrin euzkittan* (Kaponada hartzen egon gara hortxe, etxe aurrean, eguzkitan).

Beste inon, sekula santan ez dut, ez entzun eta ez irakurri, ez euskaraz eta ez gatelaniaz. Ondarroan *kaponari* esan egiten da, eta hartu ere bai. *Amengaz kaponari artzen* (Hemen gaude kaponada hartzen).

Nire arreba Lurdesek kontatzen du, amak bidalita, auzoan bizi ziren hiru emakumeren (Felisa, Kasimira, Patxi Arrasate botikariaren ama, eta Kontxa) etxera joaten zela haiei mandatuak egitera, eta bai egin ere.

“Areik guri mandatu asko eratteozkuen bañe ezeben propiñaik emoten. Lelengoko pisutik baeuken sarreri bañe kaleti-pe bai. Kaletik sartu, eta mai bat eukitteben, eta aetten bueltan eotezin jarritte. Neun, an mai azpixon brazi eukitteben biztute kobrezko ontzi dotore baten. Eun baten mandatu eraiñ dde gero kaponari artzeko esazten. Eonittan ni antte mai ondun jarritte bixkaten eurak ze emongo, bañe, eztozten ixte emon, da etxea. Etxea alla nittanin amai: “Kontxak-eta mandatu eraizte ta gero kaponari artzeko ezaste bañe, eztozte ixte emon”. Eta amak: Maxan ondun euki zattue jarritte epeletan ezta? Oixea matti kaponari”.
(Arrizabalaga Basterretxea Lurdes).

(Haiek guri mandatu ugari egin arazten zizkiguten, baina, inoiz ez zuten eskupekorik ematen. Lehen solairutik bazuten sarrera, baina, kaletik ere bai. Kaletik sartu eta mahai bat izaten zuten, eta haren inguruan egoten ziren eserita. Neguan, mahai haren azpian brasa edukitzen zuten kobrezko ontzi dotore batean. Egun batean enkargua eginarazi ondoren kaponari hartzeko esan zidaten. Egon nintzen ni hantxe mahai ondoan eserita apur batean, beraiek zer emango, baina, ez zidaten ezer eman, eta etxera. Etxera heldu bezain pronto amari kontatu nion: “Kontxak-eta, enkargua eginarazi didate, eta ondoren kaponari hartzeko esan didate, baina, ez didate ezer eman”. Eta amak: “Mahai ondoan eduki zaituzte eserita epeletan ezta? Horixe da, laztana, kaponari”).

Eta orain nire arrebak esateko izaten du: *Areik guri, mandatu etten geuntzanin kaponari emoteozkuen propiña morun* (Haiek guri, mandatu egiten genienean kaponada ematen ziguten eskupekotzat).

KAPORALA

Agintea duena, burua (“caporal”). Zirrikiturik gabeko aginte irmoa bere esku duena. *Or Iñakire kaporala; beste iñok eztauke or berbaik* (Hor Iñaki da agintea duena; beste inork ez du hor

hitzik).

KAPOTE

1.- Kale egin (“quedar sin tomar parte”). Zerbait ikusteko, entzuteko, jasotzeko nahiz jateko lekura berandu heltzearren, ezer ikusi gabe, entzun gabe, jaso gabe nahiz jan gabe geratu. *Esan gentzun afaimexendi gaur zazpiretan engoendule. Berandu allaza, ta gaur-be kapote* (Esan genizun afari-merienda gaur zazpitan egingo genuela. Berandu iritsi zara, eta gaur ere zuk kale).

2.- *Kapote eiñ*. Ezer gabe utzi. *An euan atun tatu bixon artin jan bizenduen, bañe, berandu allaza ta arek kapote eitzu* (Han zegoen hegaluze zatia bion artean jan behar zenuten, baina, berandu heldu zara eta hark batere gabe utzi zaitu).

KAPUTXINU

1.- Txanoa, kapusaia (“capucha”). Euritarako jantziek izaten zuten kapusaiari *txanu* edo *kaputxinu* deitzen genion. *Kaputxinu jantzixun buru bustibaik* (Txanoa jantzi ezazu burua busti gabe).

2.- Ordena jakin bateko fraidea (“fraile capuchino”). Baziren herriko mutil batzuk fraide joan zirenak: sakramentino, agustindar, frantziskotar, karmeldar, beneditar (geu, zazpi lagun), kaputxino. Joan bai, baina, gehienak, goiz edo berandu, bueltan etxera. Bagenekien behintzat, bazirela *kaputxinuk*, fraideak. *Kaputxinuk ateik ate-be ibilttezin eskin* (Fraide kaputxinoek etxez etxe ere jarduten zuten eskean).

KARABIÑERU

Karabineroa (“carabinero”). *Ondarrun karabiñeruk kuartelin bixizin, bañe barran ibillttezin portuko eta itxosoko moimentuk zaintzen* (Ondarroan karabineroak kuartelean bizi ziren, baina, portuan ibiltzen ziren, hango eta itsasoko mugimenduei adi).

Hiztegian, karabinero, “mugazain” berbaren sinonimotzat dator. “Muga zaintzeko eta kontrabandoa eragozteko egitekoa zuen gorputz militar bateko kidea”. Ondarroan jendeak nahiko garbi zeukan, karabineroen betebeharra kostak zaintzea zela. *Usteot zeoze pasarala; karabiñero asko ikusittuaz barran* (Uste dut zerbait gertatu dela. Karabinero ugari ikusi ditut portuan).

Gaztelaniako hiztegiak, besteak beste, bi adiera hauek behinik behin badakartza. “Soldado que usaba carabina / Soldado destinado a la persecución del contrabando”.

Antzinako abesti batean ere agertzen zen *karabinerua* berba: “*Emen dator bafora, iru palokua; juanda bisitatzera karabiñerua...*”.

KARAJO

Andre batzuek, interjekzioztat “*Jesus, Maria eta Jose!*” esaten zuten, eta beste batzuek, hori, eta noizbehinka “*karajo!*” ere bai. Gatelaniaz “carajo”, gailegoz “caraiu” eta katalanez “carail”, baina, denek dute esanahi bera: zakila. Emakume batzuek hitzetik hortzera esaten zuten berba hau, agian jakin gabe zer esaten ari ziren. Gizonezkoek, benetan haserretzen zirenean handiagoak esaten zituzten. Jospa “*Kale*”k, haserretzen zenean ozenki esaten zuen “*karajo*” (Ikus, *Kale*). Azken finean, umeok beldurtzeko andrazkoek botatzen zuten “maldizioa” besterik ez zen.

KARAKOLA

Ondarroan sekula esan ez den berba. Jan egiten ziren (*Gabonetan bakarrik*), baina esan horrela ez; esan *maskulu*. Beste berba batzuekin batera, gehien harritu gintuen hitza: karakola. Sekula santan herritik inora irten gabe geundelako, artean ez genuen horrelakorik entzun. Lazkaora iritsi bezain pronto hasi ginen entzuten. Harri eta zur geratu ginen. Goierri eta ingurukoak berriz, guri *kaballu* eta *bentani* entzunda aho zabalik geratzen ziren. *Eurak, plomoa, antzueloa, enbudoa, ero karakola esateben; guk ostea, kaballu te bentani* (Beraiek *plomoa, antzueloa,*

enbudoa edo *karakola* esaten zuten; guk, aldiz, *kaballu* eta *bentani*). Bai beraiek eta bai gu, denok harrituta.

KARBONEIXI

Ikaztegia, harrikatza saltzen zuten lekua (“carbonería”). *Ordun ikatz asko erretezan etxitan da errixan karboneixa bapaño gexa euazen* (Garai hartan ikatz ugari erretzen zen etxeetan, eta herrian ikaztegi asko zeuden). Ikus, *ikatzeixi*.

KARBONERI

Ikaztegia (“carbonera”). Etxeetan ikatza gordetzen zen txokoa; sukaldean, ekonomikaren ondoan, sutatik hurbil egoten zen. *Ikatza etxea ekarten gendunin karboneri bete ettezan. Bañe sue eunero ettezan da eunetik eunea karbonerako ikatza gittitzen jutezan* (Ikatza etxera ekartzen genuenean ikaztegia bete egiten zen. Baina, sua egunero egiten zen eta egunetik egunera ikaztegiko ikatza gutxituz joaten zen).

Leku zikina, iluna eta beltza. Noizbehinka saguren bat ere ezkututzen zen han. Baina, gau eta egun bertan bizi zirenak: labezomorroak (*kukaratxak*), beltzak eta marroiak. Zirudienez, ondo bizi ziren, bapo janda. Ordea, deskuidoan ere ez ziren egunez bistaratzen, bestela bazekiten zer zuten: zapaldu eta kito. Horregatik, gu oheratzen ginenean, gauez, ilunetan irteten ziren. Inoiz, gauez jaiki, argia biztu, eta sukaldeko zorua beltz ikusten zen; hura mugimendua! Burdinazko pala txiki bat ere hantxe egoten zen; ikatza sutara botatzeko eta zamarrak biltzeko. Guk, sukaldean, harraska azpian genuen *karboneri*. *Ikatza sartutakun, karboneri ondo itxi* (Ikatza sartutakoan, ikaztegia ondo itxi). Hori, amaren agindua izaten zen.

Inoiz jolasean genbiltzala, bertan ezkutatu ere egiten ginen. Nork uste izango zuen *karboneran* ezkutatuta inor egon zitekeenik!

KARDALA

Kostatik itsasora irteten den haitz ilara. *Itsasoz kosterrez bixkaten jutire naiku kardalak ikusteko; lantzin bat ikusikozu an da emen* (Itsasoz kostatik hurbil nabigatzea da aski *kardalak* ikusteko; sarri samar ikusiko duzu han eta hemen). *Kardalaren* adibide garbia Zarauzko hondartzaren ekialdeko ertzean dugu, *Mollarri* (Maila Harri) deitzen zaiona.

“Atxa botauai esatetzau kardala. Esate bateako Mutrikuko kardala; amen Saturrane-pe dauken moure. Kardala oixera: atxa illari plai egalin-de eoten dana. Bengoetxea barrixe geatu zan kardala jota. Patroi dexkurata naiku makinaz sartu zan da txalopiai gilla guzti arrankatzen, bañe, txalopaik ondoa-bez”. (Bedialauneta Laka Luis Mari).

(Kostan itsasorantz irteten den haitz etzanari deitzen diogu *kardala*. Esate baterako *Mutrikuko kardala*; hemen *Saturranek* ere daukan moduan. Horixe da *kardala*: haitz ilara hondartza hegalean egoten dena. *Bengoetxea* txalupa berria *kardala* jota geratu zen. Lemazaina deskuidatu eta martxa dezentean sartu zen, eta txalupari gila oso-osorik atera zion errotik, ordea, ez zen hondoratu).

KARDAMU

Kardamua (“carcoma”). Ez dut entzun izan inoiz, baina Augustin Zubikaraik badakar. “Kardamu eta sitsa” elkarri lotuta aipatzen ditu; biak ere gauza zahar eta zikinen kontuak. Gu jaio orduko, “kardamu” guztia desagertuta izango zen!

KARDENILLU

Gardinga (“cardenillo”). “Cardenillo: materia verdosa o azulada, que se forma en los objetos de cobre o sus aleaciones”. Garbitasun faltaren ondorioak. *Kokoteko kati kardenilloz beteta eukan* (Lepoko katea gardingaz josita zuen). *Urrezku zalakun! Atzanin kardenillu eiñ* (Urrezkoa omen zen! Baina, azkenean gardinga egin zitzaion).

KARENI

Galipota (“brea”, “alquitrán”). Gaztelaniaz ere badugu “carena” (“revestimiento”). Gure gurasoen belaunaldikoei maiz entzuna. *Mollan karení botarabe* (Nasa Kanean galipota bota dute).

KARENKA

Aurrez aurre, aurpegira (“cara a cara”). Bermeon, “*karinka*”. *Pertsoniai karenka beatzemotzazu, laste jakitten da guzurretan dabillen ala ez* (Pertsonari aurrez aurre begiratzen badiozu, laster jakiten da gezurretan ari den ala ez). *A ezta kapaz gauzak karenka esateko* (Hura ez da gai gauzak aurpegira, aurrez aurre, esateko). *Karenka atraparabenin, esatzaz esatekuk* (Aurrez aurre harrapatu duenean sekulakoak esan dizkio).

KARETXI

Garatxoa (“verruja”). *Karetxik eronun urteteban, bañe, gexen atzamarretan* (Garatxoak nonahi irteten ziren, baina, sarrien hatzetan). *Karetxik, eronun baakazu-be enbazu engotzu* (Garatxoak, nonahi duzularik ere, enbarazu egingo dizu).

Hauek ere lehen ugariagoak izaten ziren. Zergatik ote? “Erremedioak” ere oso ezagunak ziren, baina, *karetxak* ez ziren desagertzen. Erremedio errazegiak agian! *Iko arbolako orrixe apurtu te arettek emoten daben esniaz igortzi* (Piku ondoaren hostoak ematen duen “esneaz” igurtzi). *Iko arbolari eronun euan, da, eiñ beti ikun esni! Esku-pe zuri-zuri eiñdde, bañe, atzamarrak karetxaz beteta* (Piku ondoa nonahi zegoen eta, piku hostoaren esneaz igurtzi arren, garatxoak ez ziren hatzetatik desagertzen).

KARGANTI

Jasanezina, pazientzia galarazten duena, gogaikarria (“molesto/a”, “pelma”). Umeak sarri gertatzen dira horrelakoak. *Pertsoni, kargantire ori gero-e!* (Hori pertsona jasanezina!).

KARGATA

1.- Kargatuta, kartoletaraino beteta, lepo eginda, hondoratzeko moduan, arrainez beteta (“lleno hasta los topes”, “lleno de pescado hasta la bandera”). *Berdelez kargata, antxobaz kargata, txitxarroz kargata eta sardiñaz kargata* ere bai. Udan, berriz, *atunez kargatuta*. Ez beti, baina, maiz porturatzen ziren horrela txalupak.

2.- Mozkortuta, erdi edanda (“borracho/a”). Mozkorra harrapatzen zutenean ere horrelaxe etxeratzen ziren gizon batzuk: *kargata*. *Etixeruzkun eiñddou Pauloaz topo; kargata ixun* (Etxerakoan egin dugu Paulorekin topo; edanda zihuan). *Ixe eunero juten da ori kargata etxea* (Ia egunero joaten da hori mozkortuta etxera).

KARGOTU

Ardura hartu (“hacerse cargo”, “reponsabilizarse”). *Gurasuk bixak ebizen algaetin de semi euken txikixe*. *Bixak iltzinin umi bakar-bakarrik geatu zan*. *Umi attan arrebik artuban; bera kargotu zan* (Gurasoak biak zebiltzan noraezean bezala, eta seme txikia zeukaten. Biak hil zirenean umea bakar-bakarrik geratu zen. Umea aitaren arrebak jaso zuen; berak hartu zuen umearen ardura).

KARGÚ ARTÚ

1.- Kargu hartu (“pedir cuentas”). Norbaiti bere ekintzen erantzukizuna eskatu. *Nik entzun dotena egixe bara, etxeaatorrenin kargu artukotzat nik orrei* (Nik entzun dudana egia baldin bada, etxera datorrenean, kargu hartuko diot nik horri).

2.- Zaindu (“cuidar”, “vigilar”). Sinonimoa: *kargu eiñ*. *Umiai kargu artuizu* (Zaindu ezazu umea). *Umin kargu zeu eiñ* (Zeuk zaindu umea).

KARIOKI

Legatz kumea, neurri jakin batekoa, karioka (“carioca”). *Karioki gozu ixaten da urunetan pasa ta brijiute* (Karioka, gozoa izaten da irinetan pasa eta frijituta). *Atte arrastin ebillenin amaike karioka jaten gendun* (Aita arrasteko txalupan zebilenean hamaika karioka jaten genuen). Kariokari, oso txikia denez, triparik ez diote kentzen saltzeko.

KARIOKILLI

Kariokila (“carioquilla”). Legatzaren kumea, baina, karioka baino handiagoa. Honi tripa kentzen diote saltzeko. *Kariokillik prezixo ona etteban* (Kariokilak prezio ona egiten zuen). *Sasoi baten arrasteruk asko ekarteben kariokilli* (Garai batean arrasteko txalupek kariokila ugari ekartzen zuten).

KARKABI

Karkaba (“cárcava”). *Ondarrun sasoi baten eronun euan karkabi* (Garai batean Ondarroan nonahi zegoen karkaba).

Elhuyar Euskal Hiztegi Modernoak bi adiera baino gehiago dakartza berba honetaz. Nik bi hautatu ditut, izan ere bien artean osatzen dute guk hitzari ematen genion esanahia.

1. Gernua eta gorotza biltzeko zuloa.
2. Bi etxe edo etxe-ilararen arteko pasabide estua, berez kalea ez dena.

Bien artean nahiko ondo adierazten dute guk *karkabi* deitzen genion leku hura. Hango zikina, lohia, kaka eta zaborra deskriba ezinezkoa da. Hala ere, definizio horietan “arratoiak” falta dira (hildakoak eta bizi-biziak), gure karkaban ugari izaten baitziren. Inguruetako zikin guztiak hantxe bukatzen zuten. Hango zikina beltza zen.

Gatelaniaz ere badugu berba hori, baina, halako konnotazio ilunik eta beltzik gabe. “Cárcava: zanja o foso”. Gure inguruko *karkabak* hori baino gehiago ziren.

KARLISTI

Karlista, frankista (“carlista”, “franquista”). Berez, karlismoari zegokiona esan nahi zuen, hots, joera politiko horren jarraitzailea. Ordea, azken gerratea (1936koa) ezker “frankista” esan nahi zuen. Guretzat beti izan da horrela. *Sasoi baten karlistak Erregi te lege zarrak defendiuten zittuezen liberalen kontra, bañe, otamaseiko gerran Francon alde urteben* (Garai batean karlistek erregea eta lege zaharrak defenditzen zituzten, ordea, hogeita hamaseiko gerran Francoren alde irten ziren).

Urtean behin, txapel gorriak jantzita Lizarrako *Jurra Mendira* (“Monte Jurra”) joaten ziren, beraien jaia ospatzera. Geroago jakin genuen “karlistak” (Karlos erregearen aldekoak) eta liberalak (Frantziako erreboluzioaren harikoak) izan zirela aurretik. Ordea Francoren altxamenduan karlistek honen aldean jarri ziren. Francoren gerra garaian eta ostean karlistak frankistak ziren, baina, frankista guztiak ez ziren karlistak. Francoren azken aldian, karlista batzuek nahi izan zuten berriro beren izatea eta funtsa garbitu eta argitu, baina, beranduegi zen.

KARMENAK

Karmenak (“fiestas de Marquina”). Markinako festak. Uztailean ospatzen ziren; gaur egun ere bai. *Karmenetan Markiña zeozeiñ jungo zan; geu bentzat ez giñan juten* (Karmenetan Markinara norbait joango zen; gu behinik behin, ez ginen joaten).

Markinara hurbiltzen ez ginen arren, *Karmenak* berba entzuten genuen.

KARNABALAK

Inauteriak (“carnavales”). Garai batean honen sinonimo “atustik” maizago erabiltzen zen, baina, orain ez. Ikus, *atustik*. *Francon denporan karnabalak galasota eontzin, bañe aurretik mamu jantzitte ibilttezan jenti* (Francoren garaian inauteriak ospatzea debekatu egin zen, baina, aurretik jendea mozorrotuta ibiltzen zen). *Karnabaletan, etxin euazen erropa zarrak-ero, izarak-eta burutibera jantzitte urtebeban jentik kalea* (Inauterietan, etxean zeuden arropa zaharrak-edo, maindireak-eta burutik behera jantzita irteten zen jendea kalera).

“Karnabaletan, baten, ezkontute nazela zan. Geurea jun giñan zeoze jantzi enbiendule-ta. Sartu giñan etxin, Karmelo, Trontxo, zeuneko atte ta neu. “Sillak nundaz?”, zueneko attak. “Sillaik ezta emen. Aur beangañin jarri. Ortibera ezaze jungo”, esaneutzan. Albur Karmen Baltza bixi zan, da berbaru-ero sumabanin etorri zan. “Ze Hipolito?”, berak. “Karnabaletako jazteko-ero etorriga, bañe, amen ezta ixte”, esaneutzan. “Neuk emongotzuet”. Ekarri zittuzen bordatuko izarak-eta. Erakusteko ekarri arek. Piura ederra ezeben euki areik izarak bixamonin.

Enkargaendun Egianin merengi. Relanpaguk barrun eukitten dabena, latakari. Axi otza euan! Jun giñan Egianea ta, a jan da ori jan da eiñ genduzenin, gero alkarrei arpexantzir-de botaten. Gero lati bete txokolate enkarga geuntzan Egiai. Eiban txokolati, te keike txokolati. Lati lepun artu neuk, eta beste lantzin bein Karmelok, gero Antoniok, gero Trontxok eta olaik. Etxaburunea jun giñan. Bañe Etxaburunea jun bittartin, kato bat ikusiendun ixteillin-ero. Trontxok ze eitzu? Dzaz koño txokolate berotan axe katu. Pir-par, pir-par asiakon katuoi. Ataban txokolatetzatik eta dzazt kolkun. Ori ezan umetan-e! Neu ezkontute nazela zan ori. Nik otabos bat urte ordun. Etxaburunin batuiñan laun guztik eta : “Errekoño, txokolati”, te pozik jenti txokolati jateko. Tazak-eta ipiñitte, zea baño elegantia; jentik erañ txokolatiai. Jan da jan eibenin Trontxok ataten dau kolkutik katu txokolatez beteta... Danak gonbittoka asten di... Etxaburunin ezan geatu kristoi-pe. Danak kalea paabaik; da Etxaburu ateso:”Auxea biarra”! Gonbittoka danak ilgo zilakun. Sarni eukan katu kolkutik ataban-ba Trontxok txokolate daixola! Guk iual-iual jan, trankill”. (Egiguren Badiola Hipolito).

(Inauterietan, urte batean, ni ezkontuta nengoela zen. Gure etxera joan ginen moztortzeko zerbait janzteko asmotan. Sartu ginen etxean, Karmelo, “Trontxo”, zuen aita eta ni. “Aulkiak non daude ba?”, zuen aitak. “Aulkirik ez dago hemen. Zoruan eseri. Hortik behera ez zarete joango”, erantzun nion. Aldamenean Karmen “Baltza” bizi zen. Berbaroa-edo sumatu zuenean, etorri egin zen. “Ze Hipolito?”, berak. “Inauterietarako zerbait janztera etorri gara baina, hemen ez dago ezer”, esan nion. “Nik emango dizuet”. Ekarri zituen bordatutako izarak-eta. Erakusteko ekarri zituen. Izara haiek itxura ederra ez zuten izan biharamunean.

Egia gozotegian merengea enkargatu genuen. Erlanpago pastekek barruan edukitzen dutena, lata bete. Haize hotza zegoen! Joan ginen “Egia”ren gozotegira, hura jan eta beste hura jan, gero hasi ginen elkarri aurpegira botatzen. Gero lata bete txokolate enkargatu genion “Egia”ri. Txokolatea egin zuen, eta txokolatea kea dariola. Lata nik bizkarrean hartu, gero Karmelok, gero Antoniok eta “Trontxo”k. Han eraman genuen txokolatea. Etxabururen tabernara joan ginen. Baina, bidean katu bat ikusi genuen hiltzeko zorian zegoela. “Trontxo”k zer egin zuela uste duzu? Katu hura txokolate berotan sartu. Katua erotu beharrean hasi zen. Txokolatetatik katua atera eta kolkoan sartu zuen. Hori ez zen umetan e! Ni ezkontuta nengoela zen. Nik hogeita bost urte-edo izango nituen. Etxabururen tabernan elkartu ginen lagun guztiok. Txokolatea ikusi zutenean, jendea pozik txokolatea jateko. Katilutxoak-eta ipinita, oso dotore, lagunak hasi ziren txokolatea jaten. Nahikoa jan zutenean “Trontxo”k kolkotik txokolatez betetako katua atera zuen. Hura ikusita, denak oka egiten hasi ziren. Tabernatik alde egin zuten denek. Ordaindu gabe alde egin zuten, eta Etxaburu estu eta larri: “Hau da hau gertatu dena!”. Oka eginez denak, hilko zirelakoan. Izan ere “Trontxo”k katu zikina txokolatea zeriola atera zuen kolkotik. Guk segi egin genuen jaten lasai-lasai).

KARNATI

1.- Karnata, beita (“cebo”). Arrainak harrapatzeko amuan jartzen den janaria. *Amun karnata ona ipinttemozu, arrañe atrapako zu. On, segun eta ze atrapa naizun jakin enbir zelako karnati ipiñi* (Amuan karnata ona ipintzen baduzu, arraina harrapatuko duzu. Jakina, harrapatu nahi duzun arrainaren arabera karnata erabili beharko duzu). *Karnatatzat arrak ixatezin onenak; bañe, erozeiñ arraiñ zati-be ezan txarra ixaten* (Karnatatzat zizareak izaten ziren onenak; baina, edozein arrain zati ere ez zen txarra izaten).

Arrain asko dabilenean, batzuetan, karnata ipini beharrik ez da izaten harrapatzeko.

Merkealdietan ere, makina bat emakume (gizonezkoak ere bai) erortzen dira karnataren premiarik gabe.

2.- *Karnata barrixe*. Hegaluzetarako eta hegalaburretarako karnatatzat balio duen arrain txikia (antxoa, sardina, berdela, txitxarroa) harrapatu berria (“cebo recién capturado para la pesca de atún y bonito”). *Atunantzako ta zimarrointzako-be, eunetan biberun daruzun karnata zarra baño gozua eongora ontsu atrapatako karnata barraxi, antxoba txiki fresku* (Hegaluzearentzat eta hegalaburrarentzat ere, egun luzeetan haztegia daramazun karnata zaharra baino gozoagoa egongo da oraintsu harrapatutako karnata berria, antxoa txiki freskoa).

“Rosa Marin alkarreaz ibilli giñan Andres da bixok. Fuerteventurako ego partin zan; a ingurure Jandia (“Playa Jandia”, Punta Jandia”...). Antxe getozen karnata barri-barrizaz gorutz Bogadorretik, eta Andres da neu bakarrik aurreko koastin. Txoixak ikusi genduzen, arrañan errezelu...”. (Bedialauneta Laka Luis Mari).

(Rosa Mari txalupan elkarrekin ibili ginen Andres eta biok. Fuerteventurako hegoaldean zen; inguru hari *Jandia* deritzo. Hantxe getozen karnata berri-berriarekin gorantz *Bogadorretik*, eta Andres eta ni bakarrik txaluparen branka aldean. Itsas hegaztiak ikusi genituen, arrainaren presentziaren seinale...).

3.- *Karnati eiñ*. Karnata egin, hegaluzetarako nahiz hegalaburretarako karnatatzat erabiliko duten arraina (lehen gehienetan antxoa) harrapatu. Beraz, hegaluzetara edo hegalaburretara joaten diren txalupek, arrantzan, hegaluzea (edo hegalaburra) harrapatzen hasi aurretik *karnati* (*antxobi, sardiñi, txitxarro txikixe, pelikatu...*) egin behar izaten dute. Bestela ez dago hegaluzerik edo hegalaburrik. *Orreik txalopok karnati etten dabiz* (Txalupa horiek karnata egiten ari dira). Karnatatzako arraina harrapatzen ari direla adierazteko *karnatatan* berba erabili izan da. *Bermio kabran karnatatan gebizela denporali ekarriban* (Bermeoko parean karnata egiten ari ginela ekaitza sartu zuen).

4.- *Karnati emón*. Harreman sexuala. *Gaur usteot andrik karni emongoztala* (Gaur uste dut andreak larrutan egiten utziko didala).

5.- *Karnati eskatu*. Harreman sexuala eskatu, ia beti gizonezkoak emakumeari. Gaur egun, dirudienez, hori apur bat aldatu egin da. *Ramonek Rosarioi karnati eskatutzan, da ukatu* (Ramonek Rosarioi harreman sexuala eskatu zion, eta ezezkoa).

6.- *Karnati ipiñi*. Orokorrean, gero zerbait jasotzeko asmoz egiten den lanari ere horrela deitzen zaio: *karnati ipiñi* edo *karnati bota*. Izan ere zerbait jaso nahi bada, lehenik *karnati* bota behar. Baserritarrek, uzta jaso nahi bada, erein egin behar dela esaten duten modu berean erabiltzen dute arrantzaleek, karnataren metafora. *Karnatabaik ezta ixte* (Karnatarik gabe ez dago ezer).

KARNAZEIXI

Harategia (“carnicería”). Ondarroan harategi (*karnazeixi*) asko zegoen, baina, guk bat baizik ez genuen ezagutzen: *Ejuenioneko karnazeixi, Mollan euana, Aixmendineko dendin eta Apalluneko barbeixin ondun* (Eujenioaren harategia Nasa Kanean zegoena, “Aixmendi” familiaren denda eta “Apallu”ren bizartegiaren ondoan). Bere emaztea ere hantxe aritzen zen jo eta ke lanean eten gabe; baina izena: *Ejuenioneko karnazeixi*. Gure amak jakingo zuen, baina, nik, orduan, ez nekien Eujenioaren emaztearen izenik. Orain badakit: Gabriela. Horien alaba Julita ere aritzen zen lanean.

Guk han egiten genituen mandatuak oso errazak ziren, ez ahanzteko modukoak: *urdaxe ta odolosti* (urdaia eta odolkia). Gainontzeko okela ederrik egoten zen han, baina, ez guretzat. *Aide karnazeire ta ekarri urdaxe ta odolosti* (Zoaz harategira eta ekarri urdaia eta odolkia). “*Peru eta Marixe*”ren ipuinetan “*Marixe*”k “*Peru*” bidaltzen zuen mandatura eta senarrari bidean ahaztu egiten zitzaion zer eraman behar zion “*Marixe*”ri. . Guri bidean inoiz ez zitzaigun ahanzten zer eskatu behar genuen. Hori bai, *karnazeire* eskuan dirua genuela joaten ginen. *Goiko Torre* dendara ez, baina, *karnazeire* beti dirua eskuan. Guretzat, munduko odolosterik ederrenak, *Ejuenionekuk* zirenez, beti harategi hartara.

KARNAZERU

Harakina (“carnicero”). Guretzat ezagunena, *Ejuenio karnazeru* (Eujenio Olabarria, Bergarakoa). Honen emaztea (Gabriela Eizagirre, Asterrikakoa) ere hantxe aritzen zen harakin lanak egiten (*karnazeri*). Baina, garai hartan behintzat *titulu* gizonezkoari baizik ez zitzaion ematen. Bazegoen beste bat izenari (Pedro) ogibidea (*karnazeru*) lotuta deitzen ziotena: “*Pedro Karnazeru*”. *Ejuenio karnazeru*ai andri-pe asko launtzeotza (Eujenio harakinari andreak ere asko laguntzen dio). Jakin egin behar nork nori laguntzen zion.

Orduan, behinik behin, *karnazero* “tituludun” guztiak ziren gizonezkoak. Geroago azaldu ziren emakume *karnazerak*. Singularrean *karnazeri* (“carnicera”). Gure garaian ez zegoen *titulu* horrekin deitzen zioten andrerik.

KARRASKARI

Karraska (“crujido”, “chasquido”). Orokorrean, tresnaren batek ateratako zarata desatsegina; gehienbat, aparailu elektrikoek ateratakoa. *Onek radixuonek karraskariauke* (Irrati honek karraska ateratzen du). Eztarriko lakarragatik ere esaten zen. *Emakumi, ze karraskaraabizuz eztarrixan?* (Hori da eztarrian darabilzun karraska!).

KARRASPIXO

Karraspio. Lekeitioko hondartza baten izena. *Lekatton plai bat baño gexaraz, da bat Karraspixu* (Lekeitio hondartza bat baino gehiago daude, eta horietako bat, *Karraspio*).

KARRASPIXU

1.- *Karraspio* (“serrano”, “carraspio”). Kosta ertzean, ur txikitik ibiltzen den arrain txikia. Kolore grisekoa; *durdu* izeneko arrainaren moduko haragia izaten du. Jateko estimazio handirik ez du inoiz izan. Batelean joanda harrapatu izan da kostak hurbil. *Atsaldin karraspixotaguz* (Arratsaldean *karraspio*ak harrapatzeri goaz). *Besteik ixte ezeuanin karraspixu jan ettezan* (Besterik ezer ez zegoenean *karraspio*a ere jan egiten zen).

2.- Eztarriko lazatasuna (“aspereza de la garganta”). Katarro apurra izan eta libratzeko zaila izaten zaigun eztarriko lakarrari ere *karraspixu* esaten diogu. *Eztarrixan karraspixuak eta amentxe nabill ezin libratu* (Eztarrian lakarra dut, eta hemen ari naiz ezin libratu).

KARREJU

Korridorea (“pasillo”, “carrejo”). *Karrejun erdixan etziñde nearrez eonda* (Korridore erdian etzanda negarrez egon da). *Goiko mutill bixak karrejure urten da auskan asiri* (Goiko mutil biak, korridoreri irten eta borrokan hasi dira). Bermeon, *karrajue*.

Etxe barruan egon zitekeen korridoreari ere horrelaxe deitzen zitzaion. Dena den, etxeetan *karrejo* luzerik ezin egon etxeak oso txikiak baitziren. Gurean, behinik behin ez. Gure auzoa nahiko berezia zen, eta solairu bakoitzean, atetik atera zeuden *karrejuk*. Horregatik, berba honetaz kanpoko alde hori (etxetik kanpoko) adierazten genuen. *Beko Pedro, karrejure urten, da zaataka asi zan* (Beheko Pedro, korridoreri irten eta zarataka hasi zen). *Karreju te eskillarak etti tokateazta* (Korridorea eta eskailerak garbitzea tokatzen zait). *Karrejura zikiñe, ta ondo arraskabikot* (Batez ere korridorea dago zikina, eta ondo harraskatu beharko dut).

Makina bat amek, jaten eskasak ziren umeei beldurra sartzeko, etxeko atea zabaltzeko eta mehatxua egiten zieten era honetara: “*Eztozule inddarrik jan nai? Karrejure atako zattut eta antxe jan bikoiz inddarrik. Gañea, katuk etorrikoatzuz*” (Ez dituzula babarrunak jan nahi? Korridoreri aterako zaitut eta hantxe jan beharko dituzu babarrunak. Gainera, katuak etorriko zaizkizu). Ahalegin guztiak zuten helburu bera: umeak beldurtzea, beldurraren poderioz burumakur egon zitezen.

KARREKIRI

“Izengoiti” hori zuen 1936ko Francoren gerra ostean Ondarroan alkate izan zen Jose Ramón Osak. Nik behinik behin, izengoitizat hartu izan dut beti, baina, Jose Ramon Osaren bigarren abizena zen hori: Jose Ramon Osa Karrekiri. *Mollan* (General Mola kalea) bizi zen; gurearen

(13.a) hurrengo atarian (Zubi Zahar aldera). Hura eta bere familia bizi zen etxeko atariari, “*alkatineko entradi*” (“alkatearen etxeko ataria”) deitzen zitzaion. Ez dakit, oraindik ere atari hura horrela ezagutzen ez ote den. Familia hura lehen solairuan bizi zen; goian, “*Karteru*” eta bere familia.

Dena den, Zuberoako Barkoxe herriko hilerrian nire begiz ikusi nituen lehen eta bigarren munduko gerran hildakoen herritarren izenak. Han, *Carriquiri* abizena agertzen da. Pentsatu nuen “karrika” berbarekin izan zezakeela zerikusirik. Ondarroako alkate izandakoaren abizena Karrakiri legez ere entzun izan dut. Beraz nola ote, Karrakiri, Karrekiri ala Karrikiri? Jose Ramon Osaren biloba Jabier Arantzamendik esan zidanez, beraien aitonaren bigarren abizena Karrekiri zen.

KARRERI

1.- Karrera, korrika apustua (“carrera”). Gure artean egiten genituen korrika apustuei horrela deitzen genien. Gehienetan, horrelakoak zehaztasun handiagoaz adierazten genituen: *aringainga karreri* (korrika apustua). *Egiak eta Martiñek aringainga karreri eiñddabe; bañe eztaitt zeñek irabaziraben* (Egiak eta Martinek korrika apustua egin dute, baina, ez dakit nork irabazi duen).

Gu (Jon, Andres, Jabier eta ni) Don Segundo Egañaz hasi ginen umeen abes batzan; eta asteen ez dakit zenbat aldiz, gaueko zortziak aldera izaten genuen entsegua (*entsaxu*) *Don Sekundinoneko* eskolan, eliz atariaren gaineko aldean. Neguan, ilunduta, handik irten eta plazara jaisten ginen karrerak egitera; baina, modalitate berezian: *Prakak erantzi, eta prakan orde z jertsa jantzi, ainkak mangetatik sartute; kantzontzilloik ez euan; jertsan buruko zulotik sartzen zan axe freskuaz potruk ondo bentilata* (Prakak erantzi eta galtzen orde z jertsea jantzi, hankak mahuketatik sartuta; galtzontzilorik gabe noski; jertsearen buruko aldeko zulotik sartzen zen haize freskoarekin barrabilak ondo aireztatuta). Horrela egiten genituen karrerak, eta ondoren, aurpegi serio-serioa jarri, eta “belarrik mugitu gabe” etxera.

2.- Bizikleta karrera (“carrera ciclista”). Soilik *karreri* esaten zenean, txirrindulari karrera ematen zen aditzera. *Bizikleta karreri* ere esaten zen, baina, aski zen *karreri* esatea. *Bostetan pasakora karreri* (Bizikleta karrera bostetan pasako da). *Oñaederrak irabazirau karreri* (Oñaederrak irabazi du bizikleta karrera). *Eibarko karreri pasara?* (Eibarko bizikleta karrera pasatu al da?). Garai hartan oso sonatua zen Eibarren antolatzen zuten bizikleta karrera. Ondarroatik urtero igarotzen zen. Ikus, *bizikleta karreri*.

3.- Unibertsitatean gai jakin bakoitzaren inguruan irakasten diren gaiak ikastea ikaslea lanbide jakin baterako presta dadin. Gaur egun berba honek adiera hau ere badu: *unibersidadeko karreri*. *Gaur egunin makina bat ondarrutarrek etten dau unibersidadeko karreri* (Gaur egun makina bat ondarrutarrek burutzen du unibertsitateko karrera, ikasketak, alegia). Orduko gure hiztegian, orde, *unibersidadi* eta *karreri* (ikasketak) hitzek ez zuten lekurik. Hauek oraintsuko kontuak dira. Gure belaunaldikoek, gutxi batzuk izan ezik (tartean fraide joan ginenok) ez zuten horrelako aukerarik izan. Geroagokoek bai, zorionez.

4.- Emakumeen galtzerdietan elkarren segidan askatzen ziren puntuen ilara (“carrera”). *Emakumi, ezkerreko galtzerdixin karreriakazu berarte* (Neska, ezkerreko galtzerdian puntuak askatuta dituzu beheraino). Dena den, horrelako *karrerak*, gure auzoan bizi zen *Bittorik* konpontzen zituen, galtzerdi konpontzailea baitzen.

5.- *Karreri eukí*. Zerbaiti edo norbaiti buruz mintzatu, zerbaiti buruzko autua izan (“tener conversación sobre alguien o sobre algún tema”). *Ontxe eukirou zeure karreri* (Oraintxe jardun dugu zutaz hizketan). *Oixe karrerioi eukirou ontxe* (Oraintxe jardun dugu gai horretaz mintzatzen).

Guk karreri euki etten gendun. Azpettiarrak gu baño famauak, areik ostea illddaku karrera atateben. Ori lena ixatezan; on eztabe ataten. Ikus, *entradi*.

6.- *Karreri atá*. Lokuzio hau beti ezezka erabili izan dugu: *karreraik ata*. *Ezin karreraik ata*: arrastoan ezin sartu, ezin menderatu (“no poder hacer carrera”). *Seme gaztienaz eziñddou karreraik ata* (Seme gazteena ezin dugu arrastoan sartu).

KARRERISTI

Txirrindularia (“ciclista”). *Ordun telebisiñoirik ezeuan bañe, karrerista asko ezautzen genduzen* (Garai hartan telebistatik ez zegoen, baina, txirrindulari ugari ezagutzen genituen).

Ondarroan bertan, bi eguneko karrera antolatzen zuten; Eibarko karrera ere beti pasatzen zen gure herritik; eta bai “Vuelta España” ere. *Karreristak* gertutik ikustea eta beraien bizikletak ukitzea, guretzat gauza handia zen. Ondarroan antolatzen zen karreran parte hartzen zuten *karrerista* guztientzat ez zegoen hotelik. Horregatik parte hartzaile askok etxeetan lo egiten zuten. Gure aldamenean (geu ginen asko eta gurean ez zegoen lekurik), izeba Klararen etxean, bi *karreristak* (Jesús Madrazo eta Carlos Pérez) egin zuten lo. Haien bizikletak ondo aztertu genituen hurbil-hurbiletik, bai ukitu eta igurtzi ederrak eman ere.

Garai hartako hemengo *karreristak*: Loroño, Langarika, Barrutia anaiak, Elgezabal, Oñaederra eta abar.

KARRETERU

Gurdizaina (“carretero”). *Antxoba sasoiñ karreteruk, euren kaballukiñ dde karrukiñ, antxobi, antxoba otzaretan, fabriketa karriaten ibilltzezin* (Antxoa sasoiak, gurdizainak, beraien gurdi eta mandoekin, antxoa, antxoa-otzaretan, kontserba fabriketara banatzen aritzen ziren). *Karreteruak berai billurrik ez gentzan, bañe bai eskun eruteban latiguai* (Gurdizainari berari ez genion beldurrik, baina, eskuan eramaten zuen zartailuari bai).

Mandoekin gurdiaz, herrian zehar, garraio lanetan jarduten zuten gizonezkoak: *Arrokero* (anaxe bi), *Juan Karreteru Lesmeseneku*, *Abaro* (antiojorune, txapelaz), *Gillermo* (ezan andixe; moreno-morenu, txapelaz), *Dixa eta Gregorio*. Bi mandorekin eta hirurekin ibiltzen ziren. Antxoa sasoiak, fabriketara antxoa garraiatzen zuten; gatza ere bai. Gurdiari helduta bidaia ederrak egiten genituen, baina, konturatzen baziren, mandoak jotzeko zartailuz (*irizillaz*) ematen ziguten guri ere, beraz, emozionatu gabe gurdizainaren mugimenduei erne egon behar. Haiek nahiko lan izaten zuten gu zaintzen. Gurdiari helduta zihoana izorratu nahi genuenean, “*atzian, atzian, atzian..*” errepikatzen genuen gurdizaina ohartu zedin. *Guk ordun pentsaten gendun karreteruk gaiztuze* (Guk orduan uste genuen gurdizainak gaiztoak zirela). Orain badakit nik nortzuk ziren okerrak eta bihurriak.

KARRETI

Txirrika (“carrete”). Amari entzuten genion galdezka hasten zenean: “*Arixan karreti nun da?*” (Hari txirrika non dago?). Gure etxean, behinik behik bi txirrika mota besterik ez zeuden: *ari zurixan karreti* eta *ari baltzan karreti*. Amak zerbait josi nahi zuenean, lehendabizi *arixan karreti* aurkitu behar, pilotak egiteko guk ere behar izaten genuen noizbehinka eta.

KARRETILLI

Eskorga (“carretilla”). Orduan, gauza txikiak garraiatzeko asko erabiltzen zen. Limonada, sifoi eta ardo kaxak garraiatzeko aproposa zen. Guk, *Kresalako* (gure osaba-izeben taberna) mandatu gehienak burutzeko ez genuen eskorga beharrik izaten. Hiru gauzatarako hartu behar izaten genuen derrigorrez *karretilli*: *Jeleratik edurbarrak ekarteko, Drongenetik serrautz sakuk karriateko, eta Antzomendinetik saardau botillak karriateko* (Izotz fabrikatik jela-barrak ekartzeko, “*Dongre*”-ren zerrategitik zerrauts zakuak garraiatzeko, eta *Antzomendi* tabernatik sagardo botilak garraiatzeko). Mandatu horiek burutzeko ez zegoen beste modurik: *karretilli* hartu behar.

KARRÍA

Garraiatu (“transportar”). Etxera garraiatzen ziren gauzak: *ure, egurre, ikatza*. Itsasotik aita etortzen zenean, arrainak ere garraiatzen genituen biltegitik. *Borean dazen arraiñak karria bidez etxea* (Sotoan dauden arrainak garraiatu behar dituzue etxera).

Gaur egun, horietatik ezer ez da garraiatzen etxera. Urik ez dute inoiz kentzen; egurrik eta

ikatzik ez da etxeetan behar. Orain, supermerkatuetatik jeneroa, gurdikadak garraiatzen dira. Zerbait, behin eta berriro, eten gabe garraiatzea adierazteko, “*karria ta karria*” esaten genuen. *Atsalde guztin amen gabiz arraÑe karria ta karria* (Arratsalde osoan ari gara eten gabe arraina garraiatzen).

Lagunen batek mozkorra harrapatzen zuenean, hura ere, *karria* egin behar zen etxera. Gure aitak kontatzen zuen, bere lehengusu batek sekulako *mahatsa* harrapatu zuela sagardoaz eta etxera eraman nahi zuela. *Primo etxea ezin karriata nebillen* (Lehengusua etxera ezin eramanik nenbilen). Etxerako bidean abiatzen omen ziren eta besteak atzera. Noizbait entzuna, gogoratu omen zitzaion, hots, sagardoaren mozkorrak atzera eragiten zuela. Lehengusuari buelta eman omen zion, eta atzeraka-atzeraka laster heldu omen ziren etxeraino. *Atzeruzke-atzeruzke karria neban etxea primo* (Atzeraka-atzeraka eraman nuen lehengusua etxera).

KÁRRILL

Ondarroan Domingo Burgoa Eizagirre-ri ezarri zioten “*Karrill*” goitizena. Izenez Domingo zenez, Domingo “*Karrill*”. Domingo *baterlu* (ikus, *baterlu*) zen: egunero batelean itsasoratu, eta kostatik hurbil harrapatutako arrainak salduz ateratzen zuen bizimodua. Domingoren biloba Trini “*Karrill*”ek kontatu dit goitzenaren nondik norakoa.

“Gure attitte, aman atte, ixantzan baterlu, arrantzan famau kontuxu. Ordun denporan estroparetako patroï famau zan Karrill donostiarra. Orduko maiñel zarrak ikustebenin gure attitte ixte eunero arraÑez beteta etortezala, “amen Karrill txikixe” esaten asiakozen. Da andik aurea danak Karrill esateotzen. Olatteik asmatakure guk daruan Karrill desixena”. (Bengoetxea Burgoa Trini).

(Gure aitona, amaren aita, “*baterlu*” izan zen, dirudienez arrantzan guztiz trebea. Garai hartan estropadetan patroï bezala ari zen Karrill donostiarra zen oso sonatua, patroï abila zelako. Arrantzale zaharrek ikusten zutenean gure aitona ia egunero arrainez lepo etortzen zela, “hemen gure *Karrill* txikia”, esaten hasi omen zitzaizkion. Eta aurrerantzean denek “*Karrill*” esaten zioten. Horrela sortu zen guk daramagun “*Karrill*” goitizena).

Donostiako traineruak Ondarroakoaren kontra desafioa, Lekeitiotik Getariaraino, irabazi zuenean, donostiarrekin Luis Karril joan zen patroï. Ikus, *zixando* (ZIXE EÍÑ, 2).

Domingo “*Karrill*”, Maria Dominga Ibazeta Iruetarekin ezkondu eta zazpi seme-alaba izan zituzten: Benina, Matilde, Juanita, Bizenta, Amali, Iñazio, Jose Mari.

Benina, Enrike Añorgarekin ezkondu eta lau seme-alaba izan zituzten: Juli, Enrike, Iñazio, Carmen.

Matilde, Pedro Kruz Bengoetxearekin ezkondu eta bost seme-alaba izan zituzten: Victor, Anjel, Pura, Sagrario. Beste bat, gaixotasunen batek jota, txikitari hil zen.

Amali, Manolo Bengoetxearekin ezkondu eta hiru seme-alaba izan zituzten: Trini, Jose Luis, Nieves.

Iñazio, Dominika Ibarlozarekin ezkondu eta lau seme izan zituzten: Iñaki, Joseba, Julian, Adan. Jose Mari, Beatriz Ereñorekin ezkondu eta lau seme-alaba izan zituzten: Sorkunde, Joseba. Beste biak txikitari hil ziren.

Domingo Burgoari “*Karrill*” jarri ziotenetik, haren ondorengo guztiak *Karrillenekuk*. Ondarroan pertsonaren izenaren ondoan ezartzen da goitizena (Trini “*Karrill*”, Joseba “*Karrill*”), edo besterik gabe, halako goitizena duen familiakoa (Iñaki *Karrilleneku*, Sagrario *Karrilleneku*) esaten da. *Ori umioi Karrilleneku ixangora; angoxe itxuri artzeotzat* (Ume hori *Karrilleneku* izango da; hangoen itxura hartzen diot).

KARRIUAN

Garraiaketan (“transportando”). Berba hau soilik ez zen esaten, beti ere, zer garraiatzen aritu ginen adierazita baizik: *ur karriuan, gatz karriuan, kaja karriuan, antxoba karriuan...* Ondar *karriuan ibilliga gox guztin* (Hondar garraiaketan aritu gara goiz osoan). *Benturo asko*

ibilltzezan ikatz karriuan (Benturo maiz aritzen zen ikatza garraiaketan).

KARRIUE

Garraioa (“transporte”). *Gure ur karriue ezan sekule amaitzen* (Gure ur garraioa ez zen inoiz bukatzen). Izan ere ur ugari behar izaten zen etxeetan, eta sarri-sarri kentzen zuten. *Eztaitt zer darun bañe, aettetabill karriue!* (Ez dakit zer, baina, hura eten gabe garraioan ari da).

KARRIXU

Testuinguru jakin batean esaten da. Ama (aita gutxiagotan), seme edo alabaren batekin atarramenturik ezin aterata dabilenean, bideratu edo zuzendu ezinik ari denean, egoera horri aipamena egitean baliatuko da berba honetaz. *Orreaz semiorreaz ezin karrixoik atata gabiz* (Semea ezin zuzendurik, ezin bideraturik, gabiltza).

KÁRRU

1.- Txalupa handiak lehorrera ateratzeko tresna handi berezia. Marea goian dagoela, burdinazko plataforma moduko bat arrapala batean uretara jaisten da. Txalupa pare-parean ipini, eta marea jaisten denean plataforma horren gainean geratzen da lehorrean, nahi izanez gero gorago jasotzeko moduan. Horrela, txalupa lehorrean geratzen da, zeinahi konponketa edo garbiketa egiteko. Plataforma horri “*karru*” deritzo. *Bafora karrure altsabiou pinttateko* (Txalupa lehorrera jaso behar dugu margotzeko).

2.- Gurdia (“carro”). *Oneik gauza guztiok eruteko karru bikou* (Gauza hauek guztiak eramateko gurdia beharko dugu).

Gauzak alde batetik bestera eramateko *karru* (gurdia) behar zen. Txalupa jabeek gurdi handi samarrak izaten zituzten, sarea, arrain kaxak eta abar garraiatzeko. Baina, beste gurdi batzuk izaten ziren txikiagoak.

Baserritarren gurdia ere batzuetan *karru* deituko genion, baina, ia beti *burdixe* (gurdia).

Bazen beste *karro* bat ere, orduan maiz ikusten genuena eta jada desagertua dena gure inguruan: *motxallin karru* (ijitoen gurdia, bere toldo eta guzti). *Motxallin karro bi ikusirouz Arrigorrintzir* (Ijitoei bi gurdi ikusi ditugu Arrigorrin barrena). *Lotsagabioi, motxalliai neuk esangotzet karrun sartute eruteko eurakiñ* (Lotsagabe hori! Nik esango diet ijitoei eraman zaitzatela beraien gurdian sartuta). Horrelakoak ere beldurra sartzeko botatzen zizkiguten.

Horietaz aparte: *zamarrerun karru* (kale garbitzaileen gurdia) eta *Juamirenan karru* (Juan Mirenaren gurdia) zeuden. Lehenbizikoa, herriko zikinak biltzeko, eta bigarrena, kanpotik zetozen zorro eta paketeak herrian zehar banatzeko.

“*Pole*”ren *karru* eta Rufinarena ere hantxe egoten ziren astegun eta igande, herriko zuhaiztiaren (*llamerin*) aurrean.

KÁRTAK

Kartak (“naipes”). *Kartetan joko askotan, bota, karta bat ettezan; bañe kartetan etteko kartak bizin, berroi karta* (Kartetan, joko askotan, bota, karta bat egiten zen; ordea, kartetan egiteko kartak behar ziren, berrogei karta).

Noizetik noizera aritzen ginen: *eskoban, brixkan, seisetan (seikotan), gerran....* Batzuetan dirua ipinita. Guk, “*kartetan ibilli*” esaten genuen; zaharragoek aldiz, “*kartetan eiñ*”. *Kartetan engou?* (Kartetan jardungo al dugu?).

KARTÁ PÁRI

Berrogei karta desberdinez osaturiko karta sorta (“baraja”). *Pakoi eskatuizu karte pare bat musin etteko* (Pakori eska iezaiozu karta-sorta musean egiteko). *Diro asko jokatzebenak, kartetan astezin bakotxin karta pare barrixe atateben* (Diru asko jokatzeko zutenek, kartetan hasten ziren aldi oro karta-sorta berria ateratzen zuten).

Kartetan aritzeko berrogei kartako multzoa aurkitzea izaten zen zaila. Guk ez genuen inoiz izaten, baina, bai aldamenean bizi zen izeba Klarak: berrogei karta ondo zaindutakoak. Gurean,

hogeita hemezortzi osatu ahal izango genituen; gainera, batzuk puskatuta, beste batzuk olio zikinduta eta abar.

KARTAPAXU

Kantatzeko behar ziren paperez, partiturez, abestiaren hitzak barne, osaturiko karpeta. (“cartapacio que contiene partituras de canciones incluidas las letras”). *Don Segundo Egañaz korun asi giñanin, bakotxai kartapaxo bana emozkun* (Don Segundo Egañarekin abesbatzan hasi ginenean, partiturak barnean zituen karpeta bana eman zigun bakoitzari). Orduan, kantatzeko paperak, partiturak, izan ezik eskuartearen ez genuen beste ezertarako paperik, orririk erabiltzen, eta gutxiago karpetan ordenatuta. Kantatzeko behar genituenak, sarri, karpetan ematen zizkiguten. Hortik etor daiteke partiturari berari ere *kartapaxu* deitzea. *Gaur kanta enbiou, eta kartapaxuk aztubaik ekarri* (Gaur kantatu egin behar dugu, eta partiturak ahaztu gabe ekarri). Geroago, kanta paperari, nahiz eta hitzak soilik agertu, orokorrean *kartapaxu* deitu izan zaio. *Don Segundo Egañaz asi giñanin ikasi gendun berbi, eta lelengoko kartapaxuk ikusi tte eskutan euki-be bai* (Don Segundo Egañarekin hasi ginenean ikasi genuen *kartapaxu* hitza, eta lehenbiziko partiturak ikusi eta eskuetan izan ere bai).

KARTERU

1.- Gutun banatzailea, postaria (“cartero/a”). Orain gutun banatzaile emakumeak ere badira: *karteri*. Orduan *karteru* besterik ez zegoen, eta gainera, bakarra. Gure garaian gutunak banatzen zituen: Orlando Aramaio (*Pedro Anjelen-da atte*). Orduan, *karteruk*, besteak beste bi gauza izan behar zituen nahitaez: irakurtzen jakin eta ahots sendoa ataritik ozenki deitzeko. Izan ere ataritik deitzen zuen gutunak zekarren abizena ozenki esanez. “*Arrizabalagaaaaaaa*” deitzen zuenean (beste batzuk ere baziren, Andres eta konpainia) erne guretzat ote zen. Amak berehala esaten zigun: *Arrizabalaga esan dau. Aide ia gutzakoran* (Arrizabalaga esan du; zoaz ea guretzat ote den). Gure auzoan bizi ginenon abizen ugari “a” hizkiak bukatzen ziren (Arrizabalaga, Plaza, Burgoa, Basterretxea, Laka, Bedialauneta...). Horregatik, nahiz eta postariak azken hizkia luzatu eta ozenki esan, nork igarri deitura? Batzuetan, eskailerak ziztu bizian pasa eta guretzat ez zela.

2.- Orlando Aramaiori ezarri zioten goitizena gutun banatzailea zelako. Ondoren bere seme Pedro Anjeli ere bai. Aita guztiz trebea zen arrantzan, eta bai semea ere.

KARTÍ

Eskutitza, gutuna (“carta”). *Andonik eiñddau karti. Ondoabillela ta diru bixaltzeko* (Andonik egin du eskutitza. Ondo dabilela eta dirua bidaltzeko).

Orduan banketxeetatik ez zen gutunik iristen; soldaduskan zeuden mutilek idatzitakoak bakarrik. Gaur kutxek eta banketxeek bezala soldaduek (*soldau euazenak*) ere dirua eskatzen zuten; baina, haiena zenean pozik.

Salbuespenak izango ziren, moja, fraide edo apaizgai zeudenak idatzitakoak.

KARTZELI

1.- Kartzela (“cárcel”). Geroago kartzela asko ezagutu genituen zoritxarrez, baina, orduan entzun besterik ez genuen egiten *kartzeli* berba. Filmetan ikusi ere bai. Okerkeriaren bat egiten genuenean mehatxua berehala zetorkigun zorrotz: *Gexa olakoik ettemozue kartzela jungozaze* (Gehiago horrelakorik egiten baduzue kartzelara joango zarete). Horrelako mehatxuek beldur apur bat sartzen ziguten.

Ondarroan *kartzeli*, hiltegiaren (*matadeixi*) gainean zegoen. Batzuetan, kalean ganorarik gabe mozkortuta zebiltzan kanpotarrak haraxe eramaten zituzten, eta herritarrak ere bai okerkeriaren bat egiten zutenean.

“Aurretik gorabera bat eukitte geuazen serenukiñ. Andramai buelti zan. Gu Iparragirrenin geuazen, da Sereno Txikixe petrillin jarritte. Jun gakon Kinado ta esatzen: “On ze? Zuk

meeizu artu te ureta botati. Bañe, serenu paisano jantzitte euan ondioik, gabeko amarrak ezin-de. Kinado berotute euan da esanetzan: “Ala Jose, naikure-ta, gauzen”. Erun gendun. Gerua, amarrak eta laurenak-ero ixangozin, tabernatik urtetea guzela nun ikusteot serenu, Pio Txikixe, Kinado porriaz jotén. Junittan aringaingan, aringaingan-ero neuk al neban morun, de esanetzan: “Pio, neutaitt amen ze pasaran-e!” Jotenau porriaz burun, izarra-pe ikusi, erdi mariata ixé beangañea. Gero kuadrillik urteban da: “Ze pasaten da?”. Bixkat goor eitzen serenuai. “Bat, bi, iru, lau, bost, sei; benga, danok kartzela”, serenuk. Zakatz-be (Pandeitto, Jose) geuaz ebillen; a-be baltzittute. Da arek: “Benga-benga, Ondarruko semiai olakoik ez gakue enbir-de”. “Zu-be, bai”, serenuk. A-be barrure. Morenon andri, Valeri gerta antxe: “Tire Ondarruko umik olan ezileikez trata-ta”. A kontsejuko komunea eruben, da amalau ordun, gau guztin, antxe euki. Guri amabost domeka emozkuen kastiue. Geure bonbatxuk artu te goxeko zortziretan sartzen giñan kartzela, gabeko amarrak arte; bañe, amarretan jun bigiñan etxea, gero ez urteteko kondiziñoiáz. Guk urten ez areikattik!! Jaxetan-be kartzeli. Zakatzek esateozkun kartzelan, bera koruko kantori zala ta bera jaxetan atakobela. Goxin beatzitterdixak jo ta berak: “Laste etorri birdi”. Amarretako mezako atakorabelakun. Gabaz esaten gentzan: “Atazattue, bañe, geuaz batea, amarrak jota”. Amabost domeka kunpliu eiñ genduzen. Zakatz kuadrillaku ezan, bañe, parranda usañin geuaz batzezan; a gabeko kantori gendun”. (Etxaburu Barbarias Jose).

(Aurretik gorabeheraren bat izana genuen gauzainekin. Andre Mari festa buelta zen. Gu Iparragirre tabernan geunden, eta “Seren Txikixe” erreka ondoko horman eserita. “Kinado” joan eta esan zion: “Orain zer? Zuk merezi duzu, uretara jaurtitzea. Ordea, gauzaina kaleko jantzita zegoen, oraindik ez baitziren gaueko hamarrak. “Kinado” berotuta zegoen eta esan nion: “Tira, Jose, nahikoa da, eta goazen”. Eraman genuen. Geroago, hamarrak eta laurden inguru izango zen, tabernatik irtetera gindoazela non ikusten dut gauzaina, “Pio Txikixe” “Kinado”ri borraz egurra ematen. Joan nintzaion korrika, korrika-edo, nik ahal nuen moduan, eta esan nion: “Pio, neuk dakit hemen zer gertatu den”. Besterik gabe, ikaragarria eman zidan borraz buruan, eta erdi zorabiatu, lurrera erortzeko zorian egon nintzen. Ondoren koadrila irten zen: “Zer gertatzen da?”. Gogor samar egin zieten gauzainei. “Bat, bi, hiru, lau, bost, sei; denok kartzelara”, gauzainak. “Zakatz” (“Pandeitto” Jose) ere gurekin zebilen; hura ere erdi edanda. Eta hark: “Tira-tira, Ondarroako semeek ez zaie horrelakorik egin behar”. “Zu ere bai”, gauzainak. Hura ere kartzelara. Morenoren emaztea, Valeri, gertatu zen hantxe: “Tira, Ondarroako umeak horrela ezin dira tratatu”. Ura udaletxeko komunera eramán, eta hamalau ordutan, gau osoan, eduki zuten hantxe. Guri hamabost igandeko kartzela eman ziguten zigortzat. Geure bonbatxoak hartu eta goizeko zortzietan sartzen ginen kartzelara, gaueko hamarrak arte; baina, hamarretan etxera joan behar genuen, ondoren kalera irten gabe egoteko. Bost axola guri gauzainen agindua! Festetan ere kartzela. “Zakatz”ek kartzelan esaten zigun, bera elizako koruko abeslaria zela eta, bera festetan aterako zutela. Goizeko bederatzi eta erdiak jo eta esaten zigun: “Laster etorri behar dute”. Hamarretako mezatarako aterako zuten esperantzan. Gauean esaten genion: “Atera zaituzte, baina, gurekin batera, hamarrak jota. Hamabost igandeko zigorra osorik betearazi ziguten. “Zakatz” berez ez zen gure koadrilakoa, baina, parranda usainean gurekin elkartzen zen; hura gaueko kantaria genuen).

2.- *Andrazkun kartzeli.* Emakumeen kartzela (“prisión de mujeres”). Bagenekien *Saturraranen* emakumeen kartzela izan zela (1937ko abenduaren 29tik 1944ra), baina, hortik aurrera gauza handirik ez. Gure amaren izeba bat behintzat egon zen han: “Santa Akulu”, Santa Aranbarri. Errepublikaren (*republikani*) aldekoa zelako eramán omen zuten.

Oraintsu egin diren ikerketei eta han egondako emakume batzuen testigantzari esker jakin dira xehetasun batzuk. Orotara 4.000 emakume baino gehiago egon ziren han. Ezagutzen den datua da, kartzelak iraun zuen bitartean 120 emakume eta 57 haur hil zirela. Aste bakar batean 32 ume hil ziren goseak jota. Bestalde badirudi kartzelako zaintzaren ardura zuten mojek bere egin zituztela frankismoaren oinarri eta jarrerak, eta moja batzuek krudelkeria handiz jardun zutela emakume presoek kontra.

“Gure attan arrebi zan Mari Arraiñddune: ixiko Marie. Beti baltzez jantzitte goittik eta bera. Saturranin emakumin kartzeli euanin ni umi nittan ondioik. Ixiko Mariane a jutenittan mandature: “Juteko ixiko Mariane arrañak artzea; txoixak-eta garbittuteakazela patatakiñ jateko”. Ixiko Marie emontzalli zalez sarri jutezan Saturrane a presantzako arrañe erutea. Lantzin-lantzin ekarteban presak eiñddako zeoze. Beñ baten ekarriban presak eiñddako boltsatxu bat. Eta ixiko Mariek errege eunin ipiñiztan neutzako axe boltsi, presak eiñddaku. Urtitan euki neban nik a boltsi. Bañe, gero eun baten desapareziu eiñtzan. Gero arrezkio pena andixe eukirok nik arena boltsine. Ixiko Mariek arraiñ asko eruteban Saturrango kartzela”. (Bengoetxea Burgoa Trini).

(Gure aitaren arreba zen Mari “Arraiñddune”: izeba Maria. Beti beltzez jantzita goitik eta behera. Saturraranen emakumeen kartzela zegoenean ni artean umea nintzen. Izeba Mariaren etxera enkargura joaten nintzen: “Joateko izeba Mariaren etxera arrainak hartzera: itsaso-hegaztiak dauzkala garbituta patatekin jateko”. Izeba Maria eskuzabala zenez, sarri joaten zen Saturraranera emakume presoentzat arraina eramatera. Noizean behin ekartzen zuen emakume presoek egindako zerbait. Behin batean ekarri zuen emakume presoek egindako poltsatxo bat. Eta izeba Mariak errege egunean ipini zidan niretzat poltsa hura. Urteetan eduki nuen nik poltsa hura. Baina, gero egun batean desagertu egin zen. Harrezkero pena handia izan dut poltsa hura gorde ez izana. Izeba Mariak arrain ugari eramaten zuen Saturrarango kartzelara).

“Saturrango kartzelan euan andra baten alabi zan Maria Laura. Baten etorri zan Trini Titi geurea, pelukexa etortezan-da. Esaban-ze, “gaur juna Saturrane a -mojakana jutezan kontuxu zeozeta- da esan dabe-ze antxerazen neska txiki birentzako (Pasion eta Maria Laura) etxi topa bizala”. Klaro, ondioik iru urteik ezeuken. Iru urte beteteban umi ata etteben nonoa. Iru urte eiñddakun umik an ezinzin geatu. Pelukexan esaban da esan geuntzan-ze, “geu-pe artuko genduke, bañe lelengo amaz da attaz zertu biou, berba enbiou, bai ero ez”. Amak eta attak baietz segixan. Asun juntzan Saturrane a, segixan artu umi te ekarriban etxea. Ama antxe euan kartzelan da guk amaz berba eiñ gendun. Neure aitzik eiban berba. Ama Toledoku zan. Umin lelungoko afilleru Samburno, eta amana Regio. Asunek ekarriban umi; andrakilleti lakoxi zan. Iru urteik ezeukan ondioik. Ama, kartzelatik urtebanin desterra eiben eztait zelako tokire. Astin astin geu juten giñan kartzela amai umi erakustea. Gure attak esatzan umin amai: “Zuk zetako erungozu au umiau, noa zuzen-be eztakixu-te. Obazu zeu bakarrik jun, de ondo bazaz erreklama ta erun. Olantxenik konforme geatu zan. Ama juntzan, da gexa ezeban erreklama, da Maria Laura geuaz geatu zan”. Maria Dolores Arostegi Aranberri.

(Saturrarango kartzelan zegoen emakume baten alaba zen Maria Laura. Egun batean Trini “Titi” etorri zen gurera, ileapaindegira etortzen baitzen. Honela esan zuen: “Gaur Saturraranera joan naiz -badirudi mojangana joaten zela zerbaitetara-, eta esan dute hantxe dauden bi neskatorentzako (Pasion eta Maria Laura) etxea aurkitu behar zela”. Jakina, oraindik hiru urte bete gabe zituzten. Hiru urte betetzen zuen umea atera egiten zuten nonbaitera. Hiru urte betetakoan umeak ezin ziren han geratu. Ileapaindegian esan zuen hori, eta esan genion, “guk hartuko genuke, ordea, lehenik aitarekin eta amarekin hitz egin behar dugu, bai edo ez”. Gurasoek baietz esan zuten berehala. Asun joan zen Saturraranera, segituan hartu umea eta ekarri zuen etxera. Ama hantxe zegoen kartzelan, eta guk amarekin hitz egin genuen. Nire ahizpak hitz egin zuen. Ama Toledokoa zen. Umearen lehen abizena Samburno, eta amarena Regio. Asunek ekarri zuen umea; panpina bezalakoa zen. Hiru urte betetzeke zituen. Ama, kartzelatik irten zenean erbesteratu egin zuten, ez dakit nora. Astero joaten ginen kartzelara amari umea erakustera. Gure aitak honela esan zion umearen amari: “Zuk zertarako eramango duzu ume hau nora zoazen ere ez dakizu eta. Hobe duzu bakarrik joan, eta zauden lekuan ongi bazaude, umea erreklamatu eta eraman. Horrelaxe konforme geratu zen. Joan zen ama eta ez zuen umea erreklamatu, eta Maria Laura gurekin geratu zen).

KASKAMOTZ

Kaskamotz, buruko hilea motz (“cabeza rapada”). “Ilea (*uli*) motzu” inoiz ez esan arren, motzu berritan, hitz hau esaten genuen. *Kaskamotz; uli pikazu* (Kaskamotz; ilea motzu duzu). Gu *Beatlesen* aurrekoak ginen eta inoiz ez genuen ile luzerik izaten; eta mozten zigutenean, pentsa! Buruko zorriak eta bartzak kentzeko, ilea motz-motz izanda amarentzat lan samurragoa.

KASKARI

Zarakarra (“costra”). Zauria lehortzean azalean egiten zen geruza gogorra. *Kaskariai lagaizu bakin. Kentzemozu ezkatzu osatuko bein-be* (Zarakarra utz ezazu bakean. Kentzen baduzu ez zaizu inoiz sendatuko). Berriro *kaskara* egiten zen eta halako batean sendatu. *Beste gauza batzuei ez gentzan bakin lagaten, eta kaskariai-bez* (Beste gauza batzuei ez genien bakean uzten, eta zarakarrari ere ez).

Zauriak agerian izaten genituen eta *kaskara* ederrak egiten zitzaizkigun. Ondo egina zegoen *kaskara* senda eta gogorra azkazalez kentzeak gustua ematen zuen. Bagenekien kentzea ez zela komeni, baina, barruan zegoena ere ikusi nahi izaten genuen, eta ondoren berriro odola nola irteten zen ere bai.

Batez ere belaun buruak izaten genituen zarakarrez (*kaskaraz*) jantziak. Erran gabe doa, orduan, galtza luzerik ez zela janzten hamalau edo hamabost urte bete bitartean; hori mutilek. Neskek berriz galtzarik behin ere ez. Dena den, mutilek zauri gehiago egiten genituen.

KASKARRA

Burua (“cabeza”). Nahiz *kaskarra* eta *buru* sinonimoak izan, esango nuke, hizkuntza formalagorako gordetzen dugula *buru*; aldiz, lagunarteko hizkera arruntagorako, *kaskarra*. *Burun eitze operaziñoi* (Buruan egin diote ebakuntza). *Kaskarra ondoauke berak?* (Burua sano al dauka horrek?). *Iru-lau txakoliñ erandouz eta kaskarreko miñe eiñgazta* (Txakolin batzuk edan ditugu eta buruko mina egin zait).

KASKARREKU

Kaskarrekoa (“coscorrón”). *Guk ordun kaskarrekuk artu etten genduzen* (Guk garai hartan kaskarrekoak jaso egiten genituen).

Inork eman gabekoak ere hartzen genituen leku ilun eta estuetan sarri ibiltzen baikin. Ordea, gure kaskarreko gehienak norbaitek emanikoak izaten ziren: maisuak, apaizak, sakristauak, edo beste helduren batek, makilaz, erregelaz nahiz ukabila itxita hatz-kozkorrez.

Berba, pluralean (*kaskarrekuk*) ere erabiltzen genuen, baina, singularrean maizago, izan ere asko hartzen genituen, baina, banaka. *Don Segundok kaskarreku emozza desafinarotelako* (Don Segundok kaskarrekoa eman dit desafinatu dudalako). *Domingo sankristauk kaskarrekuk partiuttuz elixan* (Domingo sakristauak kaskarrekoak banatu ditu elizan).

KASKATA EÓN

Burutik eginda egon, burutik jota egon (“no estar bien de la cabeza”). *Ori mutilloi kaskatara* (Mutil hori burutik eginda dago). *Orrek eiñddabena etteko kaskata eonbirde; bestelaik ezileike olakoik eiñ* (Horrek egin duena egiteko burutik jota egon behar da; bestela ezin daiteke horrelakorik egin).

KASKETA

Kasketaldia (“cabezón”, “ventolera”, “rabieta”). Umeen ezaugarria da, bai orain eta bai orduan, noizean behin kasketaldiren bat harrapatzea. *Kasketa atraparau: onetteik prakok eztottuzela iñundik iñoa jantziko* (Kasketaldia izan du: galtza hauek ez dituela inondik inora jantziko).

KASKOTI

Hegaluzearen nahiz hegalaburraren buruaren ondoko mamia, buruari loturik egoten dena. *Atzo atun tajada ederrak erunituzen, erreta jateko. Gaur, marmittaku nai dot eiñ, dde kaskoti erungot* (Atzo hegaluze-xerra ederrak eraman nituen erreta jateko. Gaur, marmitakoa egin nahi dut, eta kaskoti eramango dut). *Kaskoti mamiñ zikiñaua ta feua ixaten dalez, peskadeixa batzutan atun tajadi baño merketxua emoten dabe. Beste batzutan ostea, tajadin prezixun saltzeotzue* (Kaskoti mami zikinagoa eta itsusiagoa izaten denez, arrandegi batzuetan hegaluze-xerra baino merkexeago ematen dute. Beste batzuetan berriz, hegaluze-xerraren prezioan saltzen dizute).

KÁSKU

Kroska (“casco del barco”). Makinak eta gainontzeko osagaiak erantsi aurretik, txalupak izaten duen gorputz soila. Garai batean zurezkoak izaten ziren; geroago burdinazkoak ere bai. *Egurrezko kaskuk Ondarruko astillerun-be ettezin* (Zurezko kroskak Ondarroako ontziolan ere eraikitzen ziren). *Luzianai kasko barrixe enbitze* (Luziana txalupari kroska berria egin behar diote).

KASTIGA

Zigortu (“castigar”). *Danak urten dabenin maxuk kastigata eukiattu ordu betin* (Denak irten direnean maisuak zigortuta eduki gaitu ordu betean). *Maistrik kastiga eiñgattu eta errekreobaik geatuga* (Andereñoak zigortu egin gaitu, eta atsedenaldirik gabe geratu gara).

KASTILLANO

Gaztelaniaz (“en castellano”, “en lengua castellana”). *Kastillano guk zinan, eskolan, eta elixan, dotriñan, entzuten gendun* (Gaztelaniaz guk zineman, eskolan, eta elizan, katekesian, entzuten genuen). *Ondarruko familixa aberatsetaku-pe kastillano etteben berba; danak ez, bañe askok bai* (Ondarroako familia aberatsetako partaideek ere gaztelaniaz hitz egiten zuten; ez denek, baina, askok bai).

KASTILLANU

Español estatukoa izanik euskaraz ez zekiena (“castellano/a”, “español/a”). *Kastillano berba ettebana kastillanu zan* (Gaztelaniaz hitz egiten zuenari esaten genion *kastillanu*). Ordea, bazen salbuespenik. Galiziatik zetozenei inoiz ez zitzaien *kastillanu* deitzen, *gallegu* baizik. Gailegoek ere ondarrutarrekin *kastillano* berba egiten zuten, baina, beraien artean gailegoz; haiek gailegoak ziren.

Batzuetan *kastillanu* eta *maketu* berbak sinonimotzat hartu izan ziren.

KASTILLO

Kastillo (“cruz”). *Leon-Kastilloren* (“cara o cruz”) bigarren osagaia eta bietako aukera bat. Aukera bata izaten zen “Leon” (*Lion*) eta bestea *Kastillo*. Guk *Lion* *ela* *Kastillo* esaten genuen. Gure garaiko txanpon guztiek zituzten irudi berberak: Francoren irudia, *Lion*, eta Espainiako ezkutua *Kastillo*. Garai hartan, erabaki ugari hartzen zen horrela. Gaur egun futboleko epaileek (*arbitruk*) sistema hori erabiltzen dute, baloia jokoan nork jarri erabakitzeko. Frontoietan ere horrelatxu erabakitzen da lehen sakea nork izan: txanponaren ordezt bi koloreko (gorria eta urdina) txapa bat izaten da. Ordea pilotariek ez dute erabaki beharrik izaten ze kolore hautatzen duten, hori aldez aurretik erabakita egoten baita, elastikoaren arabera.

KASTIUE

Zigorra (“castigo”). Honi dagokion aditza (*kastiga*) baino maizago erabiltzen genuen izena: *kastiue*. *Leziñoirik enekixen da maxuk kastiue emozta* (Ikasgairik ez nekien eta maisuak zigorra jarri dit). *Zeuen kulpiattik maxuk danoi emozku kastiue* (Zuen erruz maisuak denoi eman digu zigorra). Dena den, bitxekeria da, aditza *kastiga* esan, eta logikaz izena *kastigu* litzatekeena nolatan esaten dugun *kastiue*. Gaur egun mailegu (*kastiue*) horren ordezt “zigorra” berba

erabiltzen da Ondarroan ere.

Zigorraren mehatxua nonahi jasotzen genuen, baina, benetako zigorrak eskolan jasotakoak izaten ziren batez ere; egin behar genuena ez betetzeagatik zigorrik gehienak. Egin behar ez genuena egiteagatik ere bai inoiz.

KASULLI

Meza-jantzia (“casulla”). Meza emateko, beste gauza guztien gainetik apaizak janzten zuen jantzia. Kolore guztietakoak izaten ziren, eguneko liturgiak eskatzen zuenaren arabera: gorriak, zuriak, berdeak, moreak (garizuman), beltzak (hileta mezetan). *Kasullak danak ixatezin dotorik; bañe primerako enterru euanin igarri ettezan, kapak eta kasullak ederrauak* (Meza-jantziak denak izaten ziren dotoreak; baina, “primerako” hileta zegoenean igarri egiten zen, kapak eta meza-jantziak ederragoak).

KÁSUN

Kausazko perpausak adierazteko modu bat burutzen da berba (*kasun*) honen laguntzaz. *Zeuentzako arrañak neukazen, da etorri zazen kasun, eruxuz zeuk* (Arrainak nituen zuentzat, eta etorri zarenez gero eraman itzazu zuk). Gaztelaniatik hartua, nahiz eta gaztelaniaz horretarako erabiltzen ez den. Mota honetako perpausetan gaztelaniako “ya que” (*iake*) ere erabiltzen da. *Iake etorri zazen eruxuz zeuk arrañak* (Etorri zarenez gero, arrainak eraman itzazu zuk). Euskarazko erlazio atzizkiez ere (ondarroaeraren forma emanez: ...*en ezkio*) baliatzen gara. *Etorri zazen ezkio eruxuz orreik arrañok* (Etorri zarenez gero eraman itzazu arrain horiek). Egia esan, azken forma hau gure aurreko belaunaldikoek erabiltzen zuten guk baino sarriago.

KATAPAZA

Langile-burua, kontramaisua (“capataz”, “encargado”). “Goiko zine” areto zaharra (*goiko zini, zine zarra*) berritzen hasi zirenean entzun genuen lehenengoz berba hau. Obra handia izan zen hura; harkaitza dinamitaz lehertu behar izan zuten. Horregatik une batzuetan bidea itxi egiten zuten, dinamitak leherketa egiten zuen bitartean. Obra hartan langileak aritu ziren eta *katapaz* bat ere bai; bibotedun argal bat. Gero, gogoratzen naiz, “desfalkoa” edo horrelako zerbait eginda alde egin behar izan zuela. *Katapazak diru artu te eskapa eñeidau* (Langile-buruak dirua hartu eta alde egin omen du). Auskalo zer gertatu zen!

KATAPLASMI

- 1.- Kataplasma (“cataplasma”). Ore-moduko medikamentua, mindutako gunearen gainean hotz edo bero ezar daitekeena. *Amentxe gerri parin dakat miñe ta kataplasmin bixkat emonbiztazu. Gero ondo igortzi* (Hemen gerri parean dut min eta kataplasma apur bat eman behar didazu. Ondoren ongi igurtzi). *Kataplasmi saman ero petxun-be emotezan katarrau ero eztule kentzeko* (Kataplasma saman edo bularrean ere ematen zen katarroa edo eztula kentzeko).
- 2.- Izenondo legeaz erabiltzen denean, bakean uzten ez duen pertsona ematen du aditzera; batez ere umea. *Umi kataplasmi auxera* (Ume honek ez du bakean lagatzen). Gaztelaniaz ere adiera biak ditu. Bigarrenari buruz honela dio: “Cataplasma: persona pesada y fastidiosa”.

KATARROSU

Katarroa erraz eta maiz harrapatzen duen gizonetzkoa. Neska, berriz, *katarrosi*. *Gure mutilak katarroso demasara* (Gure mutilak katarroa erraz harrapatzen du). *Gurin iñor-be ezta ixan, da auxe neska txikixenarou katarrosi* (Gurean inor ez da izan katarroa erraz harrapatzekoa, eta hauxe neska txikiena dugu horrelakoa).

KATARROTU

Katarroa harrapatu (“acatarrar”). *Umi aspaldixan zea baño sanua ebillen da ontxe katarroture* (Umea ez dakit zer baino sanoago zebilen, eta oraintxe harrapatu du katarroa).

KATARRU

Katarroa (“catarro”). *Len katarrau neun atrapatezan, da on-be bai* (Garai batean katarroa neguan harrapatzen zen, eta orain ere bai).

Katarroa edonorentzat izan da gauza txarra, bai orain eta bai lehen. Guretzat berriz, izan zitekeen txarrena zen, ia egun osoa (etxean, eskolan, elizan, elizako koroan, abesbatzan, kalean) kantatzen ematen genuelako. *Geuk katarrau sarri ez gendun batzen, bañe, komeni-bez asko kantabiendun-de* (Guk katarroa sarri ez genuen harrapatzen, baina, komeni ere ez, asko kantatu behar izaten baikenuen).

KATEGOIXAKU

Maila onekoa, oso ona, aparta (“de categoría”). *Gaur bazkattan ataraben ardau kategoixaku ixan da* (Gaur bazkaritan atera duten ardoa aparta izan da). *Gaur mezatan korun kantaten eondizenak, kategoixako kantorizin* (Gaur mezatan koruan abesten jardun dutenak, oso abeslari trebeak ziren).

KATEGOIXE

Maila ona, maila handia (“categoría”). *Orrek pelotaxorrek kategoixeaue launtzarra* (Pilotari horrek maila ona du, nolanahi ere). *Amen eztotzue erozelako bazkairik emongo. Onek tabernionek kategoixeaue* (Hemen ez dizute edonolako bazkaririk emango. Taberna honek maila handi du).

KATÉI

Horrelaxe deitu izan zaio Gipuzkoa eta Bizkaia arteko muga-mugan dagoen guneari. *Saturrarango* hondartzaren pare-parean, errepidean, mugaren gunen horretan beti ezagutu izan dugu eraikuntza bat, etxe bat: *Kateiko etxi*. Etxe hori gu jaio baino lehenagotik zegoen, eta herrian telefonoa jarri aurretik, hantxe omen zegoen telefonoa. Gaztelaniaz “arbitrios” ipintzen zuen. “Arbitrio: derechos o impuestos con que se arbitran fondos para gastos públicos”. Herri batetik besterako muga zegoen han, eta probintzien artekoa ere bai. Beraz, zergak hantxe ordainduko ziren. Horregatik, garai batean, garraioa gurdiekin egiten zenean han katea jarriko zuten. Hortik datorkio *katei* izena leku hari. Probintzien arteko mugak zeuden beste leku batzuetan ere baziren *kateak* (*katei*).

Txikiak ginenean, *Kateiko* etxean familia bat bizi zen. Gizona, Antonio, bere emaztea eta bi seme alaba. Garai hartan ez genekien gizon hari buruz ezer; nongoa zenik ere ez. Gizonak bazekien euskaraz, baina emazteak ez, eta seme-alabek oso gutxi. Geroago jakin genuen, gizon hura getariarra zela, eta frankista. Horregatik emango zioten *Kateiko* etxea zaintzeko lanpostua. *Kateiko* etxearen pare-parean, errepidearen goiko aldean, askoz geroago (1970-71) *Venezia* dantzalekua eraiki zuten. Egun batean, getariar abertzale bat (Periko De la Hoz Kintana), ezkontza batean izan eta larunbat gau batean, *Venezia* dantzalekura joan zen; atean sarrerak hartzen nor aurkituko eta, *Kateiko* Antonio (hau ere getariarra). Honela bota omen zion Perikok Antoniori. *Gerra zeuek irabazi, eta oain putetxeko ateportero?*.

KATEKISTI

Katekista (“catequista”). Katekesia irakasten diharduen pertsona. *Euxebi Bolero katekisti ixantzan* (Eusebia “*Bolero*” katekista izan zen). *Katekistak eun guztin elixan sartute eotezin* (Katekistak egun osoan elizan sartuta egoten ziren).

Francoren garaian, eskolan “religión” izeneko arlorik ez genuen izaten. Horretan, nire iritziz, orain atzerago gabiltza. Mutilei dotrina apaizek irakasten ziguten elizan; baina, apaizak neskei inoiz ere ez. Neskei katekesia irakasteko *katekistak* zeuden: besteak beste, Pakita Arriola eta Euxebi “*Bolero*”. Beste batzuk ere izango ziren, baina, denak, zalantzarik gabe, garai hartako parrokoaren (Don Pedro Arakama) sokakoak. Ondarroan behinik behin, emakumezko apaizik ez nuen ezagutu izan, eta gizonezko katekistarik ere ez. Gaztelaniako hiztegiak honela dakar:

“Catequista: la que ejerce el catecismo”. *Katekistak urtin beñ eskurtsiñoire jutenzin neska txikixakiñ* (Katekistek, urtean behin, neskatoak hartu eta txangoa egiten zuten).

KATEZISMU

Dotrina ikasteko liburuan "catecismo" jartzen zuen. *Katezismu* berbaren ordezt *dotriñi* ere esaten zen, baina, liburuari aipamena egitean *katesismu*. Liburu hartako lehen galdera, “erdara batuan” noski: *Eres cristiano?* Eta erantzuna: “*Soy cristiano por la gracia de Dios*”. Oraindik gogoratzen naiz. Ikus, *soy cristiano*.

KATÍ

Katea (“cadena”). *Kátik lena klase askotakuk eotezin, eta on-be bai* (Lehen kate mota ugari zegoen eta orain ere bai).

Guretzat ezagunenak, zenbaitek lepotik zintzilik eramaten zituztenak, zilarrezkoak zein urrezkoak. Guk, ez zilarrezkorik eta ez urrezkorik; guk, *kátin* ordezt *San Blas eunin ondo berenkatutako eskoplaxu* (katearen ordezt San Blas egunean ongi bedeinkatutako eskapularioa), soka sendoaz lepotik lotuta. Korapilo hura askatzea ez zen samurra izaten. Portuan lotuta zegoen txalupa beltz, zahar, handia (*Pontoñi*) lotzen zuten kateak ere sonatuak ziren. *Astilleru* auzoko eta *barrako* (portuko) arrapaletan (*arlanpatan*) ere beti ezagutu genituen burdinazko kate zahar handiak.

Horretaz aparte, baserri baten ingurutik pasatzean, atariko txakurra katez lotuta ikusten genuen. Garai hartan, oraindik, zaharren batzuek, sakelako ordularia kateaz lotuta eramaten zuten. *Txakurrak sustu emozkun, bañe, katiatz lotute euan* (Txakurrak sustoa eman zigun, baina, kateaz lotuta zegoen). *Baserri batzutan ganaruk kortan katiatz lotute eotezin* (Baserri batzuetan behiak eta txahalak ukuiluan katez lotuta egoten ziren). Bizikletek ere bazuten, ibiltzeko behar izaten duten katea; ordea, bizikletak lotzeko, alegia, inork ez eramateko katea oraindik asmatu gabe zegoen, eta horregatik izaten genuen guk aukera hormaren kontra zegoen bizikleta hartu eta buelta bat, edo bi, emateko. *Tomasen bizikleti arturou eta katik urtetza* (Tomasen bizikleta hartu dugu eta katea irten zaio). Horrelakoetan, laga bizikleta eta tximista bezain azkar desagertu.

KÁTIK

Barraketako kateak. Hauek, beste kate guztiak baino gehiago gustatzen zitzaizkigun: *kátik, tiobibuk*. Oraindik ere ikusten dira horrelakoak. Sabai batetik katez zintzilikatutako jarlekuak; jarri hantxe, luto ondo eta *buelta-bueltaka*. Noski, lehenik ordaindu egin behar zen; dirua behar. *Osaba Jonek diru emozku, te katítan ibilteaguz* (Osaba Jonek dirua eman digu, eta barraketan, kateetan, ibiltzera goaz). *Katik ipiñittuez* (Barraketan kateak ipini dituzte).

KATILLU

1.- Katilua (“tazón sin asas”). Horixe zen egunero gosaritarako, eta sarri, afaltzeko behar genuen ontzia. Eguerdian platerak eta edalontziak; baina, goizetan *armozutako* (gosaritarako), katilua. Esne-zopak nahiz artoa esneaz katiluan jaten genuen. *Areik katilluk errez apurtzekuzin, de gure etxin bentzat, katillu ttittin-pottin apurtzezan. Katillu apurtzebanak ederra eukan!* (Katilu haiek erraz puskatzekoak izaten ziren, eta gure etxean behinik behin, sarri puskatzen zen katilua. Katilua apurtzen zuenak, zaplaztekoren bat seguru zeukan).

2.- *Katillokari*. Katilukada (“un tazón lleno”). *Katillokara esnezopak jan da kalea* (Katilukada esne-zopak jan eta kalera). *Goxin katillokari jaten gendun, de sarri, gabaz-be bai* (Goizean katilukada jaten genuen, eta maiz, gauetz ere bai).

KATOLIKU

Katolikoa (“católico”). Eta andrazku, *katoliki*. *Ordun danok giñan katolikuk. Akabo ba!* (Garai hartan denok ginen katolikoak. Noski!). *Bañe, katoliku berbi baño sarrixa, kristiñau, entzuten gendun. Ez genkixen garbi kristiñau te katoliku zertzin* (Ordea, *katoliko* hitza baino maizago

kristiñau entzuten genuen. Bi berba horien esanahi zehatza ez genekien). *Guk ordun pentsaten gendun, katolikuk ezinak jai eukela: betirako inpreñure* (Guk garai hartan uste genuen, katoliko ez zirenak jai zeukatela: betirako infernura).

KATONA

Katona (“catón”). Garai hartan eskolan erabiltzen genuen testu-liburu bakarra, arlotan (“Gramática”, “Historia de España”, “Geografía”, “Geometría”, “Aritmética” eta abar) banatua. Ikasi beharreko guztia hantxe zegoen. *Ordun, gure eskolako liburu “katona” zan* (Garai hartan, gure eskolako liburua katona zen).

Dionisio Catón, gramatikaria izan zen; latinezko gramatika egin zuena. Hortik “catón” berba. “Catón: libro compuesto de frases y períodos cortos y graduados para ejercitar en la lectura a los principiantes”. Gaztelania ikasten behinik behin “printzipianteak” ginen. *Maxuk katonetik emoteban leziñoi, ikasteko. A ikasitte bazixuzen salbata zeuazen. Ikasibaik bazixuzen-be bai ezpotzun preuntaten. Bañe, preunta ta ezpazekixun... Jangoikuk aparta Santa Marta!* (Maisuak katonetik ematen zuen ikasgaia, ikasteko. Ikasita bazindoazen ez zen ezertxo ere gertatzen. Ikasi gabe bazindoazen ere ez, baldin eta ez bazizun galdetzen. Ordea, galdetu eta ez bazenekien.... Orduan bai egur hotsa!). Dena den, galdetu ala ez galdetu, beldurra inork ez zizun kentzen; ikasi gabe bazeunden, beldur handiagoa, noski.

“Katonak” zekartzan ikasgaiak, oinarri-oinarrizkotzat jotzen ziren. Horregatik, norbaitek ezer ez zuela ikasi adierazteko, “katona” aipatzen zen. *Arek katon-pe ezeban ikasi* (Hark, katonik ere ez zuen ikasi). Informazio faltagatik, eguneratuta ez denagatik, berriz, honela esan ohi da: *Ori ondiokan katonin da* (Hori oraindik katonean dago).

KATÚ

1.- Katua (“gato/a”). *Sasoi baten kato asko bixi zan gure inguruan* (Garai hartan katu ugari bizi zen gure inguruan).

Arrainaz aparte, gure inguruan ugarien ikusten genuen animalia, katua. Klase guztietakoak gainera: handiak, txikiak, arrak eta emeak, kolore guztietakoak, marradunak, arraza guztietakoak, baina argalik bat ere ez, denak ongi janda, eta denak zikinak. *Geu zikiñak ibilltten baginan, kátuk eziñ garbixak ibilli* (Gu zikin ibiltzen baginen, katuak ezin garbi ibili). *Gu argal-argalak giñan, eta kátuk ostea, kokot ederrakiñ* (Gu oso flakoak ginen, eta katuak berriz, lepo ederrekin) Orduan, katuak, pertsonak baino askoz gutxiago ez ziren izango. Etxe bakoitzean bat, eta aparte, libre zebiltzan “autonomoak”. Inguruan soto ugari zen, eta bakoitzean katu mordoa. Haien artean ere jerarkiak izango ziren gure kaleko “pandilletan” bezala.

Absolutiboan (*katú, kátuk*) nahiz ergatiboak (*katúk, kátuk*) singularra eta plurala, besteak beste, azentuak bereizten ditu. Izan ere singularrean lehen silaban agertzen zaigu azentua, eta pluralean bigarreanean. *Katú agerture* (Katua agertu da). *Kátuk agerturi* (Katuak agertu dira). *Katúk jan dau* (Katuak jan du). *Kátuk jan dabe* (Katuek jan dute).

Berba honekin (*katu*), eta “u” bokalez bukatzen diren beste guztiekin (*diru, esku, kaamelu...*) aldaketa bitxia gertatzen da gure berbetan: mugatuan *katu* (katua), baina mugagabea *kato* (katu). *Gaur katu jandou* (Gaur katua jan dugu). *Iru kato ikusittuaz eskilletan* (Hiru katu ikusi ditut eskaileretan). *Atik esku atrapazta* (Ateak eskua harrapatu dit). *Jatea esko garbixakiñ etorri* (Jatera esku garbiekin etorri).

Katu asko zegoelarik, sagu eta arratoiak ere edonondik agertzen ziren noiznahi. Ez dut nahi pentsatu ere egin, hainbeste katu izan ez balitz, zer gerta zitekeen. Beraien lana ongi betetzen zuten. Guk, arrain hondakinak eta, ematen genizkien, baina, jatera hurbiltzen zirenean bai ostikada ederrak ere. Muturrean ostikada eman ondoren lasai jaten uzten genien.

2.- *Katókumi*. Katakumea (“cría de gata”). *Gure inguruan kato asko euan da katokumi-pe asko agertzezin eronundik* (Gure inguruan katu asko bizi zen, eta katakumeak ere ugari azaltzen ziren nonahitik).

Katakumeak jaiotzen zirenean batzuetan ez genuen jakiten zer egin eta “jendeak” uholdea zegoenean aprobetxatzen zuen katakumeak errekarra botatzeko. Urak eramaten zituen; ez

genuen gehiago haien berririk jakiten. Nahikoa bazegoen! *Katokume batzuk bizin, bañe areik danak ez* (Katakume batzuk behar ziren, baina, haiek guztiak ez).

Konparaketetan azaltzen zen berba hau. *Onek umionek katokumipaño gitxia pixaten dau* (Ume honek katakume batek baino gutxiago pisatzen du). *Katokumipaño gitxia jazu* (Katakume batek baino gutxiago jan duzu).

3.- Katuarrainari guk *momatxe* deitzen diogu, baina, bai *katu* ere. Ikus, *momatxe*.

4.- *Katuk miñe jan*. Pertsona helduak eginiko galderari erantzuten ez zion umeari galdetzen zitzaion: *Katuk miñe jatzu-ala?* (Katuak mingaina jan al dizu?). Noski, umeak, lotsa-latsa, horri ere ez zion erantzuten. Galdetzaileak, umearen egoera jasanezinaz jabetu arren, jarraitu egiten zuen, umea gehiago lotsaraziz, oraingoan ingurukoak lekukotzat hartuta, harridura faltsua agertuz: *Miñik eztauke. Katuk jatza alakoxi!* (Mihirik ez du. Katuak jango zion).

Ni ez naiz gogoratzen inork horrelako une lotsagarrikerik pasarazi zidanik, baina, beste ume batzuk ikusi bai horrelako trantze larrietan, lotsaturik, zer egin ez zekiela negarrari emanaz.

Agian desagertuko zen ume isilei horrelako galdera lotsagabeak zuzentzeko ohitura. Hobe horrela balitz.

KATÚN ZULÚ

Soto (*bodegi/borei*) guztietako ate guztiek katua pasa zedin, barrenean izaten zuten zuloa. *Katun zulun geu ez giñan kabiuten, eta andixeik eskapateozkuen kátuk* (Katuaren zuloan gu ez ginen kabitzen, eta zulo hartatik alde egiten ziguten katuek).

Handik txakurrik ezin pasa zitekeen baina katuak bai. Guk inoiz pentsatu izan genuen katua harrapatuta genuela, baina, sotoko atean han izaten zuen hark salbazioa, hots, ateari beretzat zuen zuloa. Oraindik ere herrian izango da katurik, ordea, katuaren zuloa duen aterik, apenaz.

KATXALADI

Arraina patatekin eta tipulaz. Gure aitak *katxaladi*ren errezeta bat idatzita utzi zuen: *katxaladi atunaz*. Baina *katxaladi* itsas zapoarekin ere egiten zuen, eta niri hau gehiago gustatzen zitzaidan. Hona errezeta:

“Katxaladi zapuaz amar launentzat: iru kilo terdi zapo, pare bat kilo patata, eta iru bat kipula andi (kipuli zemagexa naxa). Zapu uretan egosi gatz askoaz. Zapu eiñdderandin ata; patatak zuritu te zatitu, naiku zati andixak, eta antxe uretan egosi. Bittartin kipuli, luzeketa (juliana era) ebai eta zartañan orixotan ipiñi; orixu tamañun, gexeibaik. Pipermiñ bixka-bixka-pe bota. Fuente baten zapu, azurrak eta kendute, ondo garbittute, zatittute ipiñi patatiaz batea. Kipuli, doraten asi baño bixkat lenttua ata sutatik eta zapu te patatai gañe bota, ta jan”. (Arrizabalaga Badiola Antonio).

(*Katxaladi* itsas zapoaz hamarrentzat: hiru kilo eta erdi zapo, bi kilo patata, eta hiru tipula handi (tipula, zenbat eta gehiago hobe). Itsas zapoa uretan egosi gatz askorekin. Zapoa eginda dagoenean atera; patatak zuritu eta zatitu, zati handi samarrak, eta ur hartan egosi. Bitartean tipula, juliana erara zatitu, eta zartaginean oliotan ipini; olio neurritara, gehiegi barik. Pipermin apurtxo bat ere egin. Azpil batean itsas zapoa ipini, hezurak-eta kenduta, ondo garbituta, zatituta patatarekin batera. Tipula kolorea hartzen hasi baino apur bat lehenago, sutatik atera, eta itsas zapo eta patatei gainera bota, eta jan).

KATXALOTI

Kaxalotea (“cachalote”). Bailearen antzekoa izanik, burua honek baino borobilagoa izaten du. *Gure itxosun katxaloti beti ikusi ixan da* (Gure itsaso honetan kaxalotea beti ikusi izan da).

KATXARRERO

“*Katxarrero*” goitizena esaten zioten emakume bat bizi zen *Zubi Barri* deituriko auzoan. Flora zuen izena, beraz, “*Flora Katxarrero*”. *Lelengoko abitaziñoiñ bixi zan Flora Katxarrero; eta areneko balkoiñ ixe beti eotenzin lorak, geranixo gorrixak* (Flora “*Katxarrero*” lehen solairuan

bizi zen; eta haien balkoian sarri egoten ziren loreak, geranio gorriak). Txikia, argala, eta zimela zen Flora.

KATXARRERU

Lapiko, aterki eta horrelako tresna konpontzailea (“cacharrero”, “paragüero”). *Onek lapikuonek erixonaauke ta erutzaxu katxarreruai* (Lapiko honek jariora du eta eraman iezaiozu “katxarreruari”). “Katxarreruari” *paraueru* ere deitzen genion. (Ikus “*paraueru*”). Izan ere pertsona bera zen lapikoak eta aterkiak konpontzen zituenak. Emakumea izan balitz, *katxarri* (“cacharrera”) deituko genion, baina, ofizio horretako emakumerik, orduan, behinik behin, ez genuen ezagutu.

KÁTXU

Handia (“grande”). Guk adjektibotzat erabiltzen dugun berba hau gaztelaniatik hartua da, baina, gaztelaniaz hain zuzen, kontrakoa esan nahi du, hots, zati txikia. “Cacho: pedazo pequeño de alguna cosa, y más especialmente el del pan”. *Ederra mantekau katxu!* (A zelako izozki puska!). *Ederra platano katxu!* (A zelako platanoko puska!).

KAXAGAÑEKU

Kaxarranka (“danza que realizaba un danzante encima de una caja sostenida por seis chicos”). Elhuyar hiztegiak honela dio. “Kaxarranka: Lekeitio dantza, San Pedro kofradiako arduradun-aldaketa ospatzeko sei edo zortzi mutilek sorbaldetan eusten dioten kutxa baten gainean dantzari batek egiten duena”. Guretzat *kaxagañeku*. Ondarroan Gaizka Urrestik dantzatzen zuen beti, garai hartan berak zuen dotorezia, arintasun eta energiaz beteta. Behin gogoratzen naiz, plazan dantza hori egiten ari zela, erori egin zen lurrera, baina, konpasik ere galdu gabe, aitaren batean berriro goian zen dantzatzen. *Gaxka dantzan famau zan da kaxagañeku etten artisti* (Gaizka dantzan trebea zen, eta kaxarranka dantzatzen aparta). Geroago Gaizkari “*Latxanbre*”k hartu zion lekukoa.

Ondarroan noiztik egiten den, edo nondik norakoa den? Batek jakin!

KAXARRA

Kaio arra (“gaviota macho”). Kaioari deitzeko *kalatxoixe* eta *kaxu* berbak erabiltzen genituen. Arra bazen, berriz, *kaxarra*. Nola antzeman? Kaioen artean kolore desberdina duten gutxi batzuk izaten dira; kolore zuri zikina modukoa dutenak. Mokoia ere beltza, emeek berriz horia. Zuzen edo oker horiek arrak zirela pentsatzen genuen, eta *kaxarra* deitu. Hala ote da? Ez dakit. *Kaxun tartin kaxarra nausi* (Kaioen artean kaio arra nagusi).

KAXÁU

Kaxaua (“jula”). Dontzeilaren antzeko arraina; hura baino apur bat gorriagoa. Itsas ertzean batean joanda harrapatu izan da. *Durdu* arrainaren antzekoa. Jangarria izan arren, arrantzaleen artean estimazio handirik ez du inoiz izan.

KAXÚ

Kaioa, kalatxoria (“gaviota”). *Kaxarraren* emaztea. Kolore zuri-zuria, garbi-garbia eta mokoia ere hori dotorea. *Kaxuk beti jateko-bille* (Kaioak beti janari bila). Ikus, *kalatxoixe*.

KAXÍ

1.- Kutxa (“baúl”). Itsasoan egun asko igarotzeko hegaltzetara joaten zirenean, arrantzale bakoitzak bere kaxa eramaten zuen.

“Enjeneralin San Pedro bueltan urten eta atunetako partilli Andramaxak arte ezan etten. Tartin etxea etorri arren Andramaxak arte ezeuan partillaik. Bueno, bañe, etorri-be ezin etten. Bakotxak beran kaxi eukitteban erropak eruteko, barruko erropak-eta eruteko, eta

***baforin eukitten zittuezen orreik*”. (Basterretxea Irusta Jon).**

(Gehienetan, San Pedro egunaren inguruan irten eta hegaluzetako partila ez zen egiten Andre Mari festak arte. Lehenago etxera etorri arren, Andre Mari festak arte ez zegoen partilarik. Baina, egia esan, etorri ere ez ziren egiten. Arrantzale bakoitzak bere kaxa izaten zuen arropak eramateko, barruko arropak-eta eramateko; eta horiek txalupan edukitzen zituzten)

2.- Kaxa, kutxa (“caja”). *Kaxagañeku* (Kaxarranka) dantzatzeko behar zen kutxa. *Kaxagañeku etteko kaxiai ondo eutsibiako* (Kaxarranka dantzatzeko kaxari ondo eutsi behar zaio).

KAXOLI

Kaiola (“jaula”). Barruan txoria, noski. Gehienetan *guardantxulu* (kardantxiloa). Kanarioak-eta, agertu aurretik horixe zen kaiolara ondoen egokitzen zena, eta kantariena. Tarinak ere izaten zituzten, baina, gutxiago. *Kaxolako txoixe zaiñddu enbirrixatezan. Jateku ipiñi eta ondo goberna. Olaik, arek kantakotzun* (Kaiolako txoria zaindu egin behar izaten zen. Janaria ipini eta ondo gobernatu. Horrela kantatuko zizun).

Beste askok bezala guk ere izan genuen. Noizetik noizera, bistan inor ez zegoenean, hurbil-hurbilean jarri eta estualdi batzuk ematen genizkion; maizegi ez. *Gaur txoixai sustu emotzat* (Gaur txoria ikaratu egin dut). Aitak noizbehinka aholkua ematen zigun; gehienetan agindua: “*Kaxoliana urreatu-bez, bestelaik txoixe sustakozueta!*” (Kaiolara hurbildu ere ez, txoria beldurtu gabe!).

KÁZA EIÑ

Harrapatzera atzetik korrika egin. Guri *kaza* egiten ziguten, baina bai guk ere. Guk autoei (*La Esperanza* autobusei, eta kamioiei) egiten genien *kaza*; atzetik segi, harrapatu eta zintzilik joan gidaria konturatu arte edo aguazilen bat ikusi arte.

Guri noiz egiten ziguten *kaza*? Okerkeriaren bat burutzen genuenean “jabeak” (batelaren edo bizikletaren jabeak) atzetik segi egiten zigun harrapatzera, ordainetan jipoia emateko. Gehienetan ez gintuen harrapatzen, eta arazoa horretan geratzen zen. *Akillako Antoniok kaza eizku, bañe ez gattu atrapa* (*Akilla* baserriko Antoniok segi egin digu atzetik, baina, ez gaitu harrapatu).

Kamioari nahiz autobusari atzetik helduta joatea guretzat “kirola” (kirol arriskutsua) bihurtu zen. Mutilontzak ohikoa zen. Salbuespenak salbuespen, ez naiz gogoratzen neskak horretan ikusten genituenik. Miren Garbiñe joan zen kamioiari helduta, baina, uzterakoan erori; ohitura falta.

***“Saturranin andran kartzeli eontzanin, Josu te ni jateku erutea juten giñan: lapikoku. Atin ondun lagaten gendun. Porteruk eotezin de aetxeik artzeozkuen. Mutriku birin euan baserri batea, ostea, eunero-eunero juten giñan esneta. San Jeolimo baño arutza euan. Erroti zan da gexenba-pe uruneta juten giñan. Arturune ekarten gendun etxeako. Eun baten birin gixuzela, kamion bat pasa zan da aetxei agarra geuntzan. Golpin laga neutzan da beangañea. Izter guzti urratute euki neban”.* (Elu Ibaibarriaga Miren Garbiñe).**

(*Saturrararen* emakumeen kartzela egon zenean, Josu eta ni janaria eramatera joaten ginen: eltzekoa. Ate ondoan uzten genuen. Atezainak egoten ziren eta haiek hartzen ziguten. Mutriku bidean zegoen baserri batera, ostera, egunero joaten ginen esnetara. Baserria, San Jerolimo auzunea baino arantzago zegoen. Errota zen eta batez ere irinetara joaten ginen. Arto-irina ekartzen genuen etxerako. Egun batean bidean gindoazela, kamion bat igaro zen, eta atzetik heldu genion. Bat-batean utzi nion eta lurrera. Izterra urratuta eduki nuen).

KAZAKO ARRAÑE

Txalupa martxan doala aparailua itsasoratuta harrapatzen den arraina. Hegaluzea ere harrapatzen da era horretara. *Atune kazan eta alazin atrapatzen da* (Hegaluzea “ehizean” eta kanaberaz harrapatzen da). *Gaur saldurana kazako arrañe ixan da* (Gaur saldu dena “ehizan” harrapatutako arraina izan da).

KÁZAN

Txalupa geratu gabe, martxan doala aparailuak uretaratu eta arrantzan egitea (“a la cacea”). Hegaluzetan, adibidez *kazan* eta *alazin* egiten zen. *Ongun atunetan kazan ibilliga* (Oraingoan hegaluzetan *kazan* aritu gara).

Lehorrean ehiza egiteari ere horrelaxe deitzen zaio: *kazan*. *Kazan etteko eskopeti te txakurre bizin* (Ehizean egiteko eskopeta eta txakurra behar ziren).

KAZERU

1.- Ehiztaria (“cazador”). *Eizagirretarrak: Imanol (Yimi), Iñaki (Kamaleoi), Andoni te konpañi kazeruzin* (Eizagirre familiako Imanol, Iñaki, Andoni eta konpainia ehiztariak ziren). *Ondarrun kazero asko ezeuan, baiñe, euazenak, famosuk* (Ondarroan ez ziren ehiztari asko, baina, zeudenak sonatuak).

Ehiztari batzuk kalean zehar ere eskopeta bizkarrean eta txakurrak aldamenean joaten ziren. Horrela zihoana bistan zegoen ehiztaria zela. Seguru asko beste batzuk ere izango ziren, hain nabarmen ibiltzen ez zirenak.

2.- Hegaluzetan eta hegalaburretan, *kazan* deituriko arrantza eran aritzen zen txalupari edo lemazainari deitzen zitzaion horrela. *Patroi batzuk kazeruzin. Alasin iual ibillikoñin, bañe, kazan famauk zilez, alben guztin kaza* (Lemazain batzuk *kazeruk* ziren. *Alasin* agian arituko ziren, baina, *kazan* trebeak zirenez, ahal zuten guztian *kaza* deituriko arrantza motara jotzen zuten). Ikus, *alasin* eta *kazan*.

“Beti eondi txalopak atunetan famauk ixandizenak, bestin artin destakarizenak. Esate bateako atunetan kazan famauk, Solabarrietatarrak: Jon eta Domeka. Gero Albertin Kaltxas, a-be famau zan; besti Perla Gaskuña, Karmelo Aranbarri. Orreik, kazan arrantzan ondo ettebenak: kazeruk. Ostea alasin famauena ordun urtitan, Reinare, eta besti Domingo Pito, Bienvenida”. (Bedialaunetan Laka Luis Mari).

(Beti egon dira itsasontziak hegaluzetan abilak izan direnak, besteen artean nabarmendu direnak. Esate baterako hegaluzetan *kazan* trebeak, *Solabarrieta* enpresakoak: Jon eta Domeka. Gero “*Albertin Kaltxas*”, hura ere abila zen; bestea *Perla Gascuña*, Karmelo Aranbarri. Horiek, *kazan* arrantzan ondo egiten zutenak: *kazeruk*. *Alasin* osteratu urte haietan trebeena *Reinare* txalupa, eta bestea Domingo “*Pito*”, *Bienvenida* txalupako patroia).

KÁZI

1.- Ehiza (“caza”). *Kazi len karu zan da on-be bai. Eskopeti-te txakurrak-eta bizin. Endemas kanpoa juten baziñan* (Ehiza lehen garestia zen eta orain ere bai. Ezkopeta eta txakurrak behar ziren. Endemas kanpora joaten bazinen). *Kazeruk Rioja-ta jutezin kaza* (Ehiztariak Errioxara-eta joaten ziren ehizara).

2.- Ehiza, hots, ehizean botatako hegazia (“pieza que se cobra en la caza”). *Niri kazi ezkata gustaten* (Niri ehiza, hots, ehizan botatako hegazia, ez zait gustatzen).

Ehizarako zaletasunik eta horren kulturarik izan ezik, jaterakoan ere ehiza atsegin ez izatea normala. Horregatik gure inguruan, ez zen ehiza jateko ohiturarik.

KÁZU

“-Kada” atzizkia (ostikada, ukabilkada, aizkorakada, harrikada...) guk “-kari” bihurtzen dugu (ostikokari, ukabilkari, axkorakari, arrikari...). Ordea, zenbaitetan, eta berba jakin batzuekin, atzizki jator honen ordeztu gatelaniako hitz batzuen bukaera (“-azo”: “puñetazo”, “hachazo”) ezartzen dugu atzizkitzat, gure berbetara egokituta, noski (“-kazu”): *ukabilkazu, axkorakazu, arrikazu...* *Suspentsun ukalbilkazu emon da beangañea botarau* (Oharkabea ukabilkada eman eta lurrera bota du).

KAZULARI

Kazola (“cazuela”). Orduan, mila aldiz entzuten genituen *kazulari* eta *lapiku*; baina, bata eta bestea nolakoak ziren, arrastorik ere ez. Ondo ezagutzen genuena, *lurrezko kazulari*; hori bai. Hori bagenekien nolakoa zen. *Makallau, beti lurrezko kazularan* (Bakailaoa, beti lurrezko kazolan). *Beakazopi-be lurrezko kazularan ettezan* (Baratzuri zopa ere lurrezko kazolan egiten zen). Ez naiz gogoratzen *lurrezko kazulari* beste ezertarako erabiltzen zenik.

KEI

Jo eta ke. Azpeitiarrek *Jota kie* esaten dute, eta guk “*Jota kei*”. Ordea, guk osorik esan ordez, “*Kei*” soilik ere erabiltzen dugu. *Bodan billotte ataben. Billottai kei* (Ezkontzako otoruntzan arkumea atera zuten. Arkumeari jo eta ke!).

KEIANA EĨÑ

Kearena egin (“marcharse para no volver”). Joan eta gehiago itzuli ez. *Junde ta keiana eiñddau: gexa etorri-bez* (Joan da, eta kearena egin du: itzuli ez).

Badoala adierazten duenagatik ez da horrelakorik esaten. Itzuliko den itxaropenean jendea utzi, alde egin eta bueltatzen ez denagatik esaten da.

KÉIE

Kea (“humo”). *Batzutan etxin barrun, keian-keian ix e ez gendun ikusten* (Batzuetan, etxe barruan, kearen keaz ez genuen ezer ikusten).

Etxeetako tximini guztietatik kea ateratzen ikusten genuen. Etxe barruetan ere ugari, sarri egurra hezea izaten baitzen. Geuk ere noiznahi egiten genuen sua, egin behar ez zen lekuan. Zigarroa erretzen ere oso gazterik hasi ginenez, haren kea ere hurbiletik ikusi behar.

KÉIKE

1.- Kea botatzen, ketan, kea dariola (“echando humo”). Zerk botatzen zuen kea: tximiniak, zartaginak, lapikoak. “*Tximinixe keike*” “*sartañi keike*”, “*lapiku keike*”. *Astilleruko Etxe Txikiko tximinixe keikera* (Astilleru auzoko Etxe Txikiko tximinia kea dariola dago). *Zartañi keikeakazu* (Zartagina ketan duzu).

Bistan zegoen tximinia bat kea zeriola ikusteak, aldamenekoari zernahi lapurtzeko lizentzia ematen zigun. Baina, kendu eta berehala honako hau esan behar zen: *Tximinixe keike*. Noski, ondoren, egiaztatu tximiniaren bat kea zeriola ari zela.

Batzuetan geu ere egoten ginen *keike*, zigarroak erretzen aritzen ginenean. Orduan erretzea ez zegoen inon debekaturik, baina, guk (bederatzi hamar urterekin) badaezpada, inoren bistan ez genuen erretzen.

2.- Oparotasuna, ugaritasuna adierazteko ere esaten da. *Aurten atunetan diru keike* (Aurten hegalez diru ugari irabazi dugu). *Antxobi keike* (Antxoa ugari).

3.- Berotuta, haserre bizian, sutan (“muy enfadado/a”, “fuera de sí”). *Seme gaztienak fetxoixan bat eitze ta goiko Antonio keike euan* (Seme gazteenak okerkeriaren bat egin die, eta goiko Antonio sutan zegoen).

KEJANTI

Salatzailea (“denunciante”). *Areik eiben okerkexi, te multa andixe pagaben. Bañe multiattik eztotzen arduraik; kejanti zeñ ixantzan naiben jakiñ* (Haiek okerkeria egin eta isun handia ordaindu zuten. Ordea, isunagatik bost axola zitzaien; salatzailea nor izan zen jakin nahi zuten).

KEJÍ

1.- Kexa (“queja”). *Norberak gauzak borondate guztiaz eiñ dde keji besteik eztakazue* (Nik gauzak borondate osoaz egin, eta kexa besterik ez duzue).

2.- *Kejí sartú*. Agintariei kexa agertu (“quejarse ante la autoridad”). *Tabernetako zaatirala ta eztala aiuntamentun keji sarturabe* (Tabernetako hotsa dela eta ez dela, udaletxean kexa sartu dute).

KÉNDU

1.- Kendu (“quitar”). *Arek mutillak peloti kendúzku* (Mutil hark pilota kendu digu). *Mutillen artin bentzat, zarrauak beti etteben aleiñe gaztiauai zeoze kentzéko* (Mutilen artean behinik behin, zaharragoek beti egiten zuten ahalegina gazteagoei zerbait kentzeko).

Garai hartan, zaharragoak eta nagusiagoak izan arren, edonori ezin izaten zitzaion edozer kendu, kalean lekuko ugari izaten baitzen edozein bazterretan eta zeinahi garaitan. Sarri ematen zena zera zen, nagusiagoek frontoira joan eta pilotan ari ziren gazteagoak mehatxuz handik bidaltzea: frontoia kendu, hots, pilotan egiteko lekua kendu. Hori indarkeriaren legea zen: zaharragoa nagusi. Baina, horrek prezioa zuen. Gazteagoek, frontoiaren goiko aldean dagoen korridorera (*korreta*) joan eta handik, frontoia zikinduko zuen “zerbait” botatzen zieten. “Zerbait” hori, batzuetan ura izaten zen: frontoia bustiz gero han ezin zen pilotan egin. *Korretan* kaka ere ugari izaten zen. Paperean bildu eta frontoira; ea nork egingo zuen han pilotan! Pixa ere bai; pixa goraka horma gainditzeko moduan egin (mutilen kontua) eta pilotalekua pixez busti. Ondoren korrika egin behar zen azkar, eta aurretik ondo pentsatuta izan nora alde egin. Geuri (Jon, Andres, Jabier eta ni) ere gertatu zitzaigun behin hori. Pilota lekutik bidali gintuztenei kaka bota genien, eta beraiek ere ezin izan zuten pilotan egin: *geu-pezu, zeuei-pezu* (guk ez dugu pilotan egingo; ezta zuek ere).

Plaza kaka bota gentzanin Jesus Mari Txaketek segi emozkun, bañe, gu seundo bi baño lenaua Goitorretik sartute mollar geuazen. Gu nundik sartzen giñan ikusitte-be a ezin zan Gokotorretik pasa. Eunetan ibilli zan geure atzetik, eta estutasune-be pasaeraizkun, bañe, ez giñuzen atrapa.

(Frontoira kaka bota genienean Jesus Mari “Txaket” etorri zen gure atzetik harrapatzera, ordea, gu bi segundo baino lehen *Goiko Torre* dendatik sartu eta Nasa Kalean geunden. Eta gu nondik sartu ginen ikusi arren hura ezin zen denda hartatik pasa, leku “pribatua” baitzen. Luzaroan ibili zen “Txaket” gure atzetik, eta estutasunik ere pasarazi zigun, baina, ez gintuen harrapatu). Dena den, egoera hori jasan zuenak berak, nagusiago zenean, gauza bera egingo zuen, eta gazteagoek, aurrekoek bezala, ura, kaka edo “zerbait” *korretatik* botatzen saiatu, izorratzeko. Belaunaldi belaunaldi gertatzen zen kontua.

Kendu aditza erabiliz agindua ematerakoan, nazka-nazka eginda zeudenean, noski, orduko amek aditz laguntzailearen forma bitxia erabiltzen zuten: *Kendú zakidaz beixen bistatik* (Ken zaitez nire begien bistatik). Gainontzean horren antzeko aditz formarik ez genuen usaindu ere egiten gure inguruan.

2.- Auzokoari, momentuan behar den zerbait eskatu, (*gatza, kipuli, arrautzi, perrejille...*) geroago itzultzekotan. Adibidez, bi arrautza eskatu, eta bi itzuli, tamaina berekoak. *Alboko Fraixkitai kendúkotzaz iru-lau patata* (Aldameneko Frantziskitari eskatuko dizkiot hiruzpalau patata). Beraz, ez da bere borondatearen kontra kentzea, gero itzultzekotan eskatzea baizik.

Zorretan dirua eskatzea ere horrelaxe ematen dugu aditzera: *Koñatuai kendutzat diru* (Koinatuari eskatu diot dirua eta eman dit). Zerbaiten prezioa adierazteko modua ere bada. *Medikuk zemat kendútzu?* (Sendagileak zenbat kobratu dizu?). *Arek goni dotore josikotzun*. *Arrikkure naiku kendúkotzun* (Hark gona ederki josiko zizun. Baina, ederki ordaindu beharko zenion).

Baimena ere, emateko ahalmena duenari, “kendu” egiten zaio, eskatu, alegia. *Trankill, Ramonei neuk kendutzat permisú karru artzeko* (Lasai, Ramoni neuk eskatuko diot baimena gurdia erabiltzeko).

3.- *Kéndu paretik*. Ezadostasuna agertzeko lokuzioa. *Ze esateoztazu. Bixar goxeko bostetan altsabiazela txibitta juteko? Kendu paretik!* (Zer esaten didazu. Bihar goizeko bostetan jaiki behar dugula txibitara joateko? Ezta pentsatu ere!).

KEPIRES

Fundoka edo *ingelesin* jokoetan genbiltzanean agertzen zen berba hau. *Fundoka (ingelesin)* ez zen jolasa, jokoa baizik, tartean dirua baitzegoen. Horma bat aurrez aurre hartu, eta hormatik

hiruzpalau metrotara marra bat egiten zen (ikus, *ingelesin, fundoka*). Marraren atzetik, marrarik zapaldu gabe, txakur handia (txanpona) bota eta hormatik ahalik eta gertuen utzi behar zen txanpona. Bi txanpon hormatik distantzia berdinerara geratzeari *kepires* deitzen genion. Kasu horretan berriro bota behar izaten zuten *kepires* egin zutenek. *Ingelesin ebizela Mafuk eta Potxerik kepires eiben da osta-be botatea. Biarrenin botabenin Mafuk irabaziban (Ingelesin jokoan ari zirela “Mafu”k eta “Potxeri”k kepires egin eta berriro bota behar izan zituzten txanponak. Bigarrenez bota zutenean “Mafu”k irabazi zuen).*

KESÓ AMERIKANO

Gazta amerikarra (“queso americano”). *Eskolan emoteozkuen keso amerikano ezan txarra eoten* (Eskolan ematen ziguten gazta amerikarra ez zen txarra egoten).

Marshall plana zela eta amerikarrek bidalita eskoletan banatzen ziguten arrosa koloreko gazta; triangelu formako zatiak izaten ziren. Jan eta kito! Zer egingo genuen ba? Orduan arrastorik ere ez, zergatik eta nondik norakoa zen gazta hura. Geroago jakin genuen.

KETAXA

Getaria. Zumaia eta Zarautzen artean dagoen kostako herria. *Eueldi txarraz beste iñoa eziñ sartu te Ketaxa sartu giñan* (Itsasoan ekaitza zegoelarik, beste portuetara ezin sartu eta Getariara sartu ginen).

Hori edo antzeko esaldirik makina bat bider entzun izan genuen arrantzale zaharren ahotan. Izan ere gauza jakina zen, babesik handia zuen portua Getariakoa zela.

KÉXA

1.- Kezkatu, estutu (“preocupar”). *Gauzak dazemorun eonarren zu eza kexáten* (Gauzak dauden bezala egon arren zu ez zara kezkatzen).

Ezezka, gure ahotan indar berezia hartzen zuen: *ez kexa* (ez kezkatu, lasai). Egoera txarrean zegoen lagunari, kontsolamendu gisara, eta irtenbideak eskainiz, ez zedin kezka, aditz honen bitartez gomendatzen genion. *Diro guztik galduzuz, bañe, ez kexa, neuk paakotzut afaxe* (Diru guztiak galdu dituzu, baina, ez kezkatu, neuk ordainduko dizut afaria). *On arro ta pozitabill, bañe, ez kexá, berai etorrikoako buelti* (Orain harro eta pozik dabil, baina, lasai, etorriko zaio buelta). *Orreattik ezattez kexa emakumi* (Horregatik ez zaitez estutu emakumea!).

2.- *Kexáta*. Kezkatuta, arduratuta (“preocupado/a”). *Kexa lapurretaguz, eta kexatagaz jauri txakurraz agertuko eteran* (Gerezi lapurretara goaz eta kezkatuta gaude jabea txakurrarekin azalduko ote zaigun).

KÉXAK

1.- Gereziak (“cerezas”). Berba hau, ia beti pluralean. Singularrean testuinguru jakin-jakinetan baizik ez genuen erabiltzen: asko zeukanari bat eskatzerakoan, nahiz norbaiti eskaintzerakoan. *Naizu kexi?* (Nahi al duzu gerezi bat?). *Andresek kexí emoz*ta (Andresek gerezia eman dit). Osterantzean, gerezi bat bakarra ez zen inon.

Gereziak *San Juanetan*; hori, bai lehen eta bai orain. Mota askotakoak ikusten genituen, ia gorritzen ez zirenak, gorri-gorriak baina txikiak, beltzak, gorriak eta handiak. Azken hauek ezagutzen genituen izen eta guzti: *anpolaxak* (anpolaiak). Gerezi lapurretara (*kexá lapurreta*) joaten ginenean ere anpolaiak zituen zuhaitza hautatzen genuen; arriskua hartzekotan, gerezi mamitsuak eta ederrak janda behintzat. San Joan eguna izaten zen egun seinalatua *kexá lapurretan* egiteko. Ondarroatik Gorozikara (auzo batera) joaten ginen eta bidean (apur bat bidetik saihestuta) aukera-aukeran izaten genituen mota guztietakoak. Baina, baserriak ere hurbil izaten ziren, eta txakurrak zaunkaka. *Kexak baserritarrak ekarteozkuzen etxea esniaz batea; bañe, areipaño ostutakuk ixaten zin gozuauak* (Gereziak, baserritarrak etxera ekartzen zizkigun esnearekin batera; baina, haiek baino gozoagoak izaten ziren ostutakoak). Ostutakoek zapore berezia izaten zuten. Bagenekien onenak eta gozoenak adarraren mutur-muturrekoak izaten zirela, baina, ezin heldu haraño.

Mesederen bat egiten duenari, berriz, opariaren promesa honela egiten zaio: *Kexak Gabonetan* (Mesedearen ordainetan “gereziak ekarriko dizkizut Gabonetan”).

2.- *Kexá arbolí*. Gereziondoa (“cerezo”). *Guk kexak ezautzen genduzen bañe kexa arbolí ez* (Guk gereziak ezagutzen genituen baina, gereziondoa ez).

Beste zuhaitz mota batzuk bezala, *kexa arbolí* ere primeran ezagutzen genuen gerezi helduak eta gorri-gorriak bista-bistan zituenean. Gero, garaitik kanpo, arrastorik ez. Mendira joaten ginenean (oso gutxitan), gure artean beti izaten zen norbait “jakintsua”, negu gorrian ere gereziondoa ezagutzen zuena. Besteontzat, *arbolí*.

KEXATAN

Gerezi lapurretan (“robando cerezas”). *Kexatan gebizela baserritarra etorriazkun txakurraz* (Gerezi lapurretan genbiltzala, baserritarra azaldu zitzaigun txakurrarekin). Beti izaten genuen arazoren bat. Lapurretan lasai egiten ezin utzi! Baserritarra bakarrik azaltzen bazen, tira! Txakurrak sartzen zigun errespetua.

Elipsi hau sarri egiten genuen, baina, osorik (*kexa lapurretan*) esan ere bai. *Kexa lapurretan baño gexa saar lapurretan etten gendun, saarrak urria ta gexa euazelako* (Gerezi lapurretan baino maizago sagar lapurretan egiten genuen, sagarrak ugariago eta hurbilago izaten baikenituen).

KÉXU EÓN

Larri egon, urduri egon (“estar inquieto/a” y nervioso/a”). *Biarrin asi birdau-te, gure mutille kexúra* (Gure mutila, lanean hasi behar duenez, urduri dago).

KEXURI

Buruhauste edo kez karen batek eragiten duen urduritasuna, larritasuna (“nerviosismo”). *Aetteik umik ikusittuaz antxe leku txarrin ebizela ta kexuri sartuazta* (Ume haiek ikusi ditut hantxe leku txarrean zebiltzala eta urduritasuna sortu zait). *Aetten kexuriazna eun guztin* (Haren kez karekin nago egun osoan).

KÉZKA

Kezkatu (“preocupar”). Zentzu honetan *kexa* erabili arren, beste hau ere sarri entzuten da. *Ezattez kezka orreattik, ori arreglakorata* (Ez zaitez horregatik kezkatu; hori konponduko da eta). *Alabi bakarrik jundela Bilboa, ta kezkáta euan* (Alaba bakarrik joan dela Bilbora, eta kezkatuta zegoen).

KÉZKI

1.- Kezka, ardura (“preocupación”). *Kezki sartuata etxeko ati zabalik laga eteoten* (Kezka sortu zait etxeko atea zabalik utzi ote dudan). *Orren kezkaik ezexu euki, eta eonzattez trankill* (Horren kezkarik ez ezazu izan eta zaude lasai).

2.- *Kezkatan*. *Kezkatan. Aettek mutillak eiñddabenak kezkatan laga nau* (Mutil hark egin duenak kezkatan utzi nau).

KÍA

Ezta pentsatu ere! Gatelaniaz ere badugu berba hau. “Quia: voz familiar con que se denota incredulidad o negación”. Gure guraso eta beraien belaunaldikoen ahotan sarri entzuten genuen. *Kia, kia. Ori ezta olaik* (Ezta pentsatu ere. Hori ez da horrela).

KIESIK

Piper, sasieskola (“pira”, “faltar a la escuela”). Osorik *eskola kiesik* esaten zen; eta laburdura, berriz, *kies*. Azkenean, dena zen, eskolara joan behar zenean, joan gabe geratzea. Gero gerokoak. Honen erroan “*eskola iesi*” edo “*eskolatik iesi*” (eskolatik ihesi / eskolari ihesi) izango genuke. *Olako ordutan kalin! Kiesik eiñddeabiz oneik* (Horrelako orduetan kalean!

Sasieskola eginda dabilta hauek). *Kiesik eiñddou, bañe, Don Burnoneko Maitxuk ikusiattu* (Piper egin dugu, baina, Don Brunoren neskame Maritxuk ikusi gaitu). Ikus, *eskola kiesik* (ESKOLA KIESIK, 1).

KIKARI

Ontzi txikia, oso txikia (“recipiente muy pequeño”). Garai batean kafea hartzeko erabiltzen ziren kizarak, kafea ondo neurtu beharreko edaria izaten baitzen; garestia, edonola ere. *Kikaran lelengo erateben kafi, eta gero ttantti* (Kikaran lehenik kafea hartzen zuten, eta ondoren pattarra).

Gauza txikia izanik, konparaketetarako ere balio zuen. *Baso txikixe ataztan. Kikari baño txikixaua* (Edalontzi txikia atera zidan. Kikara baino txikiagoa). *Ardaus eskeñizkun, eta botilli laakozkulakun! Kikari baño baso txixauan atazkun ardaus. Ittotoeko arrixkoik ez euan ez!* (Ardoa eskaini zigun, eta botila utziko zigula pentsatu genuen. Kikara baino edalontzi txikiagoan atera zigun ardoa. Ez zegoen ez, itotzeko arriskurik).

KIKÍ ATÁ

Ederrak eman, jipoia eman (“zurrar”). Hala ere ez da modurik bortitzena eta gogorrera egurtu egingo duela iragartzeko. *Kiki atakotzut* (Ederrak emango dizkizut). Izan ere, lokuzio hau, modu samur antzean umeak mehatxatzeko erabiltzen zen. Nagusiagoak mehatxatzeko berba bortitzagoak erabiltzen ziren: *sikatuko zattut, garbittuko zattut, azurrik eztotzut osoik lagako*. “Orduko pedagogiaren ildotik” umeei horrelakorik ez zitzaient esaten; hauei gozoago, beldurtu ez zitezen.

KIKILDDU

Beldurrak nahiz hotzak adorerik gabe utzi; zerbaiti aurre egiteko kemenik gabe geratu (“aciquinarse”, “acobardarse”). *Ontzungun bakarrik itxosa jun, de suston bat artuban; orduntxetik kikilddutera* (Lehengo batean itsasora bakarrik joan, eta sustoren bat hartu zuen; geroztik beldurtuta dago). *Bera baño gaztiauak aurre eitzan, da kikilddute atzea eiban* (Bera baino gazteago batek aurre egin zion eta kikilduta geratu zen). Batzuek, honen ordeztu, *kukilddu* esango dute, gauza bera aditzera emateko.

KIKIRRI

1.- Familia batek zuen (eta duen) goitizena. Familia horretakoak “*Kikirrinekuk*” ziren. Gu baino apur bat zaharragoa zen Jose “*Kikirri*”; kamioilaria izanik, errepideko istripuz hil zen. Baina, “*Kikirri*” famatua haren aitona zen; gorra eta ofizio askoren jabea: paketeak banatu, ilea moztu, koltxoak josi eta abar egiten zuen. Gorra zen. *Kikirrik, Andramai bexperan jotezin kanpai andixan zaatai-pe ezeban entzuten* (*Kikirrik*, Andra Mari bezperan jotzen ziren kanpai handien soinurik ere ez zuen entzuten). *Kikirri Kalandixan bixi zan, bañe, fatoixan ibilltzezan paketik partiuten, da al gendun guztin burle ettengentzan* (“*Kikirri*” Kale Handian bizi zen, baina, autobus geltokian aritzen zen paketeak banatzen, eta ahal genuen guztietan adarra jotzen genion). Behin, zaplazteko galanta eman zidan. Noizbait hartu egin behar.

Gure amak batzuetan, merkeago ateratzen zitzaiolako, “*Kikirri*” ekartzen zuen guri (Andoni, Jon eta ni) ilea moztera. Harekin dardarka egoten ginen. Hark, moztu barik, tiratuta ateratzen zigun ilea.

Gure artean “*Kikirri*” aipatuz eta errima errespetatuz honela esaten genuen: *Y tú, y tú, y tú, Kikirrin pitu*. Neskek, errimatuta bai baina, *pitu* berba aipatu gabe; *zantarkexabaik* (lizunkeriarik gabe): “*Y tu, y tu, y tu, popan ikutu*”.

2.- *Kikirri euki*. Gorreria izan, gorraizea eduki (“tener sordera”). “*Kikirri*”, bere gorreria eta guzti herrian oso pertsona ezaguna izanik, apur bat gorraizea daukanagatik esaten da: *Orrek kikirriaue* (Horrek “*Kikirri*”ren akatsa, hots, gorreria du). *Areik diarrak entzun ezpozuz ederraakazu kikirri!* (Oihu haiek entzun ez badituzu, a zelako gorraizea duzun!). Ikus, *Kikirri* (KIKIRRI, 1).

KILOMETRU

Kilometroaren kontzeptua (mila metro) agian ez genuen garbi izango, baina, bagenekien kilometroa seinalatzen zuten harri batzuk non zeuden kokatuta: *Artako errebueltan*, *Kanttope errebueltan* (“*Juanita Txikixaneko*” *entradin ondun*), *Arrigorrin* (*Antzozolotik Txori Erreka bittartin*), *Kateiko errebueltan*”. Horiek bederen kontrolatzen genituen. *Kantxope errebueltan euan kilometru ikusten gendun sarrixen, eta axe ezautzen gendun obetuen* (*Kanttope* auzoko bihurgunean zegoen kilometroa seinalatzeko harria ikusten genuen maizenik, eta huraxe ezagutzen genuen ondoen).

KÍLU

Kiloa (“kilogramo”, “kilo”). *Pertsona lodi bat ikusten genuenean asten ginen kalkulaten arek eukiko zittuzen kiluk* (Pertsona gizen bat ikusten genuenean hasten ginen kalkulatzeko hark zenbat kilo izango zituen).

Berba hau arrainaren pisuari zegokionez aipatzen zen, baina, ez dendara joan eta jeneroa erosten genuenean, kiloka ez baitzen ezer erosten. Azukrea eta horrelakoak erostera joaten ginenean, kilorik pentsatu ere ez. Gehienetan *liberdi*; asko jota, *libra bat*. Kilokoak *lasunak* (korrokoiak) edo *lupiñak* (lupiak) izaten ziren.

Geure pisua ere ez genuen ongi kontrolatzen, gu pisatzeko moduko pisurik ez baikenuen inon aurkitzen. Dena den, koadrilako guztion artean ere kilo asko ez genuen izango.

KÍLLEUN

Neurri gabeko ugaritasuna adierazten du berba honek; asko baino gehiago. *Gu gaztik giñanin a zar-zarra zan. Urte asko eukazen arek. Killeun* (Gu gazteak ginenean, hura oso zaharra zen. Urte asko zituen hark. Ezin konta ahala). Honen sinonimoak, *killoi*, *kinkilloi*.

KÍNA

Oso arau zehatzak zituen jokoa. Osaba Prudenekin (Prudencio Landaribar Garramiola) jokatzeko genuen sarri. Neguko asteburuetan izaten zen. Jokoa zenbakiak atera eta ozenki esaten ziren. Hamabosta ateratzen bazen honela esaten zuen osabak: “quince, la niña bonita”; hogeita bita azaltzen zenean: “veintidos, los dos patitos”; hamahiruagatik, berriz: “trece, mal número si no crece”; “90, el abuelo”.

KINADO

1.- Goiko Kanean bizi zen mutil bati deitzen zioten *Kinado*. Bere izena: Jose Urresti Lekuona. Ama: Jospa Lekuona, Pasaia zen. Hiru neba-arreba ziren: *Kinado* bera, anaia gazteagoa Luis (“*Fuiston*”) eta arreba, *Maitere*, gazteena. Aita oso gazterik hil zitzaenez, hiru neba-arrebak ama alargunarekin bizi izan ziren. “*Kinado*” gu baino urte batzuk zaharragoa zen. Pilotan sarri ibiltzen zen frontoian; gehienetan bera baino abilagoa zenaren kontra. Ezpainenetan zigarroa ez zitzaion falta izaten. Horrelako oroimena dut mutil hartaz.

2.- Ardo gozo baten izena (“nombre de un vino dulce”). Osorik, *San Blas Quinado* zen. *Umi jaxora ta Kinado ta “Galletas Maria” emozkuez* (Umea jaio da eta ardo gozoa eta galletak eman dizkigute). *Kinado ardu gozu andra-pe pozik erateben* (*Kinado* ardo gozoa andreak ere gustura edaten zuten). *Garrafoiko ardu baltz garratzik ezeben eraten andrak, bañe, Kinado gozu bai*. (Emakumeek txanbileko ardo beltz mikatza ez zuten edaten, baina, bai *Kinado* ardo gozoa).

Umeren bat jaiotzen zenean, goian, behean edo aldamenean, sarri beraz, galletak (beti *Maria* borobilak) eta ardo gozoa (*Kinado*) ematen ziguten. Orain umeei ardoa ematea debekatuta dago. Guri lasai asko ematen ziguten, ez baitzegoen debekatuta.

KINTTADI

Adinari dagokionez, urte berean jaiotakoek osatzen duten multzoa. *Ni enittan a baño asko zarraua; altuena-be illebeta. Bañe, a kinttada bat gaztia zan: ni berroiku, te a berrota bateku* (Ni ez nintzen hura baino asko zaharragoa; gehienez ere hilabete. Ordea, ez ginen urte berekoak: ni 1940koa, eta hura 1941ekoa).

KINTTAKUK

Soldadutzara joateko txanda berekoak, hots, adin berekoak (“de la misma quinta”, “del mismo reemplazo”, “de la misma edad”). *Ni te Patxi kintta batekuk giñan* (Ni eta Patxi kinta berekoak ginen).

“*Zamora*”k (Rikardo Txakartegi) hankako mina (batean bai eta bestean ez) izan zuenean honela esaten zuen: “*Oneik ainka bixok kintta batekuk ixan, da zelan leike, baten miñe, ta bestin ez?*” (Bi hanka hauek kinta berekoak izanik, nola liteke batean min sentitzea eta bestean ez?).

KÍÑU

Keinua (“guiño”). Begiz eginikoa batez ere. Hau nagusien esparruko zerbait zen, baina, berba bera entzuten genuen, eta keinu egiten ikusi ere bai inoiz. *Iñakik Karmelei kiñu eitza* (Iñakik Karmeleri keinua egin dio).

Musean egiten ziren keinuez-eta, geroago ohartu ginen.

KIPULI

Kipula (“cebolla”). Amaren eskuetan ikusten genuen, eta inoiz, kipula txikitzen ari zela, ama malko dariola sumatu ere bai. Bagenekien kipulak malkoak eragiten zituela; ordea, guri inoiz ere ez, kipulagandik urruti ibiltzen baikin. *Onettentzako saltzi etteko kipuli biko-pa. Aide ta eskatu Frantziskitai kipula bat* (Honentzat saltsa egiteko kipula beharko dut. Zoaz eta eskatu Frantziskitari kipula bat).

Arrautza edo patatarekin batera, kipula zen, emakumeek, behar zutenean, elkarri aise eskatzen zioten gauza bat.

KIRIKIÑADI

Lekuz kanpo nahiz garaiz kanpo buruturiko zerbait desagokia. Gehienetan, ez beti, horrelakoak pertsona jakin batzuek egiten dituzte. *Ontxe-be eiñddau kirikiñadi* (Orain ere egin du egin behar ez zuena).

KIRILISONAK

Letaniak (“letanias del rosario”). *Kirilisonak esaten danak ezeben jakitten* (Letaniak esaten denek ez zuten jakiten).

Arrosarioa, gutxienez bat, egunero errezatzen genuen etxean; eta elizan ere errezatua bagenuen, horra bi. Arrosarioa ez omen zen inoiz gaizki etortzen, eta ekin. Bost “misterioek” (bakoitza hamar *Agur Mariz* osatua) eta Ama Birjinaren letaniek osatzen zuten. Letania horiek ordea latinez esaten ziren arren, grekaraz *Kyrie eleison*, *Christe eleison*, *Kyrie eleison*, hasten ziren; horregatik “letania” horiei deitzen zitzaien *Kirilisonak*. “Jo ta fuego latíñez, naizta bate jakiñ ez”; ozen gainera. Bukaeran zetozen Ama Birjinari laudorioak. *Errosaxu neuk errezakot, bañe kirilisonak zeuk esan, nik eztakiaz-da* (Arrosarioa nik errezatuko dut, baina letaniak zuk esan, nik ez baitakizkit).

KIRIKOLAU

Kizkurra, kiribila (“rizado”). *Gexenok uli lisu eukitten gendun, bañe bazin tartin kirikolau eukenak* (Gehienok ilea lisoa izaten genuen, baina, baziren batzuk kizkurra zutenak).

Baziren mutiko batzuk (Jabier Landaribar, Jabier Arantzamendi *Iperkaleku...*) horrelako ilea zutenak. Neskak ere izango ziren, baina, orduan, oraindik ez genien begiratu ere egiten. Horrela

ezin konturatu. Horrelako ilea (*ule kirikolau*) zutenak gutxi zirenez, oso nabarmen geratzen ziren. *Jabierrek ule kirikolau eukan* (Jabierrek ile kizkurra zuen).

KIRRIXKI

1.- Karramarro mota arruntena eta ugariena (“el más común de los cangrejos de mar”). Edozein hondartzatako harkaitzetara hurbildu eta ugari ikusiko dituzu: karratuak eta oso ilunak, ia beltzak izaten dira. *Mari beruzkun, kirrixki erozeiñ sasoittan eta erozeiñ lekutan ikusten gendun, eta atrapa-be bai nahi gendunin* (Marea beherakoan, *kirrixki* izeneko karramarroa edozein urte sasoitan eta zeinahi lekutan ikusten genuen, eta bai harrapatu ere nahi genuenean).

Juan Martin Elexpuruk (362) badakar berba hau (*Kirrixka, kirrixkia*), ez ordea Ondarroan duen adiera berarekin. “Kirrixkia: eskuturrean izaten den mina”. Guk, Ondarroan, min horri *eskuarrañe* deitzen diogu. Antzuolan jasotako esaldi bat dakar: “*Eskuturrian kirrixkia daukat*”. Guk ere esan dezakegu honen antzeko esaldia: *Eskuturrin kirrixkiakat* (Eskumuturrean karramarro bat daukat). *Kirrixki* izeneko karramarroak harrapatu eta gure eskuetan, besoetan edo lepoan jartzen genituen, gora eta behera ibil zitezen. Handi samarrak zirenei haginak kendu egiten genizkien, badaezpada.

2.- Goiko Kanean bizi zen gizon bati deitzen zioten horrela. Bere izena: Patxi Laka. Gure lagun Juan Agustinen-eta aita zen, Petra *errosaxoerreztazalliren* anaia. *Gure attak esateban Kirrixki jatune zala* (Gure aitak esaten zuen “*Kirrixki*”, Patxi, jatuna zela).

3.- *Kirrixkatan*. *Kirrixki* deituriko karramarroak harrapatzen. *Kirrixkak* harrapatzea oso erraza egiten zitzaigun, edonondik agertzen zirelako; baina, ez zuten ezertarako balio.

KÍRRU

Gure sasoiari, goititzen horrekin pertsona bat ezagutzen genuen: Jon Urresti, Gaizka Urrestiren anai. *Ikusittena ni Kirru kukañan banderi artzen* (Ikusita nago ni “*Kirru*” kukainan bandera hartzen).

KIRTENA

1.- Kirtena (“mango”, “asa”). *Egurrak pikaten gebizela axkoriai kirte apurtuako* (Egurrak txikitzen ari ginela aizkorari kirtena puskatu zaio).

Kirtena tresna askok zuten, baina guk hurbilen ikusten genuena, batzuetan hurbilegi, erratz kirtena (*eskoba kirtena*). Okerkeriaren bat egiten genuenean, beraz, sarri, amak esku-eskura izaten zuen eta egurra. Hezurrik inoiz ez zitzaigun puskatzen; batzuetan kirtena puskatzen zen. *Amak eskoba kirtenaz jo nai nittun bañe utz eizta, beangañi jorau te eskobi grak* (Amak erratz kirtenaz jo nahi ninduen, baina, huts egin dit; lurra jo du eta kirtena puskatu zaio). Ez pentsa kontua hor bukatzen zenik; erratza apurtu zelako jipoi bikoitza.

2.- Kirtena (“bruto”, “gamberro”). *Amen etorrire kirten kuadrilli; mai gañea saltoka asiri, te maxe eumille zati* (Hemen etorri da kirten koadrila; mahai gainera saltoka hasi dira eta mahaia txikitu).

KIXKETA

Kisketa (“picaporte”). Orain edozein aterean heldulekuari (manilla) ere *kixketa* deitzen zaio, baina, ez dira gauza bera. Orduan, etxeko ateak ere kisketa besterik ez zuen; beraz, egunez beti egoten zen kanpotik ere zabaltzeko legez. Gauez, noski, maratilaz ixten zen barrutik, eta kito, *barrun barrukuk*. Etxe barneko beste ate guztiak ere kisketa zuten. *Kontuz kixketaz miñik artubaik* (Kontuz, kisketaz minik hartu gabe).

Gogoratzen naiz, egun batean, etxe barruan jolasean hasi, nire anaia Joni bultzada eman nion eta kisketaz bekokia nola ireki zuen. Ondoren, betikoa: *nearra, odola, eskandalu... eta amak niri eskoba kirtenaz eraiñ* (negarra, odola, abarra... eta amak ni erratz kirtenaz astindu).

KIXKETIN

Atea *kixketin* laga, hots, giltzaz itxi gabe utzi, atea kanpotik kisketari eraginda irekitzeko

moduan. Lapurrak eta, erraz sartzeko moduan; errazegi, gauza onerako. Ze osturik ez dagoenean, atea zabalik uztea erraza da. *Aide etxea ta ekarri kapazu. Ati kixketin laarot* (Zoaz etxera eta ekarri kapazua. Atea giltzaz itxi gabe utzi dut).

KÍTTU

1.- Kito, zorrik gabe (“sin deuda”). *Zorrak paganetzazen da kittu* (Zorrak ordaindu nizkion eta kito). Kito egin dela azpimarratzeko, errepikatu egiten genuen: *kittu-kittu*. Eta egoera hori, oraindik ere nabarmenago utzi nahi baldin bazen, kantatu: *Kittu-kittu, enpaz-enpaz, inpreñuko Barrabas*. Zorrik ez zegoen seinale izaten zen.

2.- Kito (“se acabó”). *A juntzan Ameriketa ta kittu. Gexa ezan etorri ona. Gaur arte* (Hura joan zen Ameriketara eta kito. Gehiago ez zen hona etorri. Gaur arte).

3.- *Kittutu*. Kitatu (“liquidar las deudas”, “saldar las cuentas”). *Zorrak nox kittutubizuz ba?* (Zorrak noiz kitatu behar dituzu?).

KLABITU

Legatz kumea, harrapatu izan den txikiena: txiki-txikia. *Antxobilli* izenekoa baino ere txikiagoa. Antxoaren tamainakoa. Orain ez dute uzten harrapatzen. Egia esan arrain hori harrapatzea beti egon da debekatua. Ordea, saldu egiten zenez ekarri egiten zuten. *Klabituk diru etteban, da ekarri tte saldu* (Klabituk prezio ona egiten zuen, beraz, ekarri egiten zuten eta saldu).

KLÁRO-BA

Noski (“claro”, “claro que sí”). Ondarroan “*klaro-ba*” lokuzioa erabiltzen al da? *Klaro ba esaten dana* (Noski, erabiltzen dela). Gaur egun maizegi; hori adierazteko beste modurik ez balego legez. Beste erarik erabili izan da? *Seguru-be*. Ziur zaude? *Jakiñe-ba*.

“*Klaro-ba*” esaten jarraituko dugu, baina, jakin, badirela beste era jator batzuk ere. Eta ahalegina egin, beti forma bera ez erabiltzeko; gauza bera modu desberdinetara esan. Batak ez du bestea kentzen. “*Klaro-ba*” esatea ez da “disparatea”, baina, horren ordez *seguru-be* edo *jakiñe-ba* esatea ere ez. Beti, *klaro-ba, klaro-ba, klaro-ba...* Hain “klaro” al dago?.

KLÁRU

Argi (“claramente”). Testuinguru ugaritarako balio digu. *Bekuk berbetan ebizen, da klaru-klaru entzutezan dana* (Behekoek hizketan ari ziren eta argi eta garbi entzuten zen dena). *Gauzak kláru esan lelentatik* (Gauzak argi esan hasieratik). *Sekule eztau klarú berbaik etten* (Behin ere ez ditu gauzak garbi esaten). *Gaur umik klarú-kláru esattuz berba batzuk* (Gaur umeak argi-argi esan ditu hitz batzuk).

KLARÚ

Argia (“claro/a”). *Kolore klaru gustateazta eskatzeako* (Sukalderako kolore argia gustatzen zait). *Zeru klarura* (Zerua argi-argi dago, hots, eguraldi ona).

KLÁSI

Mota (“clase”). *Nik eskatutzaz orratzak, eta esazta orratz klase askorazela; ia zelako klasi naizun?* (Nik eskatu dizkiot orratzak, eta esan dit orratz mota asko daudela; ea nolakoak nahi dituzun?).

KLÁSIN

Zorian, beharrean, moduan, arriskuan (“a punto de...”). *Errementateko klasin euan* (Lehertu beharrean zegoen). *Ittoteko klasin alla zan* (Ito beharrean iritsi zen).

KLERÍ

1.- Klera (“tiza”). *Tizi* berba erabiltzen genuen, baina, bai *kleri* ere. Maisurik ez zegoenean klera

hartu eta nahi genituen guztiak arbelean marraztea eta idaztea gustatzen zitzaigun, baina, maisuak aginduta ez.

2.- Klera (“clarión”). *Kleri* neskek ere behar izaten zuten *txintxirrikan* jolastu behar zutenean lurrean marrak margotzeko. Guk horretarako ez. *Kleraik ekarrizue?* (Ekarri al duzue klerarik?).

KLETXÚ

Ohorea, ospea, izen ona, kleitua (“reputación”, “honra”, “honor”). Berba hau beste inori ez diot entzun; Trini “*Karrill*”i entzun nion. Adibidez Ibon Sarasolak (*Euskal Hiztegia*. Elkar) badakar berba hau. “Kleitu: Omena, ohorea. *Zure izen ona eta kleitua galtzeko asmatu duten gezurra*”.

“Gure aumak sarri esateban “kletxu” berbi: “Iñoi kletxoik galdubaik-e!”, ero, “Etxeko kletxoik zeuk galdubaik-e!”. Olantxenik esateban berak, bañe, askotan”. (Bengoetxea Burgoa Trini).

(Gure amonak maiz erabiltzen zuen *kletxu* hitza: “Inori kleiturik galarazi gabe gero!”, edo, “Etxeko kleitua zeuk ez galdu gero!”. Berak horrela erabiltzen zuen; baina, sarri).

KLIK

Zarata fin eta isilaren onomatopeia. Ama edo aita, ama seguruago, goizeko ordutan esna egon eta semea edo alaba, zaratarik egin gabe etxera sartzeko ahaleginetan ari zela ateratzen zuen ate hots fin eta isilak egiten zuen (eta egiten du) *klik*. Hain zen zaila ordu txikietan hotsik atera gabe etxean sartzea! Amak entzun eta aitari esango zion: *Atin klikari ixan da. Sarture baten-bat* (Atearen zarata izan da. Sartu da norbait). Asko ginen eta atearen zaratak ez zuen salatzen nor sartu zen.

KLOTILDE

Baxurako txalupa berdea. Juan Jose Larrañaga zen jabea, eta lemazaina ere bai. Hauen familiakoei *San Ixidrokkuk* esaten zieten.

KOASTA

Korasta, txaluparen bularra (“codaste”, “roda”). Gilla sendotzeko ontziek txopan eta brankan duten pieza metalikoa. Itsasontziaren brankako muturra. *Molli jo ta koasta mille zati eiñgazkun* (Moila jo eta txaluparen bularra txikitu zitzaigun). *Gerrako barkuk joban koastaz da ondure* (Gerra ontziak jo bularraz eta hondora bota zuen).

Gatelaniaz badugu antzeko berba (“codaste”), nahiz eta adiera desberdina duen. “Codaste: madero grueso puesto verticalmente sobre el extremo de la quilla inmediato a la popa...”. Bermeon, *korosta*.

Metafora gisara, sudur handi samarrari ere horrela esaten zaio. *Pedrok ederreaue koasta* (A zelako sudurra duen Pedrok).

“Beti koasta, aurreku. Bañe, atzeko koasta-be bara. Txalopik atzin-be koastauke; aurreku bezaiñ inportanti. Atzekuai zelan diar enbitzau-be? Atzeku-be koasta. Koasta, aurritauke, gottik eta beraku. Bañe, atzik eukitten dau koasta, elizik artzen daben altura arte. Boziñai eusteko egur lodixe izaten da. Astillerun baforai gilli ipiñtteotzenin, aurrin koasta ipiñtten dabe, eta atzin-be bai. Atzeko koastak zulu eukitten dau, eta antxe goortzen da boziñe”. (Markuerkiaga Aranbarri Domeka).

(Beti bularra aurrekoa, baina, atzeko bularra ere badago. Txalupak atzean ere bularra du; aurrekoa bezain garrantzizkoa. Atzekoari, nola deitu behar zaio ba? Atzekoa ere bularra. Bularra, aurreko aldekoa, goitik beherakoa izaten du. Baina, atzeko aldeak izaten du bularra helizeak hartzen duen altueraraino. *Boziñari* eusteko egur lodia izaten da. Ontzian txalupari gila ipintzen diotenean, aurrean bularra ipintzen dute, eta atzean ere bai. Atzeko bularrak zuloa edukitzen du eta hantxe gogortzen da *boziñe*). Ikus, *boziñe*.

KOASTIXE

Gorostia (“acebo”). *On koastixe eronun ikusten da* (Orain gorostia nonahi ikusten da). Arbola mota hau orain ezagutzen dugu, nahiko ezaugarri bereziak dituen ezagutzen erraza delako. Garai hartan, ordea ez genuen ikusten, eta ezagutu ere ez.

KOAXI

Kuraia, adorea, kementa, animua (“coraje”). Hiztegian agertzen zaigun “kuraia”, Ondarroan esaten den *koaxi*, Ataunen esaten den “koajek” (pluralean), eta gatelaniazko “coraje”, argi dago erro berekoak direla. *Jaxetako koaxaipara-ero!* (Jaietarako ba al dago animurik?). *Aurretauke bai koaxi* (Horrek bai duela kementa eta animua).

Lazkaora joan eta Ataungo mutil bati (Luis Arratibel) “*Oittuk koajek!*” entzun nionean, ez zitzaidan burutik pasa ere egin, hark esan zuena eta guk esaten genuen *koaxi* (*Ederra koaxi*) gauza bera zirenik.

Agur Xiberua, garai hartan abesti erdi klandestino (Ondarroan behinik behin aguzilek ez zuten uzten kantatzen) abesterakoan ere, auskalo guk zer esaten eta zer ulertzen genuen “...*Parisera joan nintzen kuraiez beterik / plazerez gose eta buruan arturik...*”

KOBARDI

1.- Koldarra, beldurtia (“cobarde”). *Batzutan balienti baño kobardi ixati oba ixaten da* (Zenbaitetan hobe ausarta izatea baino koldarra izatea).

Norbait zerbait egitera xaxatzeko honela esaten genion: *kobarde gallego. Kobarde gallego! Plaiko zubitik ezetz buruzbera salto eñ* (Ez daukazu barrabilik, hondartzako zubitik buruz behera salto egiteko!). Horrelako erronkak beti mutilen artean.

Berba honek, behin batean entzun nuen astakeria ekartzen dit gogora: *Andra gaiztoik ezta. Gizonak kobardik* (Andre gaiztorik ez dago. Gizonak koldarrak!). Esaldi honek aditzera ematen duen mutur-muturreko matxismo ankerra, beldurgarria, benetan!

2.- *Kobardetu*. Beldurak hartu, koldar bihurtu (“akobardarse”). *Len balienti zan bañe, aspaldixan kobardetutera* (Lehen ausarta zen, baina, aspaldi honetan koldartuta dago). *Gaztiauak aurea eitzanin kobardetu eiñdde* (Gazteagoak aurre egin dionean beldurtu eginda).

KÓBLI

Kabrak harrapatzeko aparailua (“aparejo para pescar cabrillas”). *Lena arrantzale bakoitzak etteban berantzako kobli* (Garai batean arrantzale bakoitzak egiten zuen beretzat kabratarako aparailua).

“Kobli ixatezan soki, auxa bundilletako soki, eta puntan kalabeune esateakona. Beune naiku andixe, eta forma bat eukitteban. Beunai sartute barilla bat. Eta barillatik alderdi batea piti eta amo bi-ero. Ori apaxuoi, gexenetan kabratuak ixatezan. Eurak arrantzalik etteban kobli. Gure attak etteban treñan beunak zartañan berotu te urtu. Gero plaittik ekarri ondarra, eta balda baten ipiñi ondar bustixe. Koble zarran beune sartu antxe ondarretan formi emoteko, ta gero, beune zartañan urtzezanin araxe bota. Goortzezan da listo. Etxin etteban arek. Beste asko-pe bai. Gero matralluaz zapaldu, te kutxilluaz ondarra kendu, garbittu”. (Basterretxea Irusta Jon).

(*Kobli* izaten zen soka, bisigutarako-eta erabiltzen zen soka, eta muturrean kalaberuna esaten zaiona. Beruna nahiko handia, forma jakin bat zuena. Berunari sartuta burdin ziri bat. Eta ziri horretatik alderdi batera pita eta pare bat amu-edo. Aparailu hori gehienetan kabratarako izaten zen. Arrantzaleek beraiek egiten zuten *kobli*. Gure aitak egiten zuen sarearen berunak zartaginean berotu eta urtu. Ondoren, hondartzatik ekarri hondarra eta balde batean ipini hondar bustia. Aparailu zahar baten beruna sartu hantxe hondarretan forma emateko, eta gero, beruna zartaginean urtzen zenean haraxe bota. Gogortzen zen eta listo. Hark etxean egiten zuen. Beste askok ere bai. Ondoren mailuaz joaz zapaldu apur bat, eta aiztoaz hondarra kendu, garbitu).

KÓBRA

1.- Jipoia jaso (“cobrar”). Orain umeari edo gazteari ezin zaio ukiturik (jo) egin, beraz, berba hau (*kobra*) “dirua jasotzeaz” lotzen dugu berehala. Orduan guk ere *kobraten* (jasotzen) genuen, baina ez dirua, jipoia eta egurra baizik. *Gaur kobra-bizuz* (Gaur ederrak hartu behar dituzu). Gehienetan mehatxua bete egiten zen. *Ara gero e! Ni ipiñttemanazu, urte guztikuk gaur kobrakozuz!* (Hara gero! Ni berotzen banauzu, urte guztikoak gaur jasoko dituzu).

2.- Jaso, bildu (“cobrar”). Aparailua, kordela, pita, sarea edo horrelako zerbaitei jasotzea adierazten zuen. *Kobra bixkat gexa soki* (Bildu apur bat gehiago soka). *Koxiu* berba ere hor dugu gauza bera aditzera emateko. *Etxari etteko sari bota gendun, bañe, ez gazkun arrañik gerta, eta segixan kobra gendun treñe* (Sarea itsasoratu genuen, ordea, ez zitzaigun arrainik gertatu, eta berehala jaso genuen sarea).

KOBRADORI

Kobratzailea (“cobrador de autobús”). Ondarroatik irteten ziren autobusak Debara, Bilbora, Eibarrera eta Lekeitiora joateko. Bidaia-erantzulez aparte, autobus bakoitzean txoferra (*txoferripaik zelan jungoan ba!*) eta *kobradori* joaten ziren. Gidaria zen garrantzizkoa, baina, kobratzailearen lana ere ez zen makala izaten: bidaia-erantzulei, banan-banan kobratu, korridore erdian zutik balantzaka. Garai hartako kobradoreak: Lonjin, “*Dito*”, “*Nakarra*”, Joseba “*Urrutxe*”... Juanito Arantzamendi, kobratzaile guztien burua. Ez dakit hasiera batean bera ere ez ote zen kobratzaile (*kobradore*) aritu; geroago behintzat inspektore.

Igande batean, Ondarroako futbol taldeak (*Aurrera*) partida zeukan Mutrikuko taldearen kontra. Mutriku jokatu behar zen partida. Batzuk autobusez eta besteak oinez, jende asko joan zen. Autobusa ordaintzeko dirurik ez genuenok oinez. Nik zazpi edo zortzi urte izango nituen. San Jeronimoren ermitaren inguruan, autobusa zetorrela ikusi nuen eta apur bat bidera irten eta autobusari toreroaren pasea eman nion, ia ukitzen pasa zitzaidan. Autobusa geratu egin zen; kobratzailea irten eta atzetik segi egin, harrapatu eta jipoi galanta eman ere bai Lonjiñek (Ibazeta). *Lonjin kobradorik ordun emoztan somanti ez gazta sekule aztu.* (Lonjin kobratzaileak orduan eman zidan pasada ez zait inoiz ahaztu). Orain uste dut, jipoi hura, nik pasatu nuen arriskuaren neurri-neurrikoa izan zela.

KÓBRI

Kobrea (“cobre”). *Kobri saltzea junga Iraolanea* (Kobrea saltzera joan gara Iraolaren txatarregira). *Iraolaneke txatarreixi, barrako arkupitan, Minerren alkileran –bizikleta alkileran – ondun euan.* (Iraolaren txarregia porturako bideko arkupetan, Miner-en bizikleten alokairu-tailerraren ondoan zegoen).

Guretzat oso metal preziatua zen kobrea. Antzina urre biltzaileak erreketara eta meategietara inguratzen ziren bezala, gu ere kobre usaina zuen edozerengana hurbiltzen ginen, diruaren ametsetan. Parean harrapatzen genituen argindar-hari eta gainontzeko kobrezko pieza guztiak biltzen genituen txatarregira eramanez eta saltzeko. Horrela diru apurra biltzen genuen. Inguruan botata zeuden kobre guztiak jasotzen genituen, eta botata ez zeudenak ere bai.

KÓBRU

Kobrantza, dirua jasotzea (“cobro”). Erretiroko dirua jasotzea. *Kobru* noiz tokatzen zen ongi zaintzen zuten zaharrek. Orduan beraiek joan behar izaten zuten banketxera diru eske. *Bixar tokateazku kobru* (Bihar tokatzen zaigu dirua jasotzea).

Zaharrek dirua jasotzeko egunaren zain-zain egoten ziren, hilabetea noiz bukatuko, luze iritzita. Horregatik, jubilatutako bati honela entzun nion: *Illabetik nekez pasaten-di. Urtik ostea, biña-biñan* (Hilabeteak nekez igarotzen dira. Urteak, berriz, binaka).

KOFRÁI ÁTZI

Erreka bazterrean eraikiak zeuden etxe batzuen atzeko aldeak. Garai batean “kofradia” Zubi Zaharraren ondoan zegoen, eta berria egin zuten *Txori Erreka* parean, gero autobus geltokia (*fatoixi*) izango zenaren ondoan, uraren gainean, errekarik zatia janda. Geroago, hor bertan,

kofradia kendu eta etxeak egin zituzten: *Kofrai barriko etxik* edo *Kofraxako etxik* (Kofradiako etxeak). Guk ez genuen kofradiarik hor ezagutu; gu jaio orduko etxe horiek eginak ziren. Hor bizi ziren batzuk: *Dentizi italianu, gure osaba Pruden eta ixiko Teese (eta euran seme-alabak), Auleine Pittu, Fraixkorenakuk, Berdenekuk, gure attan laune Karmelo Aranbarri (eta familixi), Jose Solabarrieta ta familixi, Seapio auazille, Jose Karioka eta abar*. Etxe hori gure auzoan (*Kanttopin*) zegoen kokatua, eta etxe horren atzeko aldean (*Kofrai aitzi*) ordu luzeak ematen genituen; han, igerian ibiltzen ginen batez ere. Aguazilek ez zuten uzten errekan igeri egiten, beraz, aguazila ondo zaindu behar zen. Beraiek gu baino, guk beraiek hobeto zaintzen genituen. Gainera larrialdirik bazegoen, inguru hori baino aproposagorik ez zegoen, izan ere, marea goian zegoenean zirrikitu eta eskailera batzuetara igerian baizik ezin zitekeen heldu. Arropak hantxe gordetzen genituen, aguazilak ez aurkitzeko lekuan. Aguazilak nahiz eta zu ez harrapatu, zure arropak aurkitzen bazituen, galduta zeunden: aguazila etxera, isuna (bost pezeta), eta oraingo gazteen hizkuntzan *etxin kriston marroi*. *Kofrai atzin igaxan gebizela auazill bi etorriri (Arri alperra ta Jose Auazille), bata Kanttope aldetik eta besti alamera aldetik. Axketa sartuga ta ezgattue atrapa, bañe ezautu bai* (Kofradiako etxeen atzeko aldean igerian genbiltzala, bi aguazil etorri zaizkigu, alde banatatik. Etxeen azpiko aldera sartu gara eta ez gaituzte harrapatu, baina, bai ezagutu).

KOFRÁI AZPIXE

Kofradia izan zen lekuan etxeak eraiki zituzten. Eraikuntza hori erreka gainean egina zegoen. Beraz marea jaisten zenean etxepe hura “lehor” geratzen zen. Bueno, “lehor”, esateko modu bat besterik ez da. Izan ere etxe haietako zikin guztiak zuzen-zuzen joaten ziren haraxe. Han geratzen zen lohia, kaka eta lokatza ikustekoak ziren. Zirrikitu eta ezkutaleku ugari zegoen han azpian. Egun argiz ere zoko ilunak geratzen ziren. Hantxe mugitzen ginen gu arrainak uretan bezala; apur bat zikinago. Bagenekien ondo, labain egiteko lekuak non zeuden, eta lasaiago non ibil zitekeen; putzuak non geratzen ziren; harria non zegoen eta lokatza non; komunetako zikinak justu nora erortzen ziren. Beste kaleetakoek leku hura ez zuten guk bezala menderatzen. *Auazillak segi eizku te Kofrai azpire sartu ga* (Aguazila atzetik etorri zaigu eta Kofradi azpira sartu gara). Ez zegoen aguazilik hara sartuko zenik!

Etxepe hari beste era batera ere deitzen genion: *axkak. Axketan etxin baño denpora gexa pasaten gendun* (Etxepe hartan etxean baino denbora gehiago ematen genuen). *Ziarruk erretea-be axketa juten giñan, iñok ez ikusteko moure* (Zigarroak erretzera ere etxepe hartara joaten ginen, inork ez ikusteko moduan).

KOFRAXE

Arrantzaleen kofradia (“cofradía de pescadores”). *Kofraxak erabakittebana maiñero guztik beteteben* (Kofradiak erabakitzen zuena arrantzale guztiek betetzen zuten). *Arraiñ asko sartzezanin konfraxan jente asko batzezan* (Portuan arrain asko sartzen zenean kofradian jende asko biltzen zen). *Kofraxak galazo eiñddau domeketan itxosa urteti* (Arrantzale-kofradiak, igandeetan itsasora irtetea debekatu egin du). *Antxobi, lelengo kofraxa erun birrixaten da* (Antxoa lehenik kofradiara eraman behar izaten da).

Berba bera erabiltzen zen elkarte nahiz elkartearen egoitza adierazteko. Arrainaren salmenta, enkantea ere, egoitza horretan egiten zen.

Beste eraikin batzuekin bezala gertatu zen kofradiaren egoitzarekin. Lehenik Zubi Zaharraren ondoan zegoen kofradia, ondoren berria egin zuten erreka gainean; baina, hor etxeak eraiki eta berriro lehengo lekuan kokatu behar izan zuten. Geroago, orde, portu aldean egin zuten berriago bat. Oraindik, lehenbiziko kofradia (*Zubi Zarran onduko kofrai zarra*) zegoen lekua, *kofraxari* aipamena eginez adierazten da: *Kofraxako parin eongoa; araxe etorri* (Kofradiaren parean egongo gara; haraxe etorri).

KÓFRI

1.- Zanga (“alcatraz”). *Kofri kosta ezan asko arrimaten* (Zanga itsasertzera ez zen maiz

arrimatzen).

Antzararen antzeko tamaina duen itsas hegaztia. Arrantzaleek esaten dutenez, aldi bakoitzean kopuru handia jateko gaitasuna du; baina, ondoren, ezin izaten du hegan egin. Janariz lepo eginda dagoenean, arriskurik badatorkio, oka egiten du, eta arindu, hegan egin ahal izateko. *Kofripaño gexa jaten dau orrek* (Zangak baino gehiago jaten du horrek).

2.- *Kofrine eiñ*. Zangak bezala egin. Norbait, asko jan ondoren, jaikitze gogorik gabe dagoenean esaten da zangak bezala egin duela: *Kofrine eizu; jan-jan eiñ dde gero ezin bosa* (Zangari gertatzen zaiona gertatu zaizu; asko jan ondoren ezin jaiki, ezin hegan egin).

KOÍLLI

Zigarrokina, zigarro-hondakina, zigarro punta (“colilla”). *Lena gixon zarrak koilla txiki-txikixe botateben beangañea* (Garai batean gizon zaharrek zigarrokin txiki-txikia botatzen zuten lurrera).

Gehienetan zigarro ugari edukitzen genuen, eta marka desberdinetakoak *Kresala* tabernako sototik (*boreatik*) “hartuta”. Zigarro falta genuenean, batzuetan, klean zehar erretzen zihoazen gizonen atzetik joaten ginen, zigarrokina lurrera noiz botako zain. Oso txikia zenean ez genuen hartzen; zigarrokin handi samarraren zain egoten ginen. Zigarrokin pilo polita egiten genuenean, tabakoa askatu, “zig-zag” papera hartu eta zigarro “berriak” egiten genituen erretzeko. *Kalintzir gorruk botaten jutezin gixon zarrak botatako koillakiñ eiñddako ziarruk erre, ta illbez. Ill engoa, bañe, ordun ezgiñan ill bentzat* (Klean barrena karkaxak boteaz zihoazen gizon zaharrek botatako zigarrokinez eginiko zigarroak erre, eta ezta hil ere! Hil egingo gara, baina, orduan behinik behin, ez ginen hil).

KOIPÉ LANPAROI

Koipe orbana (“mancha de grasa”). Soineko edo arroparen batean koipeaz eginiko orbana. *Andramai eun baten, akordatena, erropa barrixe estreña neban, da taberna baten geuzela, krixari bandeja bateaz pasa zan da koipi botaztan erropa. Erropa barrixin koipe lanparoi nebala junittan etxea* (Andre Mari egun batez, gogoratzen naiz, soinekoa estreinatu nuela. Taberna batean geundela, zerbitzaria erretilua eskuan zuela igaro zen, eta koipea bota zidan soinekora. Soineko berrian koipe orbana nuela joan nintzen etxera).

KOIZEZTU

1.- Koipeztoa, koipetsua (“grasiento/a”, “sucio/a”). Koipez eta zikinez beterikoa. Aspaldiko zikin zaharra koipe bihurtu zaiona. *Niri amantal koipeztoik ez ekarri; niri amantal garbixe* (Niri amantal koipetsurik ez ekarri; niri amantal garbia).

2.- Pertsona koipetsua, higuina ematen duena (“persona casposa, grasienta”). *Koipezto madarikature ori* (Hori, koipezto, zikin handia besterik ez da).

KÓJI

Emakume edo neska herrena (“coja”). Gizonezko herrena *koju* baldin bada, emakumezkoa, *koji*. Gizonezko herrenak ezagutu izan ditugun bezala, emakumezkoak ere baziren. Gizonezkoak baino gutxiago. Nik ezagutu izan ditudan gizonezko herrenak, emakumezko herrenak baino nabarmenagoak izan dira. Nire iritziz, emakumeek, beren akats fisiko eta guzti zuhurtzia handiagoaz jokatu izan dute. Ez naiz gogoratzen emakume herrenei burlarik egiten genienik; gizonezkoei batzuetan bai.

Petra Koji. Txikiagoa zuen hankako zapatak ikaragarritzko plataforma izan arren, herren handia egiten zuen. Noizetik noizera koltxoak jostera etortzen zen gure etxera, horretan aritzen baitzen etxez etxe.

Hermenejilde koji. Herren dotorea zen.

“Hermenejilde gazti zala, eun baten amaz Bilboa jun, de galdu eintzan. Amak aiuntamentun emoban parte, ta Bilboko auazill guztik asi zin galdutako neska kojín bille. Bañe, Hermenejilde, beran buru galdute ikusi banin, jarri zan banko baten da andixeik zirkiñi-pez.

Bittartin Bilboko auazill guztik Bilboko kalitantzir an ebizen koja etteban neskin bille. Bañe, Hermenejildek ederto disimulban beran koji”. (Arrizabalaga Basterretxea Lurdes).

(Gaztea zela, egun batean, *Hermenejilde* amarekin Bilbora joan eta galdu egin zen. Amak udaletxean eman zuen parte, eta hiriko udaltzain guztiak hasi ziren neska herren baten bila. Ordea, *Hermenejilde*, bere burua galduta ikusi zuenean, eseri zen jarleku batean, eta ez zuen handik zirkinik egin. Bitartean udaltzainak Bilboko kaleetan zehar herrenka egiten zuen neskaren bila zoroen pare. *Hermenejildek* ondo baino hobeto disimulatu zuen bere akats fisikoa).

Gizonezko herrena berriz, *kóju*. Garai hartan guretzat ezagunenak: *Papardo*, *Pintxori koju*, *Jesusito Kalandiku*, *Astilleruko Koku* (Jose Etxaburu, “*Talaxeruneku*”), *Justo Bakeriza Goikaleku*, *Pantaleon Badiola* (*Kofraxako etxitan bixi zan*), *Juan Añorga*, *Kofraxako koju* (*Juan Ibazeta*). *Kofraxako koju* bi makulu berezi, oso tramankulu handiak, besapeetan zituela ibiltzen zen. Horregatik batzuek *marazmi* ere deitzen zioten. Tentagarria egiten zitzaigun imitatzekeo, baina, jenio txarra zuenez, serio-serio pasatzen ginen bere aurretik. Ikusi *Ortiz*.

KOJITO

Hanka biak sanoak izanik, bata jaso eta bestearen gainean, hots, hanka bakarraren gainean, saltoak emanek. *Kojitoka* jolasean sarri ibiltzen ginen; jolas desberdinak, baina, denok hanka bakarraren gainean. Hori bai, arriskurik gertatzen bazen, beste hanka ere lurtean ipini eta ospa ziztu bizian. *Elixopin kojitoka gebizen; bañe, Domingo sankristau etorriazku te aringainan eskaparou* (Zimitorioan genbiltzan jolasean herrenka; baina, Domingo sakristaua etorri zaigu eta korrika alde egin dugu). Gainera, agian, alde egiterakoan “*Domingo arrautza gorringo*” esango genion.

Aulestin, *txotxolinge* esaten da.

KOJOKA

Herrenka (“cojeando”). Mina hartu delako-edo, herrenka ibili. Mina hartu zuelako horrela zebilenari ez genien isekarik egiten, bagenekielako laster bi hankak guk bezala sano izango zituela. *Mikel, miñe artute, kojoka ebillen* (Mikel, mina hartuta, herrenka zebilen).

KOKOLU

Inuzentea, memeloa, beldurtia, koldarra (“cobarde”). Ausardia txikia izanik beti atzean geratzen dena. *Ori kokolo bata; ori beti atzetik ibillikoatzu* (Hori beldurtia eta koldarra da; hori beti atzean geratzen da). Adjektibo hau mutilei ezartzen zitzaien. Neskei berriz, *memeli*.

KOKONA

Jose Etxaburu Ajarristak zuen goitizena: Jose “*Kokona*”. Gorputz sendoko gizasemea; ez oso garaia, baina, bai lodia.

Asteunin maunezko erropakiñ. Jaxegune ero domeki bazan, praka grisak, alkondara zurixe ta jaki-be grise. Jose Kokona, praka gorrixakiñ-dde ezendun ikusiko. Itxosatik baetorren ero itxosa baixun, bezun otzari ebal. Domeki ixan ero asteune ixan, beti txapela burun de ziarropuru (Fariasa) ezpanin, bañe ixte beti amatata. Jose Kokonan-da ama Andresa arraiñsaltzalli zan. Atte eneban ezautu.

(Astegunean mahoizko arropekin. Jaieguna edo igandea bazen, fraka grisak, alkandora zuria eta jaka ere grisa. Jose “*Kokona*” inoiz ez zenuen ikusiko fraka gorriak jantzita. Baldin eta itsasotik bazetorren edo itsasora bazihoan, saskia besoan zuela. Igandea nahiz asteguna izan, beti txapela buruan eta zigarro-purua (*Farias*) ezipainean, baina gehienetan itzalita. Jose “*Kokona*”-ren-eta ama Andresa arrain saltzailea zen. Aita ez nuen ezagutu).

KOKOTA

Lepoa (“cuello”, “cogote”). Elhuyar hiztegiak honako definizio hau ematen digu: “Burua enberrari lotzen zaion gorputzaren zatia, gehienetan mehea”. *Kokot ederra-pe ikusi ixandouz*

(Makina bat lepo eder ere ikusi izan ditugu). Lepo ederrik ikusi izan dugu; eta batzuk besteekin parekatuta, nolako aldea! *Don Austiñen kokota eta Loentzo Tximistine ezin iualak. Domingo Sankristaune eta Donimiliona-bez* (Don Agustinen lepoa eta Lorentzo “Tximisti”rena ez ziren berdinak. Domingo sakristauarena eta Don Emiliorena ere ez).

Behin ere betetzen ez diren (zori onez) mehatxuak sarri egiten dira; horietako bat, honako hau: *Kokota kendukotzuk* (Lepoa moztuko dizut). Sarri entzun izan dugu, baina, mehatxu hori inork bete duenik ez dut jakin. *Ona urreatu-be ettemazaz kokota kendukotzut* (Deskuiduan hona hurbiltzen bazara lepoa moztuko dizut).

Apur bat apustuzaleak zirenak, zerbaiti buruz eztabaida txikiren bat sortu orduko, esaten zuten “*kokota posturi*” (lepoa jokatuko dizut). Domingo “*Toxu*”, gure aitak esaten zuenez, berehala lepoa jokatzeko prest egoten zen. Hitzetik hortzera esaten omen zuen, *kokota posturi, kokota jokatuotzut*, edo *kokota*, soilik. Horrelakoetan gure aitak (Antonio “*Saasta*”) honela esaten zion: “*Zuk, kokota, meieakazulako jokatzeezu. Zamorak mouku bazeunke ezenduke aĩñ errez jokatu*” (Zuk, lepoa, mehea duzulako jartzen duzu jokoan. “*Zamorak*”, Rikardo Txakartegik, bezalakoa bazenu ez zenuke hain erraz jarriko jokoan).

Eibarren, lepoa oso mehea zuen gizonezko bat, *Txaltxa* jatetxearen parean zegoen bizartegira sartu zen: “*Amen nator ia kokot au konpontzeostazun*”. Eta bizarginak: “*Ori amen ez. Ori or aurrian, Txaltxanian*”.

KOKOTEKU

Lepoko zartada, lepokoa (“*pescozón*”). *Elixan zaataka ta alkarrei sakaraka gebizen da sankristauk kokoteko bana emozku* (Elizan builaka eta elkarri bultzaka ari ginen eta sakristauak lepoko zartada bana eman digu). *Txikixauai geu-pe emoten gentzan kokoteku, bañe, artu sarrixa etten gendun emon baño* (Txikiagoari guk ere ematen genion lepokoa, ordea, jaso maizago egiten genuen eman baino). *Aukeran kokoteku artzi baño naxa ixaten gendun emoti* (Aukeran lepoko zartada jasotzea baino ematea izaten genuen nahiago).

KOKÓTIK

Markinan egiten diren pastel bereziak. Inguru hartan sona handia zuten. Entzun egiten genuen, baina, ikusi ez. Halako batean ezagutu genituen: angelu zuzeneko formakoak, gaineko aldetik zuriak, inguru guztiak zerraren haginaren moduko koskekin. Ikusteko ere dotoreak, eta jateko gozoak. Baina, eskuan genuenean denbora luzerik ez genuen ematen begira; lehenbailehen jan eta kito. *Ixiko Teese Bilbao junde ta Markiñako kokotik ekarrikuz* (Izeba Terese Bilbora joan da eta Markinako kokotik ekarri dizkigu).

KOLAXU

Kolaioa (“*colayo*”). *Momatxaren antzekoa*. Ordea, *momatxak* azala oso latza izaten du; aldiz honek leuna. Hau arrasteko txalupek ekartzen dute. *Lena besteik ixte ezeuanin kolaxu-be gozu patatakiñ* (Garai batean, besterik ez zegoenean, kolaioa ere gozoa izaten zen patatekin).

Arrantzaleentzat neguak beltzak, gogorak eta luzeak izaten ziren. Arrain hau (*kolaxu*) balkoietan egoten zen zintzilik lehortuta, behar zenean patatekin ipinita jateko, neguko gosea kentzeko. Horregatik mehatxuetan ere, konparaketa gisara azaltzen da: *Kolaxu baño sikua engozattut* (Akabatu egingo zaitut). Bestelako konparaketetan ere bai: *Kolaxo siku baño argalaua* (Kolaio lehorra baino argalagoa).

Francoren garaian, egun seinalatuetan, frankistak ziren familietako balkoietan bandera espainola jartzen zuten zintzilik: *makallauk sikatzen* edo *kolaxuk sikatzen*.

Anjel Lertxundik ere (250) egiten digu aipamena: “Ondarrun, *kolaxuak sikatzen* daudela esaten zuten Francoren garaian balkoitik zintzilikatutako bandera espainiarrarengatik (*kolaxua* balkoietan lehortzen jartzen den arrain-mota da, eta frantsesez *chien espagnol* deitzen zaio)”.

KOLGADORA

Esekitokia (“*colgador*”). Berba ezagutzen genuen eta *kolgadorak* ere bai: zutikakoak eta

ormakoak. Aldameneko etxean (izeba Klararen etxean) bazeuden. Beste apaizen etxeetan ere bai. Gure auzoko etxeetan ez nuen inon *kolgadoreik* ikusi. Gure etxean egon izan balitz, aitaren txapela “hantxe egongo zen zintzilik”, eta behar zuenean guk ez genuen horrenbeste denbora pasako aitaren txapelaren bila. *Sakristixan-be baeuan kolgadore bat; eta barbeixetan-be baeuazen.* (Sakristian ere bazegoen esekitoki bat; eta bizartegietan ere baziren).

KOLIÑETI

Tarta mota bat (“tarta de bizcocho y merengue”). Oinarritzat bizkotxoa eta gaineko aldean merengea izaten zuena. Garai batean, ezkontzetarako beti horrelakoak egiten zituzten. Etixerantz zuhaiztitik pasatzen ginen bakoitzean, *Cristina* tabernako erakusleaho aurrean geratzen ginen, barruko aldean zeuden pasteiei begira: “*tunturrak*” (“carolina”) beti egoten ziren, eta batzuetan *koliñeti* ere bai. Inbidia galanta pasa eta etxera.

Dena den, gurean, *koliñeti* aipatzen genuen bakoitzean, “*Egianeko koliñeti*” izendatzen zen; ez sarri jaten genuelako, norbaitek bidalita jaten genuenean, hurrengoan ere jateko itxaropenez geratzen ginelako baizik. *Alboko neski ezkontzura ta koliñeti bixalduzku* (Aldameneko neska ezkontu da eta tarta bidali digu). *Koliñetak* jan gabe utzi genituen guk asko; horregatik gara orain “apur bat” gozozaleak.

Berbaren jatorria? Gatelaniaz ere badugu. “Colineta: plato de dulces que forman un conjunto elevado y vistoso”. Guk *koliñeti* deitzen genionak bi baldintza horiek behintzat betetzen zituen: ikusgarria izaten zen eta garaiera dezentekoa.

KÓLKO

Norbaiti zerbait kendu behar genionean, ingurura begiratzen genuen ea tximiniaren bat kea zeriola ari zen. Kea bistan egoteak lizentzia ematen zuen “lapurtzeko” edo kentzeko. Baina, kentzerakoan honako hau esan behar zen: “*Kolko! Tximinixe keike*”. Dena den, hau indartsuenen legea baizik ez zen; beti zaharragoa edo handiagoa izaten zen garaile. Txikiagoak handiagoari inoiz ez zion horrelakorik egiten.

KOLKÚ

1.- Golkoa (“seno”, “regazo”). *Zeoze patrikaretan kabiuten ezanin kolkure sartzen gendun* (Zerbait poltsikoetan kabitzen ez zitzaigunean golkoan sartzen genuen).

Duela gutxi arte, neskek baizik ez zuten erabiltzen poltsa; orain mutilak ere bai. Garai batean gure adinekoek, ez neskek eta ez mutilek. Horregatik, zerbait lapurtzen zenean, eta ezkutuan eramane beharrekoa bazen, golkoan (*kolkun*) sartu eta listo. Sagar lapurretara joaten ginenean, jandakoez aparte eramatekoak kolkoan sartzen genituen. *Saar lapurreta junga ta kolku saarez beteta ekarrirou* (Sagar lapurretara joan gara eta kolkoa sagarrez beteta ekarri digu). *Michelin* gurpilen publizitatean agertzen zen gizontxo lodia (*toto motza*) baino lodiagoak eginak itzultzen ginen sagar lapurretatik gentozenean

2.- *Kolkókari*. Golkokada. *Intxaur lapurreta junga, ta kolkokara intxaurre ekarrirou* (Intxaur lapurretara joan gara eta golkokada intxaur ekarri digu).

KOLONDRIÑE

Perloi gorria (“perlón”). *Beste zeoze obiaranin kolondriñak eztau estimaziñoi andirik eukitten* (Beste zerbait hobea dagoenean perloi gorriak ez du estimazio handirik izaten).

KOLORI

Sare barruan nahiz kanpoan arrain multzo handia pilota baten gisan bildu-bildu eginda ageri denean, arrainaren bizkaraldeak ematen duen kolore iluna nabaritzen da uretan. Testuinguru horretan erabiltzen dute arrantzaleek “*kolori*” berba, hots, arrain pila handia. Luis Mari “*Xare*”k beheko kontakizunean aipatzen du berba hau.

“Deba kabran eun baten, akordatena, antxoba gorrixek ikusi tte bota. Eskuku te txikoteko tranpak batute beie gitxia joteko, bestelaik treñe tatarrez, ur txikixin. Botaendun, jo beiak,

ekarri tranpak eta kolori; arraÑe barrun euan. Kolori: arraÑan kolori, arraÑan lepu, baltzittuni. Atento bazaz zakatzuan ikusten da arraÑe: dzi-dza, dzi-dza, zakatzuan, blankiraka. Anda gorrixo barrun. Alaten asi tte ala ta ala, ala ta ala, beti bardiÑ ikusi. TreiÑ guzti beteta euan. Ala ta ala, ta posporu lakoxi zan, da dana pasa. Erreinkara bati-pe, jateko laiÑ-be artu-bez. An euan kolori-te, “ArraÑe nox sikatukora-ba?”. AiÑ txikixe zan, eskamai-pe ikusi-bez; kolori bai arraÑana! Alako baten-e, siko-siko eiÑ gendunin, erreinkara erdi bat-ero, jateko laiÑ-ero enbarka gendun; papokara bat”. (Bedialauneta Laka Luis Mari).

(Deba parean, egun baten, gogorutzen naiz, antxoa “gorrixo” ikusi eta bota sarea. Sarea bi muturretatik tira eginez apur bat jasota genuen hondorik jo ez zezan, bestela arrastaka erabiliko genuen, ur sakonera txikia baitzegoen. Sarea bota, behetik eta aldamenetatik itxi genuen eta arrain kolorea, hots, arrain piloa barruan. *Kolori*: arrainaren kolorea, arrainaren bizkarraldea, beltzunea. Erne bazaude, zakatz bistan ikusten da arraina, sabela erakutsiz. Han dago “gorrixo” sare barruan. Jasotzen hasi, jaso eta jaso, baina, beti berdin ikusi. Sare guztia zegoen beteta. Jaso eta jaso, baina, pospoloa bezain txikia zenez, sarearen mailetatik pasa eta dena kanpora. Salabardo bete ere ez genuen jaso, jateko lain ere ez. Kolorea bai, baina, sarean ez zetorren batere. Hain txikia zen, ezkatarik ikusi ere ez; “*kolori*” bai. Sarea erabat jaso genuenean, antxoa apur bat baino ez genuen hartu; jateko adina). Ikus, *gorrixo* (GORRIXE, 2).

KOLORIK

Koloreak (“colores”). Kolore naturalak, naturan edo inguruan agertzen zitzaizkigunak: *zeru azule, bedarra berdi, edurre zurixe, itsosu azul-berdexki, odola gorrixo, ardau baltza, esni zurixe, ikatza baltza, galipota baltza, andran elixako mantilli baltza, batte abarin sotani-be, nesken komuniñoiko erropi zurixe, ezkontzako erropi-be zurixe, izarak zurixak (zurixak garbittute segixan), alkondari zurixe, txapela baltza, maunezko alkondari azule, abarketa-pe azulak*.

Bestalde, berez kolorerik ez zuten gauzei ere kolorea ezartzen zitzaien: *antxobi gorrixo* (antxoa sarda), *negu baltza, negu gorrixo, kale gorrixo, premiña gorrixo, kalma zurixe, itsoso baltza, axe berdi, galgoi baltza, mende bal berdi*.

Ikaragarritzko jipoia emateak, berriz, ondorio bera dakar, baina, kontraesana diruditen bi modu desberdinetan adierazten dugu: *zurixe ata* eta *baltzittu* (ikaragarritzko jipoia eman).

Sanoena izaten zen, negu beltzean kale gorritik etxeko berotasunera (sukaldea gori izaten genuen) sartu eta esne irakinetara botata morokila jaten genuenean masailetan ateratzen zitzaizkigun kolore gorriak. Gezurretan harrapatutakoan ere gorri-gorri jartzen ginen. Orain gezurretan harrapatu arren gehienei ez zaie aurpegiko kolorerik aldatzen; ez eta lapurretan harrapatuta ere.

KOLORIÑE

Soinekoa, edozein arropa nahiz beste zernahi, duen koloreagatik nabarmentzen denean erabiltzen dugu berba hau. *Jaki, bixkat koloriÑe* (Jaka horrek kolore nabarmenegia du). Kolore gehiegi edo biziegiak dituelako zerbaitek dotoretasuna eta diskrezioa galtzen badu, orduan *kolorin-koloriÑe* dela esango dugu. *Traji, kolorin-koloriÑe* (Kolore nabarmenegiak dituen trajea). Dotoretasuna galtzerainoko koloreak dituen trajea.

KÓLPE EIÑ

Heldu (“agarrar”). Testuinguru desberdinetarako balio zuen berba honek. Adibidez dantzan egiteko, edo kalejiran (*aurrezkun*) ibiltzeko ere elkarri eskutik heltzen zitzaion. *Eskutik kolpe eitzan da an ibillizin aurrezkun* (Eskutik heldu zion eta kalejiran ibili ziren). Horrelako testuinguruetan guk entzun besterik ez genuen egiten.

Berba hori, guk, beste testuinguru batzuetarako genuen. Okerkeriaren bat egiten ari ginenean jabeak heltzen bazigun (*kolpe eiÑ*) harrapatuta geunden. *Bizikleti arturou te buelti emonda gero lagateaguzela jauik kolpe eizku* (Bizikleta hartu dugu eta buelta bat eman ondoren uztera

gindoazela jabeak heldu digu, hots, harrapatu egin gaitu).

Borrokan ere, modu askotara egiten zen. Golpeak ematen ziren, baina, baita nonbaitetik heldu (*kolpe*) ere. *Jotea seña eitza ta bestik kokotetik kolpe* (Jotzeko keinua egin dio eta besteak lepotik heldu dio).

Gure artean maizenik erabiltzen dugun berba honen sinonimoa, *agarra*. *Berba gitxia eiñdde agarraizu karruai* (Hitz gutxiago egin eta hel iezaiozu gurdiari).

KOLTXÓNDE MÓLLI

Koltxoiaren azpian, honen euskarritzat izaten zen malgukidun gainazala (“jergón”). Guk ohe gainean saltoka jarduten genuenean *koltxonde molliaren* malgukiei esker egiten genuen goraka hain erraz. Horrela ibilita puskatu ere erraz egiten zen. Gure amak emakume auzokideei honela esaten zien: *Gure mutillak, oian gañin saltoka, koltxonde molli apurtubizte* (Gure mutilek, ohe gainean saltoka, “jergoia” puskatu behar didate).

Dena den, *koltxonde molli* puskatu arren, bazegoen nork konpondu: “*Pedro Bonbero zan koltxonde molle konpontzalli* (Pedro “*Bonbero*” esaten zioten gizona zen “jergoiak” konpontzen aritzen zena).

KOLTXONERI

Koltxoigilea (“colchonera”). Koltxoiak josten eta konpontzen aritzen zen emakumea. “Colchonero, ra: persona que tiene por oficio hacer o vender colchones”. “*Prieto*”ren ama zen *koltxoneri*: *Estefani Alegria, Bixente Ollarran arrebi*. Baina, hark ez zuen koltxoirik saltzen, josi baizik. *Koltxointzako laní erosirota eta on koltxoneriai deittu bitzat* (Koltxoiarentzat artilea erosi dut, eta orain koltxoigileari deitu behar diot).

KOLLARA–TENEDORAK

Mahai-tresnak (“cubiertos”). *Kollara-tenedorak beti ezautu ixandouz etxin. Tenedora baño kollari sarrixa ibilltten gendun; baakixu, esnezopak, morokille-ta jateko* (Koilara eta sardexkak beti ezagutu izan ditugu etxean. Sardexka baino koilara maizago erabiltzen genuen; badakizu, esne-zopak, morokila-eta jateko).

Garai batean behar izaten ziren mahai tresna bakarrak koilara eta sardexka (*kollari eta tenedora*) izaten ziren; labanarik ez zen behar izaten ezertarako. Xerrarik ez genuen inoiz jaten, eta okela zatiren bat jaten bagenuen, ebakita ematen ziguten. Orain berriz, horrela (*kollara-tenedorak*) esaten jarraitzen bada ere, labana esan beharrik ez da egoten, baina, ipini egiten da. *Nik platerak eta basuk ipiñikottuaz, da zuk kollara-tenedorak ipiñi* (Nik platerak eta edalontziak ipiniko ditut, eta zuk mahai-tresnak ipini). *Danontzako laiñ kollara-tenedoreik bara ala?* (Denontzat adina mahai-tresnarik badago?).

Orain, mahai berean ipintzen diren koilara eta sardexkak denak izaten dira berdinak. Gure etxean bederatzi edo hamar (aita itsasoan) izaten ginen eta bi berdinak ez ziren izaten. Gaur egun, etxe batean hamar koilara desberdinak ateratzea ez litzateke erraza izango. Orduan, gurean horrela ipintzen ziren. Gure aitak esaten zuen bezala: *internazionalak*.

KOMÁI DIOS

Zerbait besteen aurrean egia zela baieztatzeko eta egiaztatzeko, bi eskuetako hatz erakusleak gurutzatuta ezpainetan ipini, eta gora begiratzuz, Jainkoa lekukotzat ipiniz, honako formula hau esaten zen: “*Comai Dios (como hay Dios), como si como no, como Cristo nos enseña*”. Horri, *juramentu* egitea deitzen genion. Osorik, orde, ia inoiz ez zen esaten, gauzak azkar egin behar zirelako. Nahikoa izaten zen “*Komai Dios*”. Horixe izaten zen aski aitortzen zena egiaztat hartzeko. Izan ere, gezurretan *juramentu* egitea bekatu larria (*pekato mortala*) zen; infernurako bidea. Futbole, besteek uste bazuten norbait baloiak eskuan jo zuela, eta berak ukatzen bazuen, laster eskatzen zioten juramentua egin zezan: esan “*comai Dios*”. Egiten bazuen, denak konforme. Ez bazuen egin nahi, seinale gezurretan ari zela. *Mano ixan da! Eiñ juramentu. Juramentoik etten ezpozu eztotzuau siñistuko* (*Mano* izan da. Egin juramentua. Juramentua

egiten ez baduzu ez dizugu sinetsiko).

KOMEDORA

Jantokia (“comedor”). Garai batean horrela zen tabernei eta jatetxeei zegokienez: *komedora* jateko lekua zen. Gure etxean ez zegoen *komedorerik*, eta inguruko gehienetan ere ez. Ordea, aldamenean, izeba Klararen etxean bai; han *komedora* zegoen: erdi-erdian mahai zabal bat aulki dotoreekin, kristalezko atedun armairu bikaina, zoruan ohol eder garbia begietan min egiteko moduko distiraz. *ixiko Klaranea batzutan Saturrango abarik, Osabandonin launak, etortezin armozatea. Elixan mezi emon da armozatea araxe. Areipai, areik komedorin armozateben. ixiko Klarak atateotzezen arei kristalezko azukre potu, zidarrezko kutxarillak, serbilleta-pe edurre baño zurixauak... mantekilli, galleta surtiduk, mermeladi...* (Izeba Klararen etxera batzuetan Saturrarango apaizak, osaba Andoniren lagunak, etortzen ziren gosaltzera. Parrokian meza eman eta gosaltzera haraxe. Haiek bai, haiek *komedorin* gosaltzen zuten. Izeba Klarak haiei ateratzen zizkien kristalezko azukreontzia, zilarrezko koilaratxoak, ezpain-zapiak ere elurra baino zuriagoak... gurina, askotariko gailetak, marmelada...). Guk ere jan (gosaldu, bazkaldu, afaldu) egunero egiten genuen baina, ez *komedorin* sukaldean baizik.

KOMERIANTERU

Titiriteroa (“titiritero/a”, “comediante/a”). Noski, “comediante” berban du jatorria, baina, guk ikusten genituen aktore haiek, komediarekin ez zuten zer ikusirik, titiriteroekin baizik. Horregatik, herriko plazetan zirku ikuskizunak eskaintzen zituztenei, guk bietara deitzen genien: *komerianteruk* eta *titiliteruk*. *Komeriateruk ikusteaguz gabeko amarretan* (Titiriteroak ikustera goaz gaueko hamarretan).

KOMERIANTI

1.- Itzulipurdia (“voltereta”). Mutikotan itzulipurdi bakar bat egitea zaila izaten da; izan ere bat egin ondoren “emozionatu” eta segidan egiten dira hiru edo lau. Bakarra egiten zenean esaten zen *komerianti*. *Jesusinen anaxik, Lazarok, zubittik ureta salto eiñ dde aidin komerianti eiñddau* (Jesusinen anaia Lazarok zubitik uretara salto egin eta airean itzulipurdia egin du). *Beangañin komerianti eiñddau* (Lurrean zilipurdia egin du). Hau errazagoa izaten zen eta guk ere gogoak ematen zigunean egiten genuen. Baina, gorago esan duguna: bat egin “emozionatu” eta hiru edo lau egiten genituen segidan. Horregatik pluralean (*komeriantak*) esaten genuen maizago.

2.- *Komeriantak*. Titiriteroek egiten zituzten mugimenduak: zilipurdika, salto, brinko eta jirabirak lurrean eta airean. Titiriteroek herriko plazan ematen zituzten ikuskizunak. Gu, haiek ikusi ondoren, etxean ohe gainean saiatzen ginen ikusitakoak egiten. *Oian gañin ibilltten giñan komeriantak etten* (Ohe gainean jarduten genuen, titiriteroak imitatuz zilipurdika).

KOMERIANTIK

Titiriteroek ematen zuten ikuskizuna (“espectáculo que ofrecían los titiriteros”). *Komeriantik gabeko amarretandaz* (Titiriteroen ikuskizuna gaueko hamarretan izango da). *Bazuz komeriantik ikustea?* (Ba al zoaz titiriteroen emankizuna ikustera?).

Ez naiz ondo gogoratzen publizitatea nola egiten zuten, baina, nola edo hala herri osoak izaten zuen beraien ikuskizunaren berri. Plazan izaten zen. Hurbil bizi zirenak (*Iperkalekuk, Goikalekuk*) aulki eta guzti joaten ziren. Pailazoak, akrobaziak, malabaristak, abestiak eta prestidigitazioa izaten ziren ikuskizunaren oinarri. Azken aldera zozketa. Hortxe aterako zuten dirua; izan ere sarrerarik ez zuten kobratzen. *Gaurko komeriantik ederrak ixandiz. Komeriantero famauzin* (Gaurko ikuskizuna ederra izan da. Titiriteroak trebeak ziren).

KOMIZIÑAU

Ordezkarria (“representante”) Gure aurrekoek berba hau baizik ez zuten erabiltzen “ordezkaria” aditzera emateko. Gure belaunaldiko batzuek ere bai agian, baina, oso gutxik. Honen ordeztasunari. Orain, berriz, alfabetatzearen eraginez, *ordezkaixe*. *Komiziñau aparta ta axe*

bixaldu batzarrea (Ordezkaría hautatu eta hura bidali bilerara).

KOMORI

Komoda (“cómoda”). Tiraderak zituen armairua arropa gordetzeko. *Komori? Bai emakumi. Barruko erropak-eta, gordeteko muebli kajoi-tte guzti* (Komoda? Bai emakumea. Barruko arropak-eta, gordetzeko altzaria tiradera eta guzti).

KOMULGA

Jaunartu (“comulgar”, “recibir la sagrada comunión”). Guk bagenuen (eta badugu) honen sinonimoa: *gure Jaune artu*. Baina, lehenbizi aitortu (*konfesa*). *Illan lelengoko baixakun konfesa ta komulga enbizan* (Hilaren lehen ostiralean aitortu eta jaunartu egin behar zenuen). *Komulgatea juntza?* (Jaunartzera joan zara?).

Guk ez genuen jakiten hurrengo ostirala hilaren lehenengoa izango zen ala “zazpigarrena”; kontu hori amak eramaten zuen ondo. *Bixar illan lelengoko baixakure ta gaur jun konfesatea bixar komulgateko* (Bihar hilaren lehen ostirala da eta gaur joan aitortzera bihar jaunartzeko).

KOMUNE

Komuna (“váter”, “retrete”, “cuarto de baño”, “escusado”). Ondarroan *komune* esaten bada ere, nire anaia Jonek esaten du, Ondarroako auzo batzuetan “*kumune*” ere esaten dela. *Komuneako gou allaazta* (Komunerako beharra etorri zait).

Baina, ez pentsa komunean komuna (inodoroa) soilik egoten zenik. Orain ere ez. Orain komunaz aparte bainu ontzia, ispilua, toaila-euskarria, xukaderak gordetzeko armairua eta abar. Orduan “asuntoa interesantea” izaten zen. Izan ere komunean (gurean behinik behin) sukaldeko tresnak gordetzeko komoda (*arazi*) hantxe egoten zen. Komuna bera (inodoroa) gortina baten atzean. Komuneko atea zabalik izan behar. Norbaitek atea ixten bazuen (neskak izaten ziren gehienetan) ama ate joka: “*On-be komuneko ati itxizue? Platerak bittuaz da...*” (Orain ere komuneko atea itxi al duzue. Platerak behar ditut eta...).

Inoiz entzuten dudanean jotetxeren batean-edo, komuna non dagoen galdezka (“Por favor el **baño**?”) garai hartako gure komunaz gogoratu eta ikaragarritzko barregura etortzen zait.

Noizbehinka, marea biziak zirenean, irailean batez ere, urak leku guztietan egiten zuen gora, eta arratoiek ere gorantz jotzen zuten; batzuetan komunetaraino. Baina, ahaleginak egiten zituzten arren, ezin izaten zuten igo. Komuneko zuloan arratoia agertzen zenean, hartu sukaldeko gakoa (*sutako burdiñi*), kontuz-kontuz, komuna bera puskatu gabe, buruan golpe batzuk eman eta akabatu ondoren, kanpora.

Eskolan, komunerako baimena eskatu behar zenean, berbak ongi hautatu behar izaten ziren. Maisuek “escusado” edo “retrete” erabiltzen zuten; “váter” gutxitan edo behin ere ez. Hasieran gogoratzen ez ginenean, zaharragoren bati galdetu behar. *Komunea juteko zelan esaten da?* Beti izaten zen norbaiten laguntza. *Señor maestro! ¿Me da permiso para ir al escusado?* Hori zuzen eta dotore esan beharrak, pixagurak berak baino urduritasun handiagoa sortzen zigun. Izan ere maisu gehienek beti prest egoten ziren, aukera guztiei erne, ikasleren batek hanka sartzea noiz egingo hura barregarri uzteko.

KOMUNIÑOI

Jaunartzea (“sagrada comunión”). *Domanuelek komuniñoi-be ariña emoteban Don Germanepaño* (Don Manuelek gure Jauna ere Don Germanek baino azkarrago ematen zuen).

Ospakizun berezi bezala, bi jaunartze egiten ziren: *komuniñoi txikixe, zazpi urteaz; eta komuniñoi andixe amaike urteaz* (Jaunartze txikia zazpi urterekin, eta Jaunartze handia hamaika urterekin). Zazpi urterekin egiten zenari, bietara deitzen zitzaion: *komuniñoi txikixe* edo *primera komuniñoi*.

Bai batean eta bai bestean, ahal zuenak mutilari traje berria egiten zion. Bestela, lehengusuren batena, edo beste modu batera.

Nesken konturik ez dakit. Arropa zuria eramaten zutela. Beraientzat egindakoa? Gehienek

inorena eramango zuten. Garbia eta ongi lisatua, hori bai. *Puritxu Penaltikun erropi eruneban komuniñoi andixe einebanin* (Penalti tabernako Puritxuren arropa eraman nuen jantzita komunio nagusia egin nuenean).

Mezaren ondoren, osaba-izeben etxeetara joaten zen bisita egitera, eta dirua ematen zuten. Ondoren, etxean aparteko bazkaria.

Badira *komuniñoi*, *partikularrin* egin zutenak ere, hots, beste guztiakin batera barik, bakarka, eta aparte. Familia “aberatsetakoek” egiten zuten horrela. Guk behinik behin, ez genuen *partikularrin* egin. Batek baino gehiagok gogoan izango du horrela *komuniñoi* nork egin zuen. Nork egin zezakeen pentsatzea ez da hain zaila.

“Komuniñoirako erropi etteko diroik ezeuan gurin. Nik lengusiña baten erropi eruneban. Miren Sau Donostin bixi zana... Aetteneko amak prestazkun erropi. Bañe, zan erropa motza, naiku motza. Da, esanetzun-be or zelan bixizin Etxe Txikikuk esateotzenak... orkoxe Rufinak eiban neuaz batea komuniñoi. Enda Rufina zan txikixe nire aldin. Da Rufinai lagatzan erropi Portuneko Leonitak, Domingo sankristaun arrebik. Leonan erropi prestatzen Rufinai. Bañe, a erropi Rufinak eukan andixei. Engendun truka. Neuk laga arei neure lengusiñine, eta neu Leonitanaz jun. Nire lengusiñi Miren neska andixe zan bañe, erropi motzaue-ero modernuaua-ero eukan, da orretteattik arena Rufinantzat ixantzan”. (Arrizabalaga Aranburu Miren).

(Jaunartzerako soinekoa egiteko dirurik ez zegoen gure etxean. Nik lehengusina baten arropa eraman nuen. Miren “Sau” Donostian bizi zena... haren amak utzi zigun arropa. Ordea, arropa motza zen, motz samarra. Esan nizun hor nola bizi ziren *Etxe Txikikuk* esaten zietenak... horko Rufinak egin zuen nirekin batera jaunartzea. Rufina ni baino askoz txikiagoa zen. Eta Rufinari *Portuneko* Leonitak, Domingo sakristauaren arrebak, utzi zion soinekoa. Leonaren arropa utzi zioten Rufinari. Baina, soineko hura Rufinak handiegia zeukan. Horregatik trukatu egin genuen. Nik utzi nion hari nire lehengusinarena, eta ni Leonitaren arroparekin. Nire lehengusina Miren neska handia zen, ordea, soinekoa motzagoa-edo modernoagoa-edo zeukan, eta horregatik harena Rufinarentzat izan zen).

“Komuniñoi txikixaz ni ena akordaten. Eztatt eineban ala ez. Andixe eineban nik amar urteaz. Imanol Kalekutzeku, Mari Arraiñddunan semi, aren anaxi Juan Argentinan bixire. Aretxen trajiaz eineban nik komuniñoi; ederra traji. Amak Juanei eitzan traji. Gero areaz trajiaz Gorka Danbalaneku juntzan, iruarrena neu, laugarrena Imanol, bosgarrena Kepa (Bedialauneta). Traji zan orixki, sedazku moruku; elegancia! Komuniñoik-eta, elixako zeremoniak amattu te segixan etxea. Ariña kenduzten traji! Baakixu, makuluaz-da estropeabaik. Nik makulu neukan-da, eun guztin trajiaz ibilli ezkie makuluk traji arraska leikela-ta. Akabo! Nire penaik andixena, erretratoik ata-bez”. (Etxaburu Barbarias Jose).

(Jaunartze txikiarekin ni ez naiz gogoratzen. Ez dakit egin nuen ala ez. Jaunartze handia bai, hamar urterekin. Imanol *Kalekutzeku*, Mari “Arraiñddune”ren semea, haren anaia Juan Argentinan bizi da. Haretxen trajearekin egin nuen nik lehen jaunartzea; traje dotorea. Amak Juani egin zion trajea. Gero traje harekin Gorka *Danbalaneku* joan zen, hirugarrena ni, laugarrena Imanol, bosgarrena Kepa Bedialauneta. Trajea horixka zen, zetaren antzeko ehunaz egina; ikaragarri dotorea! Jaunartzea eta elizako zeremonia bukatu, eta berehala etxera. Azkar kendu zidaten trajea, alajaina! Makuluarekin trajea hondatu gabe. Nik makulua erabiltzen nuen, eta egun osoan trajearekin ibilita makuluak trajea urra zezakeen nonbait. Kito! Nire penarik handiena, argazkirik atera ez izana).

“Komuniñoi einebanin, erropi erun neban nik Itziarrena, Juanito Arantzamendin arrebine. Klaro, nire aitziai komuniñoirako erropa barrixe eitzen, bañe a ni baño beatzi urte zarraua zan. Asun, nire aizti, komuniñoi eibanin zazpi urteaz Donostire eruben, da erropi-te eitzezen; ata beran tarjetak-eta, emoteko ixikoi-te danai. Danakiñ etorri zan Ondarrure da eiban

komuniñoi. Amai esaten-ze, “on erungou Donostire bixittea, ze zuk naikuakazu dakazunakiñ, da au Donostin asikou”. Eurak asiben Donostin. Da kolejixun eontzan San Bartolomen. Calle Urbietan bixizin. Etxe bi bat eiñdde euken; ikaragarrixte etxi. Da nire txandi alla zanin amak esaban-ze, “erropaik eztotzau engo bentzat; beste bat txikixaua bageunke... bañe, besteik ezta-ta... Gure attan laune zan Juaniton-da atte. Esatzan-ze, “geurin da neskin erropi, eta axe erungorau”. Eta Itziarren erropiaz junittan elegante. Bakottantzako erropi erozeñek ezaban etten; diru bizan-da!”. (Arostegi Aranberri Maria Dolores).

(Lehen jaunartzea egin nuenean, Itziarren arropa, Juanito Arantzamendiren arrebarena, eraman nuen soinean. Nire ahizpari lehen jaunartzerako soineko berria egin zioten, ordea, hura ni baino bederatzi urte zaharrago zen. Asun nire ahizpa, zazpi urterekin lehen jaunartzea egin zuenean Donostiara eraman zuten, eta hantxe egin zioten soinekoa; gomutagarriak ere bai izebei-eta banatzeko. Dena prest, Ondarroara etorri eta lehen jaunartzea egin zuen. Amari esan zioten, “orain Donostiara eramango dugu bizitzera, izan ere, dauzkazunekin nahikoa daukazu, eta hau Donostian haziko dugu”. Eurek hazi zuten Donostian. Eta *San Bartolome* ikastetxean aritu zen. Urbietan Kalean bizi ziren. Bi etxe bat eginda zuten; ikaragarritzko etxea. Eta nire txanda heldu zenean amak esan zuen, “ez diogu arroparik egingo; beste bat txikiagoa bagenu... baina, ez dago besterik-eta... Gure aitaren laguna zen Juanitoren aita. Honela esan zion: “Gurean badago neskaren arropa, eta hura eramango du”. Eta Itziarren soinekoarekin joan nintzen dotore. Bakoitzaientzat arropa berria edonork ez zuen egiten; dirua behar baitzen).

KONEJO

Familia bereko mutilei esaten genien goitizena. Anaia zaharrena Jose Antonio. Beste bi anaia ere baziren. Ongi gogoratzen dut non bizi ziren: *Zerreruneko zerkan, Domanueleneko entradin alboko entradan* (“*Zerreru*”ren denda ondoan zegoen etxe bitartean, Don Manuelen atariaren ondoko atarian). Elizatik hurbil bizi ziren eta horregatik ikusten genituen sarri “*Konejo anaxak*”.

Felipe izeneko beste mutil bati ere “*Felipe Konejo*” deitzen genion. Eta honi kantatu ere bai: “*Felipe Konejo ati apurtu, bixar goxian kartzelan sartu*”.

KONEJU

Untxia (“conejo”). *Nun euan-ba koneju? Konejoik ez gendun ikusten guk mapan-be!* (Utxia non zegoen ba? Guk ez genuen inon untxirik ikusten). Bagenekien jan ere egiten zela, beraz, harategietan ere egongo ziren eskegita; entzun egiten genuen, baina, ikusi gutxitan.

KONFESA

1.- Aitortu (“confesar”). *Amak esateozkulako juten giñan gu konfeste*a (Amak esaten zigulako joaten ginen gu aitortzera).

Aitortzera jaunartu gabe joan zitekeen, aitortu eta jaunartu gabe geratu ere bai, baina, aitortu gabe jaunartu inolaz ere ez. Jaunartzeko aitortu egin behar zen lehendabizi: *konfesa ta komulga*. Hurrenkera horretan. Aitortzeko aukera handiak izaten ziren, eta gehienetan ilararik ere ez zen izaten. Hilaren lehen ostiralean eta bezperan, ostegunean, izaten zen aitortzeko zain egon beharra. *Bixar illan lelangoko baixakure ta konfesatea jun gero aztubaik* (Bihar hilaren lehen ostirala da eta aitortzera joan, ahaztu gabe). Esaldi horretan, lehen zatia ondo ezagutzen genuen; garrantzizkoena azken zatia izaten zen, “*aztubaik*” (ahaztu gabe). Gauean etxean sartu orduko, amak “interrogatorioa”: *Konfesazaz?* (Aitortu zara?). Baldin eta erantzuna ezezkoa bazen, “*Aide segixan ondioik elixi zabalita-ta*” (Zoaz berehala eliza oraindik zabalik egongo baita). Korrika aitortzera.

Konfesa (aitortu) hitzak soilik, apaizari bekatuak esatea esan nahi zuen. Ordea, *pekatuk konfesa* lokuzioa ere erabiltzen zen. *Pekato guztik konfesazuz?* (Bekatu guztiak esan dizkiozu apaizari?). Bost aitorleku eta bostetan apaiza. Aitorleku bakoitzean ilara zain; elizako atearen zarata

uneoro, sartu eta irten jendea eten gabe; eliza iluna, zikina, eta tristea egon arren ikaragarritzko giroa (*ambiente demasa*).

Esanbizinak pekatu txikixak bazin erozeñeana, illara txikixena eukanana. Pekatuk andixapazin, Domanueleana. Aettei esateakozen errezen. Arei zantarkexak kontateko-be billurri-pe. Don Germaneana jun zantarkexak kontatea! (Baldin eta apaizari kontatu beharrekoak bekatu arinak baziren, ilara txikiena zuenarengana. Bekatuak astunak baziren, Don Manuelengana. Hari esaten zitzaizkion errazenik. Hari lizunkeriak kontatzeko ere ez zen beldurrik izaten. Don Germanengana nolatan joango zinen lizunkeriak kontatzera!).

Zenbait okerkeria egin izanaz damutzen ginen, baina bekatuak barkatzeko bete behar zen beste baldintza ez zen batere erraza. Guk gatelaniaz ikasten genuen, “*propósito de enmienda*” behar-beharrezkoa zela. Hitz horiek nork ulertu? Damutzea ez zen hain zaila, baina gehiago ez genuela egingo hitz ematea? Bueno, hitz eman bai, baina, aukera datorrenean, agian berriro egin. *Penitentzixi ezan andixe ixaten, da gure pekatu-pe ezin andixak ixango* (Penitentzia ez zen handia izaten, beraz, gure bekatuak ere ez ziren hain astunak izango).

Hurrengo egunean jaunartzeko, bezperako gaueko hamabietatik hasita ezin zen ezertxo ere jan. Edan, ura besterik ez. Ohetik jaiki orduko hasten zitzaigun ama: “*Komulgatea jun bizaz, da ez jan gero ix*” (Jaunartzera joan behar duzue eta ez gero ezer jan!). Mezatatik itzuli arte baraurik. *Jesus artzeko estamangu garbixe eukibizan. Gabeko amabixetatik janbaik eonarren estamangu garbixe eualakun!* (Jesus hartzeko urdaila garbi mantendu behar zen. Ez zuten bada pentsatuko, bezperako gaueko hamabietatik jan gabe egon arren urdaila garbia egoten zela!).

2.- *Konfesa ta komulga*. Aitortu eta jaunartu (“confesar y comulgar”). Gutxienez hilaren lehen ostiraletan, biak egin behar ziren, “konpleto”. Ama horrela geratzen zen gustura. *Konfesa ta komulga gitxienez illin beñ enbizan* (Aitortu eta jaunartu gutxienez hilean behin egin behar ziren).

KONFESANAXU

Aitorlekua (“confesonario”). Bost zeuden. Elizaren ezkerreko horman bi: korurako eskaileretatik hurbil *Domanuelena* (Don Manuelena), eta aurrerago *Don Germanena*. Elizaren eskuin horman hiru: sakristiatik hurbil *Bikaxune* (parrokoarena), aurrerago *Don Jesusena* eta aurrerago *Donimiliona* (Don Emiliorena). Abade bakoitzak bere “bezero” jakinak zeuzkan. *Errezen Domanuelek parkatzen zittuzen pekatuk* (Don Manuelek barkatzen zituen bekatuak errazen).

KONFESORI

Aitor-entzulea (“confesor”). *Abare gaztik neska gaztin konfesorik ixatezin* (Apaiz gazteak neska gazteen aitor-entzuleak izaten ziren) *Nire konfessori Domanuel ixantzan* (Nire aitor-entzulea Don Manuel izan zen).

KONFIRMAZIÑOI

Sendotza (“confirmación”). *Konfirmaziñoi urtero ezan ixaten* (Sendotza urtero ez zen izaten).

Hori gotzainak ematen zuen adin jakin bat bete ondoren. Nire oroimenez, sendotzak egitera behin etorri zen Morcillo Bilboko gotzaina. Francoren erregimen politikoa majo babestu zuena. Sendotza hark ni justu-justu ez ninduen harrapatu adinagatik. Ondoren Lazkaora joan ginen eta han eman zigun (Luken Otxoantesana, Jabier Landaribar, eta niri) sendotza Donostiako gotzainak. Ez naiz ongi gogoratzen, baina, Font i Andreu izango zen. Hura ere Francoren erregimenaren aldekoa, noski.

Sendotzari buruz genekiena zen, gotzainak, aurretik zerbait esan ondoren, azkenean masailean zaplaztekoa ematen zuela. Guk ere norbaiti, txikiagoren bati, masailekoa ematerakoan formula hau erabiltzen genuen: “*Obispo de Roma. Para que te acuerdes de mí , toma*”.

KONFORMA

Konformatu (“conformarse”). *Nik emotzat umiai eskatuztana, bañe ezta konforma* (Nik eman diot umeari eskatu didana, baina, ez da konformatu). *Au te besti aiñdduzku bañe ni ena konforma* (Hau eta beste hura agindu digu, baina, ni ez naiz konformatu).

KONFORME

Konforme (“conforme”). *Emotzen arraiñ partiaz ezta konforme geatu, bañe, an jun birrixandau beran arrañak artute* (Eman dizkioten arrainekin ez da konforme geratu, baina, han joan behar izan du bere arrainak hartuta). *Ni neure biarraz konformena* (Ni neure lanarekin konforme nago).

KONFORMIDADI

Adostasuna, konformidadea (“conformidad”). *Asieran emoban arek beran konformidadi, bañe, biarra eiñdde ikusi banin, esaban ezeuala konforme* (Hasieran eman zuen hark bere adostasuna, ordea, lana bukatuta ikusi zuenean esan zuen ez zegoela konforme).

KONFUNDIU

Zerbait oker egin edo zerbaitetan oker aritu (“confundirse”). *Konfundiu eina ta ati goxan jo orde z beian jorot* (Atea oker jo dut, goian jo orde z behean jo baitut).

Ez dugu ahaztu behar, honek baduela sinonimo jator bat, “*oker ibilli*”, gure aurrekoek maiz erabiltzen zutena. *Amendik ezta. Oker gabiz. Urrengo kali artubiendun* (Hemendik ez da. Oker gabiltza. Hurrengo kalea hartu behar genuen). Telefonoa oker markatu dugunean ere berdin. “*Konfundiu eina*” aterako zaigu agian. Baina, “*Oker nabill*” ere esan daitekeela ez ahaztu. Eta aukeran hobe bigarren forma hori.

KONFUSIÑO

Nahasketa, errakuntza (“confusión”). *Zuri lelen deittu bitzuen eta atzan deittutzue. Konfusiñoi ixango zan* (Zuri lehenbizi deitu behar zizuten eta azkena deitu dizute. Errakuntza izango zen).

KONIFLORA

Azalorea (“coliflor”). *Berbi entzun etten gendun, eta koniflora fruteixetan-da ikusi-be bai, bañe etxin jan... askotan ez* (Hitza entzun egiten genuen eta azalorea fruta dendetan-eta ikusi ere bai, baina, etxean jan... gutxitan). *Azi sarri jaten gendun, bañe, koniflora ez* (Aza maiz jaten genuen, baina, azalorea ez).

KONKURTSO DE PÉSKA

Umeen arrantza lehiaketa (“concurso de pesca”). Nagusiena ere izaten zen, baina, umeena zenean sortzen zen aparteko giroa. “*Acuario*” tabernako (*Pakoneku*) Jose Marik antolatzen zuen. Denok hartzen genuen parte. Herriko moila ertz guztiak kanaberaz josita, herria gori-gori. *Ni ibilli bai; nasti, enpatxu eta endreru, bañe, atrapa, tamañun* (Jarduten nuen nik ere; nahaste-borrastea eta istilua bai, baina, harrapatu bat ere ez). *Atrapa, zaata gitxi atata, Karteruk. Lelengoko premixu ixte beti berantzako. Lelengoku ezpazan, biarrena* (Zaratarik atera gabe, Pedro Anjel “*Karteru*”k harrapatzen zuen. Lehen saria ia beti izaten zen beretzat. Lehenengoa ez bazen, bigarrena). Sariak plazan ematen ziren. Hara ere joaten ginen beste batzuek sariak nola jasotzen zituzten ikustera. Bitartean kanabera norbaiti ezkutatu, edo amuak nahastu. Halako aukerak nola utziko genituen ba alferrik galtzen?

KONOTIN

Konorterik gabe, kordea galduta (“sin conocimiento”). Hitz hau boxeoko hitz tekniko da, eta jatorriz ingelesetik hartua: *knock out*. Borrokan egiten zenerako ere ongi zetorkigun. *Ukabillaz jorau arpexan da konotin lagarau* (Ukabilez eman dio aurpegian eta korderik gabe utzi du).

KONPAÑE TRÁTU

Itsasoan, egoera batzuetan, txalupen arteko tratua egiten zuten, istilurik izan gabe arazoak bakean konpontzeko. Ikus, *konpañi* (konpañi, 1). Tratua eginiko txalupen artean diru-partiketak eta banaketak egiteko elkartu egiten ziren. Batzar horiei "*konpañe tratu*" deitzen zitzairen.

Konpañi egiten zuten txalupak herri berekoak baziren, ez zen inora joan beharrik izaten. Ordea, sarri, *konpañi* egiten zutenak herri desberdinetakoak eta batzuetan probintzia desberdinetakoak izaten ziren.

Bizkaitarren arteko "*konpañe tratu*" egiteko Zornotzan elkartzen ziren; bizkaitarren eta gipuzkoarren batzarrak egiteko Deban. Kontuak konpondu eta ondoren bazkaria, noski. Horri, "*tratu arreglati*" (tratua konpontzea) ere deitzen zioten. *Bixar junbia Deba ketaxarrakiñ tratu arreglatea* (Bihar joan behar dugu Debara getariarrekin tratua konpontzera).

"Martíñ Ederrak kontateban, bera-ta Iñazio Zaku-te, konpañi arreglatea Zornotza jun de bueltan Gernika Arrinenea bazkaltzea. Karti ata eidotzen da karta osu eskatu. Kartan euan guzti jan da etxea. Martíñ ederra jatune demasa. Da Iñazio Zaku ondioik goorraua". (Markuerkiaga Aranbarri Domeka).

(Martin "*Ederra*"k kontatzen zuen, bera eta Inazio "*Zaku*" eta koadrila, joan omen ziren tratua konpontzera Zornotzara eta itzultzean, Gernikara, *Arrien* jatetxera bazkaltzera. Karta atera zieten, eta kartako janari guztiak eskatu. Denak jan eta etxera. Martin "*Ederra*" jatun handia zen; baina, Inazio "*Zaku*" hura baino jatunagoa).

KONPAÑI

1.- Egoera jakin batzuen aurrean txalupen artean egiten zen konponketa. Antxoa multzoa azaltzean batek botatzen zuen sarea eta berak jaso antxoa, baina, han bertan gertatzen ziren beste txalupek, harekin egiten zuten *konpañi*, hots, jasotako arrainaren irabazia denen artean banatzeko tratua.

"Ixurdakiñ ibilltzezanin, iual zortzi ero amar txalopa jutezin ixurdai seike. Manddubi atatebenin, lentxua allatezanak etteban etxari, bañe an gañin euazenak, bertan gertatezinak, konpañi eskatzeben, da konpañi. Etxari ettebanak artzeban arrañe danentzat. Da astin barrun eiñddako konpañik arreglateko eune sapatu ixatezan. Biarren sartzezan txalopik afuntateban konpañin zein sartzezan. Bañe, konpañi zala ta ezala, endreru-pe asko eotezin". (Basterretxea Irusta Jon).

(Antxoa harrapatzeko izurdeen atzetik aritzen zenean, batzuetan zortzi edo hamar txalupa aritzen ziren izurdeen atzetik. Izurdeek arraina ateratzen zutenean, lehena heltzen zenak botatzen zuen sarea, baina, han bertan oso hurbil zeudenak *konpañi* eskatzen zuten, hots, irabazian berak ere parte izatea. Sarea botatzen zuenak hartzen zuen arraina denentzat. Eta aste barruan eginiko *konpañeko* banaketak egiteko larunbatean elkartzen ziren. Bigarren sartzen zen txalupak apuntatzen zuen *konpañin* zein txalupa sartzen ziren. Baina, *konpañi* zela-eta, haserreak ere noiznahi izaten ziren).

"Etxaran zeuazela zerku zarratute bazeunkazun, ezeuan iñoaz konpañeik. Bañe zarratu baño len beste bat urreatzen bagatzun arek konpañi eskatukotzun. Batzuk jutezin itxosa eurak etxaraik eiñbaik bestikiñ konpañi ettea. Ixurdak gorrixe atatebenin, lelengo euana ixatezan etxari etteko. Bañe batzuk etteben partilli eurak arrañik atrapabaik. Batzutan txalopa asko sartzezan konpañin. Da oneik motor txikixak jutezin, de orreik naxa konpañin sartzi eurak etxari eiñ baño". (Markuerkiaga Aranbarri Domeka).

(Sarea botata izan eta zerkua itxita bazenuen, ez zegoen inorekin traturik. Ordea zerkua itxi aurretik beste bat hurbiltzen bazitzaizun, hark *konpañi* eskatuko zizun. Batzuk joaten ziren itsasora, beraiek sarerik bota gabe, besteekin *konpañi* egitera. Izurdeek antxoa multzo handia ateratzen zutenean, han lehenengo gertatzen zena izaten zen sarea botatzeko. Baina, batzuek egiten zuten partila beraiek arrainik harrapatu gabe. Batzuetan txalupa ugari sartzen zen tratuan. Motor txiki batzuk joaten ziren, eta horiek nahiago izaten zuten tratuan parte izatea, beraiek

sarea bota eta arraina jasotzea baino).

2.- Lagunak, koadrila, ezagunak (“...compañía”). Berba honen aurretik, beti ematen da izen propioaren bat, ondoren *konpañi* eransteko. *Karmelo ta konpañi geuazen kontuk esaten, da osaba Andoni etorriazku beste abare biaz* (Karmelo eta koadrila geunden kontu kontari, eta osaba Andoni beste bi apaizekin etorri zaigu). *Zamora ta konpañi ixangaz afaltzen* (“Zamora” eta koadrila izan gara afaltzen).

KONPAÑI EİÑ

Denen artean banatu (“repartir entre todos/as”). *Kaameluk neuri emoztaz bañe konpañi eiñddou* (Gozokiak niri eman dizkit, baina, denen artean banatu ditugu). *Bestin gauzakiñ konpañi etti errezara. Norberanaz kostaten da gexa* (Besteen gauzak denen artean banatzea erraza izaten da. Norberarena banatzea kostatzen da gehiago). *Jospantonik emondako galletakiñ konpañi eiñddot eskilletan* (Jospantonik emandako galletak banatu egin ditut lagunene artean eskaileretan).

Konpañi. Aditzaren elipsia eginez, hitz hau maiz esaten genuen soilik, norbait, berea zen zerbait banatzera gonbidatu nahi genuenean. *Orreik kexa guztiok zeuritiz? Konpañi!* (Gerezia horiek guztiak zureak al dira? Banatu ditzagun).

KONPAÑIN IBILLI

Irabaziak elkarrekin banatuz aritu. Baxurako txalupa batzuk, jabe desberdina izan arren, *konpañin* aritzen ziren. Bien artean (hiru edo lau ere izan zitekeen) harrapatzen zuten guztiaren irabazia elkarren artean berdintasunean banatzen zuten, batak gehiago eta besteak gutxiago harrapatu izana kontuan hartu gabe. *Bizkargi tte Lau Anaiak konpañin ibilliri atunetan* (*Bizkargi* eta *Lauanaiak* txalupak hegaluzetan irabaziak banatzera aritu dira). Horrela aritzea, batzuetan onerako eta beste batzuetan txarrerako izaten zen.

KONPARAZIÑOİ

1.- Zerikusia, parekotasuna (“comparación”). Berba hau era askotara aipatzen zen gure artean. *Sagradakuk ekarriraben txalopa barrixak eztauke konparaziñoirik lengo zarraz* (*Sagrada* enpresakoek ekarri duten txalupa berriak ez du parekotasunik lehengo zaharrarekin).

2.- *Konparaziñoi batea*. Adibidez, konparazio baterako (“por ejemplo”). *Konparaziñoi batea, zuk erostozu terreno bat ontxe, eta amar urte barru saldu; baietz asko gexa balixo* (Konparazio baterako, zuk erosten duzu oraintxe lur sail bat eta hamar urte barru saldu; baietz askoz ere gehiago balio).

Honen sinonimoak: *konparaziñoi baten, konparaziñoi bateako*.

KONPASA

1.- *Konpasa*, iparorratza (“brújula”). Edozein norabide ipar magnetikoarekin konparatzea ahalbidetzen duen tresna. *Lenako patroik aparato asko ezeben eukitten, bañe konpasa bai. Konpasa derrigor biben; eta ondo manejateben* (Antzinako lemazainek aparailu asko ez zuten izaten, baina, *konpasa* bai. *Konpasa* nahitaez behar zuten; eta harekin ongi konpontzen ziren). *Patrointzako konpasa ta erlojuzin inportantik* (Patroientzat *konpasa* eta ordularia ziren guztiz garrantzizkoak).

2.- *Konpasa* (“compás”). Iraupen bereko aldi edo pultsazioen araberako denbora-zatiketa. *Solfeu Don Segundo Egañaz ikasi gendun de konpasa zertzan-be bai* (Solfeoa Don Segundo Egañarekin ikasi genuen eta *konpasa* zer zen ere bai).

3.- *Konpasa* (“compás”). Zirkunferentziak edo bere zatiak marrazteko eta distantziak neurtzeko tresna, pieza batean muturretatik giltzatutako bi hankaz eratua. *Konpas* txikia burdinazkoa anaia zaharragoari, Andoniri, ikusten genion, eskolako (*Eskolapesca*) lanak burutzen aritzen zenean. Eskolan, berriz, zurezkoa izaten zen, arbelean borobilak egiteko. *Don Sekundinoneko eskolan etten genduzen entxaxuk Don Segundo Egañaz: iruroi mutil, amar-amabi urtekuk. Egurrezko konpasa eukitteban eskun solfeuko konpasa eruteko. Bein baten, erneazan da, axe konpasa tirozkun. Reflejo onak geunkazelako, makurtu eiñ giñan da ezaban iñor jo* (Don Sekundinoren

eskolan egiten genituen kantu saioak Don Segundo Egañarekin: hirurogei mutiko hamar-hamabi urtekoak. Zurezko konpasa izaten zuen eskuan solfeoko konpasa eramateko. Behin, haserre bizian, konpasa bota zigun. Erreflexu onak izan, eta makurtu ginelako ez zuen inor jo).

KONPITTI

Konfitea (“confite”). *Konpittak bat baño gexa emoten bazin-be, danak batea ez, banaka baño* (Konfiteak, bat baino gehiago ematen baziren ere, danak batera ez, banaka baizik).

Konfite bat zegoen lekuan besteren bat ere hantxe izaten zen, beraz, maizago erabiltzen genuen pluralean: *konpittak*.

Urtean zehar erakusleihu (*eskaparatí*) jakin batzuetan ikusten genituen, baina, kristalaren bestaldetik beti. *Purineko eskaparatin-de Orixopotoin ixte beti eotezin konpittak. Nik eztaitt zeñek erosten zittuzen. Guk ez bentzat (Puri eta Orixopoto dendetako erakusleihuotan ia beti egoten ziren konfiteak. Nik ez dakit nork erosten zituen. Guk ez behinik behin). Errege egunean zapatan beti aurkitzen genituen. Orduantxe ikusten genituen gure eskuetan. Erregik beti ekarteozkuzen konpittak eta maspasak* (Erregeek beti ekartzen zizkiguten konfiteak eta mahaspasak).

KONPLETAMENTE

Zeharo, erabat (“completamente”). *Arek ezekixen ze esateban be. Konpletamente mozkortute euan* (Hark ez zekien zer esaten zuen. Zeharo mozkortuta zegoen). *Konpletamente zoratute amattuban arek* (Hark zeharo erotuta bukatu zuen).

KONPONDU

Konpondu (“arreglar”). Honen sinonimo *arregla* ere maiz entzuten da. *Erloju konpontzea eruneban bañe, eztozte ondo laga* (Ordularia konpontzera eraman nuen, baina, ez didate ongi utzi).

Orain ia ezer ez da konpontzen. Orduan, berriz, dena. Zernahitan ere erdibidea dela onena esaten dute; baina, erdibide hori ezin aurkitu.

Gauza gehienak etxean bertan konpontzen ziren. Arropa kontuak amak, eta gainontzekoa aitak.

Garai hartako konpontzaileak: *Galtzerdikonpontzalli (andran galtzerdixak), paraueru (guardasolak, lapikuk, kantiñak, baldak, zinkabaldak...),erlojeru (erlojuk bakarrik), zapateru (zapatak eta botak; gure abarketak konponduko zittun zapateroik ezeuan), sarikonpontzallik...*

Pertsonak ere elkarren artean, ondo edo gaizki, konpondu egiten ginen. Orain, sarri, ez ondo eta ez gaizki; ez balego lez. Gure amak esaten zuen bezala, “*Or konpon Mari Anton*”. Berak, hori ez zuen egiten, baina, esan bai.

KONPOSTURI

Arropen konponketak (“compostura”). Puskatutako, urratutako edo zulatutako arropa zaharren konponketak etxekoandreek etxean bertan egiten zituzten. Andre gehienek, “*erropa zarrak josten*” lokuzioa erabiliko zuten; ordea, dendetakoek eta gaztelerako lexikoa ezagutzen zuen zenbaitek berba hau ere erabiltzen zuten. *Molla inguruko andra batzuk, eueldi ederra ettebanin, bazkal ostin, Plazagañea jutezin: kontuk esan, da bittartin konposturi eñ* (Nasa Kale inguruko andre batzuk, eguraldi ederra egiten zuenean, bazkal ondoren, berdura plazaren goiko aldera joaten ziren: kontuak esan, eta bide batez arropen konponketak egin).

Barra artu gendunin guri iñok eztozkun lagundu taberni martxan ipintten. Miren barrin usata euan; Rosariok baekixen gauzak etten, da ni-pe bai. Rosario etxin, mantelexak-eta, konpondubizin gauza guztik josten. Rosariok biar asko etteban, da umik zaiñddu. Neskak ekarteotzen jabonaduri eiñdde, eta arek izei, sikatu, plantxa eta konposturak eiñ. (Arrizabalaga Badiola Edurne).

(Taberna hartu genuenean inork ez zigun lagundu hura martxan jartzen. Miren tabernan lana egiten ohituta zegoen; Rosariok bazekien hainbat lan burutzen, eta nik ere bai. Rosario etxean, zamauak eta konpondu behar ziren gauza guztiak josten. Rosariok lan ugari egiten zuen, eta

umeak zaindu. Neskameek ekartzen zioten lixiba eginda, eta hark eskegi, lehortu, lisatu eta konponketak burutu).

KONPRADORI

Eroslea, eta ondoren saltzailea (“comprador/a de pescado”).

Arrainaren salerosketan bizimodua ateratzen zuena. *Konpradorik* lehendabizi arraina erosi egiten zuten, berbak berak adierazten duen bezala, baina, ondoren saldu beste bati garestiago. *Lopez konpradori zan, da Jose Mari Frantsesa-be bai* (Lopez arrainaren salerosketan aritzen zen, eta Jose Mari “Frantsesa” ere bai).

Honetan ere, batzuek arrain-kantitate handiekin lana egiten zuten (*konpradore andixe, fuerti*), eta beste batzuek kantitate txikiekin (*konpradore txikixe*). Beraz, gorputzez handia izan arren *konpradore txikixe* izan zitekeen, eta alderantziz. *Lopez txikixe zan, bañe, konpradore andixe* (Lopez gizon txikia zen gorputzez, ordea, erosle handia).

KÓNTA

1.- Kontatu, zenbatu (“contar”). *Guk diroik-eta ez gendun kontáten. Eukitten gendun apurre gasta ariñ, dde konta biarri-pe. Guk konta etten genduzen, kanikak, kromuk, eta olakoxe gauzak* (Guk dirurik ez genuen zenbatzen. Edukitzen genuen apurra, xahutu azkar, eta horrela zenbatu beharrik ez. Guk kontatu egiten genituen kanikak, kromoak, eta horrelako gauzak).

Batzuetan “*Errege Eune*” edo “*Andramai Eune*” iristeko zenbat “lo” falta ziren kontuak ateratzen saiatzen ginen. Horretarako noski, “*konta*” egin behar. *Errege Eune allateko zazpi lo faltari* (Errege Eguna heltzeko zazpi egun falta dira).

2.- Jolas edo jokoren bati hasiera emateko guk “*konta*” (kontatu) egiten genuen: “*Kukumiku kañola*” edo “*En un jardín*”. Ikus, *kukumiku kañola*, eta *en un jardín*. Kontatzea denok nahi izaten genuen. Horregatik, joko edo jolas baten proposamena entzun bezain pronto esan behar zen: “*neu kontaten*” (nik kontatuko dut).

3.- *Ezín kontala*. Kontatu ezin ahala, kontatzeko baino gehiago (“cantidad, casi imposible de contar”). Juan Martin Elexpuruk, gure lokuzioaren kide “*kontau eziñala*” dakar bere hiztegian (“*Bergara aldeko hiztegia*”). *Ezin kontala uso pasara gaur goxin Tontorramendi ingurutik* (Kontatu ezin ahala uso igaro da gaur goizean Tontorramendi ingurutik). *Domekak-eta atune kantirari atraparabe; eziñ kontala* (Domekak-eta, ikaragarritzko hegaluze pila harrapatu dute; kontatu ezin ahala).

KONTENTA

Kontentatu (“contentarse”). Eskatzen duena lortuz pozik geratu. Umeei dagokienez erabiltzen zen. *Parin topattuaizenok emotzaz, bañe, auxe umiau eziñddot kontenta* (Parean aurkitu ditudan gauza guztiak eman dizkiot, baina, ume hau ezin dut kontentatu).

KONTENTU

Kontentu, kontent, pozik, alai (“contento/a”). *Naidanbeste atun atraparabela-ta kontentu euazen areik* (Ikaragarritzko hegaluze pila harrapatu dutela-eta, kontentu zeuden haiek).

KONTESTA

1.- Erantzun (“contestar”, “responder”). Gure artean *erantzun* aditza ere sarri entzun izan da. Hala ere, esango nuke, gehienetan testuinguru desberdinetarako erabili izan direla bata eta bestea. Testuinguru formal eta serioagoetan *erantzun*. Aldiz eguneroko bizitzako hizkuntzan, eta batez ere, errespetu falta adierazi nahi denean, *kontesta*. *Aiuntamenture jun giñan kaleko argixakattik protesti ettea, ta ondioik eztozku erantzun* (Udaletxera joan ginen kaleko argiak zirela-eta, protesta egitera, baina, oraindik ez digute erantzun). *Orrek mozoluerrek attittai-be kontesta eitze* (Lotsagabe horrek aitonari ere erantzun egin dio). *Ixillik ezin eon; erozeiñ bara-be beti kontesta enbir* (Ezin isilik egon; nornahi delarik ere erantzun egin behar).

2.- *Kontestaziñoi*. Erantzuna (“contestación”, “respuesta”). Berba honekin berdin gertatzen zaigu. *Erantzuna* ere izan arren, testuinguru desberdinetarako erabiltzen dira. *Kontestaziñoi*, errespetu falta edo lotsagabekeria adierazi nahi denean entzungo dugu. *Orrek umiorrek zelako kontestaziñoik emoteotzaz amai!* (Ume horrek, a zelako erantzunak ematen dizkion amari). *Zarrauai-be kontestaziñoi txarrak emoten famaure ori* (Zaharragoei ere erantzun desegokiak ematen abila da hori). Guk erabiltzen dugun testuinguruetarako, *kontestaziñoi* beti izaten da *txarra*, hala ere, batzuetan izenondo hori ezarri egiten dugu. Izan ere, dialektika nahiz eztabaida batean norbaitek ematen duen arrazoi edo argumentua egokia iruditzen zaigunean, ez dugu *kontestaziñoi* erabiltzen, erantzuna baizik; edo “erantzun” aditzaz baliatzen gara. *Entzuzu zelako ondo erantzutan?* (Entzun al duzu zein ongi erantzun dion?).

Gure aurrekoek, zaharrei errespetu faltaz erantzuten zietenarako, *errepuesti* hitzaz baliatzen omen ziren. *Zarrai errepuesti emoti delitu zan* (Pertsona nagusiari erantzutea gaizki ikusia zegoen). Gipuzkeraz eta zubereraz ere agertzen zaigu bertso zaharretan: “...*eman zion errespuesta...*” / “...*uken du arrapostu...*”.

Berba hau (*kontesta*), Oskorri taldeak Ondarroan jasotako abesti batean (“*Kanuto zizilindro*”) azaltzen da: “*Egun baten Kanuto kalera juan zan. Karruak zapalduta etxera juan zan. Amak esan eiotezan lotara joateko. Atzera kontestatzen : eztonai amatxo*”.

KONTESTONI

Neska lotsagabea (“contestona”). Azken hitza esatea gustatzen zitzaion neska. Zaharragoei ere erantzun egin behar. Horrelakoa neska baldin bazen *kontestoni*; mutila bazen, berriz, *mozolu*. Gatelaniaz “contestón” badugu, baina hori ez genuen mailegutzat hartzen. *Goiko neski beti ixan da kontestoni* (Goiko neska beti izan da lotsagabea). *A neski kontestonire*. *Eztozu ezautzen asko* (Neska hura lotsagabea da. Ez duzu ondo ezagutzen!).

KÓNTRA

1.- Aurka (“contra”). *Neuk bakarrik biren kontra eiñddot pelota partidu, te irabazi* (Nik biren kontra pilota partida jokatu, eta irabazi egin dut). *Gaur arratsaldin Kalandikun kontra gerri eiñddou tiraomakiñ* (Gaur arratsaldean Kale Handikoen kontra egin dugu gerra tiragomekin).

2.- Ondoan, elkar ukitzen, kontra (“pegado a”, “al lado de”). *Ondarruko frontoi, elixin, parrokixin, kontrara* (Ondarroako frontoia elizaren, parrokiaren, ondoan dago). *Bodegako atin kontra laga neban erramu. Iñok ezparau artu antxe eongora ondioik* (Sotoko atearen kontra laga nuen arrauna. Inork ez badu hartu hantxe egongo da oraindik).

3.- *Kóntra eiñ*. Kontra egin (“llevar la contraria”, “enfrentarse verbalmente”). *Nik pentsateneban zure koñatuk neure faore engobala berba, bañe, keba, berak eiztan kontra* (Nik uste nuen zure koinatuak nire alde hitz egingo zuela, baina ez, berak egin zidan kontra).

4.- *Korrentan kóntra*. Errekako ura, marearen arabera, sei ordu gutxi gorabehera ibiltzen da gorantz, eta beste horrenbeste beherantz, gorenera eta beheenera heltzean geldirik egiten duen une laburra izan ezik, beti mugimenduan. Gorantz ez da bortizki joaten, baina bai beherantz; eta euri dezente eginda badago, marea beheranzkoan ura ikaragarritzko indarrez jaisten da: *korrenta andixe*. Korrontearen kontra, egitekotan, igerian edo arraunean egiten genuen. *Korrentan kontra igaxan etti alper-alperrik ixaten da: batetik eztozu aurreatzen, eta bestetik arnasabaik geatukoza, itto* (Korrontearen kontra igerian egitea alfer-alferrik izaten da: batetik ez duzu aurreratzen, eta bestetik arnasa barik geratuko zara itotzeraino). *Erramutan ez asi korrentan kontra. Alper-alperrik kantsakoza, eta aurreatu ba-pe* (Arraunean ez hasi korrontearen kontra. Alfer-alferrik nekatuko zara, eta aurreratu berriz, batere ez).

KONTRAGILLI

Kontragila (“contraquilla”, “sobrequilla”). Gilaren gainean armazoiak jartzen ziren; eta armazoi horien gainean ezartzen zen egur bat izaten zen kontragila. Armazoiak gogortzea zen bere egitekoa.

KONTRAKAELA

Kontrakarela (“contracarel”). Txalupak, bere alboetan (ababorrean eta istriborrean) karelaren kanpoko aldetik duen hurrengo koska.

KONTRAMAXU

Kontramaisu (“contraestre”). Arrasteko txalupetan, bizkarreko arduraduna. *Txalopan patroik aintzeban, bañe, patroik kubiarta ezan bajaten. Kontramaxu ixatezan kubiartan aintzebana* (Txalupan lemazainak agintzen zuen, ordea, lemazaina bizkarrera ez zen jaisten. Kontramaisu izaten zen bizkarrean agintzen zuena). *Patroik kontramaxuai aiñddukotzan, da kontramaxuk maiñeruai* (Lemazainak kontramaisuari aginduko zion, eta kontramaisuak arrantzaleei).

Hori horrela zen arrasteko txalupetan. Ordea, baxurako txalupetan, kontramaisuaren ordeaz beste postu bat izaten zen: *sotapatroi*. Ikus, *sotapatroi*.

KONTRAXU

Aurkaria (“contrario/a”, “adversario/a”). *Pelotan nai dou eiñ bañe kontraxoik eztou topaten* (Pilotan egin nahi dugu, baina, aurkaririk ez dugu aurkitzen). *Zueik ondo jokatzue, bañe kontraxuk obetua* (Zuek ongi jokatu duzue baina, aurkariak hobeto).

KONTROS

Emakumeen “biraoa”. *Aide amendik, kontros!* (Alde hemendik, *kontros!*).

Biraoak (*maldiziñoik*) eta berba itsusiak esaten, badirudi berdintasuna lortzen ari garela gizonezko eta emakumezkoen artean. Gazteen artean, horretan, neskak eta mutilak parean dabiltzala esango nuke. Lehen, gizonezkoek botatzen zituzten; emakumeek, aldiz, inoiz ere ez. Emakumeek, biraoaren ordeaz, haserretzen zirenean botatzen zuten hitz bat hauxe zen: *kontros*. Ozenki, hori bai!

KONTSAGRAZIÑOI

Sagara, mezerdikoa, kontsakrazioa (“momento de la consagración en la santa misa”). *Mezako momentoik inportantiena kontsagraziñoi zala esateozkuen* (Mezako unerik garrantzizkoena mezerdikoa zela esaten ziguten).

Garai hartan, mezaren une berezi eta garrantzizkoena. Izan ere, guri adierazten zigutenez, une horren aurretik “barkilua” (ogi mota bat) besterik ez zena, apaizak esaten zituen hitzei esker “Kristoren Gorputza” bihurtzen zen. Akolitoak txilina ere jotzen zuen eta isiltasunik eta errespeturik handiena eskatzen zen une horretan. Mezak balio izateko ere, hots, igandeko obligazioa betetzeko (igandean derrigorrez entzun behar zen meza), sagararen unea orduko sartu behar zen elizan. Beranduago sartzen zenari mezak ez zion balio izaten. Beste meza bat entzun behar. Gizonak, emazteak prest utzitako arropak jantzi eta lasai ibiltzen ziren. Estu eta larri, beti berandu, meza ere justu-justu harrapatuaz, etxekoandreak. Izan ere hauek, etxeko beste guztien arropak prest utzi eta azkenean beraien burua prestatu behar zuten. *Eztaitt mezaik atrapakoten. Kontsagraziñoirako allakona*. (Ez dakit meza harrapatuko dudana. Sagararako helduko naiz). Horrela bada, batzuetan meza *pasa* egiten zen, eta beste batzuetan harrapatu. Ikus, *pasa*, 1.

KONTSERBI

Kontserba (“conserva”). Kontserban lantzen zen arraina: *txitxarru*, *berdela*, *betandixe*, *antxobi*, *atune*, *lantzoi*, *zimarroi*. *Kontserbi asko eiñ ixanda Ondarrun. Aspalditik gañea* (Ondarroan kontserba ugari egin izan da. Aspalditik gainera). *Kontserbi kontserba-fabriketan ettezan* (Kontserba kontserba-fabriketan egiten zen). Non bestela? Dena den, etxeetan, antxoa eta hegaluzea kontserban egiten zen etxerako adina.

KONTSOLA

Kontsolatu (“consolar”). Atsekabetua dagoena poztu, penak eta tristurak arindu. *Orreik pastel guztiok zeutzakoriz? Kontsolakozaz*. (Pastel horiek guztiak zuretzat al dira? Kontsolatuko zara).

Umik near naiku eiñddau-te, kontsolako zan (Umeak negarra franko egin du eta kontsolatuko zen).

KONTSUELU

Kontsolamendua, aringarria, poza (“consuelo”). *Felisai gixona ta semi il gakozen. Bañe, tire! Alabi te alabin umin kotsuelu geatzeakoz!* (Felisari senarra eta semea hil zitzaizkion. Baina, tira! Alaba eta honen haurraren kontsolamendua eta poza geratzen zaizkio).

Egoera beltza bizitzen ari zenari geratzen zitzaion kontsolamendu edo pozen bat aipatzean gure aurrekoek (gurasoek, osaba-izebek) berba honetaz baliatzen ziren.

KÓNTU

1.- Kontua (“cuidado”, “atención”). *Kontu andixaz ezpazabiz or miñe artukozu* (Kontu handiz ez bazabiltza hor mina hartuko duzu).

2.- Kontua (“relato”). *Ontxe-ontxe kalin jakiñddoten konto bat kontabitzut* (Oraintxe bertan kalean jakin dudak kontu bat kontatu behar dizut).

3.- *Kóntuk artú!* Argi ibili! (“ten cuidado!”, “mucho ojo!”). Lokuzio honek mehatxu zentzua darama beti. *Naizun guzti esati librerala pentsateozu ala? Kontuk artu ze esateozun!* (Nahi duzun guztia esatea libre dela uste al duzu? Argi ibili zer esaten duzun!).

4.- *Kóntuk eiñ.* Kontuak egin (“hacer las cuentas”). *Dana zeuk paazendun-de, baixakuko afixan kontuk enbiouz* (Dena zuk ordaindu zenuen, eta ostiraleko afariaren kontuak egin behar ditugu).

5.- *Kóntuk esán.* Kontuak esan, kontuak kontatu, berriketan egin. Mundua mundu denetik zenbat denbora “alferrik galdu” ote den “kontuak esaten”. Kaletik etxera berandu joan eta amaren “interrogatorioari” erantzunez, zein dotore geratzen zen “justifikazioa”. Beti, dotore geratu izan den aitzakia ematen zen: *kontuk esaten*.

-*Nun eontzaz onarte?* (Non egon zara orain arte?)

-*Kalin* (Kalean)

-*Onarte kalin, zetan eoleikela, bañe!* (Orain arte kalean, zertan egon daiteke?)

-*Kontuk esaten* (Kontu kontari)

6.- *Kóntun artú.* Kontuan hartu (“tomar en cuenta”). *Itxosa urten gendunin attak esazkun axi kanbixaten dabela sumaten baendun segixan erriko bandan asteke. Axi kanbixaban bañe, txibixe artzen geuazen da geatu eiñ giñan bixkaten. Attak esandaku kontun ez gendun artu, te kostaaazkun etxea allati. Una baten billurtu-be eiñ giñan* (Itsasora irten ginenean aitak esan zigun, haize aldaketa sumatzen bagenuen berehala etxerantz abiatzeko. Haizea aldatu zuen, ordean, txipiroiak harrapatzen ari ginenez apur bat gehiago geratu ginen. Aitak esandakoa kontuan ez genuen hartu, eta kostatu zitzaigun portura heltzea. Momentu batean beldurtu ere egin ginen).

7.- *Kóntun eukí.* Kontuan izan (“tener en cuenta”). *Gaur-be marmittaku laun askorentzat enbizu, bañe, kontun euki atzo baño ogei bat laun gitxia ixangoazela. Atzoko beste patataik eta atunik eztozu biko* (Gaur ere marmitakoa lagun askorentzat egin behar duzu, baina, kontuan izan atzo baino hogeia bat lagun gutxiago izango garela. Atzo beste patatarik eta hegalez ez duzu beharko).

8.- *Konture jausí.* Konturatu, ohartu, jabetu (“caer en la cuenta”). *Zu eza konture jausi, bañe, arek mutillak diru arturau antxe* (Zu ez zara konturatu, baina, mutil hark dirua hartu du hantxe). *Ontxe jausina konture* (Oraintxe konturatu naiz).

9.- *Kóntuz.* Kontuz (“atención”). *Kontuz orreaz. Orrek eztotzu gauzonik engo* (Kontuz horrekin. Horrek ez dizu gauza onik egingo).

10.- *Eiñ kóntu.* Esate baterako, ia (“parcticamente”). *Etxe barrun euneko larota emeretzí, eiñ kontu danak, euazen konforme tellatu barritziaz* (Auzoko ehuneko laurogeita hemeretzi, esate baterako denak, zeuden konforme teilatua berritzearekin).

11.- *Eiñ kontu.* Egin kontu, atera kontuak (“calcula”). *Antxoba sasoi ona eukiendun, eta atun sasoi obi. Eiñ kóntu zemat irabazikoendun* (Antxoa sasoi ona izan genuen, eta atun sasoi

hobea. Egin kontu zenbat irabaziko genuen). Honen kide “*ata kontuk*”, sarriago erabiltzen dugu.

12.- *Neuré, zeuré...kóntu*. Nire, zure... kontu (“a mi, tu... cargo”). *Afaxe prepaati gaur neure kontu* (Gaur afaria prestatzea nire kontu).

13.- *Neuré, zeuré...kontúre*. Nire, zure... kontura (“a cuenta de”). *Neure konture ederto pasaben areik eune* (Nire kontura ederki pasa zuten haiek eguna).

14.- *Atá kóntu*. Atera kontuak (“calcular”). *Bizitza guztin patroi ibillire. Ata kontu, zemat diro irabazikoban* (Bizitza osoan patroi aritu da. Atera kontuak zenbat diru irabaziko zuen). Egoera batetik ondorioa atera nahi denean hartzen du bere esanahi betea. *Atzanin beran buru illban. Ata kontu, orreta allateko zelan eonbizan* (Azkenean bere buruaz beste egin zuen. Atera kontuak horretara heltzeko nola egon behar zuen). Batzuetan, solaskidea kontuan izanik, “zu” pertsonaren marka ere ezartzen zaio: ... *ataxu kontu, orreta allateko zelan eon bizan* (...atera ezazu kontua, horretara heltzeko nola egon behar zuen).

15.- *Ze kontú-te*. Zerda kontua eta (“resulta que”). *Meserik etten ebillen itxuri eiñ. Ze kontu-te, bera lapurrik andixena* (Mesedeak egiten ari zen itxura egin. Zer da kontua eta, bera lapurrik handiena). Beste era honetara ere esaten da: *zer da kontu-te*. Eta gure aurrekoek guk baino maizago, lokuzio hau bera osatuagoa erabiltzen zuten: “*alako baten ze kontu-te*”, edo “*alako baten zer da kontu-te*”.

Guk eskeñi geuntzan launtzi; irulau bidar gañea. Berak ezetz, ezebala iñorbir eta bakarrik engobala. Asi zan a bakarrik, bañe ikusiban an zelako biarra euan; bakarrik ezebala sekulaxun amattuko. Zer da kontu-te, atzanengoko ordun, meserez ia jungo giñan launtzea

(Guk eskaini genion laguntza; hiruzpalau aldiz gainera. Berak ezetz, ez zuela inor behar, eta bakarrik egingo zuela. Hasi zen hura bakarrik, baina, ikusi zuen han nolako lana zegoen, bakarrik ez zuela sekula santan bukatuko. Kontua da, azken orduan laguntza eske aritu zitzaigula, mesedez ea joango ginen laguntzera). *Mendi buelti berantzako aproposa prepaarou; on, ze kontu-te, eztabela nai etorri* (Mendi buelta berarentzat egokia prestatu dugu, eta kontua da orain ez duela etorri nahi).

KONTUERREZOI

Arrastoa, nondik norakoa. (“rastro”, “huella”, “vestigio”). *Sarri pasaten da, gauzi aztertzen asi bai, bañe, kontuerrezoirik eziñ ata* (Maiz gertatzen da, gauza aztertzen hasi bai, baina, arazoaren nondik norakoa ezin argitu).

Gertaera baten nondik norakoa, arrastoa, sustraia, zergatia. Gehienetan *ata* (atera) aditzari lotuta. *Maxan gañin agertu zan dirun kontuerrezoirik ata zenduen?* (Mahai gaineen agertu zen diruaren arrastorik atera zenuten?). Azken batean, aditz honen oinarrian ikerketa dago.

Noski, zerbaiten arrastoa edo zergatia ateratzen denean, jakitera eman daiteke. Horregatik, jakin aditzari lotua ere agertzen zaigu. *Domekan artu zenduen koliñetin kontuerrezoirik jakizue?* (Igandean jaso zenuten tartaren nondik norakoa jakin duzue?). *Inok eskatu-be eztozku eiñ orren kontuerrezoirik* (Inork ez digu eskatu horren nondik norakorik).

KONTULAXE

Kontularia (“contable”). Ogibidez kontuak egiten dituen pertsona. *Sasoi baten a kofraxako kontulaxe ixantzan* (Garai batean hura kofradiako kontularia izan zen).

KÓNTUXU

Badirudi, antza (“por lo visto”). Aldez aurretik norbaitek emandako iritziaz gure irudipena aditzera eman nahi dugunean honetaz baliatzen gara; baiezkoa bezala ezezkoa ere: *bai kontuxu, ez kontuxu. Atzo parrandi eiñdde berandu erretirako zan eta gaur a ezta goxa altsako.* (Atzo parranda eginda berandu erretiratuko zen, eta gaur hura ez da goiz jaikiko). Solaskideak eman duen iritziaren gainean, beste norbaitek berea adieraz dezake “*kontuxu*” berbaz baliatuz: *Ez kontuxu* (Badirudi ezetz).

Aulestin, “*seguru*” (*bai seguru*) berba erabiltzen da, eta Eibarren, “*itxuria*” (*bai itxuria*): badirudi baietz.

KONTZEJU

1.- Udaletxea (“concejo”). Berez, Udala izango zen. *Gure denporan kontzeju elixopin gañin euan* (Gure garaian udaletxea zimitorioaren gainean zegoen).

Berba honen erabilera guk ere harrapatu genuen. Zaharrek *Kontzeju* esaten zuten aldi berean guk *Aiuntamentu* esaten genuen. Zimitorioaren goiko partean, bigarren solairuan zegoen. Han bertan, lehen solairuan eta hirugarrenean, eskolak zeuden: *Kontzejuko eskolak*. Lehen solairuan Don Secundino Villacortak (Zuhaiztietakoa zen) ematen zuen eskola; horregatik, *Don Secundinoneko eskoli* ere deitzen genion. Azken solairuko eskolako “andereñoa” (*maistri*) Rosario “*Txanterrika*”, (Rosario “*Gatzerre*” ere esaten zioten) izan zen; eta musika bandak ere hantxe bertan egiten zituen saioak. Musika tresna batzuk, handienak (Jose “*Xagu*”k jotzen zuen tuba, “*Bonberok*” jotzen zituen platiloak, bonboa eta abar) bertan egoten ziren guretzat guztiz tentagarriak.

2.- *Kontzejure erún*. Udaletxera eramán. “*Kontzejura altsa*” ere sarri entzun izan dugu. Hitz horiek garrantzak izaten ziren; izan ere norbait udaletxera eramaten zutenean, ez zen izaten txantxetako zerbaitengatik. *Antonio-ta kuadrilli Kontzejure eruttuez. Zeozeattik ixangora!* (Antonio-eta koadrila udaletxera eramán dituzte. Zerbitengatik izango da).

KÓÑO

1.- Koño!, joño! (“¡coño!”). Harridura azaltzeko erabiltzen zuten gizonezkoek. Berba honen aldagaiak ere maiz entzuten ziren: *joño*, *errekoño*. Emakumeen ahotan entzuten genuen hitz itsusienetakoa zen hau. Gutxitan esaten zuten; baina, oso haserre jartzen zirenean batzuei ateratzen zitzairen, eta “fuerte” gainera; harridura agertzeko inoiz ere ez. *Arek andrik “koño” esan dau* (Andre hark *koño!* esan du). Esaten zutenek agian jakingo zuten, baina guk ez genekien berba hark gatelaniaz zer esan nahi zuen.

2.- *Kóñe*. *Koño* berbaren emakumeen bertsioa. Gizonezkoek, aldagai hau inoiz ez zuten erabiltzen; gizonezkoek beti “*koño*”. Emakumeek berriz, gauza bera, baina kutsu femeninoa emanez: *koñe*.

KOPALET

1.- Kopaleta (“cesta plana de tamaño pequeño”). Baserrietan ere, Bizkaian behinik behin, saski mota bati horrela deitzen zioten. Guk kontserba fabrian erabiltzen genuen: mahai gainetan, kopaletak izaten ziren antxoa txikia eta handiagoa sailkatzeko. Otarre azal samarrak ziren. *Kopaleta betetakun tiña utzittu birrixatezan* (Kopaleta betetakoan tinara hustu behar izaten zen). *Ekatzu ori kopaletoi oneik antxobok jasoteko* (Ekariezadazu kopalet hori antxoa hauek jasotzeko).

2.- *Kopaleta* deituriko saskiaren neurria. *Au tiñiau ezta andi-andixe, bañe berrotamar bat kopalet antxoba artukottuz* (Upel hau ez da handi-handia, baina berrogeita hamar kopalet antxoa hartuko ditu). *Illuntzin arrantza junga ta iru kopalet berdel atraparouz* (Iluntzean arrantzara joan gara eta hiru kopalet bete berdel harrapatu ditugu). *Or zulun zemat kopalet lur kabiako littakez?* (Zulo horretan zenbat kopalet lur kabituko lirateke?).

“*Lekatton abarik preunta eixeban pulpittutik, ia Lekattoko islik zemat kopalet dauken, “bañe, ondarrutarribara, ixilik-e!”*. *Enda, jenti an asi ei zan: bata bi mille kopalet, beste batek iru mille, lau mille kopalet. Iñok eziñ igarri. Eta abarik: “Ia, orrek ondarrutarorrrek zer diño?”*. *Ondarrutarra an eixeuan esku altsata. Ondarrutarrak: “Kopaleta isli mouku bara, bat”*. *Dra! Aettek igarri. Bañe, abarik kontuxu baeukan susmu ondarrutarrak jakin bibana”*. (Arrizabalaga Basterretxea Jon).

(Lekeition apaizak galdetu omen zuen pulpitutik ea Lekeitioko irlak zenbat saski bete lur eta harri dauzkan, “baina, ondarrutarrik baldin badago isilik egon dadila!”). Jendea berehala hasi

omen zen: bata bi mila saski, besteak hiru mila, lau mila saski. Inork ez omen zuen asmatzen. Eta apaizak: “Ea ondarrutar horrek zer dion”. Ondarrutarra han omen zegoen eskua jasota. Ondarrutarrak: “Saskia, irla adinakoa baldin bada, bat”. Hark eman erantzun zuzen. Baina, itxura denez, apaizak usaintzen omen zuen ondarrutarrak erantzuna jakin behar zuela).

KÓPAU

Kopaua, ahamena (“bocado”). Ahoan aldi bakoitzean sartzen den janari-puska edo kopurua. *Kopau bittan jan dau ixte ogi osu* (Bi kopautan jan du ia ogi osoa).

Guk ere adiera hori bera ematen genion hitz honi, baina, egoera batzuetara, janari mota jakin batzuetara mugatua. Guretzat, *kopau*, sagarrari, madariari, melokotoiari, nahiz antzeko beste fruta mota bati egindako horzkadaz hartzen genuen zatia izaten zen. Sagarra jaten ari zenari, ez genion zatirik eskatzen, *kopau* baizik. Sagarraren jabeak ezin izaten zuen kontrolatu hartzaileak nolako zatia kenduko zion; hartzailearengan konfiantza baizik ez zuen izan behar. Ondoren, hartzaileak, ia beti honako hau entzun behar izaten zuen: *Kopau andixe artuztazu* (Kopau handia hartu didazu). Hartzen zuenak neurtzen zuen *kopau*. Beti bezala, ematen zuenari asko iruditzen zitzaion; hartzen zuenari, berriz, gutxi.

Horregatik, ematea tokatzen zitzaigunean (txandaka izaten baitzen), alde aurretik oharra ozenki esan behar zen: *Kopau txikixe artu-e!* (Kopau txikia hartu, gero!). *Kopau bateaz ixte saar guzti jazta* (Kopau batekin ia sagar osoa jan dit).

Aulestin, oster, *kopau* berba jatordutxoa (“tentempie”), gehienetan, burutzen ari diren lana etenda egiten dena, aditzera emateko erabiltzen dute; eta ia sarriago, *kopautxu*. *Bagoiez-ba kopautxu etten?* (Joango al gara mokadutxoa egitera?).

KÓPI

1.- Kopa (“copa”). Tabernetan ikusten genituen kopak, koñakak eta likoreak edateko. *Kopi gexa betetxatu* (Kopa beteiezadazu gehiago). *Orrek eunin kopa bapaño gexa erateottuz* (Horrek egunean kopa bat baino gehiago edaten ditu).

2.- Kopa, saria (“copa”). *Fueleko kanpeonatun geuk irabazirou kopi?* (Futbol txapelketan geuk irabazi dugu kopa). *Lekuek eta Patxik irabazirabe partidu, tte kopi-be bai* (Lekuek eta Patxik irabazi dute pilota partida, eta kopa ere bai).

3.- Kopa (“el palo de copa en los naipes”). *Zuk errege kopi botazu bañe nik bateko kopiaz jan eitzut* (Zuk errege kopa bota duzu, baina, nik bateko koparekin jan egin dizut).

KÓPLAK

1.- Aitzakia-maitzakiak (“excusas”, “pretextos”). Zerbait burutzerakoan luzamendutan aritzeko aitzaki-maitzakiak. *Kopla gexei dabill onek inddarran bixkat jateko* (Aitzakia ugari darabil honek babarrun apur bat jateko). *Kopla gitxi, eta mandatuk ariñ eiñ* (Aitzakia gutxi; eta mandatuak azkar egin). Agian gutxiagotan, baina, singularren ere entzuten genuen. *Zeeze aiñddutakun kopli besteik eztauke onek* (Zerbait agindutakoan, aitzakia besterik ez du honek).

Zernahitarako ere *kopla* gehiegi ibiltzen zuenagatik, honako hau botatzen zuen gure aitak: “*Mucha copla, poco pelo, chiruelo*”.

2.- *Kopletan ibilli*. Txantxetan aritu (“andar con cuentos”). Gauzak serio hartu behar direnean ere txantxetan eta aitzakiak jarritz, luzamendutan jardun ganorarik gabe. *Zeeze amattu birdanin, kopletan ezta ibillibir; segixan amattu, te kittu!* (Zerbait bukatu behar denean, ez da txantxetan aritu behar; ahalik azkarren bukatu, eta kito!).

3.- *Kópla gitxiku*. Fina, betebeharrak txantxetan aritu gabe seriotasunez hartzen dituen. Aitzakia-maitzakia aritu gabe, agindutakoa, edo betebeharra, berehala eta behar bezala egiten duena. *Ori neskioi kopla gitxikure; agintzeotzazune laste engotzu orrek* (Aitzakia eta kontu gutxikoa da neska hori; agintzen diozuna laster egingo dizu horrek).

KOPLOSI

Kopla, aitzakia eta itxurakeria ugari dituen neska (“chica cuentista”). Mutila, berriz, *koplosu*.

Orrek neskiurrek betiauke zeoze. Ori baño koplosiauarik! (Neska horrek beti du aitzakia eta kopla ugari!). *Koplosu ixanbaik, atateotzuena jan da kittu!* (Aitzakiatan ibili gabe, ateratzen dizutena jan eta kito!).

KORANĖ

Potera, txipiroitarako kodaina (“potera”, “arponcillo”, “jibionera”). Txipiroiak harrapatzeko erabiltzen zen berunezko tresna. Beheko aldean, amuaren forman orratzak izaten zituen. *Korañe* soilik ere entzuten genuen, baina, maizago *txibi korañe*. *Txibittako txibi korañak prepaaten dabill* (Txipiroitarako poterak prestatzen ari da).

Nagusiagoei entzun eta geuk ere kantatzen genuen abesti batean agertzen zen berba hau: *Pio Piolin, Mateo Txanboliñ, apaxu erria ta txibi korañakin*.

KORBATI

Gorbata (“gorbata”). Hiru eratarata entzun zitekeen: *korbat*, *gorbat*, *gorbeti*. Zaharrek beti *gorbeti*. Jantzi? Antzina, ezkontzako trajearekin batera. Gure garaian jaunartzea egiterakoan ere bai. *Komuniñoi txikixe ta komuniñoi andixe ettezanin, traji te korbat* (Lehen jaunartzea eta jaunartze handia egiten zirenean, trajea eta gorbata). Ezkontzetan ere arrantzale soilak eta beren emazteak, modeloen ibiltokirako moduan jantzen ziren; gizonaek gorbata eta guzti. *German Txikixe-be korbatiaz junde Juanitan ezkontza* (German “Txikia” ere gorbata eta guzti joan da Juanitaren ezkontzara).

KORDÁ-ÁLAN

Kordi (korda, kordela: “cordel”) bisigutan, papardotan, aingiratan edo marrazotan, itsasoan uzten zen soka luzeari deitzen zitzaion. Soka luze-luze (*subille*) hark, tarteka-tarteka beste sokatxo batzuk (*potxeri*) eramaten zituen zintzilik, eta hauetako bakoitzaren muturrean amua bere karnata eta guzti. Horixe zen *kordi* (korda). *Ala*: erakarri, jaso (“halar”). Korda jasotzerakoan ikusten zen itsasoan utzitako aparailu hark arrainik harrapatu zuenentz. Beraz, korda jasotzea (*kordi alati*) lan penosoak, neketsua eta deserosoa gertatzen zen beti; arraina bazekarren, gaitzerdi, baina, beti lan txarra. Korda uretaratzea (*korda-botan*) beti ere lan samurragoa eta erosoagoa.

Horregatik, bizitzan une makurrak, neketsuak eta penosoak pasatzen ari denagatik esaten da “*korda alan*” dabilela, hots, une txarrak jasaten. *Aspaldixan Teese korda-alan dabill* (Aspaldi honetan Teresa une txarrak igarotzen ari da).

KORDÁALATZALLI

Korda jasotzailea. Txaluparen atzeko aldean tretza jasotzen aritzen zen arrantzalea. *Bixente Ollarra kordaalatzalli ixantzan. Korda alaten abille* (Bixente “Ollarra” korda jasotzailea izan zen. Korda jasotzen trebea). *Tretzaalatzailli* ere deitzen zitzaion.

KORDÁ-BÓTAN

Kordi (korda, kordela: “cordel”) bisigutan, papardotan, aingiratan edo marrazotan, itsasoan uzten zen soka luzeari deitzen zitzaion. Soka luze-luze (*subille*) hark, tarteka-tarteka beste sokatxo batzuk (*potxeri*) eramaten zituen zintzilik, eta hauetako bakoitzaren muturrean amua bere karnata eta guzti. Horixe zen *kordi* (korda). *Ala*: erakarri, jaso (“halar”). Korda jasotzerakoan ikusten zen itsasoan utzitako aparailu hark arrainik harrapatu zuenentz. Beraz, korda jasotzea (*kordi alati*) lan penosoak, neketsua eta deserosoa gertatzen zen beti; arraina bazekarren, gaitzerdi, baina, beti lan txarra. Korda uretaratzea (*korda-botan*) beti ere lan samurragoa eta erosoagoa.

Horregatik, bizitzan une makurrak, neketsuak eta penosoak pasatzen ari denagatik esaten da “*korda alan*” dabilela, hots, une txarrak jasaten. *Aspaldixan Teese korda-alan dabill* (Aspaldi honetan Teresa une txarrak igarotzen ari da)

KORDELA

Kordela (“cordel”). Orokorrean zeinahi motatako sokari esaten zitzaion. *Lena kordela erozetako birrixatezan* (Garai batean kordela zernahitarako behar izaten zen).

Herrian bazegoen sokak egiten zituzten lantegia. Izagirre anaiek zuten (Andoni, Iñaki, Imanol “Yimi”) futbol zelai zaharraren ondoan. *Txirriki* deitzen zitzaion, baina, bai *kordelexi* ere. Horretan lan egiten zuten anaiek.

KORDELERU

Sokagilea, soka saltzailea (“cordelero/a”). *Ondarrun bentzat, kordeleruzinak, sokak etten zittuezen, eta saldu-be bai. Izagirretarrazin kordeleruk, eta Iñaki Aremaio-be bai* (Ondarroan behinik behin, sokagileak zirenek, sokak egiten zituzten, eta saldu ere bai. Eizagirre anaiak ziren sokagileak, eta bai Iñaki Aramaio ere). *Ordun soka asko bizan da kordeleruk biar asko eukitteben* (Garai hartan soka ugari behar zenez, sokagileek lan asko izaten zuten).

KORDELEXI

Sokagintzako tailerra (“cordelería”). *Gure sasoiñ kordelexi Izagirretarrak euken kanpofuelan ondun* (Gure garaian Eizagirre familiak zuen sokagintzako tailerra futbolzelaiaaren ondoan). *Iñaki Aramaio-be kordeleru zan, da arek kordelexi Kamiñazpin eukan* (Iñaki Aramaio ere kordelgilea zen, eta hark *Kamiñazpin* zeukan sokagintzako tailerra).

Baina, lehenago, sokagintzako tailerra Isidor “Amerikanu”k ere izan omen zuen.

KORDÍ

1.- Tretza, kordelina (“palangre”). Tretza askoz osaturiko aparailua, korda. *Amentxe botabiou kordi* (Hementxe bota behar dugu korda).

2.- *Kórdan*.

KOREANUK.

Korearrak (“coreanos/as”). Gehienetan pluralean erabiltzen genuen. *Zinan koreanuk beti galtzeben gerri amerikanun kontra* (Filmetan korearrek beti galtzen zuten gerra amerikarren kontra). Filmetan amerikarren kontra agertzen ziren korearrak *gaiztuk* izaten ziren; eta aurpegia ere horrelakoa jartzen zieten. *Pelikuletako koreanuk aĩn ixatezin gaiztuk, naidanbeste illarren ez gendun penaik tantai-pe artzen* (Filmetako korearrak hain izaten ziren gaiztoak, asko hiltzen ziren arren ez genuen batere penarik hartzen).

KORKOTXE

1.- Konkorduna, korkoxa (“jorobado/a”). Bizkarrean konkorra zuenari deitzen genion (gizona nahiz emakumea). Klean ez zen konkordunik ikusten; bestela, seguru nago guk burla egingo geniola. Gizon bat bazegoen korkoxa Kale Handian bizi zena; ordulariak konpontzen zituen: Anjel “*Korkotxe*”. Ordulari konpontzaile profesionalek baino merkeago egiten zuen. *Eruxu au erlojuau korkotxanea* (Eraman iezaiozu ordulari hau korkoxari).

Jesus Mari Aramaiori entzun izan nion, Ondarroan gizon batek *igualdadi* eskatzen zuela, eta gizon hori *korkotxe* zela. Ez omen zuen eskatzen berari korkoxa kentzea, denak *korkotxak* izatea baizik. Emakume bat ere bazegoen korkoxa: *Materreko Lorea Korkotxe*.

2.- Konkorra (“joroba”). *Orrek mutillorrek korkotxeauke lepun* (Mutil horrek konkorra du bizkarrean).

KORNETI

1.- Turuta, klaxona (“bocina”). *Antomobile korneti jo ta joabill dde zirkiñi-pe eztabe etten; kalin erdittik trankilldduz areik* (Autoa klaxona jo eta jo ari da, eta zirkinik ere ez dute egiten; kalearen erdi-erditik lasai doaz haiek).

2.- Korneta, turuta (“corneta”). Kale garbitzaile ziren zakar biltzaileek ere *korneti* jotzen zuten jendea beraien presentziaz ohar zedin. *Zamarrerun korneti ixan da. Aide ta erun zamarrak*

(Zakar biltzailearen turuta izan da. Zoaz eta eraman zakarrak). *Guk, Mollan, Jose Zamarreruk (Jose Latxanbre) jotaban korneti entzuten gendun. Txordo-pe jokoban Goikalin, bañe, arek Goikalin jotebana guk ezin entzun Mollatik ero Kanttopetik. Txordok jotebana Berriditarrek, Bonik, Nakarrenuk, Mafuk, Kinadok, Murtzik, Mamak eta abarrek entzungoben ondo* (Guk, Nasa Kanean, Jose zakar biltzaileak, Jose “*Latxanbre*”k, jotzen zuen turuta entzuten genuen. “*Txordo*”k ere joko zuen Goiko Kanean, ordea, hark Goiko Kanean jotzen zuena guk ezin entzun Nasa Kaletik edo *Kanttope* auzotik. “*Txordo*”k jotzen zuena Berriditarrek, “*Boni*”k, *Nakarranekuk*, “*Mafu*”k, “*Kinado*”k, “*Murtzi*”k, “*Mama*”k eta abarrek entzungo zuten ongi).

3.- Tronpeta (“trompeta”). Herriko musika bandan “*Brontxe*”k jotzen zuen tronpeta. *Brontxek jotzen dau ondo korneti* (“*Brontxe*”k jotzen du ondo tronpeta).

KORÓI

1.- Koroa (“corona”). *Amaberjiña Antiukuk burun eukittebana, pentsaten gendun balixo andiko koroa ixango zala* (Antiguako Ama Birjinak buruan izaten zuen koroa pentsatzen genuen balio handikoa izango zela). *Errege euneko prozesiñoñ-be, kaballo gañin jutezin iru erregik, koroa eruteben burun jantzitte* (Errege eguneko prozesioan ere, zaldi gainean joaten ziren hiru erregeek koroa eramaten zuten buruan ipinita).

2.- Koroa, tontsura (“tonsura”). Abadeek buruan eramaten zuten koroa, buruko ilean bertan eginikoa. Asko zekitenek *tontsuri* berba ere erabiltzen zuten, baina, beste guztiok, *buruko koroa*.

KORPEON

Korpeon abizena Ondarroan *Korpion* bihurtu zen aspaldi. *Korpion zarra, Rubio arotza zan. Beran semi Jose-be arotza, ta Josen semi Gillermo-be bai* (Korpeon zaharra, “*Rubio*”, arotza zen. Haren seme Jose ere arotza, eta bai Joseren seme Gillermo ere).

Leon Korpeon Tellería, Jose Korpeon arotzaren aita Abadiñoko baserri batean jaio zen. Begi urdin eta ile gorriduna zelako “*Rubio*” esaten zioten. Aita Aulestikoa zuen. Maria Larrea Mungiakoarekin ezkondu eta hiru seme izan zituen: Jose, Antonio eta Imanol.

Badirudi Leonen aurrekoak Frantzia aldetik etorri zirela honantz Frantziako iraultza (1789) garaian edo ondoren berehala. Eta inguru honetan bizi diren Korpeon guztiak adar berekoak izan behar dutela dirudi. Berriatuan ere agertzen da Korpeon.

“Gure attitte Leon arotza zan da Subiñas konstrutoriaz etorri zan biarrea Ondarrure. Banco Bilbaoko etxik, Iriondoneko etxik ettea etorri zan, siglun asieran, 1905 ero 1906 ingurun. Orduko etxin estrutura guzti egurrezku ixatezan, da attitte arotza zalez, Subiñasek ekarriban ona beraz. Au Subiñas, itziartarra zan” . (Korpeon Azpitarte Gillermo).

(Gure aitona Leon arotza zen, eta Subiñas eraikitzailearekin etorri zen lanera Ondarroara. *Banco Bilbao*-ko etxeak, Iriondo familiaren etxeak eraikitzaera etorri zen XX. mende hasieran, 1905-1906 inguruan. Garai hartako etheen egitura osoa zurezkoa izaten zen, eta aitona arotza zenez, Subiñasek ekarri zuen hona berarekin. Subiñas, Itziarkoa zen).

Gerra (1936koa) aurretik “*Rubio*”k Ipar Kanean izan zuen aroztegia; gerra ostean berriz, altzari denda eta aroztegia Kale Handian.

Leonen emaztea, Maria Larrea, minbiziak jota hil zen gerra aurrean. Beraz, Leon hiru semerekin geratu zen alargun. *Andik-Ona* taberna dagoen lekuan, lehen solairuan bizi izan ziren. Eta bigarrenean, beraien goian Naveran familia; Iñaki, Imanol eta horiek.

“On dala bost ero sei bat urte, Iñaki Naveranen-da arreba bi, zarrak, Venezuelen bixirizenak, Ondarrure etorrizin, de alkarreaz eon giñan antxiñako kontuk esaten. Esazkuen, goxan da beian bixieran, ordun artuemon andixe eukibela eurak gure aumaz da attittaz, da eurak bixi ixabela gure auman gaxotasun denpora luzi te erixotzi” . (Korpeon Azpitarte Gillermo).

(Duela bost edo sei urte, Iñaki Naveranen-eta bi arreba, oso nagusiak, Venezuelen bizi zirenak, Ondarroara etorri ziren, eta elkarrekin egon ginen antzinako kontuak kontatzen. Esan ziguten, goian eta behean bizi zirenez, garai hartan harreman handia izan zutela gure amona eta aitonarekin, eta beraiek bizi izan zutela gure amonaren gaixoaldi luzea eta heriotza).

“Rubio” k, beste askok bezala, gerra garaian alde egin behar izan zuen herritik, eta Ondarroara itzuli zenean, ezer gabe aurkitu zen, ondasun guztiak “errekisatu” egin baitzizkioten. Berritro hutsetik hasi behar. Semea berriz, Jose (beste biak askoz gazteagoak ziren), “trabajadoreetatik” itzuli zenean ezkondu eta *Matadeiko Zerka* (hiltegi ingurura) joan zen bizitzera.

“Gugaz Korpeon Azpitarte. Ama Durangoku, Carmen Azpitarte. Gure ama gerra aurretik etorri zan Ondarrure, “Hotel de la Bahia” biarrea. Gero Eizagirrenin, Iñaki, Andoni, Yiminde etxin eontzan krixara ezkondu arte. Gu lau anaxarrebaz: Antonio, Gillermo (neu), Karnele ta Miren.”. (Korpeon Azpitarte Gillermo).

(Gu gara, Korpeon Azpitarte. Ama Durangokoa, Azpitarte. Gure ama gerra aurretik etorri zen Ondarroara, *Hotel de la Bahiara* lanera. Gero Eizagirre familian, Iñaki, Andoni, Yimiren-eta etxean neskame ezkondu bitartean. Gu, lau neba-arreba gara: Antonio, Gillermo (ni neu), Karnele eta Miren).

KÓRRE

Ospa (“largo”). Maizenik, aholku gisara ematen zen. *Korre txo-txo ariñ amendik, auazille laste etorrikorata* (Mutiko, ospa hemendik azkar aguazila berehala etorriko da eta). *Korre ariñ ia elixi zabalik atrapateozun* (Zoaz azkar ea eliza zabalik harrapatzen duzun).

Testuinguru arruntetan ere gauza bera esan nahi zuen: ospa, alde. *Inor etorri baño len korre eiñddau arek* (Inor etorri aurretik ospa egin du hark).

KORRENKA

Elkarri eskutik helduta korrua eratuz, alde batera eta bestera jiraka jolasean eta saltoka. Horrela jarduteari *korren-korrenka* ere deitzen zitzaion. *Neska kuadrilliabill or korren-korrenka* (Neska koadrila dabil hor korruan jiraka).

Korren-korrenka aritzea eta horrelakoak nesken kontutzat hartzen genituen mutilok.

KORRENTA

Korrontea (“corriente de agua”). Euskara batuan, hitz honek berak balio du ur-korrontea nahiz aire-korrontea adierazteko. Guretzat ez. *Korrenta* berbak itsasoan nahiz errekan ematen den ur-korrontea esan nahi du. Aireaz ari garenean, *korrienti* esaten dugu. *Gaur kontuz ibilli uretan, korrenta andixera-ta* (Gaur kontuz ibili uretan, korronte indartsua baitabil). *Baloi ureta jausire, ta korrentak erun dau* (Baloia uretara erori da eta korronteak eraman du).

Korrontearekin argi ibili behar izaten zen, batez ere leku ezezagunetan. Ordea, gauza jakina izaten zen, marea gorantz asten zenean korrontea ere errekan gorantz joaten zela, hots, Berriatua aldera; aldiz, marea beherantz hasten zenean, korrontea itsaso aldera. *Korrentai kontra etti alperrite* (Korronteari kontra egitea alferrik da). Horrek esan nahi du, alde aurretik kontuak atera eta korrontearen alde arraunean egiteko moduan izatea hobe dela.

Euri ugari egin ondoren, marea beherantz hasten zenean, orduan izaten zen ikuskizuna. Errekak zer ez zuen ekartzen goitik behera; eta nolako indarrez gainera! Han etortzen ziren adar, zuhaitz, galdi, eta bai animalia bat edo beste ere. *Gaur korrentak gauza asko ekarren* (Gaur korronteak gauza asko zekartzan). *Korrentak ekarritako zikiñez betetara molli* (Korronteak ekarritako zikinez beteta dago Nasa Kaleko ingurua).

Guk erreka *korrenta* baizik ez genuen ikusten, baina, itsasoan ere, begientzat nabarmena ez izan arren, beti izan dira, eta badira, korronteak.

“Itxosun beti eotezin korrenta ezkiñak. Eta eltxu, antxobin janaxe, korrenta ezkiñan eotezan, axe zikiñe moruku. Axe ixatezan antxobin janaxe”. (Basterretxea Irusta Jon).

(Itsasoan beti ikusten ziren korrontearen ertzak. Eta *eltxu*, antxoaren janaria, korrontearen ertzean egoten zen, zikinaren antzekoa. Hura izaten zen antxoaren janaria).

KORRETI

Ondarroako parrokiak, elizak, ia inguru osoan duen korridorea. Elizaren sarreratik eskuin aldera

dauka *korreta* zarra deituriko korridore zatia. Hor, garai batean, komun batzuk ere baziren, beti zikinak. Inguruko andreak bazkal ostean kontu-kontari izaten ziren arratsaldeko eguzki epeletan; gizonaek, berri noiznahi errekarara begira; edozein elizkizunen aurretik ere hantxe botatzen zuten azken zigarroa. Alderdi horretan, berehala zegoen burdinazko ate handi bat, aurrera joaten uzten ez zuena. Itxitako zati horretara sakristiatik zegoen (eta dago) bidea. Beraz, lekuri handiena eta ederrena apaizentzat. Ezker aldetik berriz, elizako ate txikitik, *Albaetako atetik* hasita, pilota lekuaren goiko alde guztia hartzen zuen korridoreari *Korreta barrixe* deitzen zitzaion. Han ere, apaizentzat soilik zen eremua bereizten zuen burdinazko atea.

Korreta barrixin pilotan ere sarri jarduten genuen, eta burdinazko ate handi horren azpitik apaizen eremura joaten zitzaigun pilota. Oso arriskutsua izaten zen ate hura gainetik pasatzea, goiko aldean ikaragarritzko burdinazko ezpatak baitzituen, baina, pilota han uzterik ere ez genuen nahi izaten, eta inoiz zauriren bat egin arren burdin zorrotzen artetik igarotzen ginen pilota hartzera. *Korreta barrixe* ere ez zen txukuna egoten; edonork egiten zuen han kaka eta pixa. Pilotari abilak izan arren ez zen izaten erraza han pilotan jokatzeko. Hemen ere, mezataria sartu aurretik gizonak egoten ziren, plazan pilotari ari zirenei begira. Horregatik esaten du Augustin Zubikarai bere lan batean pilotaririk onenak "korretakoak" izaten zirela, handik begira zeudenek une oro jakiten baitzuten pilotariek zer egin behar zuten eta tanto bakoitza nola bukatu. *Pelotairik famauenak korretakuk* (Pilotaririk onenak "korretakoak").

Aitak kontatzen zigun elizatik oso hurbil, "*Napar Txixixe*" esaten zioten gizon batek izan zuela bizartegia. Gure garaian Justok ere inguru hartan zuen bizartegia, baina, honek ilea moztu, bizarra kendu eta *konbertsaziñoi* eman besterik ez zuen egiten. Geu ere aldi behin joaten ginen Justorengana ilea moztera. "*Napar Txixixak*" berriz, haginak ere ateratzen omen zituen. Eta hagina ateratzeko anestesia, *korretan* zeuden gizonak: haiek ondo eutsi eta *Napar Txixixak* gogor tira.

KORRIENTI

1.- Aire-korrantea ("corriente de aire"). Gaixotasunak harrapatzeko aproposa. *Korrientira ta itxixu ati* (Korrantea dago eta itxi ezazu atea).

2.- Ohikoa, arrunta, egunerokoa ("vino corriente"). Markakoa barik ardo arrunta. Izan ere, orduan gure inguruan behinik behin, ardo berezirik (kriantza, erreserba...) ez zen ezagutu ere egiten. *Ardau korrienti len-be erandou naiku-te on ekatzu obetxua* (Ardo arrunta lehen ere edan dugu nahikoa, eta orain ekar ezazu hobe). *Ardau zelaku ekarrikozu-be? Korrienti* (Ardoa nolakoa ekarriko duzu, bada? Arrunta).

KORRIUE

Autobusa ("autobus de linea"). Trenbidea (Donostia-Bilbo) ezarri zutenean, herri batzuk (tartean Ondarroa) zoritxarrez trenaren bidetik kanpo geratu ziren. Horregatik herri horien komunikabidea autobusa bihurtu zen. Ondarroatik Bilbora, Lekeitiora, Eibarra eta Debara joaten ziren autobusei *korriue* deitzen zitzaion. Debatik pasatzen ziren trenen arabera ordutegia zuten. Beraz, *korriuak* ordu jakin batzuetakoak zirenez, ordu horien arabera hartzen zuten izena: *zortziretako korriue, amarretako korriue, amabixetako korriue...* Helmuga zuten herrien izena ere bai: *Bilboko korriue, Debako korriue, Eibarko korriue, Lekattoko korriue*. Horretaz aparte, autobus bakoitzak zenbaki bat zuen, gidari jakin bat, eta kibratzailea. Autobus zuria zenbaki beltzarekin. Ikus, *kobradori*.

La Esperanza zuten izena. Ondarroan, *Laespeantza*. Izan ere enpresaren izena horrela zen, eta autobus bakoitzak zeraman izen hori. Batzuk solairu bakarrekoak eta besteak bikoak. Hauen artean desberdinak zeuden. Bat zegoen goiko solairu osoa aterpean zuena. Bi pisuko gehienek goiko solairu erdia aterpean zuten eta beste erdia agirian. Azken hauek, atzean eskailerak zituzten gora igotzeko. Guretzat hauek ziren aproposenak, gidariak ikusi gabe eskailerari heldu eta atzean joateko. Herri barruko zatiak egiten genituen eskaileratik zintzilik; izan ere, herritik kanpo abiadura handiagoa hartzen zuten eta autobusari uzteko unea arriskutsua gertatzen zen. *Deba ixun korriuan eskillaran Antzosolo arte juten giñan* (Debara zihuan autobusari helduta

Antzosoloraino joaten ginen).

KORROSKARI

1.- Korrokada (“eructo”). *Batzuk eronun de eronox botateben korroskari* (Batzuek nonahi eta noiznahi botatzen zuten korrokada).

Jendaurrean korrokadarik ez zela bota behar esaten ziguten; “edukazio” txarra zela, beste era batera esanda, *edukaziñoi falti. Edukaziñoirik eztaukenak botaten dau korroskari jentin aurrin* (“Edukaziorik” ez duenak botatzen du korrokada jendaurrean). Korrokada botatzeko bi gauza behar ziren: “edukazio” falta eta ondo janda egon).

Batzuek eten gabe korrokadak botatzen aritzen ziren. *Nik eztatt orrek ze jaten daben; eun guztin dabill korroskaraka* (Nik ez dakit horrek zer jaten duen; egun osoan ari da korrokadaka).

Korrokadarekin lotuta gure osaba bat dut gogoan: Osaba Pedro (Pedro Arrizabalaga Badiola, “*Kresalako Pedro*”). Hark, luzeak eta zarata sakonekoak gustura botatzen zituen.

2.- *Korroskarak*. Zurrungak (“ronquidos”). *Gabaz onek ibilliraben korroskara otsa! Nik eziñ ixan dot lorik eiñ* (Gauzez honek erabili duen zurrunka hotsa! Nik ezin izan dut lo egin). Juan Martin Elexpuruk (373) ere badakartza honen antzeko berbak: “*lo-korrosa, lo-korrosia, lo-karrasa, lo-korroskara, karrasa, korrosa*”. *Gu allagazeneako korroskaraka euan lo* (Gu heldu orduko lo zegoen zurrungaka).

KÓRRU

Biribila (“corro”). *Korrun jarri*: biribilean jarri. Gauza askotarako jar daiteke horrela. Gu, jolasa antolatze eta jolaserako jartzen ginen *korrun, korru* eginez. Udan, hondartzan, hondarretan etzanda borobilean (*korrun*) jarrita egoten ginen kontuak esaten nahiz harriekin jolasean kantatuz: “Desde Córdoba a Sevilla han hecho una gran pared (pared, pared). En el tren iba una señora; un señorito, otro señorito, yo también, también”.

KÓRTI

1.- Ukuilua (“cuadra”, “establo”). *Ikatxaneko korti illune eotezan* (*Ikatxaneko* ukuilua iluna egoten zen).

Soilik esanda, ganaduaren ukuilua ulertu behar zen. Ordea, txerritegia adierazi nahi genuenean “*txarri korti*” esan behar. *Boni Gixonaneku eta Ikatxaneku* ziren guretzat ezagunenak. *Albaendun korta sartzen giñan da baserritarrik bistan ezbaeuan ganaruai saka ero ten beti etten geuntzan* (Ahal bagenuen ukuilura sartzen ginen, eta baserritarrik bistan ez bazegoen, behiren bati bultza edo tira beti egiten genion).

Abuztuan, Andre Mari egunaren aurretik bederatziurrenera *Antiguara* joatean, han ere bazegoen. Aukera genuenean kortara bisita. Aste Santuan Santa Kutzera joatean, *Burgo* baserriko kortara ere bisita. Ukuilutik ukuilura aldea egoten zen. Baziren txukunak eta zainduak; narrasak eta zikinak ere bai.

2.- *Txarri kórti*. Txerritegia (“pocilga”). *Ondarrun, gure sasoiñ, eta lenaua, txarri kortak bapaño gexa eontzin* (Ondarroan, gure garaian eta lehenago, txerritegiak bat baino gehiago izan ziren).

Leku zikina ikustean, berriz, txerritegiarekin parekatzen genuen. *Onek txarri korti emoten dau* (Leku honek txerritegia ematen du).

“Iperkalin ezautu nittuzen nik korti te txarri korti. Aixmendinekuk Mollan euken estanku ezta... ba gure etxe azpitan, ate berdiran parajin Aixmendinekuk eukiben txarri korti. Aixmendingin euazen iru aizta: Martina, Teresa ta Karmen. Da anaxi euken, usteot Jose zala. Orreneko atte zan Juan Aixmendi. Aixmendinekuzin orreik. Neskak etortezin bata ero bestí, burun galdara andixe artute, sorkixaz ekartebeñ axe beru, txarrixantzako jateku. Attaz etortezin. Bat ero bi etortezin, txarrixai jateku ekarri tte orko garbittasune ettea. Attai gustateakon kontuxu txarrixan goraberi-ero, eta alabak ekartezittun jateku ekarte. Areik txarrixak laga ta gero, Etxano afilleruaukenak, Paulina-ta, Diburtzia-ta areik neskak...

Orren ama baserritarra zan da atte ondarrutarra: Simeon Etxano. Amentxe arutzattua bixizin orreik. Ba, orretten amak, aettek andrik, ipiñiban ganaru ortxe bertan. Gero auntze-be eukiban, da Maria Auntzaneku asmatzen. Astu-be ezaututena ortxe kortan... banaka-e...danak batea ez. Ezaututena, korti, ortxe. Areik laga ta gero eontzan Santa Luzia enterrukun kajak-eta... Da on atzanengo eukirau Julene Oleanekuk. Dendi eukiban antxe puntan “Todo a cien”eku, da au eukan bodegatzat”. (Arrizabalaga Aranburu Miren).

(Ipar Kanean ezagutu nituen nik ukuilua eta txerritegia. *Aixmendinekuk* Nasa Kanean estankoa zuten ezta...ba gure etxepean, ate berdea dagoen parajea *Aixmendinekuk* txerritegia izan zuten. “*Aixmendi*” familian hiru ahizpa zeuden: Martina, Teresa eta Karmen. Eta anaia zuten, uste dut Jose zela. Horien aita zen Juan “*Aixmendi*”. *Aixmendinekuk* ziren horiek. Neskak etortzen ziren, bata edo bestea, buruan galdara handia zutela; sorkia ipinita ekartzen zuten janari beroa txerrientzat. Aitarekin etortzen ziren. Bat edo bi etortzen ziren, txerriei janaria ekarri eta horko garbitasuna egitera. Badirudi aitari gustatzen zitzaiola txerrien gorabehera, eta alabekin etortzen zen janaria ekartzera. Haiek txerriak utzi eta gero, Etxano abizena zutenak, Paulina-eta, Diburtzia-eta dira neska haiek. Horien ama baserritarra zen, eta aita ondarrutarra: Simeon Etxano. Hementxe, apur bat harantzago bizi ziren horiek. Ba, horien amak, andre hark ipini zuen behia hortxe bertan. Gero ahuntza ere eduki zuen, eta Maria “*Auntzaneku*” goitizena asmatu zioten. Astoa ere ezagututa nago ukuilu horretan... banaka e... denak batera ez. Ezagutu nuen bai ukuilua hortxe. Haiek utzi ondoren *Santa Lucia* ehortzetxearen hilkutxak-eta gordetzeko lekua. Eta orain azkenaldian izan du *Julene Oleanekuk*... denda eduki zuen “*Todo a cien*” kalearen mutur hartan, eta hau biltegitzat).

3.- *Kórti*. Gure garaian, izozki “normala”, kukulutxo gainean izozki bola zuena izaten zen. Apur bat geroago, ordea, beste izozki mota batzuk azaldu ziren: karratuak, gainean eta azpiak barkilua zutela, eta izozkia bera gogorragoa: *korti*. *Nik, mantekau normala baño naxarot korti* (Nik izozki normala baino nahiago dut karratua). *Neuri Pakoneko korti gustateazta* (*Acuario* tabernako helatu karratua gustatzen zait).

KORTXELA

1.- Ondarroako elizaren goiko aldea, teilatuaren ingurua. Hitzaren jatorria *korteju* izan daiteke; izan ere leku horretan dauden irudien artean badira segizioa osatzen dutenenak.

2.- *Kortxeleko mámuk*. Segizioko mamuak (“fantasmas de la cornisa parroquial de Ondárroa”). *Kortxelean* makina bat irudi daude, besteak beste emakumeenak eta animalienak: *Kortxeleko mamuk*. *Mamu* (mamu): itxura beldurgarritzko izakia. Gure gurasoen garaian inauterietan Ondarroan *mamo* (mamu) janzten ziren. Horregatik irudi horiek beti izan dute kutsu misterioetsua, beldurgarria, gaua eta iluntasuna menderatzen zuten izakien ahalmen eta boterea. Gaua zen beraien eremua eta erreinua. *Kortxeleko* mamu horietako batek *Leokari* (Leokadia) du izena.

Ondarroan esaten zen, *aremaittaku* (gaueko hamarrak inguruan jotzen zen kanpaia) jotakoan *korretari* (eliza inguru osoan dagoen korridoreari) hiru buelta emango zion amaren alabarik ez zegoela, ezta amaren semerik ere. *Leokarik*, *aremattau* jo ondoren eman zizkion *korretari* hiru buelta. Baina begira “*kortxeleko mamuek*” (elizaren teilatu ondoan dauden figurak) zer egin zioten. Bietara esaten da: *Leokadi, Leokari*.

Andoni Basterretxea Irustak (Don Andoni) honela dakar bere *Ene Ondarru* (68-70) liburuko *Sorgin kontuak* atalean:

“*Leokadi, bizitzan neska gangar bat baño etzan. Kortxeleko mamukaitik esaten zana ez eban aintzakotzat be artzen. Benetan esateko ez eguen orduko Ondarrun iñor abemaitaku jota gero korretan iru buelta emongo ebanik. Alako baten, dantzaz einde gero lagunekin etorrela, Leokadik diñotze: Neuk baietz emon korretiai iru buelta! Abemaitaku jota eguan ordurako. Lagunen batzuk etxera jun zin bañe, antxe geatu jakozen iru-lau, ze eiteban ikusteko.*

Esan da egin. Asi zan gure Leokadi ori korreta zarrin zier eta ixan be lelengo buelti arin emon eban, ta saltoka ta barrezka. Bigarren buelti emoterakun zarata batzuk entzun zituezen bere lagunak, eta Leokadi agertzen etzan lez billurtu eiñ zin. Bañe orratiok an etorren Leokadi

bigarren buelti emonda, bañe, ez eukan andrazkun itxuraik be ta lagunai begira be eiñ baik asi zan irugarrenez korretan bueltan.

Ezkutatu beste barik, kate zarata entzun zan lelengo, ta gero negar intzirixak. Ordurarte elixaurrin eguazen lagunak be iges eiben euren etxeta billurtute. Urrengo egunin, Leokadirik etxin etzala agertute, bere ama lagunakana jun zan eta oneik kontatzen zer gerta jakuen. Ama korretara jun ta gora begire asi zanian arri koskor bat jausi jakon bere ondure eta kortxeleko mamuai begiratute, diarrez diño: Axera gure Leokadi! Arrizkio an dago gure Leokadi arri biurtute kortxeleko mamu artin. (84 urteko Josepantoni Iruetari artua 1934an)”.

KORTXÚ

1.- Kortxoa (“corcho”). *Ardau botilli artu te aide Torrea ardautu. Aiba diru. Kortxu-be artu-e* (“Ardo-botila hartu eta zoaz Goiko Torre dendara ardotara. Tori dirua. Kortxoa ere hartu gero!).

Botila arrunten estalkia kortxozkoa izaten zenez, estalkiari berari *kortxu* deitzen genion. Botila guztien estalkiak izaten ziren neurritz berdín samarrak. Ordea, baziren ardoa gordetzeko txanbilak (*garrafoi*). Aho zabaleko ontzi handiak zirenez, estalkia ere halakoa behar: kortxozkoa, potoloa, ondradua. Baina, txanbil batzuetan olibak gordetzen ziren, eta horiek oso aho zabala zutenez, estalkia ere berezia izaten zuten: zabalera handiko kortxozko estalkia. Txanbil haien ahoan gure besoa erraz kabitzen zen. Eta inork ikusi gabe olibak “hartu” nahi genituenean horrela egiten genuen. Hori gure osaba-izekoen tabernan (*Kresala*) gertatzen zen. Ikus, *azaituni*.

Garai hartan *trabolak*, gehienak zurezkoak ziren, lau oholez eratutakoak. Ordea, baziren kortxozkoak ere. Ikus, *trabola*.

2.- Kanaberaz arrantzan egiteko behar izaten genuen kortxoa (“corcho que se necesitaba para pescar a caña”). *Arratsaldin arrañeta nai dou jun, bañe, kortxu faltaazku. Ondioik zabalik engora, ta Apallunea jungoa kortxota* (Arratsaldean arrantzara joan nahi dugu baina, kortxoa falta zaigu. Oraindik zabalik egongo da, eta “*Apallu*”ren bizartegira joango gara kortxoa erostera).

Marea igotzen zenean errekan bertan egiten genuen arrantzan. Horretarako ordea, kanabera, pita, beruna, amua, karnata eta kortxoa behar izaten ziren. Orduan erreka pantxoz beteta egoten zen; trebezia behar haiek harrapatzeko. Batzuek beti harrapatzen zuten eta ugari; beste batzuek nekez.

Kanaberatik zintzilikatzen zen pitan ezartzen genuen buia txikiaren formako kortxoa gorria izaten zen, erdian marra zuriarekin. Kortxoa beruna baino zati bat gorago. Arrainak heltzen zuenean, kortxoak behera egiten zuen, hondorantz. Hori izaten zen arrainen bat amuko karnata jaten ari zen seinale. *Kortxu uretan ezkutaranin altsarot nik kañaberi gorutz, bañe, alperrik. Amuko karnati janda, ta arrañi-pezu* (Kortxoa uretan ezkutatu denean jaso dut kanabera baina, alferrik. Amuko karnata janda, eta arrainik ez).

3.- *Treñán kortxú*. Sarearen “kortxoa”. (“la parte de la red que flota”). Arrantza egiteko sarea uretaratzen denean azalean geratzen den sarearen alderdia. Izan ere sareak bi alde nagusi ditu: *beune* (beruna) eta *kortxu* (kortxoa).

Kasu honetan *kortxu* berba singularrean erabiltzen dugun arren, berez, kortxoaren zuloetatik pasatutako soka bat izaten da. Beraz, *kortxu* deituriko alde hori soka batek eta kortxo askok osatzen dute. Soka horri “*kortxuko erlengi*” deitzen zitzaion (zaio). *Beiñ baten, Bermio kabran saritan gabizela, sarin arraíñ asko sartuazkun, de kortxuko erlengi dart. An juntzín sariok eta antxobok ondure. Akabo gure arrantzi!* (Behin batean, Bermeo aurrean “*saritan*” deituriko arrantzan ari ginela, sarean arrain asko sartu eta kortxoko soka eten zitzaigun. Sare eta antxoa, denak joan ziren hondora. Akabo gure arrantza!).

4.- *Kórtxuk*. Norberaren gerri bueltak ematen zuen neurriko soka lodi samarrean sarearen kortxoak sartuta eratzen zen flotagailua (“cuerda con corchos de la red que hacía las veces de flotador”). *Kortxuk gerrixan ipiñi tte Mollan ibilliga igaxan. Ondioik igaxan ondo eztakiau,*

bañe, ondure ezga jun bentzat (Kortxoak gerrian jarri eta Nasa Kale aurrean ibili gara igerian. Oraindik ez dakigu ondo igerian, baina, hondora, behinik behin ez gara joan).

Orduan, flotagailurik Ondarroako dendetan ere ez zen egongo salgai; eta egon balitz ere guretzat alferrik izango zen. Gehienok, igerian ikasteko “*kortxuk*” deituriko “flotagailua” erabili genuen. *Gerrixin kortxuk lotu te part ureta* (Gerrian kortxoak lotu eta uretara botatzen gintuzten). Igerian ikasi ala ito; ez zegoen beste aukerarik. Nik dakidanez inor ez zen ito. Denok ikasi genuen.

KÓRTZI

Kortsea, gerruntzea (“corsé”). Emakumeek bular eta gerrialdea estu lotzeko erabiltzen zuten azpiko jantzia. *Kortzeti* (*kortxeti*) ere deitzen zitzaion. Uste dut apur bat lodiak zirenek erabiliko zutela gorputzaren irudia liraintzeko.

Zenbakiak, batetik hasita esanez abesten genuenean agertzen zitzaigun berba hau: *zortzi neskiaren kortzi*. Ikus, *bat*.

Mutiko eta neskatoen artean sortzen ziren eztabaidek, bukaera berdintsua izaten zuten; hots, gehienetan irainka bukatzen ziren: *amazeuena, attazeune, zeuneko aman kortxeti, zeuenekune...*

Horrelakoetan badakigu zein aterako zen garaile: ozenki, handiena botatzen zuena: *amazeuenan tangi, zeuenekune, zeuneko aman motxiñe*. Hori baino handiagorik ez zegoen; baina, jarraipena izan zezakeen: *zeuenekune*. Inguruan zegoen emakumeren batek entzuten bazuen; hura ere ez zen isilik geratuko: “*Attiaren, semiaren! (Espiritu Santu sarri geatzezan kanpun) Aurretteiti berbak!!!*

Ganora barik edo lekuz kanpo “Zer?” galdetzen duenari, erantzun egiten zaio, baina, ez galdegileak eskatzen duen moduan. Gehienetan, besteak jarraitu egiten dio errimari. Honetan ere inork ez du bukatzerik nahi izaten:

- *Zer?*
- *Zertzeti*
- *Ama zeuenan kortxeti*
- *Zeuenekune*
- *Gure amai bakin laga*
- *Geuriai bebai*
-

KORÚ

1.- Korua (“coro”). Elizaren goiko solairua, goiko aldea. Organoa ere hantxe egoten zen, eta abestu ere handik egiten zuten. *Enterrun jente asko ixan da. Beie beteta euan da korure junga* (Hiletan jende asko izan da. Beheko aldea beteta zegoen eta korura joan gara).

2.- Koroa, abesbatza (“coro”). Elizan kantatzen zuten abeslarien taldeak ere *koru* osatzen zuen. *Gaur koru ederra eon da enterrun. Ondo kantarabe* (Gaur koro ederra egon da hiletan; ondo abestu dute). Elizatik aparteko abesbatzari ere *koru* esan izan zaio; nagusienari *orfeoi* maizago. *Gu Don Segundo Egañaz ibilli giñan korun, eta gero Don Imanoleaz* (Gu Don Segundo Egañarekin aritu ginen koroan, eta ondoren Don Imanolekin).

KÓSKAN

Zorretan (“en deuda”). Aitari entzuten genion sarri berba hau. *Koskan bixitti ezta gauza ederra gero. Beti koskan; koskatik ezin urten* (Zorretan bixitzea ez da gauza atsegina. Beti zorretan; zorretatik ezin irten). Gure aitaren familiakoak txalupa jabeak (*Sagrada Familia* txalupa) ziren, eta amaren aldetik (*Mirentxu* txalupa) ere bai. Biek esaten zuten beraien gurasoek, txaluparako ikatza *koskan* (zorretan) hartzen zutela; baina, partila egin bezain pronto, zorrak ordaindu, berriro *koskan* hasteko. Honen harira aitak esaten zigun, biak ezkondu zirela bestearen azindarien esperantzan, eta azkenean, ez bata eta ez besteak. Amak, “*Bai zeabe!*” (baita zera ere!).

Gure aurretik, ia denek hartzen omen zuten ogia *koskan*. Anjel Lertxundik dakar (292) Augustin Zubikarairi jasotako Ondarroako usadioaren berri:

“Ordaindu gabe makila batean egiten den koska, zorretako ezaugarrian erosi. Ohiturazkoa zen lehen, okindegira ohol zapaltxo batez joatea, eguneko ogien bila. Eta zenbat ogi, hainbeste koska egiten zizkion okinak. Gero antxoa-amaieran eta atun sasoian kitatzen ziren ogi-zorrak, eta berriro ohol eta makila berria hasi. Inor ez zen lotsatzen horregatik, gehienak era horretan bizi zirelako”.

Anjel Lertxundik honela jarraitzen du aurrerago:

“Ogia koskan erosteak bazuen arrisku bat: alferkeria. Hala dio alferraren aurkako Ondarruko ziri batek: *Goizean lo / egunez egon / gauean alfer, / zorren koska / etxean laster*”.

Niri ez zitzaidan tokatu inoiz ezer *koskan* erosterik, baina bai *lapitzin*. Hau (*lapitzin*) era modernoagoa zen zorretan “erosteko”. Dirurik gabe erostera joan eta dendariak (*Goiko Torreko Luzianok*) *lapitzaz* (arkatzaz) apuntatzen zuen. Luzianok *lapitzaren* bila ez zuen denborarik galtzen, eskuin belarri ertzean izaten baitzuen sokaz brusaren botoi-zuloari ondo lotuta.

Ramón “*Bankeru*”k (Ramón Diego) gure aitari (Pedro, Jose Mari, Iñaki eta Domingo “*Toxu*”rekin batera *Poloko* bazkide zirela) honela esan zion: “*Antonio, vamos mal*”. Bien artean elebidunak ziren: Ramonek gatelaniaz eta Antoniok euskaraz. “*Txarto zeu jungoza. Ni ondonu. Baakixu zer dan koskan eta lapitzin?*” (Gaizki zu joango zara. Ni ondo noa. Ba al dakizu zer den *koskan* eta *lipitzin*? Ramonek harrituta begiratu zion: “*Y eso qué es?*”. Antoniok: “*Nire morun beti zorretan bixi izan baziñe, jakingo zenduke. Nik koskak eta lapitzak kenduttuaz da ni konforme na. Txarto zeu jungoza. Ni ez*” (Ni bezala beti zorretan bizi izan bazina, jakingo zenuke. Nik *koskak* eta *lapitzak* kendu ditut eta ni pozik nago. Gaizki zu joango zara. Ni ez).

“Ogixe koskan ezautu neban nik. Bañe guk ezkeunkan koskai-pezu da ixte-bez. Guk ezkeunkalako zeaz paga axe koski-be. Bañe ezautu neban kaso bat Goiko Kalin: Nakarranekuk. Isidora Nakarrak eukazen aizta bi Anadaluzin, eztai nun ezkontute; bañe ondo euazenak. Da angoxe mutill trokolo bat etortzean onaxe tenporadi ettea. Da mutillak kaletik diar etteotzan ixikoi: “Tía échame el palo para el pan”. Isidorak botateotzan da... alatteik euker panadeixi bertan aurrin; koski etteotzen da ogixe. Ori ontxe ikusitte letteik akordatena. Arpei erredondoko mutill majo bat, gazti zan”. (Arrizabalaga Aranburu Miren).

(Ogia koskan ezagutu nuen nik. Guk, ordea, ez genuen ez koskarik eta ez ezer. Ez baikeuen zerez ordaindu koska hura ere. Baina, ezagutu nuen kasu bat Goiko Kanean: “*Nakarra*” familiakoak. Isidora “*Nakarra*”k zituen Andaluzian, ez dakit non ezkontuta, bi ahizpa; diruz ongi zeudenak. Eta hango mutil morrosko bat etortzen zen hona denboraldi bat igarotzera. Mutilak kaletik deitzen zion izebari: “*Tía échame el palo para el pan*”. Isidorak botatzen zion eta... okindegia bertan pare-parean zeukaten; koska egiten zioten eta ogia eman. Hori oraintxe ikusita bezala gogoratzen naiz. Aurpegi borobildun mutil jator bat, gaztea zen).

KOSKORRA

1.- Koskorra (“bulto”). *Maxuk makilliaz jo nau burun, eta koskorrak urtezta* (Irakasleak makilaz jo nau buruan eta koskorra irten zait). *Umik koskorrauke sorbaldan* (Haurrak koskorra du sorbaldan).

2.- Ogiaren muturra, koskorra (“extremo duro del pan”). *Ogixe eztaitt zeñek ekarriraben, bañe, koskor bixak faltattuz* (Ogia ez dakit nork ekarri duen, baina, mutur biak falta zaizkio). *Zeñek jatza ogixai koskorra?* (Nork jan dio koskorra ogiari?

3.- *Azukre-koskorra*. Azukre-koskorra (“azucarillo”). *Mandatu eitzaudelako ixikok azukre-koskorrak emozkuz* (Mandatu egin diogulako izebak azukre-koskorrak eman dizkigu). Ikus, *azukri*.

KOSMENEKO DÉNDI

Kosmeren denda. *Sagasta* tabernatik hasi (orain *Alai* taberna dagoen lekua) *Kalekutzin* gora eta ezkerretara, lehendabizi Mari “*Arraiñddune*” bizi zen ataria (*entradi*) zegoen ezkerretara; eta berehala *Kosmeneko dendi*. Egunean zehar handik ez ginen sarri pasatzen *Goiko Torre* dendatik barrena ibiltzen ginelako; izan ere *Mirentxuko* atarian bizi ginenok ohiturazko eskubidea genuen dendatik barrena kalera igarotzeko. Baina *Kosmeneko* dendaren paretik igarotzen nintzen bakoitzean, *limonada ta sifoi botillak, kajak eta karretilli* ikusten nituen beti. Horixe da denda hartaz geratu zitzaidan oroimena. Denda hartara erosketak egitera egunero joaten zirenek beste oroimenik izango dute.

KOSTALAZUNE

Lazuna, korrokoi mota bat (“muble”). *Amen ingurun, lazunak, kostalazunak eta urroskolak ibilttendi* (Inguru honetan mota guztietako korrokoiak ibiltzen dira).

“Errixun ibiltten dan lazune. Bañe, burun, albo baten eukitten dau tanta orixe. Lazunan moruku. Len au, errixunbaik kostan ibilttezan, da orreattik esateotzen kostalazune. Kañaberiaz atrapatezan. Lazune baño fiñauara jateko”. (Basterretxea Irusta Jon).

(Errekan ibiltzen den korrokoia. Ordea, buruaren alde batean tanta horia izaten du. Korrokoia antzekoa da. Lehen, arrain hau, errekan barik kostan ibiltzen zen, eta horregatik esaten zioten *kostalazune*. Kanaberaz harrapatzen zen. Jateko, korrokoia baino finagoa da).

KOSTARREN KÁLI

Erreferentziatzat itsasotik bistan zituzten mendiak hartuta, itsasoan arrantza egiteko leku bakoitzari (beti ere kostatik hurbil) arrantzaleek izena ematen zioten. *Kostarren Kala* izena, inoiz itsasora joan ez garenok ere nahiko ezaguna egiten zitzaigun; beste kala-izen batzuk ez.

KOSTÁU

Alboa (“costado”). Arrantzaleek berba hau itsas giroan eta txaluparen posizioari dagokionez erabili izan dute. *Orixotar txalopa bat etorriazku kostauere, ta antxobin bixkat eskatuzku* (Oriotar txalupa bat etorri zaigu albora eta antxoa apur bat eskatu digu).

Beste testuinguru batzuetarako ere balio izaten die arrantzaleei. *Antomobile laga gendun da eura-pe geure kostau aparkaben* (Autoa utzi genuen, eta beraiek ere gure aldamenean aparkatu zuten). *Elixan neure kostau eon da Rosario* (Elizan nire alboan egon da Rosario). Arrantzale ez zirenek oso gutxitan erabiltzen zuten berba hau. *Kalin kostautik pasa ta eztozta jamonik eiñ* (Kalean aldamenetik igaro eta ez dit kasurik egin).

Kostau-kostau. Aldamenean, ondo-ondoan, oso hurbil, ia jotzen. *Kostau-kostau, ixte jotzen jarriazkun* (Ondo-ondoan ia ukitzen jarri zitzaigun).

KOSTAZKANA

Hegaluze arrantza-aldiaren bukaera (“final de la temporada de bonito”). *Asi txarto eiñtzin, bañe, aurtengo kostazkana portara* (Eskas hasi ziren, baina, hegaluzearen arrantza-aldiaren bukaera hainbestekoa izan da).

Beraz, berba hau gure herrian hegaluzearen arrantzaz lotu izan da. Hegaluzearen arrantzaldiaren amaierari deitzen zaio horrela. Hori urriaren bukaera aldera gertatzen zen.

KOSTERI

1.- Arrantza-aldia (“costera”). Baxurako txalupentzat hegaluzearen eta antxoaren arrantza-aldia. *Aurtengo antxobin kosteri makala ixan da* (Aurtengo antxoaren arrantza-aldia ahula izan da). Garai batean, baxurako txalupentzat hiru *kostera* (arrantza-aldi) zeuden: antxoarena, hegaluzearena eta bisiguarena (honekin batera papardoa). Bisigua eta papardoa aspaldi desagertu zirenez, azken urteetan bi *kostera* baizik ez ziren izaten: antxoarena eta hegaluzearena (tartean hegalaburra).

2.- *Biarren kosteri*. Bigarren arrantza-aldia (“segunda costera”). *Atunetako biarren kosteri motza ixan arren, atun andixe atrapatezan* (Hegaluzearen bigarren arrantza-aldia laburra izan arren, hegaluze handia harrapatzen zen).

Hegaluzearen arrantzari zegokionez, abuztuko Andre Mari jaietatik Arrateko Amaren (irailaren 8a) festa bitarteko arrantza-aldiari deitzen zitzaion “*biarren kosteri*”. Aurrenekoa San Pedro egunetik abuztuko Andre Mari jaien bitartekoa izaten zen.

3.- *Kosteri eiñ*. Antxoari nahiz hegaluзеari dagokionez, asko harrapatu eta ondo irabazi. *Antxobik uts eizkun bañe atunetan kosteri eiñddou bentzat* (Antxoak huts egin zigun, baina, hegaluзеarekin ongi irabazi dugu).

Irabaziei dagokionez, alde zuretik izaniko asmoak eta planak bete direla aditzera emateko ere erabiltzen dugu. Apustu zale batek, aldi batean asko irabazi badu, hots, urtea lasai igarotzeko gisan, “*Nik eiñddot kosteri*”, esateko moduan izango da; alegia, zituen asmoak bete dituela. Horrela, beste zeinahi testuingurutara egokitu daiteke.

KOSTERREZ

Kostarik kosta, bazterretik, kosta ertzetik, kosta ondotik (“se dice cuando se navega cerca de la costa, bordeando la costa”). *Kostarrez* ere esaten da, bietara. *Lekatxotik Ondarrure itxosoz etorteko kosterrez etorribir derrigor* (Lekeitiotik Ondarroara itsasoz etortzeko bazterretik etorri behar nahitaez). *Kanpoko axi ebillen, da kosterrez etorri giñan* (Kanpoko haizea zebilen eta kosta ondotik etorri ginen).

KOSTERU

Garai bateko zamauntziak, bailandrekin batera *kosteruk* izan ziren. *Kosteru, balandri* baino handiagoa izaten zen. Ikus, *balandri*.

“Gerra denporan Karlitos ixeneko kosteru dikan ondua zan. Sasoi baten errixan bizan jenero guzti itxosoz ekartezan: garbantzu, orixu, azukri, gatza, ikatza... dana. Balandrak eta kosteruk ibilttezin orretan. On..., balandrak txikixauazin; kosteruk azixauak. Kosteruk ikatza karriaten Pasaittik Kijonea-ta, ibilttezin. Oneik kosteruok Galizittik egurre-be, apeak, ekartebe obretako-ta”. (basterretxea Irusta Jon).

(Gerra garaian, *Karlitos* izeneko *kosteru* Ondarroako portu barruan hondoratu zen. Garai batean, herrian behar zen jenero guztia itsasoz ekartzen zen: garbantzu, olio, azukrea, gatza, ikatza... dena. Bailandrak eta *kosteruk* aritzen ziren horretan. Ordea, bailandrak txikiagoak izaten ziren; *kosteruk* handiagoak. *Kosteruk*, Pasaiatik Gijonera ikatza garraiatzen aritzen ziren. *Kosteruk*, Galiziatik zura ere, apeak, ekartzen zuten obretarako).

KOSTÍ

Kosta, itsasertza (“costa”). *Kosta guztiko txalopa guztik etxindaz denporaliattik* (Itsasoko ekaitza dela-eta, kosta guztiko txalupa guztiak portuetan daude).

Testuinguru arruntaz aparte, arrantzaleek, konparaketak egiterakoan aipatzen dute maiz berba hau. *Kosta guztin ezta atunetan ori baño famauaran patroirik* (Kosta osoan ez dago hegaluзеak harrapatzen hori baino abilagoa den patroirik).

Guk hondartzari *plaxe* esaten diogu. *Plairenu* (Hondartzara noa). Zarautzen, aldiz, “kosta”. *Kosta(ra) nitxian/k*.

KOSTIANDO

Itsasoan, kostatik hurbil, hots, kosta bistan duzula, bidea egitea (“costear”). Honen sinonimoa *kosterrez* (*kostarrez*) ere erabiltzen dugu. Zer gertatzen da? *Kosterrez* berba inguruko itsasertzeko beste herri askotan erabiltzen da. Aldiz, *kostiando*, ez dirudi Ondarroatik kanpo erabiltzen denik. Beste zenbait kasutan (*zixando, birando, palotando, erriando...*) bezala hara non agertzen zaigun berriro gaztelaniako aditzen gerundio forma: “costear” (“costeando”) / *kostiando*. “Costear; ir navegando sin perder de vista la costa”. *Galizittik itxosoz onutz bazatoz, eiñ zeinke kanporutz artu eta kostatik urretipaik zabaletik etorri; ero kostiando etorri*

(Galiziatik itsasoz honantz bazatoz, egin dezakezu itsasoan kanpora irten, eta kostatik hurbil barik zabaletik etorri; edo kostatik gertu egin bidea).

KOSTIPAU

Hotzeria (“resfriado”). Eztula eta mukiak izaten ziren *kostipauaren* ezaugarri. *Dan otzaz, ori jakioi lotuxu kostipaurik batubaik zeuk* (Egiten duen hotzaz, jaka hori lot ezazu hotzeria harrapa ez dezazun). *Kostipau batukozu* (Hotzeria harrapatuko duzu).

Orain *kostipau atrapa* egiten da; lehen berriz, *kostipau batu* egiten zen. Gauza bera da, ondorioak ere berberak, ordea, erabiltzen den aditza desberdina.

KÓSTRI

Zarakarra (“costra”). “Zerbaiten gainean estalki moduan gogortzen den geruza” dakar hiztegiak. Gure garaian, zikinaren zikinez egiten zitzaigun *kostri*. *Belaunak-eta ezpazenduzen garbitzen, zikiñan zikiñan kostri ettezan* (Belaunak-eta ez bazenituen garbitzen, zikinaren zikinez zarakarra egiten zen).

KOSTUNBRI

Ohitura (“costumbre”). Ia beti berba honek “makurra” adierazten duen izenondoa eramaten du: *kostunbre eskasa, kostunbre txarra. Kostunbre eskasara ori* (Ohitura eskasa da hori). *Ainke etteko kostunbriauke onek umionek* (Hozka egiteko ohitura dauka ume honek). *Kostunbre* onak eduki, egiten ziren, baina, aipatu ez. *Neuk kendukotzut ori kostunbrioi* (Ohitura hori nik kenduko dizut).

KOTÍ

Kota (“seno de cuerda o alambre no bien tensado”, “cote”). Hiztegiak (Elhuyar) honela dakar definizio edo azalpena. “Kota: Ondo tenkatu gabe dagoen soka edo hariari sortzen zaion zati kurbatua”. Egun batean, aitari bisigutarako prestakuntzei buruz galderak egiten ari nintzaiolarik, *kordak, potxerak eta subillak* etorri ziren harira, eta bai *kotak* ere. Solasaldiko une batean honela esan zidan: “*Baakixu zer dan koti... Sokiai eonin etteakon biurrix*” (Badakizu zer den kota... Sokari egonean egiten zaion bihurria). Banekiela esan gabe, beraren azalpenaren zain egon nintzen; eta bai dotore eman ere.

Gorago aipaturiko kontuekin batera aitak kontatu zidan, sokei kotak kentzeko, muturrean harria lotu eta *Zubi Zarretik* eta *Korretatik* zintzilik edukitzen zituztela. *Puntan arrixe amarra ta Zubi Zarrin bera erriata eukitten genduzen* (Muturrean harria lotu eta *Zubi Zaharretik* behera zintzilik edukitzen genituen).

Sokan izan zitekeen akats edo makurra kota izaten zen. Horregatik, akats eta makur guztiak kenduta, dotore baino dotoreago zihoanagatik (sasoi batean emakumeak baizik ez ziren horrela joaten) esaten zen: *Kótak kenduteru ori* (Akatsak kenduta doa hori). *Kota andirik eztauke orrek* (Ez du horrek inon akatsik).

“Kotik nasti sortzeban da kotak kendu enbizin. Subille ixatezan batez-be. Balkoittik erriatezan. Etxeko plantxiaz-be bai: amarra ta erria balkoittik. Subill masotik ettezin askatu, obillu eiñ dde ureta bota, solta eta batu; iru-lau bidar eiñ oixe soki bustitte, kotak kentzeko”. (Basterretxea Irusta Jon).

(Kotak nahasketa sortzen zuen eta kotak kendu egin behar ziren. Kotak, batez ere soka nagusiak (*subille*) izaten zituen. Balkoitik behera zintzilikatzen zen. Etxeko plantxarekin ere bai: lotu eta balkoitik behera zintzilik. *Subill* sortak askatu eta harilkoak egiten ziren eta uretan sartu, askatu eta bildu; hiruzpalau aldiz egin hori, kotak kentzeko).

KOTONPERLA

Emakumeen artean oso estimatua zen hari mota. Garai hartan hemen ez zen asko erabiltzen garestia zelako, eta arrantzaleak Frantziatik ekartzen ahalegintzen ziren beste gauza batzuekin

batera. Gatelaniaz ere badugu berba horren lehen osagaia. “Cotón: tela de algodón estampada de varios colores”. Aldiz bigarren osagaia, “perla” hori, ez dakit nondik norako “perla” den. Batek jakin! *Kotonperlezko jaki estreñarau Margaitak* (Kotoiz eginiko jaka estreinatu du Margaritak). *Au ezgatzu bittaternan apurtu-be engo, kotonperlezkure-ta* (Hau ez zaizu sekula santan puskatuko, kotoizkoa baita).

KOTÓR-MANDDUBI

Manddubi (antxoa nahiz sardina multzoa) maizenik izurdeek ateratzen zuten ur sakonetik azalera. Hori zen ohikoena. Ordea, *takotak* (izurdea baino arrain txikiagoa) ere bogaren (*bobi*) *manddubi* ateratzen zutela (*takot manddubi*) kontatu zidaten. *Kotor-manddubi* ostera, Jesus Osak (*Pitxilikoteneku*) eta Luis Mari Bedialaunetak (“*Xare*”) aipatu didate.

“Kotorrak ixaendiz ur gañin, uran errasun ibiltzen diren txori andixak; baltzatiz. Saustaninde or eotezan antxoba txikixe. Da oneik kotorrak, dzanga eiñ dde ata etteben antxobioi. Kantidade andixe ezan ixaten, bañe, salabarduaz artu ettezan kotorrak atatako antxobi. Orrettei esateotzen kotor-manddubi”. (Osa Urkizu Jesus).

(*Kotorrak* izaten dira ur gainean, uraren arrasean ibiltzen diren hegazti handi samarrak; beltzak dira. *Saustan* deritzan kalan eta inguruan ibiltzen zen antxoa txikia. *Kotorrak* murgil egin eta antxoa hori azalera ateratzen zuten. Multzo handia ez zen izaten baina, salabardoaz hartu egiten zen *kotorrak* ateratako antxoa. Horri deitzen zitzaion *kotor-manddubi*). Ikus, *manddubi* (MANDDUBI, 1) eta *takota* (TAKOTA, 1).

“Eun baten Ondarrutik urten da kotor-manddubi: kotorrak batute arrañe. San Jose eune zan. Ondioik estreñako antxobi. Amazazpi kaja artu genduzen. Illuntzin sartu giñan, da amazazpi peseta eizkun; ixe ontxe baño karua. Bixamonin urten da ixurda manddubi antxe bertan”. (Bedialauneta Laka Luis Mari).

(Egun batean Ondarroatik irten eta *kotor-manddubi*: papagaiek bildutako arraina. San Jose eguna zen. Oraindik estreinako antxoa zen. Hamazazpi kaxa antxoa harrapatu genituen. Iluntzean porturatu ginen eta kiloa hamazazpi pezetatan saldu genuen; ia orain baino garestiago. Biharamunean, irten itsasora eta izurde-txontxorroa hantxe bertan).

KOTORRA

Ahatearen antzeko hegaztia (“gaviota negra”). Papar zuria izaten du. Eten gabe uretan sartu eta irten aritzen da, arrantzan egiteko.

KOTTAUE

1.- Gizajoa, gizagaixoa, gajoa (“pobrecito/a”). Gatelaniaz ere antzekoa. “Cuitado/a: Afligido/a, desventurado/a. Apocado/a, de poca resolución y ánimo”. Errukarria gertatzen den normahiri, baina, batez ere umeei ezartzen zaie izenondo hau. *Ume kottaue! Lourik erretara* (Ume gizajoa! Logurez erreta dago). Singularren bezala pluralean. *Ume kottauak. Aurixera paraderu!* (Ume gizajoak. Hori da egoera!). *Baltz kottauak! Etortendi ezkutun bañe segixan atrapateottuez* (Beltz gizajoak! Etortzen dira ezkutuan, baina, berehala harrapatzen dituzte). *Orrek mutillorrek kottauan itxuriauke* (Mutil horrek gizajo itxura du).

2.- *Kottautxu*. Ezindua, baina, buruko nahiz motrizitateko gabeziari dagokionez. Egia esan, era horretako gabezia zuenari, garai batean, gordin eta errukirik gabe, “*iñuzenti*” deitzen zitzaion. Ordea, ezindua familiakoa edo hurbilekoa zenean, errespetua eta hurbiltasuna agertuz “*kottautxu*” deitzen zitzaion, baldin eta ezintasun maila txikikoa bazen. *Gure ixikok alaba bi euki zittuzen, eta zarrena kottautxu zan* (Gure izebak alaba bi izan zituen eta zaharrena buruko ezintasuna zuen). Ikus, *iñuzenti* (IÑUZENTI, 2).

Dena den berba hau pertsona nagusien ahotan baizik ez duzu entzungo. Nik emakume bati entzun nion.

KOTXINU

Gure artean ere hizkuntza zaintzen dutenak eta zabarrago erabiltzen dutenak izanik, azken hauek hitzetik hortzera erabiliko dituzte gatelaniatik zuzen-zuzen harturiko berbak, nahiz eta geuk euskaraz ordezkioa izan. Tokatzen denean, norbaitek honako hau esango du, *Ori zikiñ andi bata* (Hori zikin handi bat besterik ez da). Beste batek, aldiz, gauza bera adierazteko *kotxinu* esango du, edo *kotxini*, baldin eta emakumeaz ari bada. *Ori goikuo i kotxina andibata. Eskobi pasatakun, lelengo bentanatik beatu eta bistan inor ezpara zamarrak bentanatibera karkaba botateottuz* (Goiko emakume hori zikin handi bat besterik ez da. Erratza pasa ondoren, lehenik leihotik begiratu eta bistan inor ez badago, zakarrak leihotik behera karkabara botatzen ditu). Dena den, berba hau, eta honen antzeko beste batzuk, emakumeek, beste emakume batez ari zirelarik erabiliko zuten; gizonezkoek ia behin ere ez. Hala ere, horrek ez du esan nahi, Ondarroan gizonezko *kotxinorik* ez zegoenik.

Norbait iraintzeko berba hau erabiltzen genuenean, beste bat ere jartzen genion ondoan: *kotxino marrano* edo *kotxina marrana*. Neskek, berriz, hizketarako jario eta abilezia handiagoa izaki, erreperitorioa luzatu egiten zuten: *kotxina marrana, puerka askerosa*. Hori, gatelaniaz tutik jakin gabe.

KOXÍU

Jaso, batu (“recoger”). *Apaxu koxiuten asi nittan ni bañe braza askozin de tarda eineban* (Aparailua biltzen hasi nintzen ni baina, metro asko ziren eta denbora eman nuen dena jasotzen).

Berba hau testu inguru bakarrean entzun izan da arrantzaleen ahotan: *apaxu koxiu* (aparailua jaso, bildu). *Naiku eztou atrapa-ba! Koxiu apaxu te guazen etxea* (Nahikoa ez al dugu ba harrapatu! Aparailua jaso eta goazen etxera). Arrantzako testuingurutik kanpo nekez entzungo duzu. Emakumeen ahotan inoiz ere ez.

Bizkaiko beste herri batzuetan, *koiu* eta *koxidu* erabiltzen dira, baina, harrapatu, heldu, hartu, adierazteko.

KOXKÍ

1.- Koska (“saliente”, “escalón”, “hendidura”). Gure aurrekoek *koski* eta *koxki* biak erabiltzen zituzten. Guk beti *koxki*.

Ortxeauke orrek koxki (Hortxe dauka horrek koska). *Ortxe kalin dan koxka baten eiñddot estrapo zu* (Kale horretan dagoen koska batean egin dut estropezua).

2.- Koska, arazoa (“dificultad”). *Ortxera koxki* (Hor zegok koska! / Hor dago arazoa).

3.- Itsasoko ur azalean ikusten den ur-koska edo zurrunbiloa. Ordea, ur azalak ematen duen seinale horrek sarri arrainaren presentzia salatzen du, baina, ez beti. Zenbaitetan arrantzaleek deitzen dioten *ur ezkiñi* edo *korrenta ezkiñi* izaten da, hots, itsasoko korrontearen ertza edo itsasoko urak ezartzen duen muga natural bat. *Apartin atun barbala agertzen danin bera atune ez ikusiarren koxki ikusteo zu* (Urrutira hegaluze sarda martxan doanean, hegaluzea bera ikusten ez den arren, ur azalean koska ikusten duzu). *Batzutan anzuz itxosun de alako baten koxki. Arrañeralakun jun de korrenta ezkiñi* (Batzuetan bazoaz itsasoan, eta halako batean koska. Arraina delakoan, hurbildu eta korrontearen ertzak eragiten duen koska).

“Atun barbala agertzen danin apartea ikusteo zu ubille ero koxki ero moimentu. Askotan norberak pentsaten dau ur ezkiñi-be barbalarala, ur ezkiñik axe formi eukitten dabelako. Itxosu bare-bare anda, ta “ene, koxki!”. Koxki bara, lelengo pentsamenture arrañe. Eta geokun urreatu iual da, “ene, ezta; alakure, ur ezkiñi!”. (Bedialauneta Laka Luis Mari).

(Atun sarda agertzen denean urrutira ikusten duzu zurrunbiloa, koska edo ur mugimendua. Sarri norberak pentsatzen du itsasoko ur ertza ere hegaluze sarda dela, ur ertzak forma berdintsua izaten duelako. Itsasoa bare-bare dagoenean, koska dagoela konturatzen zara. Koska baldin badago, arrainaren presentzia datorkizu burura. Eta gero hurbiltzen zarenean, “ene, ez da; zera da, ur ertza!”).

KOXKONDU

Koskortu, hazi, emakumetu, gizondu (“convertirse en mujer”, “convertirse en hombre”). *Koxkontzearen* zantzuak (agerikoak), gizonezkoengan bizarraren lehen seinaleak izaten ziren, eta emakumearengan bularrak. *Gure neski koxkonduazku* (Gure neska emakumetu zaigu).

KÓXU

Beste hainbat lekutan bai, baina, gure herrian, gure garaian behinik behin, herrenari ez zitzaion *koxu* esaten, *koju* baizik. Ordea, dirudienez, lehenago, berba hori (*koxu*) erabiltzen zen. Izan ere orain “*Toxu*” deitzen zaion familia horretako aurreko bat herrena omen zen eta horregatik “*Koxu*” izengoitia jarri omen zioten. Denboraren poderioz, beste gauza asko legez, aldatu eta “*Koxu*” izengoiti hori hara non bihurtu zen “*Toxu*”. Jatorriko “*Koxu*” hura, oraingo “*Toxu*” familiakoak baino hiru edo lau belaunaldi lehenagokoa izango zen. Ez dakit. Orain familia horretakoak denak dira *Toxunekuk*, baina nik dakidanez ez dago herrenik. Hala ere gure garaian horietako batzuei izen eta guzti deitzen zitzairen: *Imanol Toxu, Domingo Toxu, Jose Pedro Toxu eta abar. Txoittan, mundutik famauena Imanol Toxu* (Txoriak harrapatzen, mundutik abilena, Imanol “*Toxu*”).

KOZIÑAMENTU

Sukaldaritza lana, janari prestaketa (“preparación de la comida”). Maizenik hitz hau absolutibo (nor) eta inesibo (non) kasuetan erabiltzen dugu. Beti horretan ari denagatik ez da esaten. Horretarako joera eta ohiturarik izan gabe janari prestaketan buru-belarri ari denagatik esango da errazago. *Mikel an dabill koziñamentun* (Mikel jo eta ke ari da janaria prestatzen). *Abille zerda-ba beroi koziñamentutan!* (A zelako abilezia duen horrek sukaldaritzan).

KOZIÑERO IBILLI

Txalupa bateko sukaldari lana burutu (“ejercer de cocinero en un barco”). *Fraixko Lau Anaian ibilli zan koziñero* (Frantzisko *Lau Anaia* txalupako sukaldaria izan zen). *Bizkargiko koziñero zeuneko atte ixantzan* (*Bizkargi* txalupako sukaldaria zuen aita izan zen).

Egun askotarako itsasora joaten ziren txalupek sukaldaria behar izaten zuten, marinelentzat jatorduak prestatzeko. Bakailaoa harrapatzera joaten ziren txalupek sei hilabeteko marea egiten zuten, beraz, bat sukaldari. Ondarroan ez da inoiz egon horretan aritzen zen itsasontzirik; hauek Pasaiaik ibiltzen ziren.

Garai hartan bazen ondarrutar bat (Anjel Aldarondo, “*Anjel Astobaltza*”) bakailao txalupetan patroi zebilena. Egun batean sukaldaririk gabe geratu, eta bere ezagun bati, (koadrilakoa gainera: Hipolito Egiguren “*Eziñaberastu*”) eskatu zion bere txalupan sukaldari joan zedin:

- *Koziñero baakixu?* (Sukaldari ba al dakizu?).
- *Jakingo eztopa! Bai* (Jakingo ez dut ba! Noski)
- *Neuaz etorri biza makallauta koziñero* (Nirekin etorri behar duzu bakailaotara sukaldari).
- *Makallauta ni enator.* (Bakailaotara ni ez nator).
- *Bai, etorri enbiza. Ogixe etten baakixu?* (Bai, etorri egin behar duzu. Ogia egiten ba al dakizu?).
- *Itxosun ogixe etten da-ala? Jaten barai nik, bañe, etten ez.* (Itsasoan ogia egiten al da ba? Jaten badakit nik baina, egiten ez).
- *Ba ikasi enbizu neuaz koziñero etorteko* (Ba, ikasi egin behar duzu, nirekin sukaldari etortzeko).

Hipolitok azkenean baiezkua eman zion lagunari, baina, ogia egiten ikasi behar zuen. Parrandan zebilen batean, goizeko laurak inguruan “*Pello*” okindegiko argia piztuta ikusi eta barrura, ogia nola egiten zen Pellori galdetzeraz. Okinak azaldu zizkion zehaztasun guztiak. Hipolitok parrandan segitu zuen eta *aztuakozen arei makallauok, panaeruok eta ogixok* (eta ahaztu zitzaizkion bakailao, okin eta ogiak). Halako batean heldu zen itsasora joateko eguna. Lehen

hamar egunetan lehorretik eramandakoaz konpontzen ziren eta ez zegoen ogirik egin beharrik. Hamaikagarren egunetik hasi behar zuen ogia egiten. Ordea, Hipolitok ahaztuta zituen Pello okinak emaniko azalpenak. Hala ere, ezkutuan, bakarrik zegoenean hasi zen saioak egiten ea nola ateratzen zitzaion ikusteko. Egin zituen hiru edo lau proba eta ogia makila baino gogorragoa ateratzen zitzaion.

“Eiñ aprobi te ogixe tabarkilli baño sikua ta goorraua. Momentu baten akorda nittan Pello panaderuk lebaduri attatuztala. Beatu neban da, otzin topa neban lebadurioi. Bañe zemat bota bizanik ideai-pe. Bastante botanetzan; bañe gittittu bettanduaztan da, geittu einetzan beste eskokara bat. Masi eindde sartu nittuzen iru-lau ogi laban. Aprobak etten nebillen. Pentsa nebanin eiñdde eonbizile, zabaltzeot labi te atze-atzeaka. Labatik kanpoa, ango bitse, masi te eskandalu. Susta einittan. Bañe iñoi ixebe esanbaik, ixillik eta ateso”. (Egiguren Badiola Hipolito).

(Proba egiten nuen, eta ogia lehor-lehorra eta gogorra ateratzen zitzaidan. Une batean gogoratu nintzen Pello okinak legamia aipatu zidala. Begiratu nuen inguruan, eta berehala aurkitu nuen. Ordea ez nekien zenbat bota behar zitzaion. Dezente bota nion; baina, gutxi bota ote nion iruditu eta beste eskukada bat gehitzera ausartu nintzen. Orea egin eta sartu nituen hiruzpalau ogi labean. Probak egiten ari nintzen. Pentsatu nuenean eginak egon behar zutela, zabaldu nuen labea eta, ia erori nintzen atzeraka. Orea arro-arro labetik kanpora atera zen. Beldurtu egin nintzen. Estu eta larri nenbilen inori ezer esan gabe).

Egunak aurrera joan ahala, Hipolito estu. Halako batean, marinelengana hurbildu eta, berak ogia egiten ondo jakin arren, aurrekoak egiten zuen moduan egitea gustatuko litzaiokeela esan, eta beraiek azaldu omen zioten nola egiten zuen besteak. Haien esanaren gainean atera omen zuen sekulako ogia. Hamaikagarren egunean munduko ogirik ederrena mahaira. Denek harrituta. Lagunak, patroiak, ere zoriondu eta bere harridura agertu zion:

- *Ogixe-be ogixe eizu. Amen txalopan olako ogirik ezta sekule jan. Ogixe etten eztakixule!* (A zelako ogia egin diguzun. Txalupa honetan horren ogi ederrik ez da sekula santan jan. Ogia egiten ez dakizula!).

- *Ez, enekixen; bañe, Pello panaderuk erakutsiztan, da ikasi.* (Ez, ez nekien; baina Pello okinak irakatsi zidan, eta ikasi egin nuen).

“Txalopa baten inportantire koziñeru. Nitzako biarren inportantiena txalopa baten koziñeru armonixako, armonixa ona eoteko. Tripi beteta baauke jenti kontentura. A, erdi janda-ta, ganorabaik koziñeru-te... Olaik jenti ezgatzu pozik eongo. Koziñeru beste maiñero bata, eta momentu askotan biarra enbikorau bera-pe. Bañe koziñeruk lelen enbirabena: ondo jaten emon jenti kontentu eukittek. Oixera printzipala”. (Bedialauneta Laka Luis Mari).

(Txalupa batean sukaldaria garrantzizkoa da. Nire ustez, txalupa batean armonia ona izan dadin, bigarren garrantzizkoena, sukaldaria. Sabela beteta daukanean, jendea kontentu egon ohi da. Jendea erdi janda, eta sukaldaria ganorarik gabe-eta... Horrela jendea ez zaizu pozik egongo. Sukaldaria eskifaiako partaide bat da, eta zenbait momentutan lana egin beharko du berak ere. Baina, sukaldariak lehenbizi egin behar duena: ondo jaten eman jendea kontentu edukitzeko. Hori da printzipala).

KOZIÑI

Ekonomika (“cocina de carbón y leña”). Gure artean, *koziñi* eta *sue*, bi berba hauek erabiltzen dira gauza bera aditzera emateko. *Luzarun euki gendun guk ikatzezko koziñi. Gasa berandu baten ipiñi gendun* (Luzaroan eduki genuen guk ekonomika. Gasdun sua berandu samar jarri genuen). *Koziñi zarra euan da barrixe ipiñirou; bañe, osta-be ikatzesku* (Ekonomika zaharra zegoen eta berria ipini dugu; baina, berriro ikazduna).

KRAK

Zurezko zerbait puskatzean ateratzen duen zarataren onomatopeia. *Erramuk krak eiñddau* (Arrauna apurtu egin da). Zarata bera, berriz, *krakari* (kraska). Artikulurik gabe, adibidez

izenondoa hartzen badu, *krakara*. *Krakara siku entzunde* (Kraska lehorra entzun da). *Krakara otsa* ere maiz. *Erramuk zelako krakara otsa atarau!* (Arraunak a zelako kraska hotsa atera duen!). Beste testuinguru batzuetan ere bai. *Pixuai agarraeran gerrixak krakari eizte* (Pisuari heldu diodanean gerriak krakada egin dit).

KREDÚ

Kredoa (“la oración del Credo”). Kristauek fede-aitormena egiteko eraturiko formula, fedearen sineste edo artikulua nagusiak biltzen dituena. *Lelengo kredu errezakou te gero erresaxu* (Lehenik kredoa errezatuko dugu eta ondoren arrosarioa).

Igandeetan izaten ziren mezen artean bat izaten zen meza nagusia eta besteak arruntak. Meza nagusia goizeko hamarretan, kantatua. Mezako zati nagusiak, *Kyrie*, *Gloria*, *Credo*, *Sanctus* eta *Agnus Dei* latinez kantatzen ziren gregoriano doinuaz: *Credo in unum Deum, Patrem omnipotentem, factorem coeli et terrae, visibilium omnium et invisibilium...* Beraz, meza nagusian kredoa latinez, “nahizta bate jakin ez”, bertsolariak zioen bezala. Kantatu ozenki gainera. Bakoitzak zer esaten zuen? Auskalo!

Guk behinik behik kredoa hiru hizkuntzatan ikasi genuen: euskaraz etxean, gatelaniaz eta latinez elizan.

KRESALA

1.- Kresala, gesala (“salitre”). Itsaso-ura lurruntzean geratzen den gatz-hondarra. Airean nabaritzen den itsasoaren usain edo zaporea ere esan nahi du. Gauza bera adierazteko *kresal-usaño* ere erabiltzen da. *Kresalak burdiñi-be jan etten dau* (Kresalak burdina ere jan egiten du). *Kresal-usaño beti artzen dot gustoa* (Kresal-usaina beti hartzen dut gustura).

2.- Izan zen Ondarroan *Kresala* izeneko taberna. Autobusen geltokiaren parean zegoen. Oso hurbil zeuzkan bi taberna: *Acuario* eta *Txitxarroneko taberni*. Gure osaba-izeben taberna zen; han aritzen ginen gu mandatuak egiten. Guk erretako lehen zigarroak ere *Kresala* tabernan “hartutakoak” izan ziren.

3.- Txomin Agirrek idatzi zuen nobela. Ordea, garai hartan apenas genuen horren berririk.

KRÍE

Kumea (“cría”). Guk ere ugaztunei, txori nahiz hegaztiei dagokienez, *kumi* erabiltzen dugu, baina arrainari, *krie*. *Antxobin krie atrapaben da dana ureta bota birrixaben osta-be* (Antxoa kumea harrapatu zuten, eta dena bota behar izan zuten itsasora). *Leatzan krie atrapateko zelako malli bizu ba?* (Legatzaren kumeak harrapatzeko badakizu nolako maila behar duzun?).

KRIK

Puskatzeko ezer gutxi behar duena apurtzen denean ateratzen duen zarataren onomatopeia: kristalezko gauza finen bat. *Krik! Kopi apurtu* (Krik! Kopa puskatu da). Onomatopeia hori izen bihurtzen badugu: *krikari*. *Krikari ixan da*. *Aperture zeoze* (Krikara izan da. Zerbait puskatu da).

KRISALA

Ur kresala, itsasoko ura (“agua del mar”). *Ur krisala* ere esaten zen. Zenbait itsaski (zigala, langostino, ganba, lanperna, lapa...) egosteko gatz punturik hoberena itsasoko urak du. Horregatik marisko asko arrantzaleek *krisalaz* (itsasoko uraz) egosita ekartzen zituzten. *Juntzattez aurra bera ta ekarrixu baldakara ur krisala* (Zoaz horra behera eta ekar ezazu baldekada ur kresala).

KRISALIN

Krisala inesibo kasuan (non: *krisalin*), marea jaitsi ondoren lehor geratzen (ura egondako lekua) zen erreka bazterra adierazteko erabiltzen genuen. *Krisalin oñortozik ibilliga ta ebaxi eiñddot* (Ur bazterrean oinutsik ibili gara eta ebakia egin dut). *Krisalin ortozik ezatteze ibilli* (Ur

ertzean oinutsik ez zaitezte ibili).

KRISTALA

Kristala, beira (“cristal”). Etxean sarrien apurtzen genuena. *Putzaz kabezaka asi, bentanako kristala jo ta grak. Gero, baakixu! Amak salíña-salíña eskobiaz* (Gomazko baloiari burukadak ematen hasi jolasean, leihoko kristala jo eta mila pusketa. Ondoren betikoa! Amak erratza hartu eta egurra). Mauro iturginari (*ojaleteru*) deitu behar, gastua... Beraz, gure amak erratza (*eskobi*) hartzea bi eginkizunetarako izan zitekeen: garbitzeko edo gu jotzeko. Ordea, guretzat zalantzarik ez zen izaten. Berehala jakiten genuen noiz zertarako hartzen zuen.

Kristal pusketak (apurtutako botila, edalontzi eta abar) marea jaisten zenean ur ertzean agertzen ziren; eta gu han oinutsik. *Krisalin kontuz kristalakiñ ebaxaik eiñbaik* (Marea jaisten denean, ur ertzean kontuz kristalekin, ebakirik egin gabe).

KRISTIÑAU

Kristaua (“cristiano/a”). Garai hartan mundua (munduan bizi ginenok) bitan banatzen zen: *kristiñauk eta kristiñauk ezinak* (kristau zirenak eta ez zirenak). *Sasoi baten misioñaita jutezin abarik oixe enbiben: kristiñauk ezinak kristiñau biurtu* (Garai batean misioetara joaten ziren apaizen lana horixe zen: kristau ez zirenak kristau bihurtu).

Erlijosio girotik edo kutsutik aparte, beste leku askotan bezala gure artean ere entzuten zen berba hau “pertsona” hitzaren sinonimotzat hartuta, pertsona oro kristau balira bezala. *Kristiñauk ori dispaatioi zelan einleike!* (Kristauak nola egin dezake astakeria hori).

KRIXARATZI

1.- Neskametzta (“servicio”, “estado o profesión de criada o sirvienta”). Neskamearen lanbide edo jarduera. *Or etxin Juanitak krixaratza txarra eztau euki bentzat; ondo tratarabe, paga-be ondo eitze; ze naizu gexa!* (Etxe horretan Juanitak ez du neskametzta txarra izan; ongi tratatu dute; ordaindu ere ondo egin diote; zer nahi duzu gehiago!).

2.- Baxurako txalupetako kargu zuten nesken lanari ere *krixaratzi* deitzen zitzaion. *Luzianako krixaratzi Klaitak etten dau* (Luziana txalupako neskametzta Klaritak egiten du).

KRIXARI

1.- Neskamea (“criada”, “sirvienta”). *On len baño krixara gitxiara, bañe on-be baraz krixarak* (Egun, lehen baino neskame gutxiago dago, baina, orain ere badaude). *Lena krixarak uniformi jantzitze ibilltzezin; on ori-be kendu eiñdde asko* (Garai batean neskameak uniformea jantzita ibiltzen ziren; orain, hori ere asko galdu da).

Gu ondarrutar batzuk Lazkaora, fraidetara, joan ginenean, inguru hartako (Goiherrikoak) mutikoak, eta bai fraideak ere, harrituta geratzen ziren guk erabiltzen genituen hizkera eta berbak entzunda. Gogoratzen naiz, nire lagun mina zen Eustakiori (Eustakio Mendizabal, “*Txikia*”) harridura aparta sortzen ziola berba honek; ez zuen ulertzen “neskamea” adierazteko nolatan erabiltzen genuen berba arraro hau (*krixari*). Euskarak genero gramatikalik ez omen du, baina, bai guk. Horregatik gizona badiogu, emakume badiogu, *krixari*. Hala ere “morroi” hitza ezagutu eta erabiltzen dugu. *Ospitaleko krixauk, mandatuk etten zittuezenak, Kanuto ta Karlos ixantzin* (Ospitaleko morroiak, mandatuak egiten zituztenak, Kanuto eta Karlos izan ziren).

Tabernetan ere *krixarak* (neskameak) izaten ziren, batzuk urte osoan eta beste batzuk uda garaian soilik. Gure inguruan, *Kresala* tabernan, Maria Kruz Arostegi ezagutu genuen *krixara* (neskame). Behin batean, ur eske joan nintzaion Mari Kruzi eta edalontzi batean ekarri zidan gauza argi bat (nik ura zela pentsatu nuen, baina ginebra zen); ikaragarritzko tragoa egin nion. Ni estu eta larri nenbilen bitartean berak nahikoa barre egin zuen. Ez naiz gogoratzen, baina, ondoren, ahoa gozatzeko limonada emango zidan eta azukre koskor batzuk ere bai. *Pakoneko krixari pasara ontxe pastelakiñ* (*Acuario* tabernako neskamea pasa da oraintxe eskuan pastelak zeramatzala).

Aberatsen etxeetan baziren neskameak (*krixarak*); sendagileen eta apaiz batzuen etxeetan ere bai: *Iriondonin, Don Luisenin, Don Sabiñenin, Bermejonin, Ortizenin...* Guregandik hurbil ere ezagutu genuen, bat gure auzoan: *Juli Errepuertonin*. Lehenik neska nafar bat; *naparriki* deitzen genion.

"Bixente Ollarran arrebi, beti etxik garbitzen; interina ero ze ixaten da ori? Ixiko Edurnei entzundena astin beñ-ero erutebela (zeñek eruteban attatute); ondioik ezti mille urte. Erun goxin, astu letxeik biarra eraiñ da bazkaltzea etxea bixaldu. Bazkaldu te segixan jun, aste guztiko trastiok eta bazterra guztioak garbittu, gabeko amarrak arte biarra eiñ, dde gabeko amarretan, "eskillara-pe ettekoraz da enbi zendukez". Alako baten ze kontu-te, amar oberleko sueldu. Eun guztin biarra eraiñ, aste guztiko kaka-zikiñ guztik batu te amar oberlekoaz etxea; ondioik ezta urte asko ori. Orretxeik (ixentata). Beran anaxi besti. An-be iru illabeteik eziñ eiñ krixarik. Astu letxeik biarra eraiñ, deskantsoi-pezu da ixabez. Ezinddabela krixaraik topa; ateso beti krixaraik eziñ topata. Krixari zelaik topakorabe-ba?

Beste baten patroir batek (au-be ixentata zeinddan) krixaraik ezinddabela topa esaban baten, antxe geure kuadrillan. "Amenabill batea ta bestea, ta krixaraik eziñ topa iñundik iñoa". "Orrenbeste kostaten da krixari topati-ala?", esanetzan. "Preuntin nabill dde iñok estota emoten erantzunik". "Krixaraik eziñ topa? Neutopakotzuaz, zazpi naibozuz, zazpi. Krixari topa ez! Otzin topakotzuaz krixarak. Ara! Bixar topakotzuaz zeunaizun beste. Lau ero bost otzin topakotzuaz". "Ez, bat naikut". "Entsegire topakotzut nai bozu krixari. Bañe, krixari zelaik naizu zuk? Niparai zelai naizun zuk krixari. Krixari naizu zuk, astu letxeik biarra eraiñ, deskantsoi-pezu, paga zeunaizun beste, da gero zirri etti-be libre". Krixara kontukiñ a ezan gexa etorri nire aurea bentzat. Antxe amattuzin aren krixarak. Da, orreik len esan douzena-pe olatxeik, deskantsoi-pezu da ixabez krixariai; da eunero elixa ta gure jaune artzea. Nik oixe eztot entendiuten. (Arrizabalaga Badiola Antonio).

(Bixente "Ollarra"ren arreba beti etxeak garbitzen; interina edo zer izaten da hori? Izeba Edurneri entzun izan nion astean behin edo eramaten zutela (nork eramaten zuen aipatuta); oraindik ez dira mila urte. Eraman goizean, astoari bezala lana eginarazi, eta bazkaltzera etxera bidali. Bazkaldu eta berehala itzuli, aste guztiko arropa eta gainontzeko guztiak garbitu, gaueko hamarrek arte lana egin, eta gaueko hamarretan, "eskailerak ere egiteko daude eta egin beharko zenituzke". Eguna horrela igaro ondoren alogera hamar duro. Egun osoan lana eginarazi, aste osoko kaka-zikin guztiak garbitu eta hamar duroekin etxera; oraindik ez dira urte asko. Horiek (izendatuta). Bere anaia bestea. Han ere hiru hilabete ezin egin neskameak. Astoari bezala lana eginarazi, ez atsedetik eta ez ezer. Ezin dutela neskamerik aurkitu; estu eta larri beti neskamerik aurkitu ezinik. Nola aurkituko dute ba neskamea?

Beste batean lemazain batek (hau ere izendatuta) neskamerik ezin zuela aurkitu esan zuen behin batean, hantxe gure koadrilan. "Hemen nabil batera eta bestera, eta neskamerik ezin dut aurkitu inondik inora". "Hain zaila al da ba neskamea aurkitzea?", galdetu nion. "Galdezka ari naiz eta inork ez dit erantzunik ematen". "Neskamerik ezin aurkitu? Nik aurkituko dizkizut, zazpi nahi baldin badituzu, zazpi. Neskamea aurkitu ez! Berehala aurkituko dizkizut neskameak. Hara! Bihar aurkituko dizkizut nahi dituzun adina. Lauzpabost berehala aurkituko dizkizut". "Ez, aski dut bat". "Baldin eta nahi baduzu, berehala aurkituko dizut neskamea. Baina, zuk neskamea nola nahi duzu? Badakit nik zuk nola nahi duzun neskamea. Zuk neskamea nahi duzu, astoari bezala lana eginarazi, atsedetik eman ez, nahi duzun adina ordaindu, eta gero zirri egitea ere libre". Neskame kontuekin hura ez zen etorri gehiago nire aurrera behintzat. Hantxe bukatu ziren haren neskameak. Eta horiek, lehen aipatu ditugunak ere, ez atsedetik eta ez ezer neskameari; eta egunero eliza eta jaunartzera. Horixe da nik ulertzen ez dudana).

2.- Itsasotik arrainaz zetorreanean txaluparen zerbitzutara aritzen zen neska. Beste portu batzuetan: *neskatilla, neskatile, neskatile*. Antxoa sasoiaren, txalupa porturatzen zenean *krixarik* antxoa lagina hartu saski batean eta kofradiara eramaten zuen, txalupak behar zituen kaxa edo otzarak prest eduki eta abar. Txalupa-jabearen familiakoa izaten zen, patroiaaren emaztea, alaba, koinata edo... *Mirentxu txalopako krixari geure ama-be ixantzan; eta gerua*

beran aitzak, Nekane, Teese, Purita (Mirentxu txalupako neskamea gure ama ere izan zen; eta geroago bere ahizpak, Nekane, Terese, Purita).

“Negun urrea jutezin, de atrapateben neguko txitxarro andixe. Ba, beiñ baten gure baforak, Bizkargik, txitxarro andixe atrapaban da Donostire eruben saltzea. Krixara-pe jun enbigiñan ara txalopi atendiutea. Neu te Miren koñati (Josen andri) jun giñan Donostire. Da Verano-kuk, Madalena-ta; areik iru te geu bi, bost andra. Ni mariatenittan antomobillin de trenin, bixetan, da Miren koñati-be bai. Da baten-batek esaztan ez mariateko koñaka zala ona. Bixamonin, autobuse Laespeantza artu aurretik bixok Bar Patxi-re. Goxeko seiretako-ta Bar Patxi zabalik eotezan. Matadeire ganaruk ekarte etortezin baserritarrak euazen gibela-ta prepaaten. Da geu bixok mostradorea jun, de kopa bana enbarka. Baserritarrak geuri beire susunkordan. Zeozelaik eran gendun kopioi. Autobusin Deba, ta Deban trenin sartu giñan bost androk. Munduko konto guztik esan da esan. Mirenei esatenetzan: “Auxea! Maria-be eiñbaiguz. Igarri-be eiñbaik alla giñan Amara. Boni euan an zaiñ. Madalena Veranokuk esatzan-ze: “Boni, gu ez gatoz. Armosabaik? Pentsamentoi-pe. Onguz Alkaldenea, ta bokaillu jandakun etorrikoa”. “Alkaldenea? Zeta etorri zarie ordun?”, Bonik. “Guk ezin geinke ardaurik eran... guk konta txitxarruk!”, esanetzan Mirenei. Kafesni guk bokailluaz; areik bestik ostea, ardau. Alako baten alla giñan molla. Da mollako andrak Donostikuk ebizen an. “Mekauen Diosa” botateben... Bañe, zelako aueri! Dozenaka kontatezin txitxarruk; guantebaik eta ixebaik. Arratsaldeako amattu gendun biarra, bañe, gabearte ezeuan trenik. Madalenak esaztan, “Gu etxeaguz baforin”. “Ni enu baforin”, esaneutzan. Jon koñatuk Antselman gixonak, esazkun: “Neuk ekarrikotzuek ez mariateko pastilli, te zeuei-pe baforin jungo zarie”. Lengo koñakan kontoik ez geuntzan esan da artuendun pastilli. Beste andrak Veranon, da gu bixok Bizkargin. Birin Boni esaten geuri, ikustezin mendixak zeintzuzin. Gerua ta atesua nixun ni. Biberun erutezan txitxarru, gexa kabiateko. Da maiñeruk etozen areik biberuk garbitzen. Areik garbittuala, nik gonbittuk berta biberure. Maria-maria eiñdde. Derrefente illdde, azkanin tente-be eziñ eon. Ni ekusi nittunin koñati asi zan. Bixok beangañin tatarrez, puentin. Axe zan paraderu!

Akordatena, Bonin laune, Kimeno difuntu, a ebillen Veranon. Bonik preuntatzan Kimenoi: “Andrak zelaik? Gurik partun”. “Gurik partun baño txartua, ixellin datoz-da”. A txitxarru Santoñan da Santander ingurun atrapatezan. Bañe Donostin etteban Ondarrun-de baño prezixo obi. Orreattik juntzan bafora txitxarru saltzea, da gu, krixarak, txitxarruk kontaten launtzea”. (Urbiet Etxaburu Ane).

(Neguan hurbilera joaten ziren arrantzara, eta txitxarro handia harrapatzen zuten. Behin batean, gure txalupak, Bizkargik, txitxarro handia harrapatu eta Donostiara eraman zuten saltzera. “Neskameok” ere joan egin behar hara txalupari kargu egitera. Ni eta Miren, koinata (Josen emaztea), joan ginen Donostiara. Eta Verano txalupakoak Magdalena-eta; haiek hiru eta gu bi, bost emakume. Ni autoan eta trenean, bietan mareatzen nintzen, eta Miren koinata ere bai. Eta norbaitek esan zidan, ez mareatzeko koñaka zela ona. Biharamunean, autobusa La Esperanza hartu aurretik Bar Patxira sartu ginen. Goizeko seiatarako Bar Patxi zabalik egoten zen. Hiltegira txekorrak ekartzera etortzen ziren baserritarrak zeuden gibela prestatzen. Gu biok barrara joan, eta kopa bana barrura. Baserritarrak guri begira harrituta aho zabalik. Nola edo hala edan genuen zorioneko kopa. Autobusez Debara, eta Deban sartu ginen bost emakumeok trenean. Munduko kontu guztiak kontatzen eten gabe. Mireni esan nion: “Hau da hau! Mareatu gabe goaz”. Uste baino lehenago heldu ginen Amara, guztiz eroso. Han Boni zegoen zain. Magdalena Veranokoak honela esan zion: “Boni, gu ez gatoz. Gosaldu gabe? Ezta pentsatu ere. Orain Alkade tabernara goaz eta ogitartekoa jan ondoren joango gara. “Alkalde tabernara? Baina, zuek zertara etorri zarete?”, Bonik. “Guk ezin edan dezakegu ardorik... nola kontatuko ditugu txitxarroak”, esan nion Mireni. Guk kafesnea

ogitartekoarekin; besteek berriz, ardoa. Halako batean iritsi ginen moilara. Moilako emakume donostiarrak zebiltzan han. Hitzetik hortzera botatzen zuten “*Mekauen Dios*”. Hura zen hitz egiteko modua. Txitxarroak dozenaka kontatzen ziren, ez eskularrurik eta ez ezer. Arratsalderako bukatu genuen lana, ordea, iluntzera bitartean ez zegoen trenik. Magdalenak esan zidan, “Gu etxera goaz txalupan”. “Ni ez noa txalupan”, erantzun nion. Jon koinatuak, Anselmaren gizonak, honela esan zigun: “Nik ekarriko dizuet ez mareatzeko pilula, eta zuek ere txalupan joango zarete”. Lehengo koñakaren konturik ez genion aipatu, eta hartu genuen pilula. Beste andreak *Verano* ontzian, eta gu biok *Bizkargin*. Bidean, Boni ari zitzaigun azaltzen bistan genituen mendiak zein ziren. Geroz eta larriago nindoan ni. Haztegieta ere eramaten zen txitxarroa, horrela gehiago hartzeko. Eta arrantzale batzuk, bidean, haztegiak garbitze lanetan ari ziren. Haiek garbitu ahala, nik gonbitoak haztegiara botatzen nizkien. Zeharo mareatuta. Lur jota, azkenean zutik ere egon ezinik. Ni ikusi ninduenean koinata ere berdin hasi zen. Biok lurrean arrastaka, zubian. Hura kuxidadea!

Gogoan dut, Boniren laguna, Kimeno zena, hura *Verano*ko arrantzalea zen. Bonik Kimenori galdetu zion: “Emakumeak nola datoz? Gureak erditzen bezala”. “Gureak erditzean baino okerrago, hilda bezala baitatoz”. Txitxarro handi hura Santoña eta Santander inguruan harrapatzen zen. Ordea, Donostian egiten zuen Ondarroan-eta baino prezio hobea. Horregatik joan zen txalupa txitxarroa saltzera, eta gu, *krixarak*, txitxarroa kontatzen laguntzera).

KRÓMU

Kromoa (“cromo”). Edozertarako kromo bat baino gehiago behar izaten zirenez, guk maizago erabiltzen genuen pluralean: *kromuk*.

Gatelaniaz, “cromolitografía” berbaren laburdura, “cromo”. Irudi eta era askotakoak izaten ziren. Guk oso estimatuak genituen futbol jokalarienak. Gainera horien bilduma osoak eginez gero opariak ematen zituzten. Gogoratzen naiz, *Chocolates Manterola* izeneko txokolate tabletaren barruan etortzen ziren futbolarien “kromoekin” bilduma osatu eta larruzko baloia lortu genuela.

Gure aurrekoek “kromoei” *pepixkakuk* deitzen zieten. Guk bereiztu egiten genituen *pepixkakuk* (“kromoak” baino txikiagoak tamainoz, kartoizkoak, eta irudi antzekoak zituztenak, gehienetan armarrilen antzeko irudiak) eta *kromuk*.

Jolas ugari genituen “kromoak” galdu edo irabazteko. Bestalde, mutikoen artean “kromo” aldaketa ugari ematen zen, batzuk lortzea guztiz zaila gertatzen baitzen.

Neskek ez zuten “kromoekin” denbora askorik galduko.

KUADRILLI

1.- Koadrila (“grupo de amigos del chiquiteo”). Kanean, basoerdiak edaten (*txikiteuan*) elkarrekin aritzen zen lagun taldea. *Bakotzak bere kuadrilli nekez ezeban topaten* (Bakoitzak bere koadrila berehala aurkitzen zuen).

Gizon (arrantzaleek) bakoitzak koadrila jakin bat zuen, eta etxetik irten orduko aurkitu behar izaten zuen bere koadrila. Bakarrik ibiltzea, koadrila aurkitu bitarteko unea baizik ez zen izaten. Bakoitzak jakin ere ondo jakiten zuen bere lagunak, koadrila, non aurkitu; izan ere koadrila bakoitzak herrian zehar ia beti bide bera egiten zuen, hots, beti taberna jakin batzuetara sartuz.

“Txikiteoan” ibiltzen ez ziren gizonak ere baziren, salbuespenak; baina, oso gutxi. Augustin Zubikarai, Osaba Pruden eta beste batzuk. Hauek ez ziren arrantzaleak. Horiek ere izango zituzten lagunak, baina ez kanean koadrilan ibiltzeko. Itsasora joaten ez zirenek (ez denek) bizimodu desberdina egiten zuten.

Guk bagenekien koadrila bakoitza nortzuk osatzen zuten, eta gizonen bat ikusten bagenuen koadrila bila urduri, laster ematen genion informazioa: “*Zure kuadrilli Txitxarronea sarture*” (Zure koadrila *Txitxarro* tabernara sartu da) edo “*Zure launak Kresalan euazen*” (Zure lagunak *Kresala* tabernara zeuden). Zenbait gizona, kanean zehar bakarrik,

nahiz eta bide laburra izan, “txalupa trabes” bezala, edo “arrain galduak” bezala ibiltzen ziren noraezean.

Gure aita eta lagunaren koadrila osatzen zuten batzuek gogoratzen nahiz: “Zamora” (Rikardo Txakartegi), Jose Solabarrieta, Jose “Tokaio”, Jose “Txikixe”, Hilario Egiguren, Hilario Arrasate, Beino (Arkotxa), Anjel “Astobaltza” (Aldarondo), Hipolito Egiguren “Eziñaberastu”, Karmelo Aranbarri, Karmelo “Txoferra”, Julio “Txoferra”, Koldo Ituarte, “Trontxo”...

Hiltzea ere koadrilan egiteko zerbait izan balitz, zenbaitzuk ez ziren hainbeste larrituko. Ordea, hil, “bakarrik” egiten da, eta jaio ere bai.

2.- Txalupa bateko eskifaia osatzen duten gizonezkoen taldea (“tripulación”). *Kuadrilla ona eukene txalopan beti atrapateben arraño* (Arrantzale talde ona zuten txalupek beti harrapatzen zuten arrain ugari).

KUÁDRU

1.- Ikuskizun tristea, ezbehar baten ondoren geratzen zen egoera negargarria. Sarri, berba honi *tristi* izenondoa eranstean zaio. *Ama illdde, antxe etxin geature kuadru!* (Ama hilda, etxe hartan ez da egoera txukuna geratu). *Kuadro triste ikusirou* (Ikuskizun negargarria ikusi dugu).

2.- Koadroa (“cuadro”). *Familixako erretratuk-eta eotezin etxe batzutan kuadrin sartute. Gurin ezeuan olakoik* (Familiako argazkiak-eta egoten ziren etxe batzuetan koadroan sartuta. Gurean ez zegoen horrelakorik). *Francon kuadru eskola guztixetan eotezan kurutzin ondun. Elixan kurutzi bai bañe, Francon kuadroik ezeben ipiñi* (Francoren koadroa eskola guztietan egoten zen gurutzearen ondoren. Elizan gurutzea bai baina, Francoren koadrorik ez zuten ipini).

3.- Koadroa (“cuadro”). Pilotalekuaren luzera banatzen duten zati zenbakidunetako bakoitza. Koadroei edo luzerari dagokionez, pilotalekuak ez ziren (dira) berdinak, baina, guk orduan Ondarroakoa baizik ez genuen ezagutzen. Eibarko frontoia *Astelena* zela ere bagenekien. Bestalde zesta puntako frontoia luzeagoak zirela laster jakin genuen, eta Markinan bazegoela horrelako bat ere bai. *Pelotapartido profesionalak euazenin ikusten genduzen atzeko kuadrutatik, zortzigarren da beatzigarren kuadrotik pelotak eruten; Ondarruko pelotaxa-pe bai, Txermola-ta, Patxi-te, oneik atzelaxazin-de. Guk ostea frontoi atrapatzen gendunin, eskoz biarren kuadrotik ez gendun pelotak pasaten. Palaz bai, palaz geu-pe atzeko kuadruta arte botaten gendun peloti. Bañe, txikittaz guk eskoz bakarrik etten gendun; palaz bixkat gerottua* (Pilota partida profesionalak zeudenean ikusten genituen atzeko koadroetatik, zortzigarren eta bederatzigarren koadrotik, pilotak eramaten; Ondarroako pilotariak ere bai, “Txermola” eta Patxi adibidez, hauek atzelariak baitziren. Guk berriz, pilotalekua harrapatzen genuenean, eskuz bigarren koadrotik ez genuen pilota pasatzen. Palaz bai, palaz guk ere atzeko koadroetaraino botatzen genuen pilota. Ordea, txikitan, guk eskuz baizik ez genuen egiten; palaz apur bat geroago). *Sakiai atzelaxak seigarren kuadrotik ezin ixatza erantzun. Iruarren tantun ostea, beatzigarren koadrotik aidez erun dau* (Sakeari atzelariak seigarren koadrotik ezin izan dio erantzun. Hirugarren tantoan berriz, bederatzigarren koadrotik airez eraman du).

KUARTEROI

Tabakoa sueltoan zekarren neurri jakin bateko pakete karratua. (“cuarterón”). *Kaleako, eiñddako ziarru eukitteben, bañe itxosako gexenak kuarteroi erosteбен* (Kalerako, egindako zigarroak edukitzen zituzten, baina, itsasorako, gehienek sueltoan saltzen zen egiteko tabakoa erosten zuten).

Gure aitak, itsasora hamar egunetarako bost *kuarteroi* eramaten zituen; tabakoarekin batera *zigzag* papera (zigarro papera) tabakoa biltzeko. Itsasora joan behar zuen bakoitzean hori izaten zen aitaren *otzaran* (saskian) falta behar ez zen gauzatariko bat. Tabakoarena mutilon ardura izaten zen. Jakina, batzuetan ahaztu egiten zitzaigun: *Eueldixe ederra!* (Ez zen giro izaten). Aita goizeko lauretan itsasora joan behar eta *kuarteroik* (tabakoa) erosi gabe. Munduko taberna eta estanko guztiak itxita bazeuden ere tabakoa lortu behar izaten genuen. Lortzen genuen, noski!

Bazen gizon bat izengoitizat *Kuarteroi* esaten ziotena.

KUARTILLU

1.- Lakari laurdena, litro erdia (“cuartillo”). *Lena gixon zarrak, tabernan maxan jarri tte kuartillu laste garbitzeben* (Garai batean gizon zaharrek, tabernan mahaian jarri eta litro erdi ardo laster edaten zuten).

Neurri hau buruan hartuta joaten ginen dendara ardoa eroatera; “eroatera”, esateko modu bat besterik ez da, ardoa zorretan (*koskan, lapitzin*) hartzera joaten baikinen. *Kuartillu* baino maizago *kuartillerdi* eramaten genuen. *Jun Goikotorrea ta ekarri kuartillerdi ardau* (Zoaz *Goiko Torre* dendara eta ekar ezazu litro laurden ardo). Ardo beltza, noski. Ardotarako anis botila koskaduna erabiltzen genuen. *Kresala* tabernan beste norbaitek hustutakoa.

2.- *Kuartillotxu*. Ardo zaleei buruz aritzerakoan, gauza gehiegi nabarmendu gabe esan nahi zenean erabiltzen zen “-txu” (*kuartillotxu*) diminutiboa, hainbeste ez zela adierazi nahiz. *Bazkaltzen beran kuartillotxu eztotzazu kenduko arei* (Bazkaltzean litro erditxo bat edan behar izaten du). _

Arrantzale zahar bat *kuartillotxu* aurrean zuela zegoen taberna bateko mahai batean bakar-bakarrik eta koadrila bat sartu zen. Batek honela esan zion: *Nikolas, ardau neurritz eran gero*. Zaharraren erantzuna: *Nire neurrix e auxera* (Nire neurria haxe da).

KUÁRTU

Lo-gela (“cuarto”, “habitación”). *Gure kuartu eskatzin ondun euan. Geu txikixak giñan da kuartu-be txiki-txikixe* (Gure gela sukaldearen ondoan zegoen. Gu txikiak ginen eta gela ere oso txikia). *Iñor baletor-be; kuartuko ati itxixu* (Kanpoko inor baletor ere, gelako atea itxi ezazu).

Norbaitek pentsatuko du gure gelan lo besterik ez genuela egiten. Baloiaz (gomazkoa: *putze*) ere hantxe bertan jarduten genuen *kuartu* oso txikia izan arren; futboleak ez, atezaina (*porteru*) “entrenatzen” baizik. Ohe gainean ormaren kontra atezaina (Andoni) jarri eta beste biok (Jon eta ni) buruaz (*kabezaka*) jotzen gola sartzera. Hantxe zegoen hiru mutilok lo egiten genuen ohea ere: bi alde batetik eta bat bestetik, antxoak latan bezala. Baina, txandaka, noski. Armairu txiki bat ere bazegoen, ispiludun ate bat zuena; ispilua puskatuta, jakina. Ispilu hura nik ez nuen inoiz osorik ezagutu. Gure buruari askotan ez genion begiratzen, baina, alferrik zen: gorputza puskatuta ikusten genuen. Horrela ikustekotan hobe ez begiratzea. Kartoizko kaxa bat egoten zen txoko batean. Abila izan behar zen han galtzak, alkandora, edo galtzerdiak aurkitzeko. Galtzerdi bat osoa eta dotorea azkar topatzen genuen, eta batzuetan berehala emozionatzen ginen, baina, laguna falta. Saiatu arren, laguna osorik inoiz ez genuen aurkitzen.

Gela hartan, txikia zen arren, bagenuen beste leku bat gure gauzak (*kañaberak, makillak, fletxak, arkuk, ezpatak, putze...*) gordetzeko, eta behar zenean geu ezkutatzeke ere balio ziguna: *kamazpixe* (ohepea). Lantzean behin ezkutatzeke sartzen ginenean, geuk garbitzen genuen. Etxeko katua ere hantxe ezkutatzen zen.

Horma baten goiko aldean, leiho luzanga estu bat zuen, beste gela batera ematen zuena. Beraz, hura *barruko kuartu* (barruko gela) zen. Sukaldearen ondoan zegoen eta sukaldeko berotasunak epel mantentzen zuen. Horretaz aparte, guk geure mugimendu, energia eta izerdiz ere berotzen genuen. Gainera, batzuetan, loak hartu ondoren katua jartzen zitzaigun gainean. Ez dakit hura zertara etortzen zen, guri epeltasuna ematera ala gure berotasuna aprobetxatuz epeletan egotera. Deitura desberdina hartzen zuen *kuartu* berbak. Hori, erabileraren nahiz kokapenaren arabera izaten zen: *barruko kuartu, eskatzeko kuartu, oi biko kuartu, umin kuartu, auman kuartu, eta abar*.

KUATRO DE OTUBRE

Urriaren laua (“cuatro de octubre”). *Gerra ostin frankistak etteben alegiñe au eunau zelebrateko, bañe, abertzalik ezeben ixetan parte artzen* (Gerra ostean frankistek egiten zuten ahalegina egun “seinalatu” hau ospatzeko, baina, abertzaleek ez zuten ezertan parte hartzen).

Egun horretan, besteak beste frankistek balkoietan bandera espainola zintzilikatzen zuten. Dultzaina joleak ere ekartzen zituzten, baina, haien ondoan ez zen salto eta brinko handirik izaten. Ikus, *dultzaineruk*.

1937ko urriaren lauan, Ondarroako erreka-aren bi aldeetako mendietan, alderdi batean Gipuzkoatik zetozen frankistak egon ziren eta bestean, hots, Lekeitio aldean, errepublikano eta abertzaleak. Ondarroako herria bi frenteen artean egon zen ia zazpi hilabetetan. Azkenean, 1937ko urriaren 4an sartu ziren garaile Francoren tropak: *Liberazion de Ondarroa*.

Dena den guk egun hori ospatu egiten genuen, baina ez *Liberazion de Ondarroa* zelako, gure izeba Mirenen (*Kresalako* Miren) eguna zelako baizik. *Ixiko Mirenen eune ixatezan, da bera berez esku zabala ixatiaz aparte, Kresalako koziñeri zan, da beran eunin, emoteozkuzen tortillok, amandongillok eta kroketoak. 4 de otubre ixanarren areik ederrak eotezin. Ixiko Mirenen eune zala-ta, berak emonala guk jan da jan. Ez zea! Liberazion de Ondarroa zala ta laga engoenduzen!* (Izeba Mirenen urtebetetzea izaten zen, eta bera berez eskuzabala izateaz aparte, *Kresala* tabernako sukaldaria zen, eta bere egunean ematen zizkigun, tortillak, albondigak eta kroketoak. *4 de otubre* izan arren haiek gozoak egoten ziren. Izeba Mirenen eguna zela-eta, berak eman ahala gun jan eta jan. *Liberazion de Ondarroa* zelako ez genituen behintzat jan gabe utziko).

KUBIERTI

Txaluparen goiko aldea, bizkarra (“cubierta del barco”). Bizkarraren azpiko aldea, berriz, *kubierta azpixe*. *Kubierta guzti antxobaz beteta ekarrirou, eta kubierta azpixe-be bai* (Txaluparen gaineko eta azpiko aldea, biak ekarri ditugu antxoaz beteta). *Txalopa barrure karabiñeruk etozela-ta, Frantzin erosittako tabako guzti kubierta azpitan eskutaendun* (Karabineroak txalupa barrura zetozela-eta, Frantzian erositako tabako guztia bizkarraren azpiko aldean ezkutatu genuen).

KUÉNTU

Gezurra (“mentira”). Eta gezurrak esaten zituena, berriz, *kuentisti* (gezurtia). *Guzurre* eta *guzurtixe* ere hitz arruntak dira guretzat, baina, mutikoen artean maizago erabiltzen genituen *kuentu* eta *kuentisti*. *Orrek esateottuzenak erdixak eta bi kuentuk* (Horrek esaten dituenak, erdiak eta bi gezurrak).

Baziren batzuk beti *kuentu* esaten zutenak; *kuentu* egiaren itxuraz esaten abilak zirenak ere bai.

KUÍDA

Kontuz, argi ibili (“cuidado!”). Berba hau mutikoen artean zen ohikoa, baina, nagusiei ere entzuten zitzaien. Arriskuan zegoen norbaiti arreta eskatzeko esaten genion. *Or kuida txo, tellak jaustendi-te* (Hor kontuz, teilak erortzen baitira). Bat-bateko arriskuaz ohartarazteko, errepikatu ere egiten zen: *kuida-kuida. Kuida-kuida, jauiator* (Kontuz, kontuz, jabea dator eta).

KUKAÑI

Kukaina (“cucaña”). *Kukañi danentzat eotezan labana, bañe baeuazen kukañan famauzinak* (Kukaina denentzat egoten zen irristakorra, baina, bazeuden kukainan trebeak zirenak). *Kukañi asi tte segixan igarten gentzan zeñek artukoban banderi* (Kukainako saioa hasten zen unetik antzematen genion bandera nork hartuko zuen).

Lehorretik uretara jartzen zen habe luzea, koipez beteta, muturrean jartzen zitzaion banderatxoa hartzea zailago egiteko. Helburua horixe zen hain zuzen: muturrean kokatzen zitzaion ikurrintxoa (Francoren garaian, bandera gorritxoa) hartzea. Muturrera heldu bitartean irrist egiten zutenak uretara erortzen ziren, eta golpe galantak hartu ere bai. Herriko jaietan, uretako beste jolasen artean hori ere (*kukañi*) egiten zen. Banderatxoa hartzen zuenari saria ematen zioten. Oso gazteak ginenean “*Kirru*” (Jon Urresti) izan zen abila horretan. *Kukañako banderi Kirruk arturau* (Kukainako banderatxoa “*Kirru*”k hartu du).

Guk ez genuen uste beste *kukaña* motarik zegoenik. Ondarroatik inora irten gabe ez ginen ezertaz “enteratzen”. Lazkaora joan ginenean ohartu ginen, han inguruko herri nahiz auzoetan (Ataun, Idiazabal, Itsasondo, Olaberri...) plaza erdian habe luze-luze bat jartzen zutela, eta muturrean zapi bat. Han goraka joan behar zen, eta uretara ez zen erortzen. *Guk pentsatzen*

gendun kukañi derrigorrez uretaku ixanbizala (Guk uste genuen kukaina uretara begira jartzen zena baizik ez zela).

KUKARATXI

Labezomorroa (“cucaracha”). *Kukaratxak bakarrak-be ikusten genduzen, bañe, onei-pe jeneralin geure morun kuadrillan ibilttezin* (Labezomorroak bakarrak ere ikusten genituen, baina, hauek ere gehienetan, gu bezala, taldean ibiltzen ziren).

Gure etxeko labezomorroak (*kukaratxak*) *karboneran* (ikatz-tokian) bizi ziren; hantxe ikatz artean. Handik kanpora irteten ez baziren inork ez zituen molestatzen. Guk bi mota ezagutzen genituen: beltz borobil samarrak, eta arre luzangak (*baltzak eta marroik*). Irteten baziren zapaldu egiten genituen, eta beltzek oskol gogorragoa zuten, zapaltzean zarata ozenagoa ateratzen zuten, eta sukaldeko oholean orban beltzagoa eta zikinagoa uztzi ere bai. Egunez ez genituen asko ikusten, baina bai gauez. Goizeko orduetan zer baitetara jaiki eta sukaldeko argia piztuz gero sukaldeko lurzorua mugitzen ari zela ematen zuen: labezomorro pila korrika alde egin nahian. Denek ez zuten ikatz-tokira iristea lortzen. *Goxeko ordutan eskatzeko argixe biztuten bazendun, beangañeko olik ezan bistan geatzten; kukaratxaz baltzittute ikustezan beangañe guzti* (Gaueko ordu txikietan baldin eta sukaldeko argia pizten bazenuen, zoruko oholik ez zen bistan geratzen; zoru guztia labezomorroz belztuta ikusten zen).

“Cucaracha: insecto ortóptero, nocturno y corredor...”. “Ortóptero” ziren ala ez, ez nuen egiaztatu, baina, “nocturno” zirela bai, egunez, gu bistan bageunden behintzat ez baitziren agertzen. “Corredor” zela ere egia: gure aurrean korrika hasten ziren ikatz toki aldera (*karbonera*).

Elhuyar Euskal Hiztegi Modernoak labezomorroaren definizioa ematean, besteak beste honela dio: “Nahiago ditu leku ilun, heze eta epelak”. *Errezoi! Gure etxeko karboneri baño leko baltzarik eta illunarik ezin zeinkin eon; eta antxe bixizin gure etxeko kukaratxa guztik. Gañea, karboneri koziñin ondo-ondun euan, da areik antxe epeletan gustoa* (Hiztegiak arrazoa! Gure etxeko ikaztegia baino leku beltz eta ilunagorik ezin zitekeen inon egon; eta hantxe bizi ziren gure etxeko labezomorro guztiak. Gainera, ikaztegia, suaren ondo-ondoan zegoen, eta haiek hantxe epeletan gustura).

Konparaketetan ere erabiltzen zen. *Kukaratxai-pe kabiuten ezan lekutik bajaneban ixte metro biko andri* (Labezomorrerik ere kabitzen ez zen lekutik jaitsi nuen ia bi metro zituen emakumea).

KUKULUMUTXU

Kukubilko, pikotxean (“en cuclillas”). Bizkaieraz, antzeko beste era batzuk ere badira: *kukurumixo, kukulumio, kukulumutxio, kukurio, kukulumuxu...* *Eskolan berbetan ibilliga ta maxuk kukulumutxun eukiattu ixte ordu erdixin* (Eskolan hizketan aritu gara eta maisuak pikotxean eduki gaitu ia ordu erdian). *Ordaz orreik ortxe bazterrin kukulumutxun jarritte* (Hor daude horiek bazter horretan pikotxean jarrita). *Kukulumutxun luzarun bazaz kantsakoza* (Baldin eta pikotxean luzaroan bazaude nekatuko zara).

Domingo Zuluagak Ibarrangelun erabiltzen duten *kukulumuxulu* berba dakar: *Kukulumuxulu dau* (*Ibarrangelu, kantu eta kontu*. Domingo Zuluaga).

KUKUMIKU KAÑOLA

Umetan jolas edo jokoa hasteko eginkizunak nola banatu kantu honen bitartez erabakitzen zen. Izan ere parte hartzaile guztiak korruan jarri eta batek, hau kantatuaz, bere eskuaz silaba bakoitzeko partaide bat seinalatzen zuen. Abestiaren bukaerako silaba esaterakoan seinalatzen zuenari ematen zitzaion eginkizuna. *Kukumiku kañola, kañaberia larrosa, pitxote ta pitxote, jaunak nora zoazte? Kalian gora, kalia bera, biribiltxua alkate. Eskuan daukat auzixa, poltzan urre gorrixa, amumatxuak balekixa atako leutzake begixa*. Bai hau eta bai beste Ondarroako kanta batzuk (*Kanuto zizilindro* eta beste hainbat), Oskorri taldeak argitara emaniko disko bati esker egin ziren ezagunak Euskal Herri osoan.

Gure aurrekoek (gure gurasoen belaunaldikoek) haxe besterik ez zuten erabiltzen jolasen hasieretarako. Guk hau, ezagutu genuen; ikasi ere bai, baina, gure garaian (Francoren garaian) hau baztertu eta gatelaniazko beste bat nagusitu zen: “*En un jardín...*”. Ikus, *en un jardín*.

KÚKUN BATZARRA

Hiruzpalau emakume, gehiago ere bai, korruan “kontuak” esaten. Emakumeek elizatik irten ondoren, mantelina buruan zutela, nahiz berdura plaza inguruan egiten zituzten tertuliei deitzen zitzaien horrela.

Zortzi edo hamar ume zituzten etxeko andreak berdura plazara joateko edo astegunean mezatara joateko ez zuten astirik izaten. Eta zerbaitengatik joaten baziren, plazatik edo elizatik etxera bidean ez ziren geratzen inorekin “kontuak” esaten.

KUKURRUKU

1.- Sarri ez genuen entzuten, baina bagenekien oilarrak jotzen zuenean, oilar euskaldunak, behinik behin, *kukurruku* kantatzen zuela. *Ollarran kukurruku, baserri ondotik pasaten giñanin entzuten gendun* (Oilarraren kukurrukua baserri ondotik igarotzean entzuten genuen).

2.- *Kukurrukuke*. Kukurrukuka (“cantando el gallo”). *Antiure junga ta Amaberjiñiai kanta-be eitzau. Antxe eongazen denpora guztin, Antiuko baserriko ollarra ixillddu-be ezta eiñ kukurrukuke* (*Antiguara* joan gara, eta Ama Birjinari kantatu ere egin diogu. Han egon garen bitartean, *Antiguako* baserriko oilarra ez da isildu ere egin kukurrukuka).

KUKUTXI TE MANTZANA

Egun osoan elkarri maitekiro helduta kalean zehar ibiltzen ziren neska-mutilengatik (bikotea) esaten zen. *Ikustezuz? On-be anduz, Kukutxi te Mantzana* (Ikusten al dituzu? Orain ere han doaz *Kukutxi* eta *Mantzana*).

KULPANTI

Erruduna, kulpaduna (“culpable”). Gatelaniaz “culpante” berba, “culpable” hitzaren sinonimoa da. Berba hau guk ez dugu erabili izan, baina, gure aurrekoei entzun bai. *Or gertaran guztin kulpanti bera ixan da* (Hor gertatu den guztiaren erruduna bera izan da).

KULPITTU

Pulpitua (“púpito”). Otoitz batzuk zuzentzeko eta sermoiak egiteko elizetan izaten zen tribunatxoa; eliztarren maila baino gorago kokatua. *Txandaka-txandaka abare guztiai tokateakuen kulpitture altsati* (Txandaka-txandaka apaiz guztiei egokitzen zitzaien pulpitura igo beharra).

Garai hartan mikrofonorik ez zenez, goragotik berba eginda errazago entzuten zitzaien. Arrosarioa ere apaizak pulpitutik errezatzen zuen. *Kanpotar fralle batek sermoi ederra eiñddau. Boz ederraz fuerte esattuz gauzak, eta kulpittuai ukabilkara ederrak emon-be bai* (Kanpotar fraide batek sermoi aparta egin du. Ahots ederrez gauzak ozenki esan ditu, eta pulpituari ukabilaz zartada ederrak eman ere bai). *Gaurko sermolaxe kulpittu beteku zan* (Gaurko sermolaria ikaragarritzko giza puska zen).

KÚMI

Sehaska (“cuna”). *Umintzako sekulako kúmi erosi eidabe* (Umearentzat sekulako sehaska erosi omen dute).

Aulestiko Benina Lasueni entzun nion behin, ume eta sehaska (*kúmi*) berbekin jolastuz asmakizuna. “*Daukadanin bier dot, eta ez daukadanin eztot bier*”: sehaska. (*kúmi*). Alegia, umea daukadanean behar dut sehaska, eta umerik ez daukadanean ez dut sehaskarik

behar.

KUMÍ

Kumea (“cría de animal”). *Katokumí, txarrikumí, kukukumi, txoikumi, txakurkumí... Guk gexen ikusten genduzenak katokumik. Ingurun kato asko ebillen solte-ta* (Guk gehien ikusten genituenak katakumeak. Inguru hartan katu asko baitzebilen sueto).

KUNPLIU

1.-Bete, bukatu (“cumplir”). “*Urtik bete*” eta “*soldautzi amattu*” lokuzioak erabiltzen ziren arren “*urtik kunpliu*” eta “*soldautzi kunpliu*” hitzetik hortzera entzuten ziren garai batean. Ordea, gaur egun, bizi garenok, urteak betetzen jarraitzen dugu, baina, zorionez soldadutzarik inork ez du “*kunpliuten*”. *Gure amak agostun otabatin kunpliuten zittuzen urtik, eta Andonik, bixamonin, otabixan* (Gure amak abuztuaren hogeita batean betetzen zituen urteak, eta Andonik, bihamamunear, hogeita bati). *Gure beko Iñakik Ferrolen, aprillan amalauan kunpliuban soldautzi* (Gure beheko Iñakik, Ferrolen, apirilaren hamalauan bukatu zuen soldadutza).

2.- *Kunpliuete eón*. Erditzeko garaia heldu, haurra izateko aldia bete. *Garbiñe kunpliutera-ta, asko ez bagako atzeatzen laste eukikoraumi* (Garbiñeri erditzeko egunak bete zaizkio, eta asko atzeratzen ez bazaio laster izango du haurra).

KÚPU

Kupoa (“cupo”, “excedente de cupo”). *Kupuk aintzezana baño gexa ezintzan saldu* (Kupoak ezartzen zuena baino gehiago ezin zen saldu). *Antxobi-te, lena, bakotzak alban guzti ekarteban. Orretteattik prezixu-pe dantzán ibilttezin gora ta bera: ontxe karu te ontxe merke-merke. Kupu ipiñibenin prezixu-pe manteniute ettezin* (Antxoa-eta, garai batean, txalupa bakoitzak ahal zuen guztia ekartzen zuen. Horregatik prezioak ere gorabehera handiekin ibiltzen ziren, gora eta behera: oraintxe garesti eta oraintxe oso merke. Kupoa ezarri zutenean prezioak ere mantendu egin ziren oreka batean).

Garai batean, gu txikiak ginenean, antxoa harrapatzeko neurririk ez zieten jartzen. Txalupa bakoitzak ahal zuen guztia harrapatu eta lehenbailehen ekartzen zuen portura saltzera. Zenbat eta lehenago eta gehiago ekarri hobeto, preziorik onena berari egiten baitzion: garesti, eta asko saltzen zuen! Berandu zetorrenak, nahiz eta asko ekarri jai zeukan, antxoa asko izatean prezioak nabarmen egiten baitzuen behera. Horregatik, geroago neurriak jarri zituzten. Txalupa bakoitzak ekar zezakeen kopuruari muga ezarri zitzaion. Kopuru horretatik gora ezin zen saldu. Beraz, alfer-alferrik zen harrapatzea. Neurri horri, muga horri, deitzen zitzaion *kupu*. *Reinarek kupu atraparau* (*Reinare* txalupak, harrapa dezakeen gehien harrapatu du).

Metafora gisara, asko edo gehiegi edan duenagatik erabiltzen da berba hau: *Kupu eiñdde etorren*. *Kupu beteta ekarren*. (Ardoz lepo eginda zetorren).

KÚRI EÍÑ

Zauria sendatu, sendaketa egin (“hacer la cura”). *Kuri txikixe bazan, beti eotezan baten bat bestipaño gexa ekixena, ta etxin ettezan. Bañe zeoze andixaua zanin ospittalea kuri ettea* (Sendaketa arina bazen, beti egoten zen norbait bestee baido gehiago zekiena, eta etxean egiten zen. Baina, zerbait serioa zenean ospitalera joan behar izaten zen sendaketa egitera).

Indizioak hartzera eta sendaketak egitera (*kuri etxea*) denok ospitalera jotzen genuen. Parrokiaitik gora *Antiguara* bidean eskuin aldean, azken eraikuntza ospitalea zen. Hantxe (herriko “anbulategia”) urte luzeetan egin zuen lan moja batek (Sor Josefina) indizioak jartzen eta sendaketak egiten. *Ospittaleko mojiananu kuri ettea* (Ospitaleko mojarengana noa sendaketa egitera). *Kuri etten, Sor Josefina baño famauarik ez euan* (Zauriak sendatzen Sor Josefina baino trebeagorik ez zegoen).

KURIKAN

Ezkutaketan. Berba hau, batez ere ume txikiei dagokienez erabiltzen zen. Horregatik, ezkututzen zen pertsona nagusiak ume txikiari “*kurik*” esaten zion, dei eginez eta non zegoen adieraziz. *Kurikan ibilli nahiz Kurik eĩñ. Engou kurik / Kurikan ibillikoa?* (Ezkutaketan arituko gara?).

KURIOSO

Txukun (“aseadamente”, “apropiadamente”, “correctamente”). *Bodegi ibillira-be bañe, bai gauzak curioso laga-be!* (Sotoa erabili dute, baina, txukun utzi dituzte gauzak). *Orrek gixonorrek beti etten dau biarra curioso* (Gizon horrek beti egiten du lana txukun).

KURIOSU

Txukuna (“limpio”, “aseado”, “arreglado”). Neska denean, *kuriosi*. *Gure Imanol kuriosure*. *Orrek eztoztuz gauzak erozelan lagako* (Gure Imanol txukuna da. Horrek ez dizkizu gauzak nolanahi utziko). *Gure neska txikixe, nausixe baño kuriosiara*. *Txikixak kuartu jasota beti* (Gure neska txikia, nagusia baino txukunagoa da. Gazteak, lo-gela beti jasota).

KURKILLE

1.- Antzina sardina harrapatzera joaten zirenean, arraina erakartzeko mazia (sardinarentzat janaria) bota behar zenerako erreferentzia puntua ezartzen zuten, *kurkille*: makilatxo bati hainbat kortxo (sarearen kortxoak) lotu eta beherantz soka batez harriak edo sarearen berunak tenkatuta. Makilatxo hura, kortxoei esker azalean geratzen zen tente, eta harriei esker ez zen gehiegi mugitzen. Erreferentzia puntu horretatik (*kurkille*) txalupa distantzia jakin batera mantendu behar zen arraunen laguntzaz, eta mazia beti leku berera bota arraina erakarri eta berotzeko. Mazia jatera arrain (sardina) multzo handia etortzen zenean egiten zuten “etxada” (sarea bota eta jaso).

2.- *Kurkilddu*. Berez sarea botatakoan borobil zabalean geratzen den kortxoa (soka batetik pasatutako kortxoak), korrontearen eraginez nahiz beste motibo batengatik kortxo guztiak elkartu eta pilatuta geratu.

Kurkilak bistan, azalean, kortxo multzo txikia edukitzen du elkarri lotuta. Sarearen kortxoak itxura hori hartzen duelako esaten da *kurkilddu*. Ikus, *kurkille* (KURKILLE, 1).

“Botarou axebeko aldea. Treiñ guzti kurkilddute, ta kankamo baten senun arturou arraiñ guzti; senotxu baten arturou dana.

Botatezu treñe, zezen plazi formatezu. Bañe korrentak ettetzu azpiko papo guzti ekarten, ekarten, ekarten, da kortxuk batzen, kortxo guzti batzen dau, da orrei esateotzau kurkilddu”.
(Bedialauneta Laka Luis Mari).

(Haizebeko aldera bota dugu sarea. Sarearen kortxo guztia bildu zaigu, eta guno txiki-txikian hartu dugu arrain guztia; leku txiki-txikian hartu dugu dena.

Uretaratzen duzu sarea, eta zezen plaza baten itxuran geratzen da hura zabal-zabal. Baina, korronteak sarearen azpiko aldea ekarri egiten du, azaleko kortxoak bilduz joaten dira, eta horri deitzen diogu *kurkilddu*).

KURRÍN-KURRÍN

Txerriak *kurrin-kurrin* egiten zuela esaten ziguten, eta umeen zenbait abestietan ere horrelaxe kantatzen genuen, baina, guk ezagutzen genituen txerriek, batez ere guk makilakadaren bat ematen genienean, ez zuten *kurrin-kurrin* egiten, hori baino garrasi haserrekorragoak baizik.

KURUTZE SANTUAREN

“Gurezte santuaren” (“por la señal”). *Kurutze Santuaren señañagattik, gure arerixogandik zaiñddu gaitzazu erixotzako orduan, amen*. Formula hori esanez, hiru gurutze egin behar izaten ziren eskuineko eskuko hatz lodiaz; lehenengoa bekokian, ondoren ahoan, eta hirugarrena sorbaldatik sorbaldara. Egunean zehar behin baino sarriagotan egin behar izaten genuen; ez *Aitaren* (Atxiaren) adina, eta hain azkar ere ez, baina, maiz samar. *Eiñ kurutzesantuaren* (Egin

“Gurutze Santuaren”).

KURUTZI

1.- Gurutzea (“cruz”). *Ordun kurutzi leku askotan ikusten gendun* (Garai hartan gurutzea leku askotan ikusten genuen).

Jesukristo gurutzean hil zutelako, horixe da (*kurutzi*), kristauen irudi nagusia. Elizan, eskolan (hemen, Francoren koadroaren ondoan) eta etxeetan ikusten genuen gurutzea; era guztietakoak, gainera.

2.- Nekea, nahigabea, sufrimendua (“sufrimiento”). Guk amari sufriarazten geniona ere *kurutzi* (gurutzea) zen. *Oneikiñ umiokiñ auxea kurutziakatena* (Ume hauekin, hau da gurutzea dudana!). *Orreaz gixon alperorreaz orrek andriorretauken kurutzi!* (Gizon alfer horrekin a zelako gurutzea daukan emakume horrek!).

KUTUNE

Denen artean maiteena, begikoen (“querido/a”, “favorito/a”, “predilecto/a”). *Aumai neuk ettenetzazen mandatuk eta neu nittun kutune* (Amonari neuk egiten nizkion enkarguak, eta neu ninduen maiteen).

Gurasoek seme alaba guztiak izaten dituzte maite maila berean, “berdin”. Ordea, aitonak edo amonak, hantxe izaten zuten denen artean beren “kutuna”. “Kutuna” izateak ezkutuko (agerikoak ere bai) arrazoi ugari izaten ditu. Sinonimoa: *artú* (ARTÚ, 3).

KUTXILLO-KUTXILLO

Bi pertsona, biek eskuan labana bana dutela borroka egitea; elkarri labana sartzera, zeinek lehenago sartu. Ezpataz borroka egiteari *ezpata-ezpata* esaten genion, eta labanaz borrokatzeari *kutxillo-kutxillo*. Horretarako, biek izan behar zuten labana, bestela ez zuen balio. *Zinin gazti te indixu kutxillo-kutxillo asiri* (Filmean protagonista eta indioa labanez borrokan hasi dira). Bagenekien nor izango zen garaile; halere, emozioa bukaeraraino mantentzen zen. Gehienez ere *gaztai* (protagonistari) ebakiren bat egingo zion. Baina, azkenean indioari kirteneraino sartuko zion labana. *Sekulako endreru eiñ dde, azkanin kutxillo-kutxillo amatturabe* (Sekulako haserrea sortu eta azkenean aiztoak hartuta hasi dira borrokan).

KUTXILLONEKUK

Kale Handian bizi zen familia batekoei deitzen zitzaien *Kutxillonekuk*. Horietako bakoitzari izenez deitzen zitzaionean, izenaren ondoren *Kutxillo* ipini behar izaten zen: *Maia Rosario Kutxillo, Apitto Kutxillo*.

“Guri Kutxillonekuk esateozkuen Ondarrun. Atte zan Kutxilloneku: Agapito Albizu Arrasate, Ondarrun Apitto Kutxillo. Attan gurasuzin Jazinto ta Maria. Eta attan anaxak, Jeolimo, Jesusito, eta Jose (Emo, Emore). Jeolimon andri, Juliana Lasarte, eta seme-alabak: Rosario (Maia Rosario Kutxillo), Jaime, Juakin Mari (Fralli), Anton, Jose Mari eta Domingo.

Gure ama zan Carmen Pérez Trueba, Santanderko erri bateku, Oriñon-gu. Castro ta Laredon tartin da Oriñon. Bilboa etorri zan krixara, ta antxe ezautuban Agapito, gure atte. Ezkondu eintzin segixan, da gero ba Oriñonea juntzin aman erentzixi-ero, baakixu, berai tokateakozen gauzak artzea. Oroñondik Ondarrure oñez etorrizin. Axe ixantzán aren “viaje de novios”. Gu Kalandixan bixi giñan Pintteneko tabernin onduko entradan, lelengoko pisun. Gure ama, etxita jutezan biarrak ettea. Hipolitonea-be jutezan; gero, beste etxitako erropak-eta garbitzea-be bai erreka. Plaiko tabernan, Balenaxun-be ibilli zan biarrin.

Esatzut gure atte ta ama zeintzuzin: Agapito Albizu eta Carmen Pérez. Gu bost anaxarreba: Agapito, neu Carmen (biarreña), Felix, Aurora eta Estrella. Atte Apitto Kutxillo zan, da geu, ba Kutxillonekuk.

Gure atte Latxanbreneko motorrin ibilli zan, da Josin-be bai. Arrastin-be ibilli zan bañe eztai ze baforetan. Kalandixan gure ingurun bixizin gixonak Pinttenin batzezin: Jeolimo, Atano,

Territxer, Hipolito, Indio, Serafin (“Jitanu”), eta Piperraneku-be bai bat. Piperranekuk Iperkalin bixizin, bañe, bat Kalandixan bixi zan. Orreik Pinttenin batzezinak Santa Agedan kantatea urtetebean makilla andixakiñ. Gexa-be ixangozin bañe, ni orretteikiñ akordatena.

Serafiñei “Jitanu” esateotzen, bañe ezan jitanu. Serafiñ de anaxi, Pedro, Bilbotik etorriz in Ondarrure, bañe etxeik ezeuken da Zaldupea juntzin bixittea. Baakixu, Zaldupean jitanuk eotezin, de antxe bixizilako “Jitanu”; bañe ezin jitanuk. Gero Kamiñazpiko etxita juntzin bixittea.

Gure atte zan Albizu Arrasate. Gure attan-da ama: Maria Arrasate, Patxi Arrasate botikaxun-de attan arrebi. Guri esateozkun attak, euran ama familixa oneku, familixa aberatseku zala, bañe, eurak pobrik.

Da Errokeneko atte zan Agapito, gure attitte Jazinton-da anaxi. Errokeneko ama, Turubi, alabiaz, Ziziliaz (Erroken arrebi) bixi zan ospitalin. (Albisu Pérez Carmen).

(Guri, Ondarroan Kutxillonekuk esaten ziguten. Aita zen Kutxilloneku: Agapito Albizu Arrasate, Ondarrun, “Apitto Kitxillo”. Aitaren gurasoak: Jazinto eta Maria. Eta aitaren anaiak, Jeronimo, Jesusito eta Jose (“Emo”, “Emore”). Jeronimoren emaztea, Juliana Lasarte, eta seme-alabak: Rosario, Jaime, Juakin Mari, Anton, Jose Mari eta Domingo.

Gure ama zen Carmen Pérez Trueba, Kantabriako herri batekoa, Oriñongoa. Herri hori Castro eta Laredoren tartean dago. Bilbora etorri zen neskame, eta hantxe ezagutu zuen Agapito gure aita. Berehala ezkondu ziren, eta gero Oriñonera joan ziren amari tokatzen zitzaizkien gauzak, erropak-eta, jasotzera. Oriñondik Ondarroara oinez etorri ziren. Huraxe izan zen haien “ezkon bidaia”. Gu Kale Handian bizi ginen, “Pintte” familiaren taberna ondoko atarian, lehen solairuan. Gure ama etxeetara joaten zen lanak egitera; Hipolitoren etxera ere joaten zen; gero beste etxe batzuetako arropak garbitzera ere bai herriko garbategira. Hondartzako tabernan ere aritu zen lanean.

Esan dizut gure aita eta ama nortzuk ziren: Agapito Albizu eta Carmen Pérez. Gu bost neba-arreba gara: Agapito, ni Carmen (bigarrena), Felix, Aurora eta Estrella. Aita Agapito “Kutxillo” zen, eta gu Kutxillonekuk.

Gure aita Latxanbre txalupan ibili zen, eta ondoren Josi txalupan ere bai. Arrastreko baporetan ere jardun zuen baina, ez dakit non. Kale Handian gure inguruan bizi ziren gizonak “Pintte”ren tabernan elkartzen ziren: Jeronimo, “Atano”, “Territxer”, Hipolito, “Indio”, Serafin “Jitanu”, eta Piperraneku ere bai bat. Piperranekuk Ipar Kanean bizi ziren, ordea, horietariko bat Kale Handian bizi zen. “Pintte”ren tabernan elkartzen ziren horiek Santa Ageda eskean ateratzen ziren kantatzera makila handiak hartuta. Gehiago ere izango ziren baina, ni horietaz gogoratzen naiz.

Serafini “Jitanu” esaten zioten baina, ez zen ijitoa. Serafin eta anaia, Pedro, Bilbotik etorri ziren Ondarroara, baina etxerik ez zutelako Zaldupera joan ziren bizitzera. Badakizu, Zaldupean ijitoak egoten ziren, eta bizitzera hara joan zirelako, “Jitanu”; ordea, ez ziren ijitoak. Ondoren Kamiñazpiko etxeetara joan ziren.

Gure aita zen Albizu Arrasate. Gure aitaren ama: Maria Arrasate, Patxi Arrasate botikarioaren aitaren arreba. Guri esaten zigun aitak, beraien ama familia honekoa zela, familia aberatsekoa, baina, beraiek pobreak.

Eta Errokeren-eta aita zen Agapito, gure aitona Jazintoren anaia. Errokeren ama, Turubi, alabarekin, Zizilirekin, bizi zen ospitalean).

KUTXILLU

Labana (“cuchillo”). Kutxillu beti etortzean ondo erozetako (Labana beti etortzen zen ondo zernahitarako).

Arrantzale bakoitzak, beti eramaten zuen kutxillu patrikan. Edozertarako beti zuten prest labana. Saregileek, berriz, lanerako behar zutenek, beti zeukaten labana aldean, erabiltzeko. Ordea, hauek erabiltzen zituzten labanak bereziak izaten ziren: kirten beltza, ainguraren irudia zuela, eta xaflak ez zuen mutur zorrotzik izaten (“puntarik” gabekoa).

Geuk ere, ez beti, baina, sarri erabiltzen genuen labana patrikan. Oso ondo etortzen zitzaigun, “geziak” egiteko makilak zorrozteko, uztaiak egiteko eta abarretarako. Gure etxeko mahaiko tiraderan bost edo sei aizto egongo ziren, baina, horietatik bi berdinek ez zenuen aurkituko; denak desberdinak: *internazionalak*.

KUTXOLA

Labezomorroen kontrako produktuaren izen komertziala (“cuchol”). Orduan besterik ez zegoen. Horregatik, beste produktu batzuekin bezala gertatu zitzaion, izen propioa izen arrunta bihurtu. *Gure amak, beste andramoure kutxola botakoban gure karbonera ingurun, bañe an ezan kukaratxaik gitxitzen* (Gure amak, beste emakumeek bezala botako zuen ikaztegiaren kutxola, baina labezomorrorik ez zen gutxitzen).

KUXKURRE

Kuzkurra (“encogido/a”). *Au ogi kuxkurrau nik eztonai; emoztaxu beste bat obia* (Ogi kuzkur hau nik ez dut nahi; emadazu beste bat hobe).

KUXKURTU

Kuzkurtu, zimurtu, txikitu (“acurrucarse”, “encogerse”). *Pakita, zartute, eta dana kuxkurtute toparot* (Pakita, zahartuta, dena kuzkurtuta aurkitu dut).

Aditz hau animaliei, gauzei nahiz pertsonei buruz erabil zitekeen. *Pastela etten asina, bizkotxu sarturot laban, da dana kuxkurtute urtezta* (Pastela egiten hasi naiz; bizkotxoa sartu dut labean eta dena kuzkurtuta irten zait).

KUXKUXEA

Kuxkuxean ibili (“fisgonear”). *Ori andrioi betiabill kuxkuxeaten* (Emakume hori beti ari da kuxkuxeatzen).

KUXKUXERI

Kuxkuxeroa (“husmeadora”, “fisgona”). Jakin minaren jakin minez, beti ikusmiran eta usainka aritzen den neska. Jakin, zertarako? Inori ez kontatzeko? Horretarako, ezer jakin beharrik ez dago. *Gure txikixe kuxkuxeriara!* (Gure alaba txikia kuxkuxero hutsa da). Mutila balitz *kuxkuxeru*. Horrelako gizonezkoak izan dira eta badira; hala ere, atrebentziarekin esango nuke, horretan neskek abilezia aparta dutela. Horregatik, gure garaian, ez naiz gogoratzen *kuxkuxeru* berba erabiltzen zenik.